НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№2
2017

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Албул С.В.,
кандидат юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Ісаєнко М.М.,
кандидат педагогічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Берлач А.І., доктор юридичних наук
Бутенко В.Г., доктор педагогічних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Єськов С., Ph. D., Associate Professor
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук
Марковська Г., Ph. D., Associate Professor
Меркулова В.О., доктор юридичних наук
Пойман П., Ph. D.
Саакян М.Б., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цвілюк С.А., доктор історичних наук
Цільмак О.М., доктор юридичних наук
Яковенко С.І., доктор психологічних наук
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук
Ярмиш О.Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол №10 від 28.03.2017 р.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань,в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук. Затверджено рішенням Атестаційної колегії Міністерства від 26 червня 2014 року.

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі “Південноукраїнський правничий часопис”, допускається лише з письмового дозволу редакції. При передрукуванні матеріалів посилання на “Південноукраїнський правничий часопис” обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті
УДК (універсальний десятковий класифікатор**)**
Анотація (українською, російською та англійською мовами).
Ключові слова (3-10 слів).
Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями.
Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, **виділення невирішених** раніше частин загальної **проблеми,** котрим присвячується означена стаття.
Формулювання **мети** статті.
Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових **результатів.**
Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.
Література.
Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей
Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові, адреса, телефони з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа).

Адреса редакції
Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2017

УДК 351:35.078:32.019.5

ПРАВОВА ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Калаянов Д. П.

У статті аналізується правова основа реалізації принципу відкритості та прозорості в діяльності поліції. Розглянуто діяльність поліції щодо забезпечення інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки й порядку. Аналізуються нормативно-правові акти, що розкривають зміст зазначених принципів. Доведено, що відкритість і прозорість органів поліції є невід'ємними характеристиками здійснення державної влади на засадах демократії.

Ключові слова: *відкритість, прозорість, поліція, інформування, громадськість, інформація, контроль.*

В статье анализируется правовая основа реализации принципа открытости и прозрачности в деятельности полиции. Рассмотрена деятельность полиции по обеспечению информирования органов государственной власти и органов местного самоуправления, а также общественности о своей деятельности в сфере охраны и защиты прав и свобод человека, противодействия преступности, обеспечения общественной безопасности и порядка. Анализируются нормативно-правовые акты, раскрывающие содержание указанных принципов. Доказано, что открытость и прозрачность органов полиции являются неотъемлемыми характеристиками осуществления государственной власти на принципах демократии.

Ключевые слова: *открытость, прозрачность, полиция, информирования, общественность, информация, контроль.*

The article analyzes the legal basis for the implementation of the principle of openness and transparency in police activities. The work of the police to ensure the information of public authorities and local authorities, as well as the public about its activities in the field of protection and protection of human rights and freedoms, counteracting crime, ensuring public security and order is considered. Analyzed are normative legal acts that disclose the content of these principles. It is proved that the openness and transparency of the police are integral characteristics of the exercise of state power on the principles of democracy.

Key words: *openness, transparency, police, information, public, information, control.*

Зважаючи на актуальні проблеми та завдання щодо реформування Міністерства внутрішніх справ та у зв'язку з прийняттям Закону України "Про національну поліцію" [2] особливого значення набувають питання вдосконалення організації взаємодії поліції з громадськими інститутами та громадянами з метою забезпечення суспільної довіри до поліції, відповідно – більш успішного здійснення законодавчо закріплених основних напрямів її діяльності. Правовою основою цього процесу є ст. 9 закону [2], яка визначає, що поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією [1] та законами України.

Поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, тобто сучасне уявлення про діяльність поліції будується не на пошуку допомоги ззовні, а на самостійній активній позиції, необхідності визначення ефективних механізмів формування суспільної довіри і підтримки громадян. Закон [2] дає зрозуміти, що цим питанням повинна займатися сама поліція, оскільки зрештою успіх такої роботи безпосередньо пов'язаний з оцінкою якості її правоохоронної діяльності з боку суспільства і окремих громадян.

Конституція України встановлює право громадян на збирання інформації законним способом, право на письмове або особисте звернення до державних органів (ст. ст. 34, 40) [1]. Подальший розвиток це положення отримало в Законі України "Про інформацію" [3], ст. 6 якого встановлено, що право на інформацію забезпечується серед іншого і створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних, інших інформаційних ресурсів та обов'язком суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення. І таке право може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Способи отримання такої інформації встановлені в Законі України "Про доступ до публічної інформації" [4]. Згідно зі ст. 5 указаного закону доступ до інформації забезпечується шляхом:

1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації: в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет; на єдиному державному веб-порталі відкритих даних; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом;

2) надання інформації за запитами на інформацію.

Оскільки реалізація принципу відкритості та прозорості в діяльності поліції заснована на забезпеченні доступу до інформації зазначеними способами, розглянемо їх більш детально.

Відповідно до ст. 2 Закону України "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації" [5] засоби масової інформації України мають право висвітлювати всі аспекти діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати засобам масової інформації повну інформацію про свою діяльність через відповідні інформаційні служби органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків, передбачених Законом України "Про державну таємницю" [6]. Разом

© Д.П. Калаянов, 2017

із тим, сьогодні спостерігаємо дещо однобокий підхід до висвітлення діяльності поліції в ЗМІ, розрахований на поширення лише тієї інформації, яка пов'язана з виконанням виключно правоохоронної функції поліції. Телевізійний ефір заповнили популярні програми правоохоронної тематики. Водночас слід активніше проводити роботу, спрямовану на відродження й підтримання в середовищі телеглядачів та радіослухачів позитивного образу працівника правоохоронних органів і підвищення довіри громадян до діяльності Національної поліції.

Дієвим способом забезпечення доступу до інформації є розміщення поліцією інформації про свою діяльність у мережі Інтернет. Правовою основою цього є ст. 5 закону [4], яка встановлює обов'язок державних органів, у тому числі й поліції, розміщувати інформацію про свою діяльність у мережі Інтернет. Крім того, ст. 15 закону [4] конкретизує необхідний мінімум інформації про державний орган, що зобов'язаний її оприлюднювати, докладно встановлюючи її зміст. Організація функціонування веб-сайту органу виконавчої влади передбачає затвердження його внутрішнього Порядку інформаційного наповнення з визначенням конкретних структурних підрозділів та посадових осіб, відповідальних за своєчасну підготовку і подання інформації та її зміст за кожним тематичним напрямом, відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3 "Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади" з урахуванням вимог Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади, затвердженого наказом Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України 25.11.2002 № 327/225.

Розміщення державними органами інформації про свою діяльність у приміщеннях, займаних цими органами, виконує те ж завдання, що й попередні способи. Разом із тим, такий спосіб розміщення інформації має суттєву відмінність як за формою, так і за змістом. Місця розміщення інформації (інформаційні стенди, електронні табло, інформаційні стійки і інші носії) повинні бути доступними для громадян, включаючи всі необхідні умови для її відображення: необхідна освітленість, читаність і змістовність інформації та інше. Тим часом особливості розміщення інформації нормативними правовими актами регламентуються недостатньо. Наприклад, у п. 3.2 додатку № 10 до Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 11.11.2010 № 550, детально встановлюється, яка інформація повинна бути розміщена в дільничному пункті поліції (у коридорі (холі) приміщення дільничного пункту розташовуються стенди наочної агітації, на яких розміщуються: Конституція України; Закон України "Про поліцію"; закони, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти, у тому числі органів місцевого самоврядування, прийняті з питань забезпечення правопорядку; витяг із Закону України "Про звернення громадян"; буклети-пам'ятки населенню з правової тематики; інша необхідна інформація), а де і як вона повинна розміщуватися - дається лише посилання на коридор (хол) і обладнаний інформаційний стенд.

Ознайомлення користувачів з інформацією про діяльність державних органів у приміщеннях, займаних зазначеними органами, а також через бібліотечні та архівні фонди пов'язано з якістю самої інформації, яка орієнтована на висвітлення деталей роботи державного органу, а також на реальну можливість користуватися джерелами цієї інформації. Наприклад, взяти в руки і ознайомитися зі змістом буклетів, довідників, нормативних правових актів та інших документів, використовувати електронні альтернативи вищеназваних джерел інформації. За всієї очевидності сказаного нерідко виникають перешкоди, що утрудняють ознайомлення з інформацією. Наприклад, стенди можуть розташовуватися надто високо, з яких самостійно зняти потрібний документ вдається не кожному. Приєднаний до стенду нормативний правовий акт або довідник ледве вдається перегортати, а іноді це зробити просто неможливо. Дрібний шрифт або стан документа також є перешкодою для ознайомлення з інформацією. Очевидно, урахувати такі нюанси в нормативних правових актах складно, викорінити формалізм у даній роботі покликані посадові особи поліції, відповідальні за доступ до інформації. Ознайомлення користувачів з інформацією про діяльність поліції через бібліотечні та архівні фонди здійснюється шляхом видання відомчих збірників нормативних правових актів МВС, статистичних звітів, а також газет.

Відповідно до статей 19, 20 закону [4] та Указу Президента України від 5 травня 2011 р. № 547 "Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації" та з метою врегулювання порядку прийому, реєстрації, розгляду запитів на публічну інформацію, розроблено Інструкцію про порядок прийому, реєстрації, розгляду запитів на публічну інформацію та відшкодування запитувачами фактичних витрат на копіювання та друк документів у системі МВС України, затверджену наказом МВС України від 27.03.2012 № 245. На веб-сайтах органів поліції забезпечується виділення окремої рубрики "Доступ до публічної інформації", передбачається розміщення відповідної інформації на інформаційних стендах, виділення приміщення, обладнання робочих місць для роботи із запитами на отримання публічної інформації відповідною копіювально-розмножувальною та оргтехнікою, засобами телефонного зв'язку, електронною поштою.

Предмет запиту може бути найрізноманітнішим: статистична інформація (про стан злочинності, кількість виявлених адміністративних правопорушень, звернення громадян, проведені перевірки тощо), час прийому громадян з особистих питань керівним складом підрозділу поліції, час проведення планових перевірок піднаглядних суб'єктів, інформація про кількість сил і засобів, задіяних для охорони громадського порядку, вакантні посади тощо. Обмеження пов'язані лише з інформацією, вільне поширення якої заборонено законом. Це державна таємниця, оперативно-розшукова діяльність, персональні дані про фізичних і юридичних осіб і т. д.

Отже, аналіз чинного законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері відкритості і прозорості в діяльності Національної поліції, показав наявність великого масиву нормативно-правових актів, і хоча багато з них не позбавлені недоліків, проте вони виконують своє основне завдання – створюють правову основу для доступу фізичних і юридичних осіб до інформації про місце, про особливості проходження служби, про призначення, функції та завдання, правове становище та інші аспекти діяльності поліції, формують образ поліцейського не тільки як борця зі злочинністю, але і як найближчого захисника прав і законних інтересів громадян.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141.

2. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст.379.

3. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. Ст. 650.

4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 32. – Ст. 314.

5. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23.09.1997 № 539/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 49. – Ст. 299.

6. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

Калаянов Д.П.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін ОДУВС
Надійшла до редакції: 10.03.2017

УДК 323.28

ПРОТИДІЯ МІЖНАРОДНОМУ ТЕРОРИЗМУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Конєв О.Ю.,
Ніколаєв О.Т.

У статті визначаються теоретичні положення протидії міжнародному тероризму, з'ясовується його поняття, сутність, особливості та характерні риси. Визначається коло нормативних актів, якими закріплюються основні напрями міжнародного співробітництва у сфері боротьби з міжнародним тероризмом, а також тактичні заходи його протидії, що здійснюються відповідними міжнародними організаціями.

Ключові слова: *тероризм, міжнародний тероризм, міжнародне співробітництво, протидія тероризму, терористична діяльність, попередження тероризму, міжнародні організації в боротьбі з тероризмом.*

В статье определяются общие теоретические положения международного терроризма, а именно выясняется его понятие, сущность, особенности и характерные черты. Также определяется круг нормативных актов, которыми закрепляются основные направления международного сотрудничества в сфере борьбы с международным терроризмом, а также тактические меры его противодействия, осуществляемых соответствующими международными организациями.

Ключевые слова: *терроризм, международный терроризм, международное сотрудничество, противодействие терроризму, террористическая деятельность, предупреждение терроризма, международные организации в борьбе с терроризмом.*

In the beginning of the 21st century it is necessary conversions of terrorism to the mass phenomenon which is followed by use of the modern technological and technical means of carrying out acts of terrorism. Today, the problem of fight against the international terrorism is one of global problems of mankind.

In this scientific article the general theoretical provisions of the international terrorism are defined, namely his concept, an entity, features and characteristic features is clarified. A large number of scientific operations of domestic and foreign scientists is devoted counteractions to the international terrorism. However, in scientific community discussions concerning framing of a general view on interpretation of a concept the international terrorism are still carried.

Except scientific views on determination of a concept the international terrorism is also defined a circle of the international normative legal acts by which the main directions of the international cooperation gain a foothold in the sphere of fight against the international terrorism. Four levels of fight against terrorism will be selected: universal level under the auspices of the UN, the level of Europe under the auspices of the Council of Europe, efforts of the states of "Group of Eight" and the international cooperation of the CIS countries.

The research of some aspects of counteraction to the international terrorism by the determination of subjects of counteraction and some normative legal acts establishing the basic principles of counteraction to this type of terrorism was shown that only in unity of combined actions of the State Parties overcoming such global problem as the international terrorism is possible.

Keywords: *terrorism, the international terrorism, the international cooperation, counteraction to terrorism, terrorist activities, terrorism warning, the international organizations in fight against terrorism.*

© О.Ю. Конєв, О.Т. Ніколаєв, 2017

Постановка проблеми. На початок XXI ст. припадає перетворення тероризму на глобальне явище, що супроводжується використанням сучасних технологічних і технічних засобів проведення терористичних актів. Через поширення такого соціально-політичного явища сьогодні проблема боротьби з міжнародним тероризмом є однією з актуальних проблем людства, що загрожує безпеці будь-якої країни. З урахуванням зазначеного постає необхідність розглянути більш детально загальнотеоретичний та нормативно-правовий аспекти протидії міжнародному тероризму.

Виходячи із цього, **метою** даної статті є визначення поняття, сутності та характерних рис, притаманних міжнародному тероризму, визначення кола міжнародних нормативно-правових актів, якими закріплюються основні напрями міжнародного співробітництва у сфері боротьби з міжнародним тероризмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти міжнародного тероризму, зокрема особливості та тактика протидії сучасному міжнародному тероризму, історичний аспект міжнародного тероризму, питання міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом, досліджувалися у працях В.Ф. Антипенка, Ю.М. Антоняна, П. Бліщенка, П.Д. Біленчука, Г. Вордлоу, В.В. Вороненка, Л.Н. Галєнської, М.В. Гребенюка, С.О. Зелинського, Ю.А. Іванова, В.Н. Кудрявцевої, С.В. Коваленка, С.Є. Кучерина, О.В. Лавніченка, Б.Д. Леонова, І.Н. Лебедєвої, Дж. Ламберта, У.Р. Латипова, Є.Г. Ляхова, Л.А. Моджоряна, В. Масленникова, В.П. Панова, О.С. Панаріна, І. Печенюка, О. Піскуна, О.С.Розанова, У. Сломансона, М. Стрімської, Ю.М. Скалецького, Г.В. Токаревського, В.Ф. Торбіна, М.П. Требіна, О.В.Філонова, С.І. Цвєткова, М. Шевченка та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових колах і досі ведуться активні дискусії з приводу вироблення спільного погляду на тлумачення поняття "міжнародний тероризм". Через це пропонується навести деякі сучасні погляди науковців на визначення поняття міжнародного тероризму та деякі нормативно-правові акти, в яких закріплюється визначення даного виду тероризму. Так, на думку В. Ємельянова, тероризм варто розглядати як загальнонебезпечні дії або погроза ними, що вчинюються публічно, посягають на громадську безпеку і спрямовані на створення в соціальній сфері обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах винуватих [1]. Зазначимо, що обґрунтування своєї позиції науковець здійснив у праці "Тероризм і злочини з ознаками тероризування: кримінально-правове дослідження". Водночас при проведенні

кримінологічного та кримінально-правового дослідження тероризму Ю. Антонян запропонував визначати тероризм як насильство, яке містить загрозу іншого, ще більшого насильства для того, щоб викликати паніку, зруйнувати або порушити державний чи громадський порядок, викликати страх, примусити противника прийняти бажане рішення, викликати політичні та інші зміни [2]. Наукова робота С.А. Зелинського "Політичний тероризм як соціально-правове явище" надає можливість розглянути сутність сучасного тероризму у використанні крайнього насильства або погрози насильством для досягнення певних політичних, релігійних чи інших публічних цілей, за наявності основного конструктивного елементу – мотиву злочинного терористичного діяння – залякування державної влади, суспільства або його частини [3, с. 40]. Заслуговує на увагу і позиція М. Стрімска, який визначив сучасний тероризм як політично вмотивований та обґрунтований метод використання радикального насильства, головною метою якого є досягнення певного психічного ефекту. Дослідник визначав саме комунікативність характерною рисою сучасного тероризму, сутність якої полягає в поєднанні насильницьких учинків із політичним посланням. Проте відмітна риса сучасного тероризму, на думку науковця, полягає, насамперед, у систематичному використанні крайнього насильства, яке визначає також характер навмисно викликаного психічного ефекту [4, с. 24]. Зовсім інакшою є точка зору Е. Паніна, який у своїй науковій статті "Соціальна природа екстремізму та тероризму" обґрунтовує свої позиції таким чином: "Тероризм – це дії, спрямовані на вирівнювання шансів чи на ламання гри. Із точки зору самих терористів їхні дії – це форма відновлення справедливості. Це спотворені уявлення про справедливість, однак тероризм – це завжди асиметрична відповідь слабшої сторони на дії сильнішої [5, с. 119-120]. Окрім зазначеного тероризм також трактується як загроза застосування насильства, яка спричиняє почуття страху як в окремих громадян, так і загалом у суспільстві і розрахована на залякування та породження недовіри до органів державної влади в здатності протидіяти цим злочинним проявам. Саме таке визначення є найбільш повним на думку Єпура Г.В. та Коваленка С.В. [6]. Разом із тим, у своєму дослідженні "Тероризм – погляд зсередини" американський аналітик Б. Хоффман впевнений у тому, що термін "тероризм" має виключно політичне забарвлення. Тероризм, на думку вченого, також неминуче пов'язаний з владою: із гонитвою за владою, із здобуттям влади і з використанням її для досягнення політичних змін. Таким чином, Б. Хоффман розглядає тероризм як насильство або, що не менш важливо, загрозу насильством заради досягнення або просування якоїсь політичної мети [7].

У контексті пошуку визначення поняття міжнародного тероризму вважаємо за доцільне навести також визначення даного поняття, яке міститься в Законі України "Про боротьбу з тероризмом". Так український законодавець визначає міжнародний тероризм як здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, із метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, убивством ні в чому не винних людей чи загрозою їхньому життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження [8, ст. 1].

Наявний плюралізм поглядів науковців на визначення поняття "міжнародний тероризм" посприяв виробленню власного розуміння даного терміна. Так під міжнародним або сучасним тероризмом пропонується розуміти сукупність насильницьких дій у міжнародному масштабі, які спрямовані безпосередньо на свідоме залякування або невиправдану загибель людей, порушення нормальної діяльності держави, утруднення здійснення транспортних зв'язків з іншими державами з метою формування нового світового порядку. Відповідно до зазначеного визначення можна виділити характерні риси даного виду тероризму, а саме міжнародний масштаб, насильницький характер дій, наявна мета сформувати новий світовий порядок та певні способи досягнення вказаної мети.

Зважаючи на наукові погляди щодо визначення поняття "міжнародний тероризм", важливо окреслити коло міжнародних нормативно-правових актів, якими закріплюються основні напрями міжнародного співробітництва у сфері боротьби з міжнародним тероризмом. У цілому, аналізуючи наявну практику зусиль світової спільноти в питаннях протидії актам терору, можна виділити чотири рівні цієї боротьби: загальносвітовий рівень під егідою ООН, рівень Європи під егідою Ради Європи, зусилля держав "великої сімки" і міжнародне співробітництво країн СНД [9].

Безсумнівну роль у процесі боротьби з міжнародним тероризмом відіграє ООН. Дані позиції обґрунтовуються схваленням останньою Глобальної антитерористичної концепції у 2006 р. Окрім цього ООН було розроблено понад 13 угод, спрямованих проти міжнародного тероризму та певних видів терористичної діяльності. Серед них варто вирізнити основні: Конвенція про злочини та деякі інші акти, які здійснюються на борту повітряних суден 1963 р. ("Токійська конвенція"); Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р. ("Гаазька конвенція"); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 р. ("Монреальська конвенція"); Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, зокрема дипломатичних агентів 1973 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 р.; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р.; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 р.; Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин із метою їх виявлення 1991 р.; Міжнародна Конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 р.; Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р.; Міжнародна Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 р. та ін. Важливе місце серед зазначених нормативно-правових актів посідає Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму від 09.12.1994 р. [10], адже в ній закріплюються основні тактичні завдання держав – учасниць ООН у напрямі протидії міжнародному тероризму, а саме:

- утримуватися від організації терористичної діяльності, підбурювання до неї, сприяння її здійсненню, фінансування, заохочення або прояви терпимості до неї і вживати належні практичні заходи до забезпечення того, щоб їх відповідні території не використовувалися для створення терористичних баз або навчальних таборів або для підготовки або організації терористичних актів, спрямованих проти інших держав або їхніх громадян;

- забезпечувати затримання і судове переслідування або видачу осіб, які вчинили терористичні акти, згідно з відповідними положеннями їхнього національного права;

- прагнути до укладання спеціальних угод із цією метою на двосторонній, регіональній і багатосторонній основі і розробити для цього типові угоди про співпрацю;

- співпрацювати в обміні відповідною інформацією щодо запобігання тероризму і боротьби з ним;

- оперативно робити всі необхідні кроки до втілення в життя існуючих міжнародних конвенцій у цьому питанні, учасниками яких вони є, включаючи приведення свого внутрішнього законодавства у відповідність із міжнародними конвенціями.

До тактичних дій держав – учасниць ООН у напрямі протидії міжнародному тероризму варто також віднести зазначені в Резолюції Ради Безпеки ООН від 28.09.2001 р. № 1373 [11, с. 124] заходи:

- запобігати і припиняти фінансування терористичних актів;

- запровадити кримінальну відповідальність за умисне надання або збір коштів, за допомогою яких, прямо чи побічно, їхніми громадянами або на їхній території, або при усвідомленні того, що вони будуть використані, - можуть бути здійснені терористичні акти;

- невідкладно заблокувати кошти та інші фінансові активи або економічні ресурси осіб, які здійснюють або намагаються вчинити терористичні акти, або беруть участь у вчиненні терористичних актів, або сприяють їх учиненню;

- заборонити своїм громадянам або будь-яким особам і організаціям на своїй території надання будь-яких засобів, фінансових активів або економічних ресурсів, або фінансових чи інших відповідних послуг, прямо або побічно, для використання в інтересах осіб, які здійснюють або намагаються здійснити терористичні акти, або сприяють чи беруть участь у їх учиненні, організацій, що прямо або побічно перебувають у власності або під контролем таких осіб, а також осіб і організацій, що діють від імені або за вказівкою таких осіб;

- утримуватися від надання в будь-якій формі підтримки – активної або пасивної – організаціям або особам, які замішані в терористичних актах, також і шляхом припинення вербування членів терористичних груп та ліквідації каналів поставок зброї терористам;

- ужити необхідних заходів із метою запобігання вчиненню терористичних актів, також і шляхом раннього попередження інших держав за допомогою обміну інформацією;

- надавати взаємне всебічне сприяння у зв'язку з кримінальними розслідуваннями чи кримінальним переслідуванням осіб, які причетні до фінансування або підтримки терористичних актів, включаючи сприяння в отриманні наявних у них доказів, необхідних для такого переслідування.

У напрямі протидії міжнародному тероризму працює також Рада Європи, якою було прийнято Конвенцію про запобігання тероризму у 2005 р. Зазначений нормативний документ має на меті збільшення зусиль сторін у запобіганні тероризму і його негативним наслідкам стосовно повного здійснення прав людини, зокрема права на життя, як заходами, ужитими на національному рівні, так і шляхом міжнародного співробітництва, із приділенням належної уваги чинним багатостороннім або двостороннім договорам чи угодам між сторонами [12, ст. 2]. Досягнення поставленої мети передбачається шляхом здійснення обміну інформацією та передовим досвідом; удосконалення фізичного захисту осіб й об'єктів; поліпшення навчання й планів координації дій на випадок надзвичайних ситуацій. Водночас Конвенція Ради Європи вимагає від сторін сприяння розвитку обізнаності населення стосовно існування, причин, серйозності терористичних злочинів та загрози, яку вони становлять [12, ст. 3].

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що питання розгляду теоретичних і нормативних засад протидії міжнародному тероризму є вкрай необхідним, адже останній становить серйозну загрозу для стабільності та еволюційного демократичного розвитку окремих держав та міжнародного співтовариства в цілому. Дослідження деяких аспектів протидії міжнародному тероризму шляхом визначення суб'єктів протидії та деяких нормативно-правових актів, що закріплюють основні засади протидії даному виду тероризму, показали, що лише в єдності спільних дій держав-учасниць можливе подолання такої глобальної проблеми, як міжнародний тероризм.

Література:

1. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. — 291 с.

2. Антонян Ю.М. Терроризм: Криминологическое и уголовно-правовое исследование. — М., 1998.

3. Зелинський С.А. Політичний тероризм як соціально-правове явище. // Актуальні проблеми держави та права. — Вип. 6. — Ч. II. — Одеса, 1999. — С. 40.

4. Стрімська М. Політичний тероризм: проблеми його визначення / Стрімська М. // Політологічний часопис. – 1994. – №2. – С. 39-51.

5. Паин Э. Социальная природа экстремизма и терроризма / Э. Паин // Общественные науки и современность. – 2002. – № 4. – С. 113-124.

6. Епур Г.В., Коваленко С.В. Терроризм: знать, чтобы предупредить / Сб. статей. – Луганск, 2000. – 124 с.

7. Хоффман Б. Тероризм: погляд із середини / Хоффман Б. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/book. php?book=1028295 - Назва з екрану.

8. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada. gov.ua/laws/show/638-15 - Назва з екрану.

9. Філонов О. В. Міжнародне співтовариство у боротьбі з терроризмом - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov. ua/old_jrn/.../7Filonov.pdf - Назва з екрану.

10. Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму ООН; Декларація, Міжнародний документ від 09.12.1994 - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_502 - Назва з екрану.

11. Гуцман М.Я. Діяльність ООН у боротьбі з міжнародним тероризмом// Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. - Вип. 58. - Ч.2. – К.: Київськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т між народ. відносин, 2005. – С.121-127.

12. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року (ратифікована Україною 31 липня 2006 року) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_712_- Назва з екрану.

Конєв О.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС

Ніколаєв О.Т.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 26.02.2017

УДК 343.16

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В ЄВРОПІ: АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ

Сягровець В. А.

У статті розглянута діяльність Європейського Союзу в галузі попередження тероризму та боротьби з ним. Представлені приклади механізмів антитерористичного багатостороннього співробітництва держав-членів ЄС, в яких потенціал і досвід міжвідомчого співробітництва в галузі безпеки в регіоні ЄС розуміється як форма багатостороннього міжнародного співробітництва поліцейських служб та інших державних інститутів і організацій ЄС, відповідальних за забезпечення внутрішньої безпеки. Аналізуються відповідні заходи, в тому числі правові та інституційні.

Ключові слова: ЄС, боротьба з тероризмом, міжвідомча, міжнародне співробітництво.

В статье рассмотрена деятельность Европейского Союза в области предупреждения терроризма и борьбы с ним. Представлены примеры механизмов антитеррористического многостороннего сотрудничества государств-членов ЕС, в которых потенциал и опыт межведомственного сотрудничества в области безопасности в регионе ЕС понимается как форма многостороннего международного сотрудничества полицейских служб и других государственных институтов и организаций ЕС, ответственных за обеспечение внутренней безопасности. Анализируются соответствующие мероприятия, в том числе правовые и институциональные.

Ключевые слова: ЕС, борьба с терроризмом, межведомственное, международное сотрудничество.

In this article the author analyzes the activities of the European Union in the area of preventing and combating international terrorism. The article presents examples of anti-terror platforms for cooperation of the EU Member States, which use the potential and experience of multi-agency cooperation for the security of the UE area, understood as a form of multilateral international cooperation of police forces and other state and EU institutions responsible for internal security. The activities included among others arenew normative instruments as Conventions, Protocols, Plans of Action and multilateral bodies and institutions.

Keywords: EU, combating terrorism, multiagencies, international cooperation.

Терористичні загрози не є новим явищем на європейському континенті, а держави – члени Європейського Союзу неодноразово переживали різні терористичні акти. Знання того, що в принципі немає жодної держави, яка в змозі самостійно протистояти цьому типу загрози, дало поштовх до зміцнення співробітництва й інтенсифікації діяльності між різними суб'єктами в галузі запобігання і боротьби з тероризмом.

Події 11 вересня 2001 р., безсумнівно, потрясли міжнародне співтовариство, що знайшло відображення навіть у заявах голів парламентів, глав держав і урядів Європейського Союзу про те, що напад на США було скоєно як напад проти Європейського Союзу. Цю заяву було підтримано закликами всіх країн до глобальної боротьби з тероризмом та прийнято понад сімдесят правових заходів до Плану дій боротьби з тероризмом. Проте напади в Мадриді (11.03.2004) та Лондоні (07.07.2005) фактично мобілізували країни Європейського Союзу для активізації їхньої діяльності.

Терористичні загрози динамічні і, отже, їм не можна протиставляти лише військові засоби, що вимагає поєднання різних інструментів: політичних, розвідувальних, поліцейських, судових, юридичних, військових та інших. Через глобальний характер терористичних загроз необхідно також побудувати співпрацю між країнами, також у глобальному вимірі.

Одним із найважливіших аспектів боротьби з тероризмом є міжнародне співробітництво, зокрема співробітництво ЄС у боротьбі та протидії терористичним актам з організаціями: НАТО, G7, Рада Європи (РЄ), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), група Рада співробітництва арабських держав Перської затоки, Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Організація Африканського Союзу, Спільний ринок Півдня (MERCOSUR – Mercado Comun del Sur) та іншими міжурядовими та міжнародними організаціями. Європейський Союз розробив низку документів, правил та стратегій, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Важливим документом щодо дій по боротьбі з тероризмом стало Рамкове рішення Ради Європейського Союзу від 13.06.2002 р., в якому містяться положення, що стосуються законодавства держав-членів, призначене для співпраці в галузі боротьби з тероризмом. Воно визначає, які дії слід розглядати як терористичні злочини, указує на необхідність підстав для покарання за такі діяння, включаючи питання видачі, а також зобов'язує державу створити модель допомоги жертвам терористичних актів та їхніх сімей.

Інший документ було прийнято Європейською Радою на Брюссельському саміті (12.12.2003 р.). Стратегія європейської безпеки (ESS) визнає тероризм однією з основних загроз у Союзі, заявляючи, що Європа є одночасно цільовою і терористичною базою. Наголошено на необхідність тісного міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом і організованою злочинністю, запобігання і придушення в зародку різних конфліктів на місцевому або регіональному рівні, боротьбі з поширенням ядерної зброї, необхідність розвитку демократії і прав людини в третіх країнах і зміцнення існуючої системи кризового реагування ЄС із використанням військових можливостей.

Документ, посилаючись на вже згадану Європейську стратегію безпеки, яка є свого роду підсумком поточних ініціатив, пов'язаних із боротьбою з тероризмом і з вказівкою напряму подальших дій, був прийнятий Радою Європи 25.03.2004 р.: Декларація про боротьбу з тероризмом і додаток до декларації, в якій викладено план по боротьбі з тероризмом. Найважливіші положення цієї ініціативи включають таке:

- солідарність між державами-членами в умовах загроз тероризму та зобов'язання робити все можливе для спільної боротьби з міжнародним тероризмом,
- створення концептуальної основи для внеску Європейської політики безпеки та оборони в боротьбу з тероризмом, обмін інформацією,

© В.А. Сягровець, 2017

- зміцнення заходів безпеки на кордоні та підвищення ефективності виявлення шахрайства, гарантування безпеки міжнародних перевезень та забезпечення ефективних систем прикордонного контролю,

- зменшення доступу терористів до фінансових ресурсів та інших економічних ресурсів,

- збільшення ефективності ЄС і його органів щодо виявлення, судового переслідування та проведення розгляду щодо осіб, які вчиняють терористичні акти, а також щодо запобігання терористичним актам,

- заходи щодо усунення чинників, що сприяють поширенню тероризму,

- спрямування та фокусування діяльності ЄС на зовнішніх відносинах із пріоритетними третіми країнами, де необхідно зміцнити потенціал боротьби з тероризмом.

Ухвалений План дій щодо боротьби з тероризмом передбачає, що виконання завдань сприятиме створенню ефективної системи боротьби з тероризмом.

Крім того, Рада Європейського союзу ухвалила 14.12.2004 р. передбачену в Плані дій Стратегію ЄС щодо боротьби з фінансуванням тероризму. Стратегія спрямована на уніфікацію та спрямування діяльності всіх органів ЄС і його держав-членів у зазначеній вище сфері боротьби з тероризмом, на основі конвенцій і резолюцій ООН і рекомендацій ФАТФ (Financial Action Task Force, група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів). Крім того, очікується, що ЄС візьме активну участь у політичному діалозі та технічній допомозі разом із Міжнародним валютним фондом та Світовим банком у просуванні запропонованих міжнародних рішень.

Вкрай важливим елементом у боротьбі з тероризмом в Європейському Союзі було прийняття на початку грудня 2005 р. Стратегії ЄС по боротьбі з тероризмом. Ця стратегія говорить, що держави-члени несуть пряму відповідальність за боротьбу з тероризмом, за рахунок зміцнення національного потенціалу (аналіз кращих практик), поліпшення європейського співробітництва, розвитку колективного потенціалу діяти з використанням спеціалізованих органів і заохочення міжнародного партнерства. Прийняття нової стратегії боротьби з тероризмом у 2005 р. призвело до зміни існуючої структури антитерористичного плану, а поточні завдання належать до чотирьох основних рівнів.

Запобігання – зосереджується на ліквідації причин і факторів, що призводять до радикалізації та вербування до терористичних груп. Ці дії не повинні обмежуватися лише державами-членами, але мають глобальний вимір.

Захист – охоплює захист громадян та інфраструктури, запроваджуючи нові технічні рішення, покращуючи стандарти безпеки для охорони кордонів та транспорту.

Обвинувачення – застосовується для відстеження та кримінального переслідування терористів на глобальній основі, обмеження від джерел фінансування та доступу до засобів, що використовуються в атаках, розвиток технічних можливостей для моніторингу антитерористичної діяльності в третіх країнах, на основі наявних джерел інформації, а також притягнення до відповідальності.

Відповідальність – спрямована на підготовку до управління наслідками терористичних нападів, мінімізацію їх наслідків та координацію допомоги потерпілим.

Іншим важливим документом стала Стратегія ЄС по боротьбі з радикалізмом і вербуванням у терористичні групи, яку було остаточно затверджено Європейською Радою (15-16 грудня 2005 р.). Стратегія визначає боротьбу проти корінних причин тероризму, включаючи активну профілактику розпалювання політичного насильства і вербування в терористичні структури шляхом політичного діалогу, створення правил запобігання розпалюванню ворожнечі та створення експертної бази, сприяння мусульманським організаціям та релігійним групам, які відкидають спотворену, агресивну версію ісламу і зосереджують свою увагу на поміркованих ідейних та релігійних тенденціях, ліквідацію внутрішніх і зовнішніх радикальних структур та запобігання можливостям набору нових членів.

Прийнята на засіданні Ради юстиції та внутрішніх справ у грудні 2005 р. Стратегія ЄС щодо зовнішніх вимірів зони свободи, безпеки та правосуддя направлена на налагодження співпраці з третіми країнами і міжнародними організаціями в галузі юстиції та внутрішніх справ, яка забезпечить відповідь на зовнішні явища, які загрожують безпеці ЄС: тероризм, організована злочинність і нелегальна імміграція. У документі визначено сфери інтересів, необхідні механізми та інструменти роботи, а також міжнародні організації, з якими ЄС працюватиме більш тісно.

Держави – члени ЄС, використовуючи специфічний досвід співпраці в різних галузях, прагнуть створити більш гнучкі й ефективні ініціативи в галузі забезпечення внутрішньої безпеки, включаючи боротьбу з тероризмом.

Після нападів 11 вересня 2001 р. і терористичні напади в Мадриді (2004 р.) та Лондоні (2005 р.) Німеччина запропонувала прийняти міжнародну угоду, яка б дозволила доступ до баз даних поліції ЄС. Такий договір було підписано 27 травня 2005 р. між Бельгією, Німеччиною, Іспанією, Францією, Люксембургом, Нідерландами та Австрією. Договір стосується поглиблення транскордонного співробітництва, зокрема в боротьбі з тероризмом, транскордонною злочинністю та нелегальною імміграцією. Також передбачається взаємний доступ до національних баз даних і обмін даних про коди ДНК, відбитки пальців, особисті дані людей, підозрюваних у терористичній діяльності або перешкоджанні масовим заходам, зокрема спортивним змаганням і зустрічам Європейської Ради, а також організації депортацій і використання збройних співробітників служби безпеки на цивільних літаках.

Ще однією ініціативою є створення у відповідь на теракти в Мадриді Європейського координатора по боротьбі з тероризмом. Місцем роботи координатора став Секретаріат Ради. Завданнями координатора є зміцнення та координація всіх інструментів, що є в розпорядженні ЄС, та стеження за виконанням Стратегії ЄС по боротьбі з тероризмом. Крім того, на основі аналізу ризиків та звітів, підготовлених Центром розвідки ЄС і Європолом для Ради, пропонує рекомендації та пріоритетні напрями діяльності, координує діяльність із відповідними підготовчими органами Ради і Комісії та акції з ними, надає інформацією про їхню роботу. Використовуючи всі інструменти, що є в його розпорядженні, регулярно доповідає Раді про ефективність здійснення його рішень, а також піклується про діяльність ЄС в боротьбі з тероризмом і покращує зв'язки в цій галузі між ЄС і третіми країнами.

Різні інституції беруть участь у процесі зміцнення європейських можливостей у боротьбі з тероризмом. З 2001 р. у Генеральному секретаріаті Ради ЄС створено Об'єднаний Ситуаційний центр, який після створення Європейської служби зовнішніх дій набув організаційну структуру під назвою INTCEN. Основними завданнями INTCEN є підтримка Комітету з питань політики й безпеки та робочих груп Ради ЄС. INTCEN несе відповідальність за

обмін та аналіз розвідки з питань внутрішньої і зовнішньої безпеки, включаючи тероризм.

Спеціалізована прокуратура ЄС, яка здійснює судове співробітництво в кримінальних справах, - це відділ судоустрою Європейського Союзу (Євроюст). Євроюст був призначений Радою Європейського Союзу 28 лютого 2002 р. Перші інституційні зміни були запроваджені через 6 років рішенням Ради від 16 грудня 2008 р. Основна мета Євроюсту полягає в полегшенні та прискоренні співпраці між відповідними міністерствами в державах-членах, судових органах та органах із питань, що стосуються розслідування і кримінального переслідування по транскордонній злочинності. Завдання Євроюсту полягає в посиленні співпраці в боротьбі з організованою злочинністю в усьому ЄС, торгівлею наркотиками, тероризмом, фінансовим шахрайством, торгівлею людьми, корупцією, відмиванням грошей, інтернет-злочинністю. Для цього установа має співпрацювати та координувати слідчі заходи. Євроюст повинен допомагати національним правоохоронним органам у забезпеченні якнайшвидшого притягнення до відповідальності. Одним із найбільш часто використовуваних повноважень Євроюсту є застосування Європейського ордера на арешт.

Європейське поліцейське відомство (Європол) є правоохоронним органом ЄС, метою якого є підвищення безпеки в Європі шляхом надання допомоги правоохоронним органам країнам – членам ЄС. Вона працює по лінії боротьби з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами тяжких злочинів, які стосуються двох або більше держав, а масштаб, значення і наслідки цих злочинів вимагають узгоджених дій держав-членів. Європол обробляє операційну інформацію та підтримує інформаційні системи. Дані вносяться щодо осіб, які, відповідно до національного законодавства держави-члена, підозрюються в причетності або вчиненні злочину або засуджені за злочини у сфері діяльності Європолу. Вони також стосуються людей із серйозними ознаками того, що вони вчиняють злочин, який належить до сфери діяльності Європолу. Національні органи, співробітники зв'язку, директор, заступник директора та уповноважений співробітник Європолу мають право вводити дані безпосередньо в інформаційну систему Європолу.

Frontex – Європейське агентство з управління операційним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав – членів Європейського Союзу є агентством ЄС, створене відповідно до Регламенту Ради (ЄС) № 2007/2004. Пріоритетом Frontex є інтегроване управління зовнішніми кордонами Європейського Союзу. Тому Агентство має вдосконалити застосування існуючих та майбутніх механізмів Співтовариства щодо управління зовнішніми кордонами шляхом забезпечення координації між державами-членами у здійсненні цих заходів. Він допомагає ефективному, єдиному й високому рівню контролю за кордонами та охороні зовнішніх кордонів ЄС. Основними завданнями агентства є координація оперативного співробітництва між державами-членами в галузі управління рухом та охорони зовнішніх кордонів, аналіз і координація оперативного співробітництва між державами-членами про висилку громадян третіх країн, які незаконно проживають у державах-членах. Крім підтримки держав-членів у підготовці національних прикордонників, організація проводить спостереження поточного розвитку досліджень у галузі управління рухом та охорони зовнішніх кордонів, а також надання підтримки державам-членам у випадках, що вимагає збільшення технічної й оперативної допомоги на зовнішніх кордонах.

Склад Постійного комітету з оперативного співробітництва у сфері внутрішньої безпеки (COSI) визначено в ст. 71 Договору про функціонування ЄС. COSI сприяє та зміцнює координацію оперативної діяльності держав-членів у сфері внутрішньої безпеки. Забезпечення ефективного оперативного співробітництва в галузі питань внутрішньої безпеки ЄС, також і правоохоронних органів, прикордонного контролю та судового співробітництва в кримінальних справах, оцінює загальний напрям і ефективність оперативного співробітництва, а також допомагає Раді реагувати на терористичні акти, стихійні лиха та техногенні катастрофи. COSI складається з посадовців високого рівня з міністерств внутрішніх справ або юстиції кожної держави – члена ЄС, а також представників Комісії та Європейської служби зовнішньої діяльності. На засідання можуть бути запрошені спостерігачі від Європолу, Євроюсту, Фронтекс та інших відповідних органів.

CEPOL (Європейський коледж поліції) – це агентство ЄС, метою якого є надання співробітникам правоохоронних органів можливості навчатися та тренуватися з ключових питань безпеки Європейського Союзу та його громадян. Навчання охоплює теми, починаючи від лідерства до правоохоронних органів, від співпраці з ЄС до економічних злочинів. Ці заходи спрямовані на полегшення обміну знаннями й найкращою практикою та сприяють розвитку загальної європейської культури правоохоронних органів. Агентство має бути визнане іншими установами й правоохоронними органами як основне джерело знань та розвитку у сфері освіти та підготовки кадрів для посилення співпраці й поліцейської діяльності в Європі. Навчальні заходи проводяться в усьому ЄС та здійснюються переважно через мережу поліцейських шкіл. За участю цих мереж та інших зацікавлених сторін формується річна програма роботи агентства, в якій є тематичні та цільові заходи, спрямовані на задоволення потреб держав-членів, а також визначаються загальні вимоги внутрішньої стратегії ЄС для безпеки.

Серед останніх ініціатив, пов'язаних із забезпеченням європейської безпеки, слід згадати відкриття 1 січня 2016 р. Європейського центру Європолу по боротьбі з тероризмом, який надає платформу для обміну даними й оперативного співробітництва з моніторингу іноземних бойовиків і терористичних організацій, фінансування тероризму та торгівлі зброєю. Попередні дії призвели до розвитку в Європолу значного досвіду, пов'язаного з тероризмом, що дає можливість максимально використовувати існуючі структури, інструменти й ресурси для держав-членів із метою обміну інформацією, проведення аналізу та прийняття ефективних міжвідомчих дій щодо запобігання тероризму та боротьби з ним.

Інша ініціатива – створення 7 грудня 2015 р. в Європолі на прохання французької влади Цільової групи "fraternité", завдання якої полягає в наданні підтримки проведених розслідувань у зв'язку з нападами, що сталися в Парижі 13.11.2015 р. У теперішній час з оперативною групою постійно працюють декілька десятків офіцерів Європолу.

4 грудня 2015 р. Рада схвалила, а Європарламент узгодив компромісний текст Директиви про використання Passenger Name Record (PNR, записи відомостей про пасажирів) для запобігання терористичним злочинам і тяжким злочинам, виявлення, розслідування і кримінального переслідування. Нова директива вимагатиме від авіапе-

ревізників передачі даних органам держав-членів ЄС та польотів з ЄС до органів держав-членів. Держави-члени також зможуть збирати дані про PNR для польотів всередині ЄС, але це не буде обов'язковим. Кожна країна повинна буде створити Інформаційну одиницю пасажира, яка збиратиме дані PNR, отримані від авіаперевізників.

2 грудня 2015 р. Комісія подала пропозицію щодо директиви про боротьбу з тероризмом, оновлюючи чинне Рамкове рішення 2002/475/JHA. Запропонована директива запроваджує більш широкі рамки для криміналізації, включаючи кримінальну поведінку, пов'язану з іноземними активістами терористичних рухів.

15 грудня 2015 р. Комісія подала пропозицію щодо Положення про Європейську прикордонну та берегову охорону. Проект, який обговорюється в Раді, містить положення, що дозволяють агентству включити у свій аналіз ризики транскордонної злочинності та тероризму. Це дозволить оброблення персональних даних осіб, підозрюваних в участі в терористичних актах, та визначити, що агентство співпрацює з іншими установами ЄС та міжнародними організаціями в галузі запобігання транскордонній злочинності та тероризму.

Оперативне співробітництво є ключовим у діяльності установ ЄС, які роблять свій внесок у розвиток оцінки ризиків для загальної безпеки, визначає загальні пріоритети для оперативної діяльності, а також сприяє транскордонному співробітництву.

Складність ризиків, пов'язаних із відсутністю стабільності в безпосередній близькості від Європейського Союзу, мінливість форм радикалізації, ескалації насильства і збільшення терористичної активності вимагають спільних дій і співпраці в боротьбі з потенційними загрозами. За останні десять років ЄС запровадив ряд юридичних та практичних рішень, а також підготував та визначив необхідні інструменти для їх реалізації.

Терористичні напади, що систематично повторюються, очевидно, вказують на необхідність збереження безперервності контрзаходів. Зв'язок з організованою злочинністю, тероризмом і дедалі більш широке використання кіберпростору для підтримки терористичної діяльності та питання, пов'язані з активізацією міграційних процесів у великих масштабах, є одною з найважливіших, якщо не найважливішою, сферою, які потребують узгоджених дій усіх осіб, які беруть участь у гарантуванні безпеки.

З огляду на зростаючий зв'язок між різними видами загроз безпеці, політика та дії на місцях повинні бути повністю узгоджені з усіма відповідними агентствами ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ. Також потрібне більш скоординоване співробітництво між відповідними установами.

Ризики безпеки не визначаються кордонами ЄС. Внутрішня безпека і глобальна безпека ЄС є взаємозалежними. Реакція ЄС повинна бути всебічною та ґрунтуватися на узгодженому комплексі дій, що поєднують внутрішні і зовнішні виміри.

Література

1. EN Brussels, (25 March 2004), Declaration On Combating Terrorism. [Electronic resource]. – Access mode: http:// www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/DECL-25.3.pdf

2. Terrorist Financing. FATF's strategy on combating terrorist financing [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/terroristfinancing.html

3. The European Union Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism, 14781/1/05, REV 1, LIMITE, JAI 452, ENFOPOL 164, COTER 81, Brussels, 24 November 2005. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.statewatch.org/ news/2005/nov/eu-radicalisation-nov-05.pdf

4. EU, (08/07/2016), Shaping of a Common Security and Defence Policy. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.eeas.europa.eu/csdp/about-csdp/european-security-strategy/

Сягровець В. А.,
Надійшла до редакції: 21.03.2017

УДК 343.132. 9 (047)

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ОЗНАК ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ

Корнієнко М. В.

На сьогодні проблема організованої злочинності в Україні має загрозливі масштаби, правоохоронні органи, а насамперед поліція, після швидкого реформування МВС України частково втратили професійних, досвідчених співробітників, що не могло не вплинути на зростання злочинності в країні. Як зазначають соціальні психологи, провідним критерієм оцінки всього різноманіття груп, колективів, організацій є їх функціональне призначення, а основним призначенням організованої злочинної групи є вчинення злочинів, і чим більше вдалих злочинів було скоєно, тим стрімкіше відбувається розвиток злочинної групи в напрямку найбільш небезпечних її типів – до організованої групи і злочинної організації. Ефективність роботи поліції по протидії організованій злочинній діяльності, передбачає необхідність установлення ознак (рис) ідентифікації організованих злочинних груп та з'ясуванні внутрішньої структури таких формувань з установленням особливостей їх функціонування. Реалії сьогодення показують, що в нашій державі непоодинокі випадки існування злочинних формувань із високим рівнем організованості злочинних співтовариств із поділом на складові частини (групи, ланки) із суворою ієрархічною будовою, із чітким розмежуванням функцій між їх членами, що потребує негайного рішучого втручання компетентних правоохоронних структур.

Ключові слова: *лідер (організатор), ознаки (риси), системоутворюючі ознаки, працівники правоохоронних органів, організована злочинна група, організована група, кримінальне формування, груповий злочин.*

На сегодня проблема организованной преступности в Украине имеет угрожающие масштабы, правоохранительные органы, а прежде всего полиция, после быстрого реформирования Министерства внутренних дел Украины частично потеряли профессиональных, опытных сотрудников, что не могло не повлиять на рост преступности в стране. Как отмечают со-

циальные психологи, что ведущим критерием оценки всего многообразия групп, коллективов, организаций является их функциональное назначение, а основное назначение организованной преступной группы, совершение преступлений и чем больше удачных преступлений было совершено, тем стремительнее происходит развитие преступной группы в направлении наиболее опасных ее типов – к организованной группе и преступной организации. Эффективность работы полиции по противодействию организованной преступной деятельности, предусматривает необходимость установления признаков (черт) идентификации организованных преступных групп и выяснении внутренней структуры таких формирований с установлением особенностей их функционирования. Бесспорно, реалии сегодняшнего дня показывают нам, что в нашем государстве нередки случаи существования преступных формирований с высоким уровнем организованности преступных сообществ с разделением на составные части (группы, звена) со строгим иерархическим строением, с четким разграничением функций между их членами, что требует немедленного решительного вмешательства компетентных правоохранительных структур.

Ключевые слова: *лидер (организатор), признаки (черты), системообразующие признаки, работники правоохранительных органов, организованная преступная группа, организованная группа, криминальное формирование, групповое преступление.*

For today the problem of organized crime in Ukraine is rampant, law enforcement agencies, especially the police, after a quick reform of the Ministry of internal Affairs of Ukraine partially lost professional, experienced staff that could not affect the growth of crime in the country. As noted by social psychologists, that the leading criterion of evaluating the variety of groups, teams, organizations is their functional purpose and the main purpose of an organized criminal group, committing offences and the more successful the crimes were committed, the faster is the development of a criminal group in the direction of its most dangerous types of organized group and criminal organization. The efficiency of the police to counter organized criminal activity, calls for the establishment of attributes (features) the identification of organized criminal groups and the elucidation of the internal structure of such groups establishing their operations. Undoubtedly the realities of today show us that in our country there are cases of the existence of criminal groups with a high level of organization of criminal organizations with the division into a part (group level) with a strict hierarchical structure with a clear division of work between their members, this requires immediate intervention by a competent law enforcement agencies.

Key words: *leader (organizer), features (features), system features, law enforcement officials, organized crime group, organized group, formation of a criminal group a crime.*

Формування цілей. У складній криміногенній ситуації в Україні підвищується соціальна значимість застосування комплексних оперативно-розшукових заходів у боротьбі з організованими формами злочинних проявів, тому працівники правоохоронних органів повинні чітко уявляти ознаки (риси) організованих злочинних угруповань, що, безсумнівно, сприятиме підвищенню рівня реагування і тактики протидії цьому виду злочинної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями дослідження проблем протидії організованій злочинній діяльності займалися такі вчені, як П.Д. Біленчук, Д.В. Бойчук, В.М. Биков, В.Л. Васильєв, А.І. Гуров, Н.О. Гуторова, О.Ф. Долженков, С.Е. Еркенов, Я.Ю. Кондратьєв, В.Е.Коновалова, А.В. Кофанов, В.Н. Кудрявцев, В.П. Лавров, М.М.Михеєнко, В.С. Мєшкова, Д.Й. Никифорчук, В.В. Нонік, В.А.Образцов, І.В. Потайчук, О.А. Славгородська, А.І. Сотов, О.М. Сніцар, Н.П. Яблоков, М.М. Якушин, О.Н. Ярмиш та ін.

Виклад основного матеріалу. Запорукою успішного розкриття злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, виступає в першу чергу своєчасне порушенням кримінального провадження. Наступне але не менш важлив, – це ефективне провадження першочергових слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів направлених на розкриття протиправних дій злочинної групи.

У ст. 28 ч. 3 КК України визначено, що злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи [7].

Що стосується системоутворюючих ознак, то вони вказані в багатьох дослідженнях учених: стійкий характер злочинного об'єднання, розрахованого на тривалу діяльність; незаконний, протиправний характер цієї діяльності; отримання максимальних прибутків як головна мета; складна ієрархічна система побудови злочинного співтовариства, із розподілом функцій його учасників; корупційні зв'язки з працівниками органів влади й управління, а також правоохоронних органів для гарантування безпеки своєї діяльності; прагнення до монополізації (установлення контролю) у певній сфері діяльності або на певній території також можна до цих ознак віднести планування злочинних дій; організацію охорони та самозахисту; наявність власної системи санкцій та заохочень; кооперацію організованих злочинних угруповань; активне поширення антигромадської ідеології; проникнення в легальний бізнес; використання найбільш рентабельних, вигідних форм і галузей діяльності [5, с. 9].

Ефективна протидія організованій злочинній діяльності, розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, передбачає необхідність визначення внутрішньої структури таких формувань, установлення особливостей їх функціонування. Структура злочинної групи пов'язана з її видом та типом. Злочинні формування з високим рівнем організованості та управління виступають у вигляді організованих груп, злочинних співтовариств і навіть більш могутніх об'єднань злочинних організацій. Усім таким злочинним організаціям притаманний поділ на складові частини (групи, ланки) із суворою ієрархічною будовою, із чітким розмежуванням функцій між їх членами [6, с. 36].

О.А. Славгородська зазначає, що кожна злочинна група має свою систему зв'язків ("повну", "кругову", "ланцюг", "колесо", "коло зі стрижнем", "розірване коло зі стрижнем", "комбіновану", "складну"), за якою визначається її характер. Водночас усі організовані групи незалежно від їх рівня мають високу структурну

© М.В. Корнієнко, 2017

організацію, у них виявляється чіткий розподіл функцій: розвідка, контррозвідка, бойовики, рядові виконавці тощо [10, с. 235].

Науковці П.Д. Біленчук, С.Е. Еркенов, А.В. Кофанов подають типові форми комунікативних зв'язків у злочинному середовищі: повна структура; ланцюг; кругова структура; колесо; коло зі стрижнем; розірване коло зі стрижнем; комбінована структура; складна структура; багатоблокова структура. Під "повною структурою" розуміють, коли кожний член групи може встановити зв'язок із будь-яким іншим її членом. "Ланцюг" – послідовний зв'язок членів групи. Інформація йде від однієї особи до іншої, але третя особа не знає, хто передав інформацію другій, а друга не знає, хто стоїть у четвертій ланці ланцюга, тощо. "Кругова структура" – інформація рухається тільки в одному, або у двох напрямках – відповідно за колом від одного співучасника до іншого. Кожний знає лише двох партнерів. "Колесо" – організатор групи має зв'язок тільки з одним членом групи. Між собою члени групи зв'язку не мають і один одного як співучасників не знають. "Коло зі стрижнем" – організатор злочинної групи підтримує зв'язок лише з одним членом групи. Усі інші мають зв'язок між собою. "Розірване коло зі стрижнем" – організатор злочинної групи здійснює зв'язок із членами групи через посередника. Співучасники між собою зв'язку не мають. "Комбінована структура" – організатор має зв'язки як із членами злочинної групи, якими він керує безпосередньо, так й з іншою групою осіб, але через посередника. "Складна структура" – організатор злочинної групи керує двома або більше підгрупами, структурами. "Багатоблокова структура" – найбільш складна комунікативна структура, характерна для злочинних організацій типу "мафія" [1, с. 66-68].

Різні науковці робили спроби дослідити ієрархію організованої злочинної групи. Поширеною є ієрархія В. Л. Васильєва, який зазначає, що, при аналізі злочинної групи звичайно виділяють такі фігури її учасників: організатор групи в цілому або окремих її учасників; виконавець на "відповідальній" ділянці; другорядний виконавець; опозиціонер, "слабка ланка" групи, – суб'єкт, який внутрішньо не згодний з учиненням злочину, в якому він бере участь [2, с. 257].

На ієрархічність організованої злочинної групи звертають увагу й інші вчені, які зазначають, що організована злочинність формує вузькоспеціалізовані кримінально спрямовані асоціальні ролі. Це, зокрема, розроблення стратегії і тактики діяльності кримінального співтовариства, пропаганда і поширення кримінальної ідеології, гарантування безпеки, охорона "еліти", акції сприяння її високому престижу, кримінально спрямована розвідка, легалізація злочинно здобутих цінностей, сприяння реалізації індивідуальних запитів та інтересів співтовариства.

У структурі організованого злочинного угруповання виділяють такі елементи: лідерську групу (лідера); ядро; периферійну частину. Так лідерську групу представляють члени групи, на яких покладено функцію керівництва, або член групи, який через свої особисті якості має авторитет у більшості інших її членів. Ядро групи складають ті її члени, які вже утвердились у ній, ідентифікувалися з нею, тобто є носіями групової свідомості, цінностей, норм, ідеології. Периферійну частину утворюють члени групи, які або нещодавно включились до неї та ще не ідентифікувалися з нею, або присутні в групі лише функціонально. Саме ця частина групи у першу чергу є об'єктом "маніпулювання" з боку лідера в разі, якщо він є опонентом організатору організованого злочинного угруповання [12, с. 95].

На нашу думку, О. Ф. Долженков справедливо поділяє інфраструктуру злочинності на дві сфери: по-перше, це елементи, які безпосередньо обслуговують процеси злочинної діяльності: зручні шляхи підходу до місця вчинення злочину й відходу від нього; безпечні, з точки зору злочинців, і прибуткові канали збуту викраденого; легальні підприємства, через які здійснюється "відмивання" незаконно отриманих коштів (пункти обміну валюти, фірми, які проводять операції з нерухомістю і т. ін.); комп'ютерні й телекомунікаційні мережі, що полегшують досягнення злочинного результату; бази, сховища злочинців, так звані "малини"; установи, які здійснюють фізичну реабілітацію злочинців (сауни, дачі, медичні установи і т. ін.); по-друге, це елементи, що опосередковано пов'язані з кримінальними процесами: підготовка та відтворення кадрів для злочинної сфери; "ідеологічні" центри підтримки й розвитку злодійських законів і традицій; "школи", "семінари" з обміну злочинним досвідом; "общаки", які використовуються для "підтримання" заарештованих злочинців та членів їхніх сімей; "мозкові центри" організованої злочинності; у цілому злочинна субкультура; окремі засоби масової інформації і політичні інститути ("лобі") на службі злочинних товариств [3, с. 43-44].

Організована злочинна діяльність є спільною діяльністю її учасників. Тому участь членів стійких злочинних угруповань в організованій злочинній діяльності може полягати в наступному: організації злочинного угруповання; керівництві угрупованням чи окремим його підрозділом; забезпеченні існування та функціонування самого угруповання без участі у вчиненні конкретних злочинців; примусовому втягненні інших осіб до складу угруповання або до вчинення окремих злочинів; участі у вчиненні в складі угруповання або в його інтересах конкретних злочинів.

В. О. Коновалова в ході дослідження проблем методики розслідування вбивств, що вчиняються організованими групами, дійшла висновку про розподіл ролей у таких угрупованнях та певну ієрархію. У структурі організованої групи автор виділяє: замовників-індивідуалістів або замовників від групи; організатора; розвідувальну групу; групу підготовки; посередників; виконавця; групу прикриття; групу, що забезпечує приховування (забезпечення транспортом, забезпечення камуфляжем) [4, с. 225].

У першу чергу нас цікавлять високоорганізовані структури злочинних груп. До їх складу обов'язково входить лідер який організує, координує всю злочинну діяльність групи; група чи групи бойовиків-виконавців, яких може окремо очолювати керівник; радник лідера, проміжний ланцюг між лідером і всіма іншими членами групи, який виступає як аналітичного центру (чи його очолює); група так званих шпигунів чи розвідників, які займаються підбором та перевіркою інформації; особи, які відають фінансами організованої групи (тримають так званий "общак" групи); особи, які допомагають організованій злочинній групі у їхній діяльності: юристи, адвокати, нотаріуси, співробітники різних правоохоронних органів. Цей перелік не є вичерпним, залежно від розгалуженої структури злочинних груп в їх структуру можуть входити й інші особи, які виконують різні головні чи допоміжні функції наприклад ідеологічного супроводження чи охоронці лідера; особи, які займаються реалізацією та збутом викраденого майна, та окремі

особи, які займаються втягненням потрібних посадових осіб у злочинну діяльність.

Зауважимо також, що існує певний механізм поповнення кадрів злочинних угруповань. Так важливим джерелом поповнення організованих злочинних груп є девіантно орієнтована молодь – колишні спортсмени, студенти, які недовчилися, малокваліфіковані робітники. Основну масу злочинних формувань складають виконавці ("бойовики", "бійці", "торпеди" та ін.), звичайно поділені на невеликі групи (найчастіше 10-12 осіб) [9].

Учасники організованої злочинної групи виконують спільні цілеспрямовані дії. Спільна діяльність неможлива без контактів між людьми і обміну життєво важливою інформацією. Обов'язковими рисами спільної діяльності є спільність мети для всіх або ж абсолютної більшості учасників. Дуже важливою ознакою організованої злочинної групи є її стійкість.

У психологічному розумінні стійкість групи пов'язана з міжособистісними взаєминами в угрупованні, явищами групової поведінки, наявністю певних норм та правил поведінки в групі, жорстокою дисципліною, чіткою ієрархією, взаємодією учасників і постійністю контактів. В юридичному значенні стійкість полягає в тому, що така група створюється для тривалої злочинної діяльності на постійній основі і забезпечується надійним захистом від розкриття [8, с. 16]. Зазначається, що стійкість злочинної групи зумовлюється ступенем організації дій її членів і може розглядатися як ознака, що характеризує ступінь розвитку однієї і тієї ж злочинної групи.

Є типові способи залучення до злочинної групи, часто це є насильство, шантаж, умовляння, добровільна згода та ін. Потім уже у сформованій злочинній групі підтримується жорстка дисципліна, із санкціями за провину від штрафу до смертної кари, і також у злочинній організації немає незамінних, якщо хтось із групи вибуває з будь-яких причин (смерть, тюремне ув'язнення), його місце займає наступний, окрім деяких випадків, коли вибуває лідер і група розпадається.

М.П. Яблоков, визначаючи перелік основних рис, притаманних діяльності організованих злочинних формувань, до їх числа відносить: високий рівень організації та конспірації злочинної діяльності; традиційно корисливо-насильницька спрямованість діяльності організованих груп у вигляді промислу; наявність значної матеріальної бази зазначених співтовариств; наявність корумпованих зв'язків в апараті органів влади і управління, а також у правоохоронних органах; гарантування безпеки і тривалості злочинної діяльності; прагнення злочинних співтовариств до встановлення свого монопольного кримінального контролю над окремими прибутковими галузями економіки, банківсько-кредитної сфери та цілими територіями; масштабний міжрегіональний і навіть міждержавний характер злочинної діяльності організованих груп із розподілом сфер впливу за територіальним або галузевим принципом; політизація організованої злочинної діяльності [11, с. 34-35].

Підсумовуючи вищевикладене, хотілося б виділити такі ознаки (риси) організованих злочинних груп: чітка ієрархічна побудова; стійкість і тривалість існування; розподілення спеціалізації за видами вчинюваних злочинів; сувора дисципліна в групі; існування злочинних норм і правил поведінки (здебільшого факультативна ознака); наявність лідера (організатора); розподіл обов'язків у групі; корислива спрямованість злочинної діяльності; наявність системи захисту від викриття (корумповані зв'язки в правоохоронній сфері); створення єдиної каси для всіх організаційних питань; існування системи втягування до злочинної групи; міжрегіональне співробітництво в злочинній сфері (налагодження контактів серед інших злочинних угруповань).

Кожному практичному працівнику Національної поліції, а тим більше тим хто безпосередньо займається виявленням, розкриттям та запобіганням діяльності організованих злочинних угруповань вкрай необхідно чітко розуміти і виділяти всі ознаки даних формувань, що сприятиме більш плідному виконанню їхніх функціональних обов'язків.

Література

1. Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В. Транснациональная преступность: состояние и трансформация./ Под ред. акад. П.Д. Биленчука. - К.: Атика, 1999. – 272 с.

2. Васильев В. Л. Юридическая психология: Учебник. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 257.

3. Долженков О.Ф. Складові інфраструктури організованої злочинності // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – Биб-ка журнала "Юрид. вестник". – Одесса: ФЕНИКС, 2003. – С. 43-44.

4. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования: Монография. – Х.: Факт, 2001.

5. Кудрявцев В.Н. Социальные причины организованной преступности в России // Организованная преступность и коррупция. Исследования, обзоры, информация. – Вашингтон, Москва, Санкт-Петербург, Екатеринбург, Иркутск, Владивосток, 2000. – №1. – С. 9-11.

6. Михеєнко М.М. Про предмет і засоби доказування в кримінальному процесі // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999.

7. Кримінальний кодекс України, прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25 – 26. – ст.131. Із наступними змінами та доповненнями. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. – К.: Форум, 2001.

9. Потайчук І.В. Структура і механізм функціонування організованих злочинних груп загальнокримінальної спрямованості.// Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. - № 1(т). – С. 145-151.

10. Славгородская О.А. К вопросу о структуре организованной преступной деятельности // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: Сб. науч. статей / Под ред. З.Д.Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – Ч. 1. – С. 234.

11. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности: Практ. пособие. – М.: Юристъ, 2002. – 172 с.

12. Якушин М.М. Оперативно-розыскное обеспечение деятельности органов и учреждений внутренних дел в экстремальных ситуациях. – М., Академия МВД СССР, 1990.- 134 с.

Корнієнко М.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності
ОВС та економічної безпеки ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.03.2017

УДК 343.851

ПРЕДМЕТ ОКРЕМОЇ ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Цехан Д. М.

У статті виокремлено та структуровано предмет окремої теорії ОРД – оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі. Визначено, що до структури предмета цієї теорії входять такі парні категорії як "пенітенціарна злочинність" та "оперативно-розшукова діяльність оперативних підрозділів установ виконання покарань". Розкрито структурну кожної складової предмету окремої оперативно-розшукової теорії.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, окрема теорія, пенітенціарна злочинність, предмет окремої теорії, установи виконання покарань.*

В статье выделены и структурировано предмет отдельной теории ОРД - оперативно-розыскной противодействия преступности в местах лишения свободы. Определено, что в структуру предмета этой теории входят такие парные категории как "пенитенциарная преступность" и "оперативно-розыскная деятельность оперативных подразделений учреждений исполнения наказаний". Раскрыто структурную каждой составляющей предмета отдельной оперативно-розыскной теории.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, отдельная теория, пенитенциарная преступность, предмет отдельной теории, учреждения исполнения наказаний.*

Обґрунтовуючи окрему теорію оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі перш за все необхідно визначити її предмет. Звертаючись до теорії криміналістики, яка має схожий із теорією ОРД предмет дослідження, слушно підтримати позицію В. А. Образцова, який зазначає, що традиційно криміналістика своїм предметом звернута до двох діаметрально протилежних систем: до кримінальної (злочинної) діяльності і до антикримінальної діяльності суб'єктів кримінального переслідування. Поняття кримінальної та антикримінальної діяльності належать до числа базових криміналістичних понять, тобто парних категорій найвищого рівня, які перебувають у відношеннях протилежностей. Ці категорії відіграють роль системоутворюючого фактору, навколо яких відбувається розвиток інших криміналістичних категорій [4]. Більше того, доповнюючи вказану тезу, необхідно зазначити, що навколо вказаних категорій формується не лише понятійно-категоріальний апарат науки, а й відповідна система теорії та учень. Аналогічним способом, відбувається і структурування предмета теорії оперативно-розшукової діяльності.

Як зазначає В.І. Єлінський, безпосередньо предметом теорії ОРД (об'єктивним змістом, який вона вивчає) є існуючий реально (незалежно від його усвідомлення) процес діалектичної взаємодії (боротьби) і злочинності як такої, важливим елементом якої є відношення оперативно-розшукової практики та кримінальної активності [2]. Слушно зауважити, що на відмінну від криміналістики в теорії ОРД вчені як частину предмета науки визначають "злочинність". На нашу думку, це зумовлено тим, що в межах ОРД, зважаючи на специфіку завдань оперативних підрозділів, значна увага приділяється не лише виявленню й документуванню фактів протиправних діянь окремих осіб та груп, а й протидії всім формам кримінальної активності. У контексті викладеного є необхідність розмежування категорій "злочинність" та "злочинна діяльність", що потребує використання не лише формально-логічного підходу, але й зумовлюється тим, яке поняття використовуватиметьсь як базове. Ми солідаризуємось із професором В.В. Тіщенком, який зазначає, що якщо розглядати як базове поняття злочинності, то воно включає в себе як сукупність окремих злочинів, так і злочинну діяльність, що утворює дві її форми вираження в зовнішньому прояві. Поряд із цим злочинна діяльність як форма прояву злочинності включає в себе окремі злочини, злочинну інфраструктуру, життєдіяльність відповідного змісту [5].

Аналізуючи співвідношення цих категорій у контексті предмета криміналістики, Р.С. Бєлкін зазначав, що криміналістика акцентує увагу лише на функціональній стороні протиправної діяльності, на тій системі відносин і дій, які утворюють те, що нерідко називають механізмом злочину [1]. Фактично, дослідник акцентує увагу на тому, що злочинна діяльність як система не є предметом вивчення криміналістики, а її предмет звужується лише до аналізу функціонального боку злочинної діяльності. На нашу думку, запропонований підхід є занадто вузьким для теорії ОРД, оскільки для ефективної організації оперативно-розшукової роботи вагоме значення має не лише функціональна сторона злочинної діяльності.

На нашу думку, злочинна діяльність як об'єкт вивчення ОРД – це цілеспрямоване створення соціальної, внутрішньопсихологічної та матеріальної основи з метою вчинення та подальше вчинення системи злочинних діянь, які об'єднані спільним задумом. Аналізуючи наведене визначення, ми включаємо до його структури такі елементи:

- безпосереднє вчинення злочину з можливістю використання як повноструктурних способів, так і способів з усіченою структурою;
- інфраструктуру злочинної діяльності, яка на сьогодні є її невід'ємною складовою, зокрема в контексті сформульованого визначення вона відображена в системі дій, спрямованих на "цілеспрямоване створення соціальної, внутрішньопсихологічної та матеріальної основи". При цьому, необхідно пояснити, що створення:

а) соціальної основи передбачає втягнення в злочинну діяльність кримінально неактивних осіб, пропаганду злочинного способу життя серед молоді тощо;

б) внутрішньопсихологічної основи – поступове сприйняття норм кримінальної субкультури, моделей злочинної поведінки та заміни ними соціально позитивних цінностей у свідомості;

в) матеріальної основи – формування стійкого матеріального підґрунтя для систематичного здійснення злочинної діяльності та уникнення кримінального покарання.

Виокремлення як однієї зі складових об'єкта теорії ОРД злочинної діяльності не виключає з його структури злочинності як соціального явища, яка є об'єктом впливу

© Д.М. Цехан, 2017

з боку оперативних підрозділів у межах оперативно-розшукової профілактики, а також тяжких та особливо тяжких одиничних злочинів. Саме тому, обґрунтовуючи структуру предмета окремої теорії оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі, необхідно зауважити, що він охоплює такі парні категорії, як "пенітенціарна злочинність" та "оперативно-розшукова діяльність органів та установ виконання кримінальних покарань". Як структурна складова предмета цієї окремої теорії категорія "пенітенціарна злочинність" є родовим поняттям та включає: а) злочинну діяльність у місцях позбавлення волі; б) одиничні злочини, учинені в місцях позбавлення волі.

При цьому, ми відходимо від традиційного підходу щодо звуження пенітенціарної злочинності лише до протиправної діяльності осіб, які відбувають кримінальне покарання, а вважаємо, що до її складу необхідно включати і протиправну діяльність персоналу органів та установ виконання кримінальних покарань, оскільки остання є: а) інфраструктурним елементом забезпечення кримінальної активності засуджених; б) чинником, що детермінує протиправну поведінку засуджених; в) чинником, який сприяє ускладненню оперативної обстановки в УВП.

Аналізуючи злочинну діяльність як об'єкт криміналістичного дослідження В.В. Тіщенко зазначає, що криміналістика повинна розробляти криміналістичну характеристику злочинної діяльності певного типу (виду, підвиду). У такій характеристиці можуть бути виділені дані про :

- сферу злочинної діяльності і предмети злочинного інтересу та (або) злочинного посягання;
- її розвиток (динаміку, інтенсивність);
- її характер (основні види злочинів, допоміжні, супутні);
- організаційну структуру злочинного формування;
- способи протидії розслідуванню (у т.ч. зв'язки з правоохоронними органами, представниками органів місцевого самоврядування тощо) з метою ухилення від кримінальної відповідальності та продовження злочинної діяльності;
- характер зв'язків з іншими злочинними організаціями, їх співпідпорядкованість, розмежування за функціями і сферами злочинної діяльності;
- зв'язок злочинних епізодів між собою і на загальні напрями і цілі, що їх об'єднують [5].

Підтримуючи наведену тезу, уважаємо, що вона може бути доповнена та розвинена в контексті формування окремої теорії оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі. Так необхідно конкретизувати невід'ємні структурні елементи такої злочинної діяльності, які є об'єктами наукового аналізу в межах цієї теорії і до яких можна віднести:

- осіб, які здійснюють злочинну діяльність у місцях позбавлення волі;
- типових об'єктів, на які спрямована злочинна діяльність у місцях позбавлення волі;
- типові системи завдань злочинної діяльності в місцях позбавлення волі з відповідною характеристикою завдань кожної стадії останньої;
- мотиваційний механізм злочинної діяльності різних груп засуджених;
- типові знаряддя та засоби, які використовуються під час учинення злочинів засудженими;
- механізм розвитку злочинної поведінки засуджених та чинники, які впливають на його розвиток за відповідною траєкторією;
- причинно-наслідкові зв'язки, які існують між елементами злочинної діяльності та іншими явищами;
- матеріальне мікросередовище, у якому здійснюється злочинна діяльність;
- обстановка здійснення окремих форм злочинної діяльності в місцях позбавлення волі.

Зважаючи на те, що в межах окремої теорії предмет її дослідження повинен бути досліджений всебічно та максимально повно, а також виходячи із загального предмета теорії ОРД, необхідно зазначити, що характеристика комплексної злочинної діяльності в місцях позбавлення волі потребує формування відповідної системи наукового знання щодо:

- системи злочинних діянь та їх детальної характеристики, які, фактично, вчиняються на території та в межах периметру установ виконання покарань, але в традиційному розумінні криміналістичної та кримінологічної науки не входять до структури пенітенціарної злочинності, наприклад злочинна діяльність персоналу органів та установ виконання кримінальних покарань;
- діяльності організованих злочинних угруповань поза межами установ виконання кримінальних покарань, яка спрямована на фактичне встановлення контролю за місцями позбавлення волі та використання їх для самовідтворення кримінальних структур;
- особливостей формування системи зв'язків між засудженими, а також засудженими і адміністрацією установи виконання кримінальних покарань;
- інфраструктури пенітенціарної злочинності, невід'ємним елементом якої є в'язнична субкультура;
- пенітенціарних конфліктів та їх різновидів, особливо тих, що виступають підґрунтям подальшої кримінальної активності в місцях позбавлення волі.

Як зазначалося вище, іншою невід'ємною складовою предмета теорії оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі є ОРД оперативних підрозділів органів та установ виконання кримінальних покарань. У межах вказаної окремої теорії "ОРД оперативних підрозділів органів і установ виконання покарань" виступає як її родове поняття, оскільки в структурі понятійно-категоріального апарату ОРД є підпорядкованим поняттям відносно категорії "ОРД". Як зазначає В.А. Образцов, виступаючи елементом, складовою загальнонаукового арсеналу, категорія конкретної науки утворює відносно самостійне багаторівневе системне утворення. Його складовими частинами є як загальні, так і менш загальні категорії, тобто родові поняття відповідного рівня, які перебувають у відношенні субординації. Якщо загальні поняття в усіх випадках виступають як категорії, оскільки вони є межею узагальнення в кожній конкретній науці, то менш загальні поняття можуть претендувати на категоріальний статус лише тоді, коли вони не розглядаються як елементи більш широких за обсягом понять, а досліджуються як відносно самостійна цілісна система [4].

Характеризуючи ОРД оперативних підрозділів органів і установ виконання покарань, необхідно виокремити її пріоритетні складові, які потребують наукового обґрунтування або розроблення в межах окремої теорії оперативно-розшукової науки. При цьому, на нашу думку, у структурі цієї діяльності по відношенню до органів та установ виконання кримінальних покарань можна виокремити дві відносно самостійні складові, які перебувають у тісних взаємозв'язках:

- ОРД у місцях позбавлення волі як засіб забезпечення режиму;

- ОРД як засіб протидії пенітенціарній злочинності.

Аналіз практики протидії злочинності в місцях позбавлення волі дає змогу дійти висновку про дворівневість такої системи як складової окремої теорії, а також виокремити організаційний і тактичний рівні.

Перш за все необхідно зазначити, що організація оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі вимагає виконання першочергового завдання з налагодження каналів систематичного отримання інформації щодо об'єктів оперативного інтересу. Саме тому, на нашу думку, першим структурним елементом організації оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі є оперативне обслуговування пенітенціарних установ. Дослідники наголошують, що оперативне обслуговування має чітко виражений управлінський характер, його оперативно-розшукове призначення полягає у створенні необхідних умов для ефективної організації роботи оперативних підрозділів із виявлення, запобігання та розкриття злочинів, віднесених до їхньої компетенції [3].

Зважаючи на функціональне призначення, а саме забезпечення систематичного надходження оперативно-розшукової інформації, оперативне обслуговування виступає підґрунтям для наступної складової організації оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі – інформаційно-аналітичної роботи оперативних підрозділів кримінально-виконавчих установ. Слід зауважити, що за сучасних умов якісно організована аналітична робота в місцях позбавлення волі дає змогу: оцінити оперативну обстановку в конкретній виправній установі; прогнозувати розвиток оперативної обстановки на короткостроковий та довготривалий періоди; коригувати розвиток оперативної обстановки; забезпечити оптимальне агентурно-оперативне перекриття установи виконання покарань; виявляти та усувати причини й умови, які сприяють учиненню злочинів в установах виконання покарань; виявляти засуджених, які імітують виправлення чи приховують свою негативну спрямованість; забезпечувати оптимальне розміщення засуджених у межах установи з метою мінімізації кримінальної активності.

Наступним елементом організації ОРД в місцях позбавлення волі є взаємодія оперативних підрозділів органів і установ виконання кримінальних покарань з іншими суб'єктами протидії злочинності. Аналітичне опрацювання відомчих нормативно-правових документів засвідчує: серцевина такої співпраці – тактична взаємодія щодо розкриття злочинів минулих років. Більше того, гуманізація кримінально-виконавчого законодавства та ускладнення соціально-економічної ситуації в державі актуалізують і інші форми співпраці між оперативними підрозділами, які ще не знайшли достатнього наукового обґрунтування та мають бути досліджені в межах окремої теорії оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі, зокрема: 1) під час реалізації засудженими такого інституту, як тюремні відпустки, фактичну відповідальність та недопущення вчинення ними нових злочинів несуть оперативні підрозділи територіальних органів Національної поліції; 2) передача наявної оперативної інформації підрозділам установ виконання покарань після прибуття засудженим до виправної установи; 3) передача оперативної інформації територіальним підрозділам після звільнення засудженого, особливо якщо останній не став на шлях виправлення і планує продовжити свою злочинну діяльність на волі; 4) планування спільних дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій у населених пунктах чи на територіях розташування виправних колоній.

Стосовно тактичного блоку ОРД у місцях позбавлення волі як складової предмета окремої теорії до його структури необхідно віднести тактичні особливості: 1) агентурно-оперативної роботи; 2) виявлення злочинів; 3) документування злочинної діяльності; 4) оперативного розроблення засуджених тощо.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що сучасна теорія ОРД остаточно сформована в самостійну галузь наукового знання, а її розвиток відбувається за моделлю поступового формування окремих теорій. Виокремлення теорії оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі зумовлюється специфічними характеристика предмета наукового пізнання, зокрема пенітенціарної злочинності, а також ОРД оперативних підрозділів УВП.

Література:

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Уч. пос. для вузов. 3-е изд., доп. – М.: ЮНИТИДАНА, Закон и право, 2001. – 463 с.

2. Елинский В.И. Методология теории оперативно-розыскной деятельности (по материалам органов внутренних дел): автореферат дис… д-ра юрид. наук: 12.00.09. – М., 1999. – 40 с.

3. Киселев Н.И. Организация оперативного обслуживания органами внутренних дел объектов потребительского рынка на современном этапе // Проблемы российского законодательства. – 2014. – №6. – С. 201 – 205.

4. Образцов В.А. Криминалистика: парные категории. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 296 с.

5. Тіщенко В.В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики // Актуальні проблеми держави і права. - Вип. 27. – 2006. – С. 139 – 145.

Цехан Д.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики НУ "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 17.03.2017

УДК 343.2

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

Семелюк Д. М.

У статті розглядаються окремі правові та організаційні проблеми розслідування корисливо-насильницьких злочинів та встановлення осіб, які їх вчинили. Наведені результати аналізу статистичних даних, що доводять низьку ефективність діяльності із розслідування корисливо-насильницьких злочинів в сучасних умовах, недоліки в організації роботи слідчих і оперативних працівників Національної поліції України. Сконцентрована увага на положеннях нормативно-правових актів, що стосуються роботи поліції зі встановлення осіб, які

© Д.М. Семелюк, 2017

вчинили корисливо-насильницькі злочини.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, слідчий, оперативний підрозділ, корисливо-насильницький злочин.

В статье рассматриваются отдельные правовые и организационные проблемы расследования корыстно-насильственных преступлений и установления лиц, которые их совершили. Приведены результаты анализа статистических данных, которые доказывают низкую эффективность деятельности по расследованию корыстно-насильственных преступлений в современных условиях, недостатки в организации работы следователей и оперативных работников Национальной полиции Украины. Сконцентрировано внимание на положениях нормативно-правовых актов, касающихся работы полиции по установлению лиц, совершивших корыстно-насильственные преступления.

Ключевые слова: уголовное производство, уголовное правонарушение, следователь, оперативное подразделение, корыстно-насильственные преступления.

The article deals with the legal and organizational problems of the investigation of mercenary and violent crimes and establish of persons who committed them. The results of the statistical analysis demonstrate a low efficiency of investigation of mercenary and violent criminal offenses in modern conditions, shortcomings in the organization of the work of the National Police of Ukraine. It focuses on the provisions of legal acts, as well as recent changes in the legislation of Ukraine, that relating to the police operation on the establish perpetrators of mercenary and violent crimes.

Key words: criminal proceeding, crime, the investigator, the operative unit, mercenary-violent crimes.

Своєчасне встановлення особи, яка вчинила корисливо-насильницький злочин, вжиття невідкладних заходів щодо її затримання та доставляння до органу досудового розслідування є надважливим завданням, що стало предметом ґрунтовного вивчення як у теорії криміналістики, так і в теорії ОРД. Актуальність проблеми встановлення особи, яка вчинила корисливо-насильницький злочин, не викликає заперечення, оскільки суспільство і окремих громадян завжди хвилювало питання щодо викриття й покарання осіб, які вчинили розбої, грабежі, убивства з корисливих мотивів, здійснювали напади на громадян у складі банди і т. ін. За сучасних умов складних соціально-економічних перетворень, що сьогодні спостерігаємо в Україні, стан та динаміка вчинення корисливо-насильницьких злочинів змінюється в сторону збільшення, що значно загострює проблему протидії таким злочинам із боку оперативних та слідчих апаратів Національної поліції України.

Різнобічним проблемам установлення осіб, які вчинили злочини, присвятили свої наукові праці відомі дослідники в галузі криміналістики та ОРД, зокрема К. В. Антонов, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, М. П. Водько, А. Ф. Волобуєв, І. О. Воронов, В. І. Галаган, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, В. П. Захаров, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, І. П. Козаченко, О. І. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. К. Лисиченко, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, О. О. Подобний, М. А. Погорецький, М. Б. Саакян, М. В. Салтевський, О. П. Снігерьов, В. Є. Тарасенко, Р. В. Тарасенко, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, В. В. Шендрик, В. Ю. Шепітько та ін. Разом із тим, зазначимо відсутність наукових досліджень, присвячених проблемам установлення осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини, в умовах чинного законодавства України та сучасного стану правоохоронної діяльності.

Метою статті є дослідження сучасного стану розслідування корисливо-насильницьких злочинів та встановлення осіб, які їх учинили.

Проблемність питання встановлення особи, яка вчинила злочин, найкраще демонструють статистичні показники. Спробуємо розрахувати відсоткове співвідношення кількості окремих кримінальних правопорушень, по яких особам вручено повідомлення про підозру (пред'явлено обвинувачення), до загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень у відповідному звітному періоді. Зупинимося на прикладі грабежів та розбоїв, які складають основний масив корисливо-насильницької злочинності.

Так в Україні у 2011 р. було обліковано 22 966 грабежів, з них по 11 694 фактах особам вручено повідомлення про підозру, у 2012 р. ці показники становили відповідно 19 712 і 10 235, у 2013 р. – 22 678 і 9 306, у 2014 р. – 20 525 і 7 632, у 2015 р. – 22 077 і 7 165, у 2016 р. – 27 177 і 6 694. Отже, відсоток грабежів, по яких особам вручено повідомлення про підозру, склав: у 2011 р. – 51 %; у 2012 р. – 52 %; у 2013 р. – 41 %; у 2014 р. –37 %; у 2015 р. – 32 %; у 2016 р. – 25 %. Аналогічний показник щодо розбоїв, по яких особам вручено повідомлення про підозру, склав: у 2011 р. - 76 %; у 2012 р. – 75 %; у 2013 р. – 69 % у 2014 р. – 47 %; у 2015 р. – 52 %; у 2016 р. – 48 %. Варто зазначити різке зростання по Україні кількості вчинених злочинів в останні роки при тому, що в офіційній статистиці з 2014 р. не враховуються дані про обліковані злочини в густонаселених окремих районах Луганської і Донецької областей та Автономній Республіці Крим.

Як бачимо, рівень розкриття корисливо-насильницьких злочинів щороку стрімко зменшується, що, на нашу думку, зумовлено процесами реформування органів та підрозділів Національної поліції, суттєвим зменшенням кадрового потенціалу органів досудового розслідування та оперативних апаратів, відтоком досвідчених працівників поліції, а також неналежним рівнем нормативно-правового регулювання розслідування корисливо-насильницьких злочинів. Окрім цього, маємо звернути увагу на наявні недоліки в організації розслідування злочинів.

Зокрема, в організаційному плані на сьогодні складно визначити, хто саме є центральним суб'єктом, відповідальним за своєчасне вжиття заходів з установлення осіб, причетних до вчинення злочинів, на початковому етапі розслідування. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) безпосередньо не визначає суб'єкта, відповідального за виконання зазначеного завдання, на відміну від КПК 1960 р., який покладав на органи дізнання обов'язок установлювати осіб, які вчинили злочин (ст.ст. 103, 104). Проте відповідно до ст. 92 чинного КПК обов'язок доказування тих обставин, що передбачені ст. 91 КПК, покладається на слідчого, прокурора. Структурно-логічно встановлення осіб, причетних до вчинення злочинів, охоплюється переліком обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Згідно з п. 2.5 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [7] встановлення осіб, причетних до вчинення кримінального

правопорушення, є завданням слідчо-оперативної групи, яка направляється на місце події у складі слідчого, оперативного працівника та спеціаліста-криміналіста. Зазначена інструкція визначає саме організаційні засади початкового етапу розслідування при надходженні заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них.

Виходячи зі змісту Інструкції про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України, установлення осіб, причетних до вчинення злочинів, є завданням оперативних підрозділів. Сьогодні на відомчому рівні МВС відповідною інструкцією визначено алгоритм провадження за справами оперативного супроводження кримінального провадження, що заводяться в обов'язковому порядку за особливо тяжкими злочинами, а також за окремими тяжкими злочинами, якщо причетні до їх учинення особи не встановлені. Як свідчить сучасний досвід роботи поліції, на початковому етапі розслідування корисливо-насильницьких злочинів до проведення пошукових заходів залучаються працівники карного розшуку, які діють на підставі ст. 41 КПК та не входять до складу відповідної слідчо-оперативної групи.

Виходить, що обов'язок з установлення осіб, причетних до вчинення корисливо-насильницьких злочинів, головним чином лежить на слідчому та оперативному працівниках, які входять до складу слідчо-оперативної групи та після одержання заяви чи повідомлення про злочин виїжджають на місце події, на працівниках оперативного підрозділу, що здійснює оперативне супроводження кримінального провадження, а також на слідчому, який отримує відповідні матеріали кримінального провадження від керівника органу досудового розслідування.

Зауважимо, що за сучасних умов слідчі та оперативні працівники, не маючи єдиного підпорядкування, здебільшого не зацікавлені працювати як єдина команда. Відповідно ефективність діяльності з установлення осіб, причетних до вчинення корисливо-насильницьких злочинів, значно зменшується. Доречно із цього приводу навести думку представників Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, які 31 березня 2017 р. оголосили про пілотний проект із кримінальних розслідувань на базі Бориспільського відділу поліції та висловилися про доцільність об'єднання функцій оперативників та слідчих під єдине підпорядкування з метою спрощення роботи поліції та підвищення ефективності розкриття злочинів [2]. На думку представників указаної місії, яку ми підтримуємо, за збір доказів під час розслідування кримінальних справ наразі в Національній поліції відповідають оперативники, які працюють на місці вчинення злочину, та слідчі, які ведуть розслідування, формують справу, перетворюючи оперативні дані на доказову базу. "Стандартна практика в країнах ЄС – один слідчий, що поєднує функції оперативника та слідчого. Проте в Україні оперативники та слідчі не рідко працюють під різним підпорядкуванням. Як наслідок, через брак координації та комунікацій між ними страждає ефективність проведення розслідувань. Незавершені кримінальні справи, марнотратність ресурсів та збільшення бюрократії — це не може не дратувати громадськість" [2].

Зазначена вище думка є доволі слушною, особливо, якщо подивитися на історичну ретроспективу діяльності з розслідування злочинів. Так, аналізуючи положення класики криміналістичної літератури [1, с. 22-27, 28-30, 160-161, 165], нескладно зауважити, що на початку XX ст. був відсутній поділ працівників поліції на оперативників і слідчих, а питання встановлення особи, яка вчинила злочин, нерозривно охоплювали комплекс заходів гласного і негласного характеру: проведення огляду, обшуку, проведення негласного зовнішнього спостереження, розвідувального опитування, використання можливостей негласних працівників, проведення засідок тощо.

На сьогодні в теорії також відсутня уніфікована точка зору щодо основного суб'єкта, який відповідає за вжиття невідкладних заходів з установлення особи, яка вчинила корисливо-насильницькій злочин. Так аналітичний огляд криміналістичних видань [3, с. 355-356; 5, с. 494-498; 4, с. 480-481 та ін.] дозволяє стверджувати, що таким суб'єктом є слідчий. Криміналістичні рекомендації скеровують слідчого на початковому етапі розслідування до висунення та перевірки версій про осіб, які могли вчинити злочин, а також до якомога більш ефективного використання можливостей суб'єктів ОРД й проведення пошукових заходів. У свою чергу, у теорії ОРД [6, с. 252-253] завдання з установлення особи, яка вчинила злочин, віднесено до компетенції оперативних підрозділів, які із цією метою висувають та відпрацьовують вже оперативно-розшукові версії, залучаючи специфічні оперативно-розшукові сили та засоби.

У межах нашої роботи доцільно звернути увагу на спільну природу дій та заходів, що вживаються слідчим і працівником оперативного підрозділу з метою встановлення особи, яка вчинила корисливо-насильницький злочин. Після одержання заяви або повідомлення про вчинення корисливо-насильницького злочину (розбій, грабіж тощо) слідчий та працівник оперативного підрозділу у складі слідчо-оперативної групи вирушають на місце події та невідкладно збирають попередні відомості щодо обставин учиненого кримінального правопорушення, зокрема відомості про осіб, які причетні до його вчинення, про ознаки майна, яким вони незаконно заволоділи. Попередні відомості щодо обставин учиненого кримінального правопорушення, як правило, отримують під час: попереднього опитування свідків, у т.ч. очевидців події, працівників патрульної поліції, дільничних інспекторів поліції та інших осіб, які перебувають на місці події; попереднього опитування потерпілих; огляду місцевості, приміщення, речей та документів, трупа; одержання допомоги від спеціаліста, який залучається до проведення першочергових слідчих дій.

Важливе значення має спосіб учинення корисливо-насильницьких злочинів, що пов'язаний із застосуванням до потерпілого певної послідовності рухів, прийомів, фізично-мускульних зусиль підозрюваного, застосуванням знарядь учинення злочину (холодної, вогнепальної зброї тощо), що значним чином впливає на слідову картину злочину та перспективу викриття підозрюваних. Учинення значної частини корисливо-насильницьких злочинів в умовах очевидності сприяє утворенню ідеальних слідів (у пам'яті потерпілих, свідків), а факти заволодіння чужим майном зумовлюють доцільність його виявлення і вилучення за відповідними ознаками.

На початковому етапі розслідування попередньо вивчається обстановка на місці події та проводиться огляд. Під час огляду залежно від способу проникнення до місця зберігання майна або вчинення нападу доцільно ретельно виявляти, фіксувати та вилучати сліди вчинення злочину, а також з'ясовувати відомості щодо зовнішності підозрюваного, його навичок, способів дії. У ході огляду необхідно оглядати місця, пов'язані з під-

готовкою і приховуванням злочину, адже напади нерідко вчиняють раптово з певного укриття, де очікують на появу потерпілого. Таке місце може бути як поблизу від місця нападу, так і вдалині, тобто розширюється зона огляду, обстежуються підвали, горища, сходи тощо. Крім слідів підготовки до вчинення нападу, там можна виявити залишені злочинцем речі, недопалки, тобто "сліди очікування" перед нападом. Наявність на місці події слідів крові, боротьби, слідів від опору з боку потерпілого, у т.ч. із застосуванням вогнепальної або холодної зброї, дає можливість припустити (висунути слідчу версію) про наявність на тілі та одязі підозрюваних слідів від фізичних поранень. У такому разі при проведенні пошукових заходів доцільно здійснювати перевірку медичних закладів і аптек, що розташовані поблизу місця події, а також окремих осіб, які надають (можуть надавати) медичні послуги.

У процесі збору попередніх відомостей варто зосередитися на складанні суб'єктивного портрету підозрюваного в разі, коли свідки або потерпілі запам'ятали риси його зовнішності. Можливий варіант надання свідкам і потерпілим фотоальбомів осіб, які становлять оперативний інтерес та перебувають на обліку в поліції. У подальшому здійснюється орієнтування працівників поліції, залучених до розслідування злочину, щодо ознак зовнішності підозрюваних та ознак майна, яким вони незаконно заволоділи.

Після одержання попередніх відомостей щодо обставин учиненого злочину потребують відпрацювання слідчі версії щодо особи, яка вчинила корисливо-насильницький злочин. Структурно пошукові дії в межах висунутих версій проводяться за такими основними напрямами:

- за ознаками зовнішності підозрюваних, зафіксованих у пам'яті свідків, потерпілих, на записах із камер відеоспостереження, відеореєстраторів автомобілів чи інших пристроїв, що зафіксували підозрюваних під час підготовки поряд із місцем учинення злочину, під час очікування потерпілого, на маршруті відходу з місця вчинення злочину і т. ін.;
- за слідами, залишеними на тілі та одязі підозрюваних (за пораненнями від збройного спротиву, за запаховими слідами та ін.);
- за ознаками майна, яким незаконно заволоділи підозрювані;
- за слідами та предметами, залишеними на місці події, у т.ч. слідами вогнепальної зброї і боєприпасів;
- за способом учинення злочину (якщо кримінальний почерк серії злочинів співпадає);
- за телекомунікаційними слідами (від мобільних терміналів цифрового стільникового зв'язку та ін.).

У межах зазначених напрямів залежно від обстановки та конкретної тактичної ситуації переважно проводяться такі дії: опитування громадян, у т.ч. із приховуванням власної належності до органів та підрозділів Національної поліції; спілкування розвідувального характеру з особами, які систематично вчиняють протиправні дії та (або) мають зв'язки серед осіб, причетних до вчинення злочинів, скупників викраденого, працівників ломбардів, комісійних магазинів, ринків; установлення довірчих взаємин з окремими особами для одержання відомостей щодо осіб, які могли вчинити корисливо-насильницькі злочини, та майна, яким вони незаконно заволоділи; зовнішній огляд, у т.ч. прихований, окремих ділянок місцевості, приміщень, речей та документів, а також майна, що за ознаками збігається з викраденим; відвідування жилих та інших приміщень за згодою їхніх власників або мешканців для з'ясування обставин учиненого кримінального правопорушення; приховане розпізнавання окремих осіб за зовнішніми ознаками і прикметами; зовнішнє спостереження за окремими особами та місцями, де очікується поява осіб, які перевіряються; збір установчих, біометричних та інших даних щодо осіб, які перевіряються на причетність до вчинення злочинів, тощо.

По суті працівники відповідного оперативного підрозділу або слідчий можуть здійснювати будь-які пошукові заходи, передбачені чинним законодавством. Якщо пошукові заходи приносять результат, працівниками відповідного оперативного підрозділу спільно зі слідчим вживаються заходи щодо затримання (фізичного захоплення) осіб, які вчинили корисливо-насильницький злочин, виявлення і вилучення майна, яким вони незаконно заволоділи, процесуального закріплення матеріальних джерел криміналістично значимої інформації, що планується використати як речові докази.

Висновок. Сучасний стан діяльності органів та підрозділів Національної поліції України з установлення осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини, є незадовільним з огляду на дані офіційної статистики та наявні організаційні проблеми початкового етапу розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень. Чинний КПК України, на відміну від КПК 1960 р., не визначає суб'єкта, відповідального за вжиття заходів з установлення осіб, причетних до вчинення злочинів. Тож аналіз чинного законодавства дозволяє визначити, що цей обов'язок покладений на: слідчих і оперативних працівників, які входять до складу слідчо-оперативної групи та виїжджають на місце події після одержання заяви чи повідомлення про злочин; на працівників оперативного підрозділу, що здійснює оперативне супроводження кримінального провадження; на слідчого, який отримує відповідні матеріали кримінального провадження від керівника органу досудового розслідування.

Спільність виділених вище дій та заходів, що мають уживатися з метою встановлення осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини, дозволяє звернути увагу на невиправдане розмежування у компетенції на оперативних та слідчих працівників, що має місце сьогодні в органах та підрозділах Національної поліції. Передусім доцільно об'єднати оперативні та слідчі апарати під єдине підпорядкування, а також запровадити єдині посади працівників органів досудового розслідування, які виконуватимуть функції як слідчого, так і оперативного працівника. Такий підхід надасть можливість, по-перше, суттєво зменшити навантаження, що лягає на працівників органів досудового розслідування, по-друге, чітко визначити суб'єкта, відповідального за вжиття заходів щодо встановлення осіб, які вчинили злочини, по-третє, зменшити рівень бюрократії, що має місце внаслідок надання слідчими численних доручень до оперативних підрозділів, по-четверте, скоординувати роботу із досудового розслідування кримінальних правопорушень під єдиним керівництвом.

Література

1. Вейнгарт А. Уголовная тактика [Текст] : руководство к расследованию преступлений / д-р Альберт Вейнгарт / Перевод с немецкого, под редакцией и с примечаниями В. И. Лебедева. – СПб. : Изд. Вестника полиции, 1912. – 270 с.

2. КМЄС передала обладнання вартістю понад 1 мільйон грн. слідчим Бориспільського відділу поліції [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС) в Україні / 31 березня 2017 року. – Режим доступу : http://www.euam-ukraine.eu/ua/public_information/news/1433.

3. Криміналістика [Текст] : підручник / Кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. - 4-е вид., перероб. і доп. - Х. : Право, 2008. - 464 с.

4. Криміналістика [Текст] : підручник / [В. Д. Берназ В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 665 с.

5. Криміналістика [Текст] : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алєксєєв. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 544 с.

6. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : Загальна частина [Текст] : підручник / [Авт. кол. : Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський] / Під заг. ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

7. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : наказ МВС України № 700 від 14 серпня 2012 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

Семелюк Д. М.,
т.в.о. начальника сектору кримінальної поліції
Кам'янець-Подільського районного відділення поліції
Кам'янець-Подільського відділу поліції ГУНП
в Хмельницький області
Надійшла до редакції: 26.03.2017

УДК 343.215 (477)

ОТРУЙНІ, СИЛЬНОДІЮЧІ РЕЧОВИНИ, ОТРУЙНІ, СИЛЬНОДІЮЧІ ТА ФАЛЬСИФІКОВАНІ ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ ЯК ПРЕДМЕТ СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОДАЛЬШОГО УДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Меркулова В. О.

У статті проводиться системно-правовий аналіз та тлумачення кримінально-правових норм, які у якості предмета злочину містять вказівки на отруйні чи сильнодіючі речовини, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби, фальсифіковані лікарські засоби. Наголошує про наявність у кримінальному законодавстві однакових понять (термінів), які за змістом складових можуть різнитися. Зазначає, що чинне кримінальне законодавство містить положення, які доводять факт подальшої конкретизації зазначених предметів злочину. Актуальною є проблема співвідношення суміжних складів злочину, змісту ознак загальних та спеціальних складів злочину, що стосується також і зовсім нового предмету злочину, який до 2011 р. не був відомий кримінальному законодавству – фальсифіковані лікарські засоби. Зазначено, що системно-правовий аналіз кримінально-правових норм, що містять вказівки на отруйні чи сильнодіючі речовини, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби, фальсифіковані лікарські засоби, що доводить актуальність більш поглибленого дослідження окремих понять та категорій, які використовуються у цих нормах. Пропонується виокремлення у Загальній частині КК України термінологічного розділу, у якому були б закріплені норми дефініції, що сприяло б ефективному застосуванню системного тлумачення, або ж формулювання термінологічного словника, у якому були б вказані всі юридичні терміни та термінологічні звороти із зазначенням джерел їх офіційного закріплення.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України, злочин, отруйні, сильнодіючі речовини, сильнодіючі лікарські засоби, фальсифіковані лікарські засоби.*

В статье автор проводит системно-правовой анализ и толкование уголовно-правовых норм, которые в качестве предмета преступления содержат указания на ядовитые или сильнодействующие вещества, ядовитые или сильнодействующие лекарственные средства, фальсифицированные лекарственные средства. Отмечает о наличии в уголовном законодательстве одинаковых понятий (терминов), которые по содержанию составляющих могут различаться. Отмечает, что действующее уголовное законодательство содержит положения, которые доказывают факт дальнейшей конкретизации указанных предметов преступления. Актуальной является проблема соотношения смежных составов преступления, содержания признаков общих и специальных составов преступления, что касается также и совершенно нового предмета преступления, который до 2011 г. не был известен уголовному законодательству - фальсифицированные лекарственные средства. Отмечено, что системно-правовой анализ уголовно-правовых норм, содержащих указания на ядовитые или сильнодействующие вещества, ядовитые или сильнодействующие лекарственные средства, фальсифицированные лекарственные средства, говорит об актуальности более углубленного исследования отдельных понятий и категорий, используемых в этих нормах. Предлагается выделение в Общей части УК Украины терминологического раздела, в котором были бы закреплены нормы дефиниции, что способствовало бы эффективному применению системного толкования, или же формулировки терминологического словаря, в котором были бы указаны все юридические термины и терминологические обороты с указанием источников их официального закрепления.

Ключевые слова: *Уголовный кодекс Украины, преступление, ядовитые, сильнодействующие вещества, сильнодействующие лекарственные средства, фальсифицированные лекарственные средства.*

In the article, the author carries out systematic legal analysis and interpretation of criminal law, which as a crime subject contain indications of poisonous or potent substances, poisonous or potent medicinal products, counterfeit medicines. Emphasizes the existence in criminal law of the same concepts (terms), which in terms of components may vary. Indicates that the current criminal law contains provisions proving the further specification of the specified objects of the crime. The problem of the correlation of the adjacent components of the crime, the content of the signs of the general and special components of the crime, which is also related to a completely new crime subject, which until 2011 was not known to the criminal law - counterfeit medicines, is relevant. It is noted that the systematic legal analysis of criminal law containing indications of poisonous or potent substances, poisonous or potent medicinal products, counterfeit medicines, proves the relevance of a more in-depth study of the individual concepts and categories used in these norms. It is proposed to select in the General Part of the Criminal Code of Ukraine a terminology section in which the definitions would be fixed, which would contribute to the effective use of the system interpretation, or the formulation of a terminology dictionary, which would indicate all legal terms and terminology, indicating the sources of their formal consolidation.

Keywords: *Criminal code of Ukraine, crime, poisonous, potent substances, strong medicines, counterfeit medicines.*

Актуальність. Особливою ознакою сучасного кримінального законодавства є інтенсивність його реформування. З часів набуття чинності Кримінальним кодексом України 2001 р. змін зазнали практично всі розділи Особливої частини [1]. Виявлення додаткових сфер життєдіяльності суспільства, які не захищені, не

© В.О. Меркулова, 2017

достатньо захищені від злочинних посягань, у підсумку призводять до створення нових кримінально-правових норм, найчастіше шляхом формулювання та виділення конкретизованих норм з більш загальних норм. Такий законодавчий підхід у цілому сприяє подальшому розвитку кримінального законодавства. Одним із напрямів удосконалення змісту кримінально-правових положень, які містилися в диспозиціях та санкціях статей попередньої редакції, та формулювання нових кримінально-правових норм є, окрім визначення у якості об'єкта злочинного посягання нових сфер життєдіяльності суспільства, які до певного часу не потребували такої прискіпливої уваги як сьогодні, - надання законодавцем особливого кримінально-правового значення властивостям предмета злочину.

Прикладом змін кримінального законодавства у даному напрямку є розділ XIII КК, який містить ознаки злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення. Із двадцяти трьох статей, які містив даний розділ станом на 2001 р., п'ятнадцять зазнали змін. Серед яких, ураховуючи предмет дослідження, на особливу увагу заслуговують ст.ст. 305, 306, 321 КК, в яких зміни, крім іншого, були пов'язані з визначенням нового предмета злочину, у ст. 306 КК – предикатного злочину. Відтепер у ст. 305 КК визначаються підстави для кримінальної відповідальності за контрабанду не лише наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, але й фальсифікованих лікарських засобів; у ст. 306 КК встановлюється відповідальність за використання коштів не лише від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, але й отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; у ст. 321 КК, відповідно, також додається новий предмет злочину – відповідальність настає за незаконний обіг не лише отруйних чи сильнодіючих речовин, але й отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.

До того ж законодавець доповнив цей розділ новою ст. 321-1 "Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів". [1, *С. 163-176*]. Законодавець справедливо звернув особливу увагу на ступінь небезпечності незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виокремивши їх із поняття отруйних чи сильнодіючих речовин, та самого факту обігу фальсифікованих лікарських засобів. Поєднуючим фактором у цих змінах є те, що таке родове поняття, як "лікарські засоби" (у всіх їх різновидах), стало складовою вже значно більшої кількості кримінально-правових положень.

Такі зміни зумовлюються не лише вдосконаленням кримінального законодавства з точки зору приведення його у відповідність до реалій сьогодення, але й необхідністю більш чіткої диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання залежно від ступеня суспільної небезпеки вчиненого. У даному випадку зміни були пов'язані з необхідністю посиленого кримінально-правового захисту здоров'я населення від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, обігу фальсифікованих лікарських засобів. Специфічні небезпечні властивості цих предметів злочину зумовлюють той факт, що законодавець називає їх поряд із наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами. А отже оцінює рівнозначно ступінь їхнього можливого небезпечного впливу на здоров'я як окремої людини, так і невизначеного кола людей.

Постановка проблеми. Проблема полягає в тому, що суттєві зміни в редакції кримінально-правових положень, які містилися у кримінальному законодавстві до змін, формулювання нових складів злочину посилюють актуальність належного їх тлумачення як у теорії, так і правозастосовній практиці під час кваліфікації діяння, розмежування суміжних складів злочину, вирішення питання щодо конкуренції між загальною та спеціальною нормою тощо. Адже в разі наявності системоутворюючих зв'язків у приписах кримінального закону, слід звертати увагу саме на ці зв'язки, ураховувати їх сутність під час тлумачення кримінального закону. Системоутворююче значення можуть відігравати певні терміни (поняття), які використовуються в різних кримінально-правових нормах. В одних випадках їх зміст та сутність розкривається безпосередньо в кримінально-правовій нормі, що спрощує їх розуміння. Проте найчастіше в інших нормативно-правових актах, які перебувають у певному зв'язку з кримінально-правовими нормами. Слід ураховувати той факт, що тлумачення певного терміна може змінюватися, виходячи з різних обставин соціально-правового значення, під впливом суттєвих змін у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Завданням даного дослідження є проведення системно-правового аналізу та тлумачення кримінально-правових норм, які як предмет злочину містять вказівки на отруйні чи сильнодіючі речовини, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби, фальсифіковані лікарські засоби (ст. ст. 201, 305, 306, 321, 321-1 КК). Саме цей метод дозволить нам виокремити певні зв'язки, відмінності та суперечності в розглядуваних законодавчих положеннях, з тим щоб знайти шляхи їх подальшого впорядкування як елементів цілісної системи. Зокрема, на підставі зіставлення змісту положень, які містяться в диспозиціях, санкціях та примітках зазначених статей, маємо віднайти відповідь на таке запитання: "Наскільки одноманітно використовуються тотожні за змістом та сутністю поняття в кримінальному законодавстві?", "Чи в повному обсязі законодавець визначився з переліком суспільно небезпечних діянь, відповідальність за які зумовлюється специфічними небезпечними властивостями зазначених предметів злочину?"

Стан дослідження. У теорії кримінального права завжди приділялася увага питанню визначення меж між декількома суміжними складами злочинів, тому, що має вважатися критерієм для практичного визначення меж складу злочину, тим більше якщо це були склади злочинів з альтернативними ознаками. Незважаючи на те, що це питання має важливе кримінологічне та соціально-правове значення, до сьогодні відсутнє чітке бачення критеріїв для формалізації відповіді. В окремих випадках пропонується говорити про суміжність складів злочину як у випадках, коли два різновиди злочинної поведінки передбачені різними статтями, але мають ідентичність за окремими ознаками (об'єктом, предметом, суб'єктом тощо), так і у випадках, коли два різновиди злочину, передбачені в одній статті, але різняться за ознаками об'єктивної сторони та предмета злочину [8, С. 36-37]. Тож підставою для формулювання різних суміжних складів злочину, які мають окремі однакові ознаки, є той факт, що злочинні діяння направлені проти різних суспільних відносин (неоднакові безпосередні об'єкти), або ж різним є ступінь суспільної небезпеки вчиненого.

Окремими вченими (В.Н. Кудрявцевим, В.О. Навроцьким, М.Й. Коржанським) розроблялися теоретичні

аспекти кримінально-правової кваліфікації злочинів, серед яких належна увага приділялася саме проблемам розмежування суміжних складів злочину, конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правової норми. Саме в роботах зазначених вчених розроблялися: типові правила розмежування злочинів, які б мали допомогти у більш складних випадках; загальні правила кваліфікації злочинів у разі конкуренції загальної і спеціальної норми; питання соціально-правової сутності та доцільності формулювання спеціальних кримінально-правових норм [2; 3; 5]. На справедливу думку В.О. Навроцького, однією з перших дій при розмежуванні будь-яких процесів та явищ має бути знаходження того спільного, що об'єднує порівнювані об'єкти. Саме збіг окремих ознак злочину (складу злочину) свідчить про те, що порівнювальні злочини є суміжними. А вже наступні кроки мають бути пов'язані з виведенням ознак, за якими вони відрізняються між собою, уточненням їх змісту [5, С. 278].

Належна увага приділялася термінології, яка використовується в суміжних складах злочину (почасти й у нормах, які співвідносяться між собою як загальна і спеціальна). З одного боку, визнавався той факт, що як один із критеріїв ефективного розмежування суміжних складів злочину мала б стати єдина стандартна термінологія, яка використовується у суміжних кримінально-правових нормах. З іншого – зверталася увага на складність такого підходу. Зокрема, В.Н. Кудрявцев доводив те, що це є нереальним, ураховуючи доволі різний зміст кримінально-правових норм, те що в них відтворюються досить різні соціальні сфери життя [2, С. 146, 150]. Проте є досить бажаним і виправданим задля підвищення якості правозастосовної діяльності. Формулюванню загальних правил системного тлумачення кримінального закону та обґрунтуванню можливостей їх застосування на практиці присвячене спеціальне наукове дослідження Т.С. Коханюк [4], яка виправдано звертає увагу на особливість та важливість формулювання та дотримання системоутворюючих зв'язків у приписах кримінального закону, на те, що з урахуванням інтенсивності внесення змін у чинне кримінальне законодавство актуальність системного способу тлумачення кримінально-правових норм лише посилюватиметься.

Проте до сьогодні у доктрині кримінального права та правозастосовній діяльності питання розмежування злочинів (складів злочину) за ознакою суміжності, співвідносності як загальної і спеціальної не лише не втрачають своєї актуальності, але й набувають особливої важливості, ураховуючи інтенсивність, з якою законодавець вносить зміни до кримінального законодавства.

Основний зміст. Отже, найчастіше проблема розмежування виникає щодо споріднених за низкою своїх ознак суспільно небезпечних діянь. Роль спільних ознак можуть відігравати будь-які елементи складу злочину. У даному випадку такою ознакою є предмет злочину. Теоретичні положення мають бути враховані під час порівняння тих кримінально-правових норм, які обрані нами як предмет дослідження як такі, що містять вказівку на отруйні чи сильнодіючі речовини, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби, фальсифіковані лікарські засоби.

Отруйні, сильнодіючі речовини (крім інших предметів) є предметом загального складу злочину "Контрабанда", передбаченого ст. 201 КК. Зазвичай у доктрині кримінального права, коментарях до КК зазначалося, що отруйні речовини – це отрути, токсини, також і лікарські, які, потрапляючи в організм людини, здатні викликати її смерть, психоневрологічний розлад, порушення функцій організму тощо. Як сильнодіючі речовини також розглядалися і лікарські, і побутові та промислові речовини, які спроможні впливати на організм людини, завдаючи йому шкоду. До отруйних лікарських засобів відносилися, зокрема, атропін, кетамін, трамадол. До сильнодіючих – буторфанол, клофелін, прометазин [6, С. 532, 880].

Підставою для кваліфікації незаконного переміщення отруйних та сильнодіючих речовин через митний кордон України, незалежно від їх розміру, є той факт, що відповідно до наявності притаманним їм спеціальним ознакам, вільний обіг може бути суттєво обмежений, а для переміщення їх через митний кордон потрібен спеціальний дозвіл. Переміщення ж без спеціального дозволу даних речовин через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю тягне кваліфікацію діяння за сукупністю злочинів і застосуванню як ст. 201, так і ст. 321 КК.

Проте якщо до змін, яких зазнав КК у 2007 та 2011 р., і у ст. 201КК і у ст. 321 КК предметом злочину визначалися отруйні, сильнодіючі речовини, то в подальшому законодавець у ст. 321 КК виокремлює два самостійні предмети злочину: отруйні чи сильнодіючі речовини, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби. Відтепер у чинному кримінальному законодавстві існує чітке виокремлення отруйних та сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів. Так у ст.ст. 306 та 321 КК вони є окремими самостійними предметами (поміж інших предметів) спеціального складу злочину, що встановлює кримінальну відповідальність за використання коштів, здобутих від їх незаконного обігу (ст. 306) та предметом суспільно небезпечного діяння, що полягає у їх незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, перевезенні, пересиланні, зберіганні з метою збуту або збуті без спеціального на те дозволу (ст. 321).

Зміни в кримінальному законодавстві зумовлювалися між іншим тим, що у 2007 р. переліки отруйних та сильнодіючих лікарських засобів були затверджені окремим наказом МОЗ: Перелік отруйних лікарських засобів за міжнародними непатентованими або загальноприйнятими назвами, затверджений наказом МОЗ від 17.08.2007 № 490; Перелік сильнодіючих лікарських засобів за міжнародними непатентованими або загальноприйнятими назвами, затверджений наказом МОЗ від 17.08.2007 № 490.

Проте чинне кримінальне законодавство містить положення, які доводять факт подальшої конкретизації зазначених предметів злочину. Так у ч. 5 ст. 321 КК, яка визначає підстави застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, використовується поняття "отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами".

Отже зіставлення за змістом кримінально-правових норм, що містяться у ст.ст. 201, 306, 321 КК, свідчать про наявність у кримінальному законодавстві однакових понять (термінів), які за змістом складових можуть різнитися. Так у ст. 201 КК поняття отруйні чи сильнодіючі речовини за змістом та структурою охоплюють і отруйні та сильнодіючі лікарські засоби. У ст. 306 КК вже розмежовуються отруйні чи сильнодіючі речовини та отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби. Стаття 321 КК набула подальшої конкретизації – у ній використовуються поняття: отруйні чи сильнодіючі речовини; отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (отже, можна допустити, що інші речови-

ни можуть бути наркотичними або психотропними чи їх аналогами); отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби. Наскільки доцільною є така класифікація та такий різний зміст зазначених понять у розглядуваних нами кримінально-правових нормах. Ця проблема заслуговує на додаткове більш прискіпливе дослідження не лише з точки зору зіставлення розглядуваних норм як суміжних, але й з метою уточнення окремих ознак при конкуренції загальних і спеціальних кримінально-правових норм.

Зазначене надає підстави для певних міркувань та запитань щодо співвідношення предмета злочинів у зазначених нормах: "Чи охоплює поняття отруйні чи сильнодіючі речовини, яке використовується у ст. 201 КК, після внесених змін у ст.ст. 306 та 321 КК, - отруйні та сильнодіючі лікарські засоби?". Якщо відповідь позитивна, то є підстави вважати, що законодавець пропонує виокремлено підходити до розуміння змісту понять, залежно від спрямування суспільно небезпечної поведінки: у разі контрабандного переміщення через митний кордон України розглядати отруйні та сильнодіючі речовини як такі, що охоплюють отруйні та сильнодіючі лікарські засоби. У разі ж учинення діянь, передбачених ст.ст. 306 та 321 КК, ці поняття є різними та самодостатніми, з особливістю яких пов'язана і специфіка кваліфікації діяння. Наскільки такий підхід є виправданим та таким, що відповідає основам юридичної техніки та порядку одноманітного використання понять у кримінальному законодавстві?

Якщо ж уважати отруйні чи сильнодіючі речовини та отруйні і сильнодіючі лікарські засоби самостійними предметами зазначених злочинів, постає таке запитання: "Чи слід розглядати цей факт як доведення того, що чинне законодавство не визначає кримінально караним діяння, пов'язане з контрабандою отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів?" Адже за чинним законодавством відповідальність настає лише за контрабандне ввезення (вивезення) отруйних чи сильнодіючих речовини (ст. 201 КК) та фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК). Тож виникає думка про доцільність виокремлення в складі злочину "Контрабанда" додаткового специфічного об'єкта: отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби. Проте якого зі складів злочину: загального, передбаченого ст. 201 КК, чи спеціального, передбаченого ст. 305 КК?

За правилами кваліфікації при конкуренції загальної і спеціальної кримінально-правової норми має застосовуватися спеціальна норма [7]. Її значення останнім часом дедалі більше посилюється. Загальновизнаним є те, що саме застосування спеціальної норми в найбільшій мірі відтворює волю законодавця. Законодавець, формулюючи паралельно із загальною нормою спеціальну, саме в такий спосіб відтворює свої ставлення до даного різновиду суспільно небезпечного діяння. Виокремлення спеціальної норми (поряд із загальною) дозволяє законодавцю в найбільшій мірі конкретизувати всі ознаки суспільно небезпечного діяння, як такі що відтворюють, зокрема, об'єкт, предмет посягання, структуру об'єктивної сторони тощо. До того ж, відтворити підвищений ступінь небезпеки діяння, формулюючи більш сувору санкцію, порівняно із загальною нормою. У такий спосіб відбудеться посилення ступеня кримінально-правового захисту досить важливої сфери громадського життя – охорони здоров'я населення, забезпечення дієвості протидії окремим видам суспільно небезпечних посягань.

Підставою для виокремлення законодавцем спеціальної норми, передбаченої ст. 305 КК, є насамперед визнання того, що контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів потенційно містять суттєву шкоду для здоров'я населення, яка може бути більш небезпечною ніж контрабанда предметів, визначених у загальній нормі. Такий підхід підтверджується наявністю більш суворої санкції, яка передбачає можливість у разі відсутності обтяжуючих обставин призначення покарання у вигляді позбавлення волі від п'яти до восьми років (ч. 1 ст. 305 КК). Санкція, передбачена ч. 1 ст. 201 КК, є дещо нижчою – від трьох до семи років позбавлення волі.

На нашу думку, доцільно з таких же позицій оцінювати потенційний ступінь небезпечності факту незаконного переміщення через митний кордон і отруйних та сильнодіючих лікарських засобів. Такий підхід відповідатиме загальному спрямуванню щодо змін кримінального законодавства в напрямі посилення відповідальності за вчинення незаконних дій із лікарськими засобами. Адже обіг фальсифікованих, незаконний обіг отруйних та сильнодіючих лікарських засобів спричиняють насамперед суттєву шкоду здоров'ю населенню, а отже відповідальність за їх учинення має бути насамперед передбачена кримінально-правовою нормою розділу XIII КК. Отже логічним є припустити, що до змісту ст. 305 КК в частині визначення предмета злочину слід додати (крім визначеного переліку - наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори, фальсифіковані лікарські засоби) отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби. Тим більш на підтвердження доцільності такого кроку свідчить і зміст чинної примітки до ст. 305 КК, де поняття великий та особливо великий розмір розглядається (крім іншого) стосовно як отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, так і фальсифікованих лікарських засобів.

Проблема співвідношення суміжних складів злочину, змісту ознак загальних і спеціальних складів злочину стосується також і зовсім нового предмета злочину, який до 2011 р. не був відомий кримінальному законодавству, – фальсифіковані лікарські засоби. Фальсифіковані лікарські засоби є предметом (поміж інших предметів) спеціального складу злочину "Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів" (ст. 305 КК) та предметом суспільно небезпечного діяння, що полягає у виробництві, виготовленні, придбанні, перевезенні, пересиланні, зберіганні з метою збуту або збуті завідомо фальсифікованих лікарських засобів (ст. 321 – 1КК).

Наявність законодавчих прогалин засвідчує порівняльний аналіз статей 209 та 306 КК [1, С. 112, 164-165]. Ці норми є спорідненими за сутністю суспільно небезпечної поведінки (об'єктивною стороною складу злочину), а отже суміжними, оскільки і в першому і в другому випадках ідеться про подальше використання тих коштів, які отримані внаслідок учинення незаконних, суспільно небезпечних дій, про різні кримінально карані способи їх легалізації (відмивання). Водночас вони співвідносяться як загальна і спеціальна, оскільки в першому випадку суспільна небезпека оцінюється стосовно всієї сфери господарської діяльності, а в другому – конкретизується та посилюється об'єкт посягання, який може існувати паралельно з попереднім чи окремо. Так у ст. 209 КК не виокремлюється характеристика суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Ідеться лише про те, що легалізації (відмиванню) піддаються доходи, отримані від учинення

суспільно небезпечного протиправного діяння (отже, будь-якого), що передувало легалізації. Обмеженням є те, що за вчинення цього діяння має бути передбачене основне покарання у вигляді позбавлення волі або штраф понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Отже предикатним може бути і злочин невеликої тяжкості.

Виокремлення ст. 306 КК справедливо зумовлено специфічністю та більш суттєвою небезпекою предикатних злочинів. Історично ця кримінально-правова норма зазнала суттєвих змін. У попередній редакції йшлося лише про використання коштів, які були здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів. У подальшому перелік предикатних злочинів був розширений за рахунок незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів. Ступінь небезпеки цих злочинів відтворюється у відповідних санкціях, які передбачають можливість призначення покарання у вигляді позбавлення волі на різні терміни (не менше трьох років). Відповідно більш високим є і ступінь суспільної небезпеки діяння, яке полягає у використанні коштів, здобутих від незаконного обігу цих специфічних предметів. Санкція основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 306 КК, є значно більш суворою, ніж у випадку вчинення діяння, передбаченого ст. 209 КК: суд може призначити покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років, у той час як максимальний строк позбавлення волі за ч. 1 ст. 209 КК становить 6 років.

На нашу думку, удосконалення ст. 306 КК має бути подовжено за рахунок подальшого розширення сфери предикатних злочинів: кримінальній відповідальності за даною нормою мають підлягати і факти використання коштів, здобутих від обігу фальсифікованих лікарських засобів. Санкція, установлена за виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту та збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів, свідчить про суттєвий рівень суспільної небезпеки обігу фальсифікованих лікарських засобів. Основний склад злочину передбачає лише один вид покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років (злочин середньої тяжкості). Виробництво ж фальсифікованих лікарських засобів взагалі є кваліфікуючим складом і спричиняє досить сувору відповідальність: від п'яти до восьми років позбавлення волі з конфіскацією майна. Отже за спрямуванням та ступенем небезпеки даний злочин (як предикатний) доцільно розглядати поряд із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних та сильнодіючих лікарських засобів. Тим більше, що сучасність доводить значний обсяг обігу фальсифікованих лікарських засобів, а отже і використання в подальшому доходів від їх реалізації в окремих сферах господарської діяльності держави.

Висновок. Підсумовуючи зазначене, слід наголосити на такому. Інтенсивність законодавчих змін посилює значення чіткості й узгодженості законодавчих положень узагалі, та в частині визначення понятійного апарату зокрема. Системно-правовий аналіз кримінально-правових норм, які містяться в розділі XIII КК, зокрема тих, що містять вказівки на отруйні чи сильнодіючі речовини, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби, фальсифіковані лікарські засоби (ст.ст. 201, 305, 306, 321, 321-1 КК), доводить актуальність більш глибокого дослідження окремих понять і категорій, які використовуються у цих нормах. Чинне кримінальне законодавство має набути чіткості й узгодженості в частині використання таких понять, як "отруйні чи сильнодіючі речовини", "отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби" тощо. Незалежно від змісту та спрямованості кожної окремої кримінально-правової норми, її загального чи спеціального характеру підхід до розуміння та тлумачення змісту, сутності та ознак зазначених понять має бути однаковим. Такий підхід сприятиме більш якісному розмежуванню суміжних, загальних та спеціальних складів злочину як на теоретичному, так і правозастосовному рівнях.

Опосередковано зазначені проблеми посилюють актуальність пропозицій щодо виокремлення в Загальній частині КК України термінологічного розділу, у якому були б закріплені дефініції, що сприяло б ефективному застосуванню системного тлумачення, або ж про формулювання термінологічного словника, у якому були б указані всі юридичні терміни та термінологічні звороти із зазначенням джерел їх офіційного закріплення [4, С. 6, 13].

Аналіз окремих із зазначених кримінально-правових норм з точки зору їх співвідношення як загальної та спеціальної норми (ст.ст. 201 та 305 КК; ст.ст. 209 та 306 КК), на тлі внесених змін щодо конкретизації кримінальної відповідальності за незаконний обіг отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, обіг фальсифікованих лікарських засобів, доводить доцільність подальшого вдосконалення кримінального законодавства. На спеціальну, порівняно більш сувору законодавчу оцінку заслуговує ступінь небезпечності дій, пов'язаних із переміщенням через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; дій, пов'язаних із легалізацією доходів, отриманих від обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Література

1. Кримінальний кодекс України: станом на 16 січня 2017 року. – Х.: Право, 2017. – 268 с.

2. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений, М., Юрид. лит., 1972. – 351 с.

3. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Вид. 2-ге. – К.: Атіка, 2002. – 640 с.

4. Коханюк Т.С. Системне тлумачення кримінального закону: автореферат дис.. … канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.08. – Львів: ЛДУВС, 2011 р. – 18 с.

5. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – 418 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 5-те вид., перероб. та доп. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2008. – 1216 с.

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність" від 27 лютого 2004 р., № 2.

8. Энциклопедия уголовного права. Т. 4 Состав преступления. – Издание профессора Малинина, СПб., 2005. – 796 с.

Меркулова В.О.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.03.2017

УДК 347.131

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЧАСУ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ

Маковій В. П.

Стаття містить дослідження класифікації правового часу як засобу до виокремлення характерних рис такої правової категорії в числі решти елементів механізму правового регулювання публічно-правових та приватноправових суспільних відносин. Визначено природу темпоральних величин через міжгалузеву приналежність, встановлено сутнісні ознаки строків у розрізі нормативного підґрунтя цивільного, адміністративного, кримінально-процесуального, конституційного права, окреслено взаємозв'язок між окремими видами часу за приватним та публічним правом вітчизняної правової системи.

Ключові слова: *строк, термін, час, публічне, приватне, класифікація, диференціація.*

Статья содержит исследование классификации правового времени как средства к вычленению характерных признаков данной правовой категории в числе иных элементов механизма правового регулирования публично-правовых и частноправовых общественных отношений. Определена природа временных величин посредством межотраслевой принадлежности, рассмотрены существенные признаки сроков в разрезе нормативного основания гражданского, административного, уголовно-процессуального, конституционного права, указана взаимосвязь между отдельными видами времени в частном и публичном праве отечественной правовой системы.

Ключевые слова: *срок, термин, время, частное, публичное, классификация, дифференциация.*

The article contains a study of the classification of legal time as a means to isolate the characteristic features of this legal category among other elements of the mechanism of legal regulation of public-law and private-law public relations. The nature of time values was determined through inter-industry affiliation, the essential signs of the timing in the context of the statutory basis of civil, administrative, criminal procedural, constitutional law were considered, and the relationship between certain types of time in the private and public law of the domestic legal system was indicated.

Keywords: *term, term, time, private, public, classification, differentiation.*

Будь-яке соціальне, і не тільки, явище може бути більш прискіпливо досліджене при протиставленні відповідних його різновидів, поділених за певним критерієм. Дане твердження цілком узгоджується з підходом до класифікації правових категорій цивільного права, зокрема правового часу.

При цьому диференціація правового часу може бути безпосередньо встановлена у чинному законодавстві. Так, згідно з положеннями ст. 251 ЦК України правовий час диференційований за правовою природою як строк і термін, за підставою виникнення як той, що виникає на підставі припису цивільного законодавства, правочину або рішення суду.

Класифікація правового часу також досить прискіпливо описана безпосередньо у юридичній практиці (судовій, договірній тощо), науковій та навчальній літературі. Дане питання дістало дослідження як в межах приватноправової, так і публічно-правової складової національної правової системи сучасності. Зокрема, уніфікований характер має дослідження І.Г. Оборотова, що виокремлює підстави до класифікації строків у праві згідно загальнотеоретичних засад [1, с. 11-12]. А.В. Баб'як виклав власне бачення правової природи та навів відповідні ознаки адміністративно-процесуальних строків [2, с. 7]. С.О. Заїка простежив класифікацію строків у кримінальному процесі в проекції європейського вектору розвитку нашої держави [3 , с. 11-12]. В.В. Луць, Т.М. Вахонєва та інші здійснили кропітке дослідження правового часу в межах цивільного права [4, с. 27-34; 5, с. 11-12], автором безпосередньо досліджено питання місця часу серед правових інститутів [6], а також висвітлено у діалектичній площині особливості матеріальних та процесуальних строків [7]. При цьому слід зауважити, що наявність досліджень у цій сфері не свідчить про достатню розробленість проблеми диференціації правового часу, зокрема в межах приватного права, з огляду на досить поширену й іноді суперечливу нормативну базу та певні колізії в тлумаченні відповідних норм в судовій, нотаріальній та іншій правозастосовній діяльності.

Метою даної статті є визначення сутності класифікації правового часу в сучасному праві, зокрема приватному, з'ясування найбільш характерних рис в якості критеріїв класифікації цієї правової категорії у розрізі наявного теоретичного та емпіричного підґрунтя.

У праві, як у приватному і публічному, так і в матеріальному й процесуальному, питання класифікації часу досить поширено унормовано, на що зверталась увага в межах досліджень низки науковців відповідної правової галузі. Якщо поглянути на це питання з точки зору цивілістів, то необхідно зупинитись на наступних аспектах. Визначальними у градуюванні цивільно-правового часу прийнято було розрізняти підходи до класифікації юридичних фактів, в межах якої виникала певна полеміка. Зокрема, О.О. Красавчиков вказував, що цінність всякої класифікації, юридичних фактів у тому числі, полягає у систематизації відповідних явищ за єдиною наперед визначеною ознакою. Протилежний підхід до цього питання має наслідком втрату класифікацією наукового характеру й практичного значення, як наслідок набуття нею ознак довільного, випадкового нагромадження явищ, фактів, речей та обставин [8, с. 86-87]. Тобто, при класифікації будь-якої категорії, в тому числі й правового часу, необхідно дотримуватись уніфікованого підходу до обрання критерію, який би найбільш якісно відтворював його відповідну ознаку.

У наведених дослідженнях вчених-правників для вирізнення характерних рис правового часу були використані спільні та індивідуальні у розумінні автора критерії. При цьому досить поширеним є використання двох понять як вододілів подібних правових явищ: підстави та критерію поділу. Звернувшись до тлумачного словника маємо, що підставою є обставина, на якій ґрунтується відповідне явище, а критерієм – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [9, с. 966, 588]. Тому, вочевидь використання саме критерію як відповідного поняття, що слугує базисом для оцінки, визначення або класифікації різновидів правового часу є більш доцільним.

© В.П. Маковій, 2017

І.Г. Оборотов пропонує диференціювати правовий час за сферою використання на матеріально-правовий, процесуально-правовий та процедурний, за джерелами становлення – встановлений нормативно-правовим актом, адміністративним актом, угодою сторін і рішенням суду; за ступенем самостійності учасників правовідносин у встановленні строків – імперативні і диспозитивні; залежно від розподілу прав і обов'язків – загальні і окремі, з урахуванням рівня абстрактності – формально визначені та оціночні, з огляду на правовий режим – загальні та особливі (на приклад давність). Разом з тим, ним пропонується поділяти матеріально-правовий час за призначенням на час виникнення прав та обов'язків, час здійснення прав, час виконання обов'язків, час захисту прав. Водночас, за критерії диференціації процесуально-правових строків сприймаються носій відповідних процесуальних прав та обов'язків, спосіб визначення часу, призначення відповідної темпоральної величини.

А.В. Баб'як у свою чергу в межах адміністративно-процесуальних строків вирізняє такі критерії їх диференціації: вид процесуальної дії, спосіб визначення тривалості часу, безпосередньо їх тривалість, окремий елемент адміністративного процесу, суб'єкт їх встановлення; суб'єкт процесуальних правовідносин, категорія справи, характер настання, адміністративно-правовий режим, що регламентується правовим часом.

С.О. Заїка кримінально-процесуальні строки поділяє залежно від: суб'єкта їх встановлення, приналежності до конкретної стадії провадження, способу виконання завдань кримінального судочинства, функціонального призначення, того, кому адресовані строки, цілей, для яких вони встановлені, характеру їх дії, правових наслідків їх перебігу для кримінального процесу, визначеності, юридичного значення; загальнотеоретичних юридичних наслідків. На думку С.Б. Фоміна за часовим проявом кримінально-процесуальні строки поділяються на строки-моменти та строки-періоди, що є визначальним у подібній класифікації. Строки-періоди в свою чергу зазнають диференціації за такими критеріями: залежно від способу визначення їх тривалості, залежно від можливості продовження, залежно від необхідності винесення уповноваженим суб'єктом спеціального рішення [10, с. 9-10].

Проводячи дослідження позовної давності в числі цивільно-правових строків О.В. Шовкова виокремлює такі критерії класифікації правового часу: за сферою застосування (приватні та публічні), за джерелом (підставою) встановлення, за можливістю учасників відносин змінювати строки незалежно від джерела їх встановлення, за цільовим призначенням строків у механізмі правового регулювання [11, с. 7-8].

Досить слушним з приводу цивільно-правового часу є вислів В.В. Луця, який звернув увагу на врахування при його класифікації за будь-якою ознакою юридичної природи відповідної темпоральної величини та визначення її місця серед інших інститутів цивільного права [4, с. 27]. За його диференціацією строків пропонуються такі критерії: за джерелами встановлення; характером та способами їх визначення в законі, адміністративному акті, договорі, рішенні компетентного органу; юридичним призначенням; правовими наслідками тощо. При цьому ним виокремлено специфічні саме для цивільного права критерії, як-то цілі, для яких вони встановлені, характер їх дії, правові наслідки закінчення перебігу, підстава встановлення, ступінь самостійності учасників правовідносин, розподіл прав та обов'язків учасників за окремими періодами часу тощо.

Т.М. Вахонєва вирізняє такі критерії поділу правового часу як: спосіб позначення та обчислення, підстава встановлення, характер визначення, призначення, правовий наслідок тощо. Водночас, серед наведених критеріїв найбільш значущими для цивільно-правових строків вважаються: ціль, для якої правовий час встановлений, характер його дії, правовий наслідок, який наступає у випадку спливу строку, призначення та функція відповідного різновиду правового часу.

У наявних дослідженнях класифікації правового часу вченими-юристами робляться сміливі припущення щодо можливості поширення правової регламентації даної правової категорії поза межами цивільного законодавства, тобто уніфікації механізму правового регулювання часу у площині задоволення як публічного, так і приватного інтересу, що не позбавлено раціонального підґрунтя [11, с. 7]. На розвиток висловленого міркування пропонується звернутись до судової практики Конституційного Суду України, а саме до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 7 липня 1998 р. № 11-рп/98 у справі № 1-19/98, де мова йде про сприйняття правил обчислення цивільних строків, визначених у чинному на той час Цивільно-процесуальному кодексі України 1963 р., як загальноприйнятих для всіх галузей як публічно-правових, так і приватноправових [12].

З приводу застосування положень цивільного законодавства щодо унормування правового режиму строків та термінів в межах відносин у сферах господарювання, використання природних ресурсів, охорони довкілля, а також трудових та сімейних відносин необхідно звернутись до ст. 9 ЦК України. При цьому, вочевидь, мова може йти як про приватноправові, так і публічно-правові відносини в розрізі зазначених суспільних сфер життєдіяльності людини. Викладене свідчить про підтвердження існуючої теорії впливу приватного права на публічне, якій протистоїть концепція "захоплення" території приватного права публічним або "публіцизації" приватного права (Р. Саватьє) [13, с. 8]. Однак, необхідно в певній мірі заперечити міркуванням О.В. Шовкової щодо уніфікованості підходу до застосування приватноправових норм з метою врегулювання публічно-правових строків, оскільки таке розуміння відноситься тільки до прямих вказівок чинного законодавства з огляду на загальні засади впливу механізму публічно-правового регулювання або ж порядку перебігу строку, на що звертає увагу Конституційний Суд України за вказаних обставин.

У зв'язку із цим можна позитивно висловитись з приводу уніфікації підходів щодо диференціації часу та виокремлення характерних рис цієї правової категорії незалежно від галузевої приналежності з викладеними зауваженнями.

Із наведених міркувань правників-дослідників темпоральних величин у межах публічного та приватного права необхідно зробити наступні висновки. Дійсно, класифікація правового часу надає можливість виокремити конкретну темпоральну величину з огляду на її правове значення, функціональне призначення, місце серед правових категорій, покликаних врегулювати відповідне

суспільне відношення. Водночас, необхідно звернути увагу на притаманні загалом всім видам темпоральних величин критерії поділу: джерело встановлення, ступінь самостійності учасників правовідносин у встановленні строків, урахування розподілу змісту правовідносин (прав та обов'язків учасників), правові наслідки спливу (перебігу, настання), характер та спосіб визначення, юридичне призначення.

Разом з тим, мабуть найбільш значимим для правового часу є його розмежування за сферою використання на приватноправовий та публічно-правовий, кожен з яких наділений власними рисами. В границях першого різновиду пройшов становлення цивільно-правовий час, характерною рисою якого є диспозитивність правил встановлення, перебігу, зміни та припинення, у зв'язку із чим надання пріоритету вільному волевиявленню учасників цивільних правовідносин й щодо цього правового інституту. Даній темпоральній величині притаманною є значно поширена диференціація, серед критеріїв якої, вочевидь, визначальною є місце у елементі змісту цивільних правовідносин: здійснення суб'єктивного цивільного права, виконання суб'єктивного цивільного обов'язку та захисту порушеного (невизнаного, оспореного) суб'єктивного цивільного права.

При цьому універсальним є розуміння цивільно-правового часу як темпорального обмеження суб'єктивного цивільного права від моменту виникнення до припинення. У зв'язку з цим доцільно виділити такий критерій його диференціації як місце обмежувальної темпоральної величини у динаміці розвитку суб'єктивного цивільного права та відповідного суб'єктивного цивільного обов'язку.

Зазначене вище свідчить про значимість наукових досліджень класифікації правового часу незалежно від приватноправової чи публічноправової проекції його застосування, а тому актуалізує подальші пізнання у цьому напрямку.

Література

1. Оборотов І.Г. Темпоральні характеристики права: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І.Г. Оборотов – Одеса, 2008. – 19 с.

2. Баб'як А.В. Адміністративно-процесуальні строки: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / А.В. Баб'як – К, 2005. – 19 с.

3. Заїка С.О. Строки в кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С.О. Заіка – К, 2006. – 22 с.

4. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія / В.В. Луць – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.

5. Вахонєва Т.М. Строки (терміни) у цивільному праві: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 "цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право". / Т.М. Вахонєва – К., 2005. – 20 с.

6. Маковій В.П. Місце часу серед правових інститутів. / В.П. Маковій // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 98-102.

7. Маковій В.П. Правовий час у цивільному праві та цивільному процесі. / В.П. Маковій //Науковий вісник Херсонського державного університету: серія "Юридичні науки". – 2016. – № 2. – С. 75-79.

8. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. – 182 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

10. Фомін С.Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С.Б. Фомін – К, 2003. – 17 с.

11. Шовкова О.В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / О.В. Шовкова – Харків, 2008. – 19 с.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 7 липня 1998 р. № 11-рп/98 у справі № 1-19/98 // Офіц. вісник України. — 1998. — № 27. — Ст. 1009.

13. Погребняк С.П. Поділ права на публічне та приватне (загальнотеоретичні аспекти) / С.П. Погребняк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2006. – Вип. 12. – С. 3-17.

Маковій В.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін,
ОДУВС
Надійшдла до редакції: 10.03.2017

УДК 343.9

ПОНЯТТЯ "КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ"

Берназ П. В.

У науковій статті проаналізовано історію виникнення поняття "криміналістична характеристика злочину" та проведено аналіз наукових підходів до визначення її сутності. Звернута увага на необхідність формування єдиного поняття "криміналістична характеристика злочину" і надання власного визначення цьому поняттю. Також підкреслено значення зазначеної наукової категорії для виявлення, розкриття і розслідування злочину.

Ключові слова: *Криміналістична методика, поняття "криміналістична характеристика злочину", наукова категорія криміналістики.*

В научной статье проанализировано историю возникновения понятия "криминалистическая характеристика преступления" и проведен анализ научных подходов к определению её сущности. Обращено внимание на необходимость формирования единого понятия "криминалистическая характеристика преступления" и предоставление собственного определение этому понятию. Также подчеркнуто значение указанной научной категории для выявления, раскрытие и расследование преступления.

Ключевые слова: *Криминалистическая методика, понятие "криминалистическая характеристика преступления", научная категория криминалистики.*

© П.В. Берназ, 2017

The scientific article analyzes the history origin of the concept "criminalistic characterization of the crime" and analyzes the scientific approaches to the definition of its essence. Paying attention to the need to form a single concept of "criminalistic characterization of a crime" and to provide its own definition of this concept. The importance of this scientific category is underlined for identifying, uncovering and investigating of a crime.

Key words: *criminalistic methodology, concept of "criminalistic characterization of crime", scientific category of criminalistic.*

Постановка проблеми та її актуальність. Одним із найважливіших елементів криміналістичної методики є криміналістична характеристика злочину. Вона є взаємопов'язаною сукупністю індивідуальних особливостей певної категорії злочинів, що характеризують обстановку, спосіб і механізм вчинення та приховування злочину, осіб злочинця і потерпілого та має значення для виявлення, розкриття та розслідування злочину. Криміналістична характеристика злочину в слідчій діяльності використовується як інструмент для висунення слідчих версій та формування обставин, які підлягають встановленню.

Не дивлячись на те, що криміналістичній характеристиці злочину присвячена значна кількість праць, залишається чимало дискусійних питань, основним з яких є відсутність однозначного визначення поняття криміналістичної характеристики злочину.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню поняття криміналістична характеристика злочину присвячена значна частина праць учених-криміналістів. Серед них можна виділити роботи Р.С. Бєлкіна, С.І. Вінокурова, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалової, М.В. Салтевського, В.Л. Синчука, А.В. Старушкевича, М.П. Яблокова. Однак, не дивлячись на вагомий вклад вказаних вчених, залишається чимало дискусійних питань, а саме наявність суттєвих розбіжностей у визначенні поняття "криміналістична характеристика злочину" та відсутність єдиного усталеного терміну.

Формулювання мети та завдань статті. Метою даної статті є дослідження становлення й розвитку поняття криміналістичної характеристики злочину та надання власного визначення. У науковій статті ставимо такі завдання: 1) дослідження історії виникнення поняття "криміналістична характеристика злочину"; 2) аналіз існуючих визначень криміналістичної характеристики злочину; 3) надання власного визначення поняттю "криміналістична характеристика злочину".

Виклад основного матеріалу. Ідея криміналістичної характеристики злочину зовсім не нова. Ще до того, як вперше було використано поняття "криміналістична характеристика злочину", в приватних криміналістичних методиках згадувались окремі її елементи і підкреслювалось їх значення для вибору направлення й організації розслідування. Аналіз криміналістичної літератури того періоду дозволяє виділити елементи, які описують найчастіше, серед яких: типова слідча ситуація, спосіб вчинення злочину; спосіб маскування злочину; типові матеріальні сліди злочину; характеристика особистості злочинця; обстановка злочину. Відповідно, на початковому етапі розвитку криміналістичної методики вказані елементи наводилися не в систематизованому вигляді, їх коло не було постійним, а в деяких методиках окремі елементи взагалі були відсутніми. Тенденція до їх використання при побудові приватних криміналістичних методик була наявна завжди, однак не було системності [1, С. 733]. Як приклад, можна посилатись на такі роботи, які були опубліковані в 50-х роках XX ст.: Методичний посібник "Розслідування вбивств" (Москва, 1954 р.) та Методичний посібник "Розслідування розкрадань в системі ощадних кас" (Москва, 1951 р.), в яких були детально розглянуті елементи криміналістичної характеристики злочину.

Криміналістична характеристика злочину виникла не відразу, а в результаті тривалого шляху розвитку всієї криміналістики та її заключного розділу – криміналістичної методики розслідування злочинів.

Становлення та розвиток поняття "криміналістична характеристика злочину" умовно можна поділити на два етапи:

1) перший етап – радянський;

2) другий етап – сучасний.

Аналіз криміналістичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що вперше у 1967 р. термін "криміналістична характеристика злочину" був використаний О.Н. Колесніченко в авторефераті докторської дисертації "Наукові та правові основи розслідування окремих видів злочинів" (Харків). Автор писав про те, що до найбільш важливих положень, загальних для всіх приватних методик, відноситься "загальна криміналістична характеристика даного виду злочину", але, на жаль, він не розкрив зміст цього нового поняття [2, С. 10].

Перше розгорнуте уявлення про зміст криміналістичної характеристики злочину надав Л.О. Сергєєв, який визначав, що зміст криміналістичної характеристики містить такі елементи: спосіб вчинення злочину; обстановку і умови, в яких вчинено злочин; обставини, пов'язані з предметом злочинного посягання, суб'єктами і суб'єктивною стороною злочинів; схожі зв'язки конкретного злочину з діями, які не є кримінально караними.

Подальший період розвитку поняття криміналістичної характеристики злочину найбільш вдало охарактеризував класик радянської криміналістики професор Р.С. Бєлкін у підручнику "Курс криміналістики", який зазначив, що значну роль у становленні та розвитку поняття криміналістичної характеристики того часу відіграли Всесоюзний семінар керівників кафедр криміналістичного циклу (Москва, 1974 р.) та Всесоюзна криміналістична конференція (Москва, 1976 р.). Саме на цих заходах поняття криміналістичної характеристики злочину було визнано як самостійну наукову криміналістичну категорію та й викликало актуальне і дискусійне обговорення серед науковців-криміналістів. Там же було прийняте рішення щодо включення до програми вузівського курсу криміналістики вивчення криміналістичної характеристики злочину [1, С. 731].

У той же час на обговорення наукової спільноти були винесені перші сформульовані поняття криміналістичної характеристики злочину. Першими поняття криміналістичної характеристики злочину сформулювали такі вчені-криміналісти, як В.О. Образцов, І.А. Возгрін, С.І. Вінокуров, А.П. Басалаєв і В.А. Гуняєв. На думку В.О. Образцова, криміналістична характеристика злочину – це сукупність даних стосовно механізму вчинення злочину, засобів відображення, відображуваних, відображаючих об'єктів, які взаємодіють між собою; особливостей та джерел формування ними фактичної інформації, яка має значення для розкриття певних категорій злочинів шляхом застосування обумовлених ними криміналістичних засобів, прийомів та методів, а також розробки

наукових рекомендацій щодо оптимального вирішення цього завдання [3, С. 105]. У свою чергу І.А. Возгрін уважає, що криміналістична характеристика злочину – це опис стану та особливостей боротьби з різними категоріями злочинних діянь.[4, С. 6]. С.І. Винокуров надає таке визначення: "криміналістична характеристика – це науково розроблена система найбільш суттєвих ознак, рис, властивостей, відносин злочину" [5, С. 101]. А.П. Басалаєв і В.А. Гуняєв уважають, що криміналістична характеристика – це склад події певного виду злочину, який вказує на його стійкі ознаки, які проявляються зовні в якості визначеної за змістом, жорстко пов'язаної системи матеріальних та інтелектуальних слідів [1, С. 733].

Необхідно зазначити, що кількість учених, які брали активну участь у цій дискусії, була значно більшою. Окрім поняття криміналістичної характеристики також активно обговорювались і її окремі структурні елементи, основними з яких були: типова слідча ситуація, спосіб учинення злочину; спосіб маскування злочину; типові матеріальні сліди злочину; характеристика особистості злочинця, обстановка злочину.

Перші спроби науковців-криміналістів надати визначення поняттю "криміналістична характеристика злочину" дуже важливі, однак, як ми переконуємось, вони були недосконалими і піддавались критичним зауваженням у подальшому.

Узагалі характеристика за своїм значенням означає опис, визначення істотних, характерних властивостей, ознак чого-небудь [6, С. 1339]. Велика кількість наукових праць у сфері криміналістичної характеристики злочину спричиняє виникнення суттєвих відмінностей у визначенні цього поняття.

На думку відомого вченого-криміналіста І.Ф. Герасимова, криміналістична характеристика – це сукупність відомостей про загальні риси, типові ознаки, обставини й інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення для розкриття цього виду (групи) злочинів [7, С. 46].

Такі вчені, як О.В. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєв, визначають, що криміналістична характеристика – це інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) злочинів, яка відображає закономірні зв'язки між цими ознаками та дозволяє обрати необхідну методику та засоби розслідування [8, С. 25].

Професор Л.Я. Драпкін визначає, що криміналістична характеристика злочину – це наукова категорія, в якій із достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події, обстановка, способи і механізми здійснення суспільно небезпечних дій певної класифікаційної групи, процес освіти і локалізації доказів, типологічні ознаки особи і поведінки обвинувачених, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів замахів [9, С. 17]. На думку В.К. Гавло, криміналістична характеристика злочину – це поняття різного ступеня абстракції, які містять різні рівні інформації стосовно злочину [10, С. 122]. А В.І. Шиканов констатує визначення криміналістичної характеристики за допомогою терміна "наукова абстракція" [11, С. 18]. Професор Г.А. Густов уважає, що криміналістична характеристика злочину – це заснований на практиці правоохоронних органів і криміналістичних дослідженнях опис злочину як реального явища, що має своєю метою оптимізацію процесу розкриття та розслідування злочину і вирішення завдань правосуддя [12, С. 44]. На думку професора О.О. Ейсмана, криміналістична характеристика злочину – це науково обґрунтований типовий перелік обставин, які підлягають встановленню по справі, як юридично релевантних, так і проміжних (доказових), із виділенням серед них прихованих, неочевидних обставин, що характеризують злочин даного виду (групи) на момент початку розслідування і сприяють ефективній організації розслідування [13, С. 99].

Дещо по-іншому надали визначення поняттю "криміналістична характеристика злочину" такі вчені, як О.Н. Колесніченко та О.В. Коновалова, які визначають, що це система інформації про ознаки злочинів даного виду, що мають криміналістичне значення, яке відзначає закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування [14, С. 16]. А.Ф. Облаков розглядає криміналістичну характеристику злочинів як модель кримінальних ситуацій і супутніх їм обставин, а також наслідки певних категорій у формі матеріальних і ідеальних слідів, знарядь злочинів та інших технічних засобів, що дозволяють висувати версії про розслідувані події в цілому або про окремі його обставини і бачити тактичну перспективу розслідуваної події в цілому або окремі його обставини [15, С. 8].

Вдалим є визначення класика радянської криміналістики професора Р.С. Бєлкіна, який зазначив, що криміналістична характеристика злочину становить собою абстрактне наукове поняття, яке має для слідчого лише орієнтаційне значення і повинне включати характеристику вихідної інформації, системи даних про спосіб вчинення та приховання злочину, типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірних мотиву і мети злочину, особу ймовірної жертви злочину та деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка) [16, С. 305].

Отже, радянський період став базовим етапом становлення і розвитку криміналістичної характеристики злочину, адже саме вченими цього періоду було сформульовано поняття, визначено структурні елементи криміналістичної характеристики злочину. У цей період було закладене підґрунтя для подальшого розвитку криміналістичної характеристики злочину.

Наступним етапом розвитку криміналістичної характеристики є сучасний період, який відзначається значною кількістю праць у сфері криміналістичної характеристики злочину.

Професор В.П. Бахін пропонує визначення криміналістичної характеристики як системи узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, які слугують основою наукового і практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [17, С. 179]. А вчений А.В. Старушкевич визначає, що криміналістична характеристика злочинів – це певним чином упорядкована сукупність даних (відомостей) про криміналістично значущі ознаки злочинів, які поділяються на групи: виключно криміналістичні ознаки кримінально-правової та кримінологічної характеристик [18, С. 10]. М.В. Салтевський зазначає, що це інформаційна модель, яка становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [19, С. 267]. П.Д. Біленчук, В.К. Лисенко, Н.І. Клименко надають таке визначення: це модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину [20, С. 254]. Є.В. Пряхін зазначає, що це заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки

і види, групи або конкретний злочин, яка має на меті оптимізувати процес розкриття та розслідування злочину [20, С. 255]. В.А. Журавель розглядає її як складову частину криміналістичної методології, інформаційну модель, в якій відображаються якісно-кількісні показники ретроспективного направлення до типових ознак, тобто які притаманні даному масиву злочинів та які дозволяють вирізняти від інших груп злочинів [21, С. 156]. М.П. Яблоков зазначив, що криміналістична характеристика злочину є важливою науково самостійною понятійною категорією криміналістики, що має значення як для загальної теорії, так і для практичної слідчої ситуації і особливо для методики розслідування злочинів [22, С. 63].

В.В. Тіщенко, Л.І. Аркуша, В.М. Плахотіна надають таке визначення: це система притаманних тому або іншому виду злочинів особливостей, які мають велике значення для розслідування й обумовлюють застосування криміналістичних методів, прийомів і засобів.[23, С. 118]. Р.Л. Степанюк визначає криміналістичну характеристику злочину як окрему наукову теорію системи наукових положень і практичних рекомендацій з побудови систем криміналістично значимих ознак визначених множин злочинів [24, С. 386]. В.В. Пясковський, Ю.М. Чоноус, А.В. Іщенко та О.О. Алексєєв розглядають її як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі і механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах, закономірним взаємозв'язок, який слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [25, С. 430].

Питанням дослідження та надання визначенню поняття "криміналістична характеристика злочину" займались білоруські вчені-криміналісти Г.А. Зоріна та В.Ф. Єрмолович. На думку Г.А. Зоріна, ця категорія повинна розглядатися як система сприятливих для розслідування даних і пов'язаних з ним обставин [26, С. 209]. А професор В.Ф. Єрмолович визначає, що це система криміналістично значимої інформації про окремі елементи злочинів та зв'язку між ними, яка розробляється та використовується для підвищення ефективності аналізу оперативно-розшукових, слідчих ситуацій та роботи по розробці версій, організації та планування розкриття і розслідування злочинів, визначення системи завдань в кримінальній справі, тактики проведення слідчих дій, оперативно-розшукових, ревізійних та інших заходів, а також вирішення інших пов'язаних з цим завдань [27, С. 90].

Криміналістичну характеристику злочину слід розглядати у теоретичному і прикладному аспектах. У теоретичному аспекті криміналістична характеристика – це наукова категорія криміналістики, а в прикладному аспекті криміналістична характеристика повинна бути подана у вигляді описів, таблиць, схем, графіків. Також криміналістична характеристика розглядається у таких значеннях: як теоретична основа формування методик розслідування окремих видів (груп) злочинів і як робочий інструментарій слідчого, котрий він використовує при розслідуванні конкретного злочинного вияву [28, С. 105].

Отже, сучасний етап розвитку криміналістичної характеристики визначається активним дослідженням та розробленням цього поняття, наведені визначення послужили відправним етапом для подальшого розвитку і проведення досліджень у галузі окремих методик розслідування злочинів та формування поняття "криміналістична характеристика злочину".

Необхідно зазначити, що поява криміналістичної характеристики злочину пов'язана, насамперед, з об'єктивною необхідністю забезпечення запобігання, розкриття та розслідування різних видів злочинів.

Аналіз наукових поглядів криміналістичної характеристики злочинів свідчить про відсутність єдиного визначення. Так ряд учених уважає, що це повинна бути сукупність відомостей, даних або інформації. Цієї думки дотримуються О.Н. Колесніченко, О.В. Коновалова, В.М. Хотенець, І.Ф. Пантелєєв, В.Г. Танасевич, В.О. Образцов, А.В. Старушкевич.

Інші вчені вважають, що це сукупність ознак і якостей, особливостей (В.В. Пясковський, Ю.М. Чоноус, А.В. Іщенко та О.О. Алексєєв), рис, ознак, властивостей, відношень (С.І. Вінокуров), обставин (О.О. Ейсман).

Третя група вчених уважає, що це не лише сукупність відомостей, даних, інформації, рис, якостей, ознак, а сукупність відомостей про криміналістично значимі ознаки (І.Ф. Герасимов, М.О. Селіванов).

Четверта група вчених (М.В. Салтевський, П.Д. Біленчук, В.К. Лисенко, Н.І. Клименко, Є.В. Пряхін, В.А. Журавель) уважає, що це модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину. Ще одна група вчених визначає, що це абстрактне наукове поняття (Р.С. Бєлкін), науково самостійна понятійна категорія криміналістики (М.П. Яблоков), наукова категорія (Л.Я. Драпкін).

Основною причиною наявності розбіжностей стосовно визначення поняття "криміналістична характеристика злочину" є неоднозначне розуміння значення криміналістичної характеристики злочину, адже її можна розглядати: як назву криміналістичного вчення, як частину окремої криміналістичної методики, як опис окремих ознак методики. У зв'язку з цим А.Ф. Волобуєв зазначає, що "багатозначність терміна "криміналістична характеристика" та відстоювання цього багатьма авторами в літературі породжує масу непорозумінь і суперечливостей як у наукових дослідженнях, так і при викладанні навчального курсу криміналістики [29, С. 12]. В.Ф. Єрмолович теж зауважує, що в криміналістичній літературі вживаються дещо різні за обсягом поняття криміналістичної характеристики злочину. У результаті, в одне і те ж поняття вкладається різний зміст, а логічний обсяг поняття то звужується, то розширюється. Між тим помилки та неточності у визначенні криміналістичних понять призводять до практичної шкоди [28, С. 13].

Науковці порушують питання про можливість виділення поняття криміналістичної характеристики злочинів узагалі, певної групи злочинів та окремого злочину. Р.С. Бєлкін, А.В Дулов, І.Є. Биховський, А.В. Старушкевич заперечують виділення криміналістичної характеристики злочинів узагалі у зв'язку з наявністю різних передбачених законом діянь. На думку цих вчених, це назва окремої наукової теорії, що визначає загальні засади концепції криміналістичної характеристики злочинів, її місце в науці, підходи до формування окремих криміналістичних характеристик. Такі дослідники як Г.А. Густов, В.К. Гавло, Г.А. Матусовський, М.О. Селіванов уважають, що необхідно виділити криміналістичну характеристику окремого виду злочину.

Висновки. Отже, криміналістична характеристика злочину – важлива наукова криміналістична категорія, яка займає гідне місце в сучасній криміналістичній науці. Поняття криміналістичної характеристики злочину та її структурних елементів з'явилися в науковому криміналістичному обігу в 50-х рр. XX ст. і пройшли важливий

еволюційний шлях. Серед різноманіття наукових думок щодо визначення поняття "криміналістична характеристика злочину" ми вважаємо найбільш вдалим визначення класика криміналістики професора Р.С. Бєлкіна, який уважав, що криміналістична характеристика злочину – це абстрактне наукове поняття, яке має для слідчого лише орієнтаційне значення і повинно включати в себе характеристику вихідної інформації, системи даних про спосіб вчинення та приховання злочину, типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотив і мету злочину, особу ймовірної жертви злочину та деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка). Ми вважаємо, що саме це визначення розкриває суть цієї важливої наукової категорії і повинно бути взяте за основу в криміналістичній теорії та практиці виявлення, розкриття та розслідування злочинів.

Література:

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учебное пособие для вузов. – 3-е изд. дополненное. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
2. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступений. Автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Харьков: Юрид. институт, 1967. – 28 с.
3. Образцов В.А. Проблемы раскрытия преступлений против здоровья населения, связанных с пищевыми отправлениями: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – М., 1977. – Вып. 27. – 107 с.
4. Общие положення методики расследования отдельных видов преступлений. – Л., 1976. – С. 6-9.
5. Винокуров С.И. Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методики расследования конкретного вида преступлений // Указ. соч. – 101 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
7. Герасимов И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования / И.Ф. Герасимов // Методика расследования преступлений (общие положения). – М., 1976. – 96 с.
8. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О.Б. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва та ін..; за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. – К.: Алерта, 2015. – 536 с.
9. Драпкин Л.Я. Предмет доказывания и криминалистическая характеристика преступлений / Л.Я. Драпкин // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений: сборник научных трудов. – Свердловск, 1978. – Вып. 69. – С. 16-25.
10. Гавло В.К. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений // Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью. Томск, 1980. – 122 с.
11. Шиканов В.И. Проблемы использования специальных познаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве: автреф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / В.И. Шиканов. – М., 1980. – 31 с.
12. Густов Г.А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений / Г.А. Густов // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. – 1984. – С. 44-45.
13. Эйсман А.А. О содержании понятия криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. 1984. – 135 с.
14. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Х.: Юрид. ин-т, 1985. – 92 с.
15. Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: [учебное пособие] / А.Ф. Облаков. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 88 с.
16. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В. 3 т. / Р.С. Белкин. – Т. 3 Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.
17. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002): монография / В.П. Бахин. – К., 2002. – 192 с.
18. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: [навч. посіб.] / Старушкевич А.В. – К.: Правник – НАВСУ, 1997. – 42 с.
19. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001. – 528 с.
20. Криміналістика: навчальний посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 540 с.
21. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: [монографія] / В.А. Журавель. – Х.: Вид. агенція "Апостиль", 2012. – 304 с.
22. Криминалистика: [учебник] / под. ред. Н.П. Яблокова – 4-е изд., перераб. и перераб и доп. – М.: Норма – ИНФРА-М, 2013. – 752 с.
23. Тіщенко В.В. Криміналістика: навч.-метод. посібник. / В.В. Тіщенко, Л.І. Аркуша, В.М. Плахотіна. – Одеса: Фенікс, 2013. – 338 с.
24. Степанюк Р.Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів / Р.Л. Степанюк //Порівняльно-аналітичне право. – 2014. - № 5. – С. 386-388. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2014/117.pdf.
25. Криміналістика [текст]: підручник. / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін.. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 544 с.
26. Зорин Г.А. Теоретические основы криминалистики. – Минск.: Амалфея, 2001. – 888 с.
27. Ермолович В.Ф. Концептуальные подходы к совершенствованию системы криминалистики / В.Ф. Ермолович // Теория и практика противодействия преступности: современные тенденции: тезисы докладов Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 25.04.2012 г.) / под ред. В.Б. Шабанова, Т.А. Кокориновой; МВД Респ. Беларусь, учреждение образования "Акад. МВД Респ. Беларусь". – Минск: Акад. МВД, 2012. – С. 88-91.
28. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф. Ермолович. – Мн.: Амалфея, 2001. – 304 с.
29. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія / А.Ф. Волобуєв. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр.. справ, 2000. – 336 с.

Берназ П.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
ОДУВС

Надійшла до редакції: 02.04.2017

УДК 343.91

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У ВИДІ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ

Махатадзе К. Г.

У статті проведено дослідження особистісних характеристик осіб, що вчиняють злочини у сфері у виді залишення в небезпеці. Встановлено основні елементи, які входять до структури особистості особи та проведено аналіз соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових і морально-психологічних ознак. Окрему увагу приділено питанням мотивації такої поведінки, враховуючи стан транзитивності українського суспільства і деформації загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: *особистість злочинця, залишення в небезпеці, транзитивність, деформація загальнолюдських цінностей.*

В статье проведено исследование личностных характеристик лиц, совершающих преступления в сфере в виде оставления в опасности. Установлены основные элементы, которые входят в структуру личности человека и проведен анализ социально-демографических, социально-ролевых, уголовно-правовых и морально-психологических признаков. Особое внимание уделено вопросам мотивации такого поведения, учитывая состояние транзитивности украинского общества и деформации общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: *личность преступника, оставление в опасности, транзитивность, деформация общечеловеческих ценностей.*

The article investigates the personal characteristics of persons committing crimes in the sphere of leaving in danger. The basic elements that form part of the human personality structure and the analysis of socio-demographic, social-role, criminal legal and moral psychological traits are established. Particular attention is paid to the motivation of such behavior, given the state of transitivity of Ukrainian society and the deformation of human values.

Keywords: *the identity of the criminal, abandonment in danger, transitivity, deformation of universal values*

Актуальність роботи. Українське суспільство у кримінологічній науці більшість вчених характеризує як транзитивне, що проявляється станом зміни, переходу у політичній, економічній та культурологічній сферах. Як зазначає професор В.М. Дрьомін, транзитивність українського суспільства є загальновизнаним фактом, оскільки всі його структурні елементи тривалий час перебували (або перебувають) в стадії реформування, "переформатування" або в стадії створення, що не могло не відбитися на стані злочинності в країні, адже саме люди, схильні до протиправної діяльності, як ніхто інший, швидко реагують на найменші прорахунки і упущення в функціонуванні інститутів влади і управління [4]. У такому стані значним деформаціям піддаються загальнолюдські цінності, наприклад повага до життя і здоров'я людини, взаємодопомога у життєво небезпечних ситуаціях. Девіантна поведінка все частіше проявляється в діях, що засуджуються суспільством. У цьому контексті особливої уваги набуває питання дослідження особистісних якостей осіб, які своїми діями ставлять інших людей у стан небезпеки їх життю, хоча зобов'язані піклуватися про них і мали змогу надати їй допомогу.

Метою цієї статті є дослідження особистості осіб, що вчиняють злочини у виді залишення в небезпеці, із позицій кримінологічної науки.

Дослідженням особистісних характеристик осіб, які вчиняють насильницькі злочини, займались Ю.М. Антонян, В.С. Батиргареєва, В.М. Дрьомін, Ю.В. Мелякова, А.Б. Сахаров, О.В. Чайка, С.А. Шалгунова та ін. Указані науковці зробили значний внесок у розвиток кримінологічної думки в цій сфері, однак дослідження особистісних характеристик осіб, які вчиняють злочини у виді залишення у небезпеці, мають здебільшого фрагментарний характер.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особи злочинця має значне теоретичне й практичне значення, адже саме особистісні якості осіб, що вчиняють злочин у виді залишення у небезпеці, є вирішальним при виборі моделі дій та є ключовими для вироблення конкретних заходів профілактики такої поведінки.

У кримінологічній науці існує багато підходів до трактування категорії "особистість злочинця". Так перша група науковців вважає, що особа злочинця суттєво відрізняється від пересічного громадянина, інші висловлюють думку, що поняття особи злочинця в дійсності не існує і наводять на користь даної точки зору такі аргументи: кримінальний закон залежить від волі законодавця; історія кримінології не виявила жодної якості злочинця, що відрізняла б його від законослухняного громадянина; існує думка, що майже кожна особа впродовж свого життя вчиняє хоча б один злочин; агресія, егоцентричність та інші якості можуть бути притаманні всім особам [10, с. 126]. Представники іншого підходу, досліджуючи діяльнісний підхід, зазначають, що особистість злочинниця існує і формується в процесі предметної діяльності – вчинення злочинів певного виду. При цьому науковці розрізняють дві категорії: особистість злочинця та особистість осіб, що вчинили злочини. Так А.Ф. Зелінський зазначав, що особистість злочинця – це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, в тій чи іншій мірі типово властивих людям, винним у злочинній діяльності певного типу [11]. Хоча, злочини, що передбачені ст. 135 КК, як правило, вчиняються ситуативно, однак здебільшого їм передує систематична байдужа поведінка, особливо щодо життя і здоров'я інших осіб, яка є наслідком певних деформацій розуміння загальнолюдських цінностей особою. Як зазначає Ю.М. Антонян, особа злочинця – відчужена від суспільства особа, зі значно вищим рівнем тривожності та непевності в собі, імпульсивності та агресивності, відчуженості від суспільних цінностей та корисного спілкування [1, с. 232]. Зазначений підхід видається перспективним та потребує подальшого дослідження.

Розкриваючи суть поняття особистості злочинця, необхідно розглянути її структуру. Вона охоплює низку специфічних ознак, властивостей, рис. Наприклад, О.Б. Сахаров виділяє чотири елементи в структурі особистості злочинця: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові та морально-психологічні [8]. Варто зазначити, що ця структура будується шляхом узагальнення офіційних статистичних даних, які характеризують засуджених осіб, а також на підставі вибіркових кримінологічних досліджень [6, с. 92-93].

Вивчення особистісних рис характеристик осіб, які вчиняють злочини у виді залишення в небезпеці, було проведено на підставі дослідження вироків по кримінальних справах (кримінальних провадженнях) за ст.ст. 135, 136 КК, що містяться у відкритому доступі на ЄДРСР,

© К.Г. Матахадзе, 2017

постановлені в період з 2008 р. по 2016 р. Загалом було опрацьовано 155 вироків у кримінальних справах (кримінальних провадженнях), за якими засуджено 162 особи. Також для характеристики осіб, які вчиняють злочини у виді залишення в небезпеці, використовувалися результати досліджень інших науковців.

Більшість кримінологів схильна вважати, що домінуючим елементом структури особи злочинця є соціально-демографічні ознаки. До нього відносять: стать, вік, освіта, професія, досвід, національність, громадянство, місце проживання та інші дані про соціальний статус особи [2, с. 73].

Під час дослідження вироків у кримінальних справах (кримінальних провадженнях) було встановлено, що злочини в досліджуваній сфері вчиняють здебільшого чоловіки – 131 випадок (80,9 %), а жінки – 31 випадок (19,1 %). Цікаво, що розподіл за статевою ознакою корелює з сферою вчинення злочину передбаченого статтями 135, 136 КК України. Так жінки у 22 (70,9 %) випадках вчиняли злочини стосовно близьких родичів, здебільшого неповнолітніх дітей або осіб похилого віку. Для чоловіків, у свою чергу, більш характерна сфера дорожньо-транспортних пригод та дозвільно-побутова (97 %).

Для розуміння загального інтелектуального рівня осіб варто звернути увагу на освітній рівень злочинців. У 45 випадках (42,5%) особи мали повну середню загальну освіту, у 35 випадках (33%) - середню професійну, у 15 – неповну середню загальну, лише у 10 випадках злочинці мали вищу освіту. За даними нашого вибіркового дослідження професійна зайнятість осіб характеризується так: найбільший показник склали особи, які не працювали, – 97 осіб (63,4%), 33 особи (21,6%) були кваліфікованими робітниками, 12 осіб (7,8%) офіційно не працювали, але займались некваліфікованою працею, 5 осіб - пенсіонери.

Також варто звернути увагу на етнічну належність та громадянство осіб, що вчиняють злочини у виді залишення в небезпеці. За нашими дослідженнями здебільшого злочинцями виступали українці, це зафіксовано у 138 випадках (90,2%), у 8 випадках (5,2%) – росіяни, решта – представники циганської національності, молдовани та особи інших національностей. При цьому абсолютна більшість злочинців – громадяни України (98,1 %).

Особистісно-рольова ознака особистості характеризує індивіда в системі існуючих соціальних інститутів, що проявляється в належності особи до певної соціальної групи, взаємодії з іншими індивідами в різних сферах життя соціуму, тобто особистісно-рольові властивості характеризують побутові, сімейні, виробничі та загальні зв'язки суб'єкта. Одним із соціальних інститутів, де особа виконує свою "роль", є сім'я. Так кількість неодружених злочинців становила 76 осіб (51%), у 64 випадках (43%) злочинці перебували в шлюбі, решта осіб були розлученими чи вдівцями. Також варто звернути увагу на те, що на момент учинення злочинів у 57 випадках на утриманні в осіб перебували неповнолітні діти.

Наступною ознакою, що характеризує особистість, є її морально-психологічні властивості, тобто погляди, переконання, установки та ціннісні орієнтації; особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей, а також ступінь емоційного збудження, сила і темп реагування на різні зовнішні подразники, ситуації тощо. Як зазначає О.В. Чайка, існують такі рівні усвідомлення ненадання допомоги особою.

1. Усвідомлене небажання втручатися в неприйнятну з особистісних причин ситуацію надання допомоги під впливом внутрішніх перепон, таких як: обмежені фізичні можливості; психологічні особливості та стани, які дезорганізовують активність; особистісні вади моральних якостей, що заважають оцінити ситуацію як таку, що потребує втручання для надання допомоги іншій особі; відсутність досвіду дій у подібних ситуаціях; особистісне негативне ставлення до потерпілої особи; вади розумової сфери, що заважають розуміти небезпеку для жертви; хворобливий або занадто виснажений стан організму.

2. Усвідомлення настання суспільно небезпечних наслідків власного невтручання та ненадання допомоги через: нерозуміння небезпечності ситуації для потерпілого (байдужість); злочинну самовпевненість; злочинну недбалість; самоусунення шляхом обмеження власного втручання оповіщенням належних органів, замість надання допомоги в межах реальних можливостей.

3. Усвідомлення кримінальної відповідальності за таке невтручання внаслідок правової неосвіченості та правового нігілізму [9, с. 10].

Автор також констатує значну роль імпульсивності в структурі винної поведінки при ненаданні допомоги, яка характеризується відсутністю ланки усвідомлення мети й прийняття рішення. Тому, на думку дослідника, при оцінці ситуації несподіваної небезпеки, провідною реакцією є, перш за все, самозбереження, що й визначає бажання уникнути втручання в неї, і як наслідок – бездіяльність. При цьому для дорожньо-транспортних пригод провідним мотивом є ухилення від відповідальності, спочатку з точки зору моралі, після правової кваліфікації – кримінального закону. У доктрині кримінального права зазначають, що метою залишення в небезпеці є бажання винного ухилитися від надання допомоги потерпілому. Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними (прагнення уникнути кримінальної відповідальності, небажання обтяжувати себе, байдуже ставлення до долі близької людини, егоїзм, небажання допомагати через брак часу, неприязнь до потерпілого, легкодухість, ревнощі, помста тощо) [3]. На кваліфікацію вчиненого вони не впливають, але враховуються при призначенні покарання.

Суспільна небезпека злочинної бездіяльності виражається в тому, що людина, яка має можливість надати допомогу іншій людині і тим самим врятувати останню, не робить цього, що, на думку Ю.В. Мелякова, свідчить про низькі моральні якості цієї особи [7]. На думку М. Коржанського, вина особи, яка залишила іншу особу в небезпеці, виражається в байдужості щодо наслідків учиненого діяння [5, с. 88]. Однак така поведінка має двояку природу, при можливій відповідальності (наприклад після дорожньо-транспортної пригоди) особи ухиляються від надання допомоги, однак при реальній загрозі кримінальної відповідальності більшість визнає вину. Так у 133 випадках (82,6%) особи визнавали свою вину в учинених злочинах і щиро каялись, у 15 випадках (9,3%) – частково визнавали свою вину, у 13 випадках – повністю не визнавали свою вину. Як правило, додатковим стимулом учинення такого виду злочинів є стан алкогольного сп'яніння, в якому перебували особи.

Наступними елементами, що характеризують особистість злочинця, є кримінально-правові ознаки. Так на підставі проведеного дослідження було встановлено, що з-поміж усіх випадків учинення злочинів у виді залишення в небезпеці найчастіше (62,3%) вчиняються злочини невеликою тяжкості, частка тяжких злочинів даного виду становить 33,3%, а середньої тяжкості – 4,3%. При цьому в усіх випадках злочини було вчинено без попередньої підготовки (готування), також у всіх випадках мало місце доведення злочинного умислу до кінця.

Варто звернути увагу, що вчинення злочинів у виді залишення в небезпеці особами, які мають судимості, трапляється доволі рідко. Так 144 особи (88,9%) вчинили злочини вперше, 18 осіб раніше вчиняли злочини, до того ж у 10 випадках особи були раніше засуджені за корисливі злочини.

Дослідженням також було встановлено, що більшість

злочинів було вчинено без співучасті, одноособово – 149 злочинів (92%), а 7 – групою осіб, без попередньої змови. Варто зазначити, що у всіх випадках вчинення даних злочинів у групи входило не більше двох осіб.

Потерпілими від злочинів у 29 випадках (17,9%) стали близькі родичі злочинців, зокрема у 25 епізодах – малолітні діти, у решті 33 випадках (82,1%) потерпілими є інші особи.

При вчиненні злочинів у виді залишення в небезпеці характерним є вчинення супутніх злочинів. Так у межах дослідження було встановлено, що поруч з основними злочинами вчинялись й інші злочини, зокрема: порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, (ст. 286 КК) - у 36 випадках, умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК) – у 8 випадках, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК) – у 6 випадках, крадіжки (ст. 185 КК) – у 3 випадках, убивство через необережність (ст. 119 КК) – у 2 випадках, катування (ст. 127 КК), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК), погроза вбивством (ст. 129 КК), ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування (ст. 166 КК), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК), випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації (ст. 287 КК), незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК), порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК).

У кримінально-правовій характеристиці особистості злочинців також варто звернути увагу на обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. У ст. 6 КК визначено перелік обставин, які пом'якшують покарання, а в ст. 7 цього ж кодексу визначено обставини, які його обтяжують. На підставі даних, отриманих під час вивчення вироків, можна стверджувати, що у 123 випадках (94,6%) суд визнавав щире каяття та активне сприяння слідству як обставину, що пом'якшує покарання винного, у 5 випадках такими обставинами було визнано повне (у деяких випадках часткове) відшкодування шкоди потерпілому, ще у 5 випадках – учинення злочину неповнолітнім, до інших обставин, що пом'якшують покарання, суд відносив позитивну характеристику засудженого, проживання у важких матеріальних умовах, походження з багатодітної сім'ї, наявність ознак хронічного психічного захворювання, відсутність громадянства. Щодо обставин, що обтяжують покарання, то в 60 випадках такими обставинами було визнано вчинення злочину особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння, у 12 випадках такими обставинами було вчинення злочину щодо малолітнього (неповнолітнього), у 3 – щодо осіб похилого віку, рецидив, як обтяжуюча покарання обставина, мав місце в 4 випадках.

Отже, на підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що найбільше злочинів у вказаній сфері вчиняється чоловіками, при цьому рівень злочинності жінок має загрозливу тенденцію (19%), ураховуючи, що останніми абсолютна кількість злочинів учиняється в сімейно-побутовій сфері стосовно малолітніх дітей. Як правило, такі злочини вчиняються одноособово, громадянами України, які раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності. Однією з причин зростання такого виду злочинності є стан транзитивності українського суспільства, деформації загальнолюдських цінностей та дисфункції соціальних інститутів. Зазначене є передумовою вивчення детермінації у вказаній сфері та відкриває можливості до нових наукових досліджень.

Література

1. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни. – М., 1995. – 320 с.
2. Батиргареєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Батиргареєва Владислава Станіславівна; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2002. – 266 с.
3. Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої пунктом 1 частини першої статті 400[12] Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (частина перша статті 445 Кримінального процесуального кодексу України) за І півріччя 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/1077C8AF38B9410BC22580FB00316C42
4. Дрёмин В. Н. Преступность в транзитивном обществе / В. Н. Дрёмин // Актуальні проблеми держави і права, НУ "ОЮА". – Одеса: Юрид. л-ра, 2012. – Вип. 67. – С. 457-464.
5. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина особлива: Курс лекцій. – К., 2001. – 432 с.
6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / За ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014. – 513 с.
7. Мелякова Ю.В. Герменевтична практика праворозуміння: аспекти злочинної бездіяльності / Ю.В. Мелякова // 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11815/1/Melyakova_110-121.pdf
8. Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СРСР / Сахаров А. Б. – М.: Госиздат, 1961. – 279 с.
9. Чайка О.В. Юридико-психологічна характеристика злочинів, пов'язаних із ненаданням допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані [Текст] : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 "Юридична психологія" / Чайка Олександра Всеволодівна; Київ. нац. ун-т внутр. справ. - К., 2010. - 20 с.
10. Шалгунова С.А. Дослідження особи злочинця в кримінології / С.А. Шалгунова // Науковий вісник Юридичної академії МВС України : Збірник наукових праць. – 2005. – № 4 (24). – 416 с.
11. Шалгунова С.А. Дослідження особи насильницького злочинця: потреби теорії та практики / С.А Шалгунова // Науковий вісник ДДУВС. – 2006. – № 3. – С. 219-224.

Махатадзе К. Г.,
аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права Національного
університету "Одеська юридична академія"

Надійшла до редакції: 03.04.2017

УДК 343.6:179.7(477)

ДО ПИТАННЯ ЕТИЧНИХ, ПРАВОВИХ ТА МЕДИЧНИХ АСПЕКТІВ ЕВТАНАЗІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Хімченко С. А.

Стаття присвячена питанням визначення етичних, правових та медичних аспектів евтаназії. Автор, на підставі аналізу існуючих точок зору, положень чинного законодавства, виказує особисте ставлення до означеного питання та надає конкретні пропозиції щодо вдосконалення теоретичних знань та практики його застосування.

***Ключові слова**: злочин; медичні працівники; склад злочину; евтаназія.*

Статья посвящена вопросам определения этических, правовых и медицинских аспектов эвтаназии. Автор, на основе анализа существующих точек зрения, положений действующего законодательства, излагает собственное видение указанной проблемы и предоставляет конкретные предложения относительно усовершенствования теоретических знаний и практики их применения.

***Ключевые слова**: медицинские работники; преступление; состав преступления; эвтаназия.*

Відповідно до Конституції України кожній людині належить невід'ємне право на життя, один з аспектів якого передбачає можливість самостійно розпоряджатися ним, вирішувати питання про припинення життя [5]. Допустити можливість реалізації цього права можна лише шляхом евтаназії. Обговорення цієї складної й суперечливої проблеми в суспільстві необхідне, але за участю фахівців у галузі права, психології, медицини й інших професій. У ряді публікацій широко висвітлювалися випадки застосування медикаментозної евтаназії, що здійснювалася близькими на прохання хворого. Вони не одержували роз'яснення з погляду права. Складається враження, що суспільство привчають до самостійного ухвалення рішення про застосування евтаназії, впливаючи на формування суспільної думки.

Здійснення права людини на смерть за участю медиків також є спірним, але має якийсь зміст і нерідко правове обґрунтування, воно одержало поширення в різних країнах у зв'язку із проблемою евтаназії. Наприклад, у Росії з прийняттям у 1993 р. Основ законодавства "Про охорону здоров'я громадян" уперше положення про евтаназію одержало законодавче рішення. У ст. 45 під недвозначною назвою "Заборона евтаназії" було записано, що задоволення прохання хворого про прискорення його смерті "якими-небудь діями або засобами, у тому числі припиненням штучних заходів щодо підтримки життя" медперсоналу забороняється. Особа, що здійснює евтаназію або спонукує хворого до евтаназії, несе кримінальну відповідальність. Здається, поставлена остання крапка у вирішенні цієї актуальної проблеми біоетики. Однак маловідома, спірна в середовищі медиків проблема вийшла за її межі й загострилася, хоча факти евтаназії стали більше потайливі [3, с. 37].

Тим часом, суспільна думка про ставлення до евтаназії за останні 10-15 років зазнала значних змін. Боротьба за життя пацієнта, всупереч існуючим догмам, справедлива тільки до того, поки існує надія, що порятунок можливий. Коли ж вона втрачена, постає питання про милосердя, що і проявляється в евтаназії. Гуманний лікар – це лікар, що робить добро хворому, незважаючи на усталену думку. Науковці вважають, що евтаназія є справедливою стосовно невилікованих хворих, паралізованих, пацієнтів, які живуть тільки за допомогою життєзабезпечуючої апаратури, а також стосовно немовлят з атрофованим мозком, плодів вагітних жінок, якщо доведено каліцтво або несумісне із життям патологічне порушення, тому що людина відрізняється від тварини розумом і мораллю [1, с. 155]. У юридичній літературі [2, с. 55] зазначаються ще дві умови здійснення евтаназії у випадках установлення, що в доступний для огляду період часу смерть не настане: а) якщо значні фізичні й моральні страждання неможливо усунути відомими засобами; б) якщо хвороба неминуче призведе до деградації особистості.

Незважаючи на спірність ряду наведених тверджень, евтаназія не може в усіх без винятку випадках сприйматися однозначно як аморальна й неприпустима дія або бездіяльність лікаря у зв'язку з дійсно виниклою можливістю його деморалізації, помилок, зловживань, штучного скорочення зростаючого числа пенсіонерів і зміни демографічного стану країни. Справді, твердження Гіппократа, викладене в його "Клятві", - "я не дам нікому смертельного засобу, що проситься в мене, і не покажу шляхи для подібного задуму" - сьогодні може бути лише загальною етичною вимогою в поводженні лікаря. За майже 2500 років, у зв'язку із впровадженням досягнень медицини й біології, новим поглядом на права людини з пріоритетом її особистих інтересів, виникли такі ситуації, при яких справедливим може бути й та, і інша думка. Вона виражена в деяких міжнародних документах медичних асоціацій, зокрема в "Конвенції по правах і достоїнстві людини у зв'язку із впровадженням досягнень медицини й біології" (1996 р.).

Насправді у всіх цивілізованих країнах евтаназія застосовується незалежно від того, дозволена вона законом чи ні. За даними Американської медичної асоціації, у лікарнях США щодня вмирає 6 тис. осіб, більша половина яких іде із життя добровільно за допомогою медперсоналу. У відділенні інтенсивної терапії госпіталю Сан-Франциско в 5% хворих (що склало близько половини вмираючих) відключалася система життєзабезпечення. Привертає увагу той факт, що це рішення приймав лікар із родиною пацієнта, у той час як загальноприйнятою обов'язковою умовою евтаназії є інформоване добровільне рішення самого хворого [3, с. 35-39]. У літературі зазначається, що 40% всіх смертей хворих людей настає в результаті прийняття медиками рішень про припинення життя або шляхом відмови від лікування, або за допомогою ліків, що прискорюють її настання. У країнах, де евтаназія заборонена, де немає гласності, а отже й законного захисту від неправомірного застосування евтаназії, становище є гіршим. Незважаючи на заборону евтаназії, випадки її застосування почастішали, і в цьому зізнаються і самі лікарі. Наприклад, колишній директор ООН з медицини американський лікар М. Горвин зізнався, що допоміг піти із життя 50 своїм хворим.

Чверть століття громадськість усього світу стежила за діяльністю найбільш послідовного прихильника практичної евтаназії – американського лікаря Дж. Кеворкяна, який припинив життя 130 хворих. Одні вважають його гуманістом, інші – убивцею. Багаторічний позов із судами штату Мічиган закінчився його засудженням. Разом із тим, зі схваленням була прийнята евтаназія президента США Р. Ніксона. Після першого інсульту він написав звернення до лікарів із проханням не вдаватися до штучних методів продовження його життя у випадку повторення крововиливу в мозок, коли він вже не змо-

© С.А. Хімченко, 2017

же висловити свою волю. Свідомо припинив приймати ліки після консультації з особистим лікарем і складання заповіту президент Франції Ф. Міттеран, який страждав останньою стадією раку. І в цьому випадку в пресі відзначалася мужність іменитого хворого, бажання бути хазяїном власної долі.

Аналізуючи стан, що склався, варто визнати: праві ті, хто вважає, що зараз актуальним є питання не про те, дозволяти чи не дозволяти лікарям застосування евтаназії, а про те, коли й за яких умов її допускати і як при цьому організувати контроль за правомірністю її здійснення. Слід зазначити, що вирішувати питання про евтаназію з погляду права непросто, тому що в тих же основах законодавства "Про охорону здоров'я громадян", поряд із наведеною вище ст. 45, є ст. 33 "Відмова від медичного втручання". У ній зазначено, що "громадянин або його законний представник має право відмовитися від медичного втручання або зажадати його припинення", навіть якщо воно почато на будь-якому етапі проведення. При цьому йому в доступній формі повинні бути викладені всі наслідки відмови від лікування, що оформлюється записом у медичному документі й підписується пацієнтом (його законним представником) і лікарем. У деяких лікувальних установах Росії розроблено спеціальні розписки із вказівкою, про які конкретно наслідки проінформований хворий. Право на відмову від медичного втручання підтверджується й ст. 30 Основ законодавства - "Права пацієнта". Це відповідає міжнародним нормам прав людини, але створює можливість легального використання пасивної евтаназії шляхом "припинення заходів із підтримки життя", прямо заборонених ст. 45.

У випадках важкого, небезпечного для життя стану така змушена бездіяльність лікаря може розглядатися як застосування пасивної евтаназії, тому що є дві важливі її ознаки:

прохання самого хворого не надавати йому допомогу (після інформування лікарем у доступній формі про можливі наслідки);

ненадання медичної допомоги із життєзабезпечення або припинення штучних заходів щодо підтримання життя.

Складніше постає справа у випадку відмови від медичного втручання відносно немовлят або плоду, що вимагає окремого розгляду, а також особи, яка не досягла 15 років або визнана недієздатною. У випадку важкого стану такого хворого, відповідно до ст. 33 Основ законодавства РФ "Про охорону здоров'я громадян", рішення приймають батьки або законні представники, а не сам пацієнт. При цьому не враховується особливості обставин і релігійної належності, коли навіть безпечне й виправдане втручання може категорично не допускатися. Очевидно, тут необхідні певні застереження в законодавстві. Правда, лікувальна установа може звернутися до суду для захисту інтересів неповнолітнього, але в таких випадках, при необхідності надання невідкладної допомоги, чекати рішення суду означає не надавати своєчасну медичну допомогу. У випадках неможливості дістати згоду пацієнта, батьків або законних представників, а також відносно осіб, які страждають психічними розладами, надання медичної допомоги може бути й без їхньої згоди (ст. 34 Основ). За таких умов лікар повинен бути впевнений не тільки в реальній небезпеці для хворого у випадку незастосування конкретного медичного втручання, але й у відсутності його альтернативи.

Ненадання допомоги хворому може бути також розцінене як навмисне припинення життя, тому в цьому випадку може бути доцільною для хворого і юридично виправданою для лікаря не бездіяльність, а будь-який обґрунтований ризик. За кримінальним законодавством Росії несприятливий результат не може розглядатися як злочин, якщо особа, яка допустила ризик, не маючи альтернативи, вжила достатніх заходів для запобігання смерті (ст. 41 КК РФ). При цьому дії повинні бути забезпечені відповідними знаннями й умінням, достатніми в конкретній ситуації, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків. При існуючому стані, коли евтаназія заборонена законом, вона може оформлюватися як відмова від медичного втручання, що підтримує життя. Щоб гідно вийти з такої складної ситуації, лікар не тільки повинен мати високий професіоналізм і ретельно документувати свої дії, але бути юридично грамотним фахівцем.

Складність виникає й при доказуванні медикаментозної евтаназії, особливо шляхом застосування не сильнодіючих, а загальноприйнятих лікарських засобів. В останньому випадку вмирання буде протікати не гостро, а більш тривало. Тоді довести застосування ліків навмисно, з метою прискорення настання смерті, неможливо. Проте не тільки причина смерті, але й питання про вплив на її настання тих чи інших ліків у певних дозах і сполученнях, у зв'язку з підозрою на евтаназію, буде ставитися перед судово-медичною експертизою. Це дійсно важливо для слідства (незалежно від оцінки професійної діяльності лікаря), тому що смерть від дії ліків настає від отруєння, тобто є насильницькою, а смерть при відмові від медичного втручання внаслідок захворювання є ненасильницькою. Здійснення судово-медичної експертизи при розслідуванні справ за підозрою в застосуванні евтаназії відповідно до правил судово-медичної експертизи за матеріалами справи завжди здійснюється комісійно. Однак, з огляду на численні складні специфічні питання, варто уважно поставитися до підбору складу комісії. Призначення таких експертиз зростатиме, тому треба знати способи евтаназії, вивчити раціональні й ефективні методичні й організаційні особливості, нагромаджувати досвід таких експертиз.

Ми вважаємо, що можуть бути ситуації, при яких застосування пасивної евтаназії є справедливим і дійсно може розглядатися як гуманне ставлення до вмираючого хворого, тому що, маючи невід'ємне конституційне право на життя, він повинен, відповідно до міжнародних норм, за певних обставин, мати право вирішувати питання про його припинення. Далеко не кожний може й хоче продовжувати неякісне, не гідне життя на стадії вмирання, зазнаючи при цьому фізичні й моральні страждання. Більше чверті століття назад доктор П. Адмірал прозорливо писав: "Уже наступне покоління буде глибоко здивовано тим тривалим строком, що знадобиться нашому поколінню, щоб прийти до безумовного визнання евтаназії як природного права людини" [5, с. 230].

Звичайно, при законодавчому дозволі ненасильницької евтаназії повинні бути розроблені й строго дотримуватися певні умови. Про їх писав ще на початку XX ст. відомий юрист і суспільний діяч А.Ф. Коні, що допускав можливість добровільного відходу з життя з попереднім повідомленням прокуратури. Ці умови досить докладно розроблені й апробовані в ряді країн, наприклад у Нідерландах, у деяких штатах Австралії й США, де евтаназія дозволена законом і де використані рекомендації Ради з етики й судових справ Американської медичної Асоціації [4]. Там уже склалися традиції й методи здійснення евтаназії, розроблені законодавчі акти, форма складання й порядок прийняття заповіту, а також багатий досвід досудового та судового розгляду подібних справ. Як правило, для здійснення евтаназії повинно бути враховане, що добровільне неоднозначне рішення про її здійснення може приймати тільки повнолітня дієздатна людина, що перебуває поза реактивним станом або приступом. Діагноз і безнадійність стану повинні бути встановлені консиліумом незалежних фахівців. При цьому у хворого

повинні бути зареєстровані важкі фізичні страждання й установлене, що хвороба не виліковна після застосування альтернативних способів. Це повинна бути висловлена хворим усно або написана під його диктування й підписана ним і лікарем у присутності юриста, усвідомлене, неодноразово повторене прохання хворого. Цьому повинна передувати доступна інформація хворого про наслідки вжитих на його прохання дій або бездіяльності, аж до настання смерті, що зазначається в спеціальній розписці й записується в історії хвороби. Факт і спосіб евтаназії повинен бути зазначений у лікарському свідоцтві про смерть [4]. Рішення про евтаназію не може бути прийнято лікарем, хоча є думка, що, маючи право прийняти життя, він повинен мати право, на прохання хворого, і забрати його. Лікар – лише один з учасників у прийнятті цього рішення.

Втім, і здійснення евтаназії не повинне бути справою лікаря. Останню крапку в цій процедурі повинен ставити сам хворий, а при його фізичній немічності або при відсутності спеціальної техніки – фельдшер. Евтаназія може застосовуватися тільки у вигляді винятку, з однією метою – полегшити процес неминучого вмирання, не залишаючи хворого в цей важкий час і без якої-небудь оплати.

Усупереч аргументам супротивників евтаназії в останні роки не тільки в закордонній, але й у вітчизняній пресі справедливо зазначається, що законодавчий дозвіл евтаназії не призведе до збільшення кількості зловживань. Навпаки, сучасне правове положення породжує приховання щирого наміру припинення життя. Ми вважаємо, що за наявності добре розроблених медиками і юристами положень, що враховують численні фактори, при усуненні протиріч у законі й приведенні законодавчих норм у відповідність із правами людини, подібних правопорушень стане менше.

Необхідне однозначне правове вирішення питань щодо евтаназії із вказівкою неприпустимості застосування активної евтаназії, а також переліку умов, що дозволяють, у виняткових випадках, пасивну евтаназію. Прийняття такого рішення й здійснення евтаназії має відповідати порядку, який, з урахуванням досвіду інших країн, повинен бути розроблений юристами й медиками. Незважаючи на те, що в цей час у будь-якій формі евтаназія в нашій країні не може бути дозволена, легалізації цієї проблеми не уникнути. Вирішення її треба починати з правового забезпечення й розробення порядку суворого контролю за кожним випадком евтаназії. А поки лікарям треба пам'ятати, що спонукання й здійснення будь-якої форми евтаназії відповідно до чинного кримінального законодавства України, є злочином.

Література

1. Бобров О.Е., Семенюк Ю.С. Евтаназія // Хірургія України. – 2003. - № 3. - С. 154-162.
2. Вольный В., Крук Д. Эвтаназия – за и против // Проблемы медицины. - 2000. – № 3 (17). – С. 53–57.
3. Иванюшкин А.Я. Проблемы эвтаназии // Медицинская сестра. – 2002. - № 3. – С. 35-39.
4. Рекомендації Ради по етиці АМА // Гама. - № 3. – 1992. – С. 47-52.
5. Хімченко С.А. Доктринальні підходи до проблеми легалізації евтаназії в Україні // Актуальні проблеми держави і права : збірник наук, праць. Вип. 55. - Одеса : Юрид. літ., 2010. – С. 225-233.

Хімченко С.А.,
кандидат юридичних наук доцент,
доцент кафедри кримінального права НУ "ОЮА"
Надійшла до редакції: 16.04.2017

УДК 343.9.01:343.341

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПОКАРАННЯ: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, КЛАСИФІКАЦІЯ

Черкасов С. В.

У статті з урахуванням наявних теоретичних розробок і положень чинного законодавства дається визначення поняттю альтернативних покарань, їх системи, визначаються види покарань, що входять до системи, та пропонується класифікація покарань, альтернативних позбавленню волі.

Пропонується визначення, згідно з яким альтернативними слід вважати передбачені кримінальним законом основні види покарань, не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства, а їх система є соціально обумовленою сукупністю передбачених кримінальним законом взаємодіючих між собою основних видів покарань, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства, побудовану у порядку зростання об'єму кари в них.

До альтернативних покарань віднесено штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та обмеження волі. Попри законодавче закріплення у чинному Кримінально-виконавчому кодексі України, не є альтернативами позбавленню волі арешт і тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, оскільки юридична природа і характер правообмежень, властиві вказаним видам покарання, свідчать про те, що в їх змісті присутня головна ознака, що дозволяє віднести їх до покарань, пов'язаних з позбавленням волі – ізоляція засудженого від суспільства.

Наведено розгорнуту класифікацію альтернативних покарань за різними критеріями.

Ключові слова: *покарання, альтернативні покарання, покарання, не пов'язані з позбавленням волі, система покарань, класифікація покарань.*

В статье с учетом имеющихся теоретических разработок и положений действующего законодательства дается определение понятия альтернативных наказаний, их системы, определяются вида наказаний, входящие в эту систему, предлагается развернутая классификация наказаний, альтернативных лишению свободы.

Ключевые слова: *наказание, альтернативные наказания, наказания, не связанные с лишением свободы, система наказаний, классификация наказаний.*

In the article, given the existing theoretical developments and current legislation defines the concept of alternative sanctions, their systems, identifies the types of punishments that are part of this system, a detailed classification of punishments alternative to imprisonment.

Key words: *punishment, alternative punishment, punishment not related to deprivation of liberty, the system of penalties classification of penalties.*

Постановка проблеми. За сучасних умов законодавство про кримінальне покарання і практика його застосування повинні відповідати принципам гуманізму і соціальної справедливості. Ця позиція спрямована на

© С.В. Черкасов, 2017

формування і здійснення ефективної кримінальної політики, обґрунтоване співвідношення застосування суворих мір покарання до злісних злочинців, що вчинили тяжкі злочини, та інших заходів впливу, не пов'язаних із позбавленням волі, до менш небезпечних правопорушників, виправлення яких можливе без ізоляції від суспільства, але в умовах контролю за їхньою поведінкою.

Необхідною передумовою для всебічного дослідження місця та ролі альтернативних покарань у сучасній кримінальній політиці української держави є встановлення самого поняття альтернативних покарань, їх системи та дослідження питання щодо їх класифікації.

Дослідження за темою. У правовій науці проблеми кримінального покарання в цілому і покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, зокрема розглядалися в дослідженнях Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Бажанова, І. Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.М. Гальпєріна, В.М. Дрьоміна, О.І. Зубкова, С.І. Комарицького, О.С. Міхліна, О.В. Старкова, В.М. Трубникова, С.Ф. Мілюкова, О.С. Степанюка, В.І. Тютюгіна, Г.Ф. Хохрякова, О.Л. Цвєтіновича, І.С. Яковець та інших дослідників.

Метою статті є визначення поняття альтернативних покарань, їх системи та розроблення класифікації покарань, альтернативних позбавленню волі.

Викладення основного матеріалу. Аналізуючи систему покарань, необхідно констатувати, з одного боку, розмаїтість її видів, а з іншого – істотні розходження між окремими покараннями, що належать до їхнього змісту, порядку й умов застосування. Діюча система покарань, встановлена ст. 51 КК України [4], що містить 12 видів, практично утворила у своїй структурі дві підсистеми: підсистему покарань, пов'язаних із позбавленням волі і підсистему покарань, із позбавленням волі не пов'язаних.

Для позначення другої підсистеми в офіційних документах, юридичній науці і навчальній літературі використовується дуже різноманітна термінологія. Так розділ II КВК України [5] містить норми, які визначають порядок і умови виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Ряд міжнародно-правових актів містить вказівку на заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням (зокрема Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) 1990 р. [2], громадські санкції і заходи (Європейські правила щодо громадських санкцій і заходів 1992 р.) [1], міри покарання, не пов'язані з позбавленням волі (Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, по відношенню до жінок-правопорушниць 2010 р.) [3], альтернативні міри покарання, альтернативні санкції, позав'язничі санкції, нев'язничі санкції, покарання у громаді.

Усі наведені терміни, як правило, використовуються як синоніми. При цьому у вітчизняному законодавстві і кримінально-правовій літературі прижився термін "покарання, не пов'язані з позбавленням волі", а класифікація покарань на пов'язані і не пов'язані з позбавленням волі є традиційною для науки кримінального права.

В основу цієї класифікації покладено такий критерій, як зміст і обсяг правообмежень, заподіюваних засудженому в ході виконання покарання, хоча більш точним і послідовним було б покласти такий критерій, як наявність чи відсутність факту ізоляції засудженого від суспільства. При цьому слід уточнити, що ізоляція від суспільства не є повною, оскільки суспільство в особі його численних інститутів у тих чи інших формах усе ж перебуває в контакті із засудженими.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що методологічно більш правильним був би поділ покарань на покарання, пов'язані і не пов'язані з ізоляцією від суспільства. Однак, з огляду на традиційність терміна "покарання, не пов'язані з позбавленням волі" і його відображення в чинному законодавстві є підстави користуватися ним надалі.

Водночас поняття "альтернативні покарання" не можна визнати рівнозначним поняттю "покарання, не пов'язані з позбавленням волі". Справа в тому, що КК України як альтернативи позбавленню волі дозволяє розглядати лише ті не пов'язані з ізоляцією від суспільства види покарання, які можуть застосовуватися як основні. Тому позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чина чи кваліфікаційного класу, а також конфіскація майна не є альтернативою позбавленню волі.

Не дуже вдалим для вітчизняного законодавства є і поширений у зарубіжних країнах і міжнародно-правових документах термін "альтернативні санкції". Це пояснюється різним значенням, що надається термінам "покарання" і "санкція". У вітчизняній науці під санкцією розуміється частина кримінально-правової норми, що визначає вид і розмір покарання, а альтернативними прийнято вважати санкції, які містять два чи більш види покарання, що можуть бути призначені за вчинення злочину. Отже, альтернативними є лише передбачені КК України основні покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства.

Що стосується системи альтернативних покарань, то її слід визначити як соціально обумовлену сукупність передбачених законом взаємодіючих між собою основних видів покарання, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства, побудовану в порядку зростання обсягу кари в них.

Стосовно питання про те, які саме види варто включати до системи альтернативних покарань, у правовій літературі немає єдності думок. Найбільш обґрунтованим є включення до неї таких покарань, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та обмеження волі.

Уявляється, що як альтернативу позбавленню волі не слід розглядати арешт (ст. 60 КК України) і тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України), навіть незважаючи на те, що ці основні види покарань позначені в розділі II КВК України як покарання, з позбавленням волі не пов'язані. Юридична природа і характер правообмежень, властивих зазначеним видам покарання, свідчать про те, що в їхньому змісті присутня головна ознака, що дозволяє віднести їх до покарань, пов'язаних із позбавленням волі, – факт ізоляції засудженого від суспільства.

Поряд із цим кримінальний закон передбачає існування підсистеми альтернативних покарань, що можуть застосовуватися тільки до неповнолітніх засуджених (розділ XV КК України): штраф, громадські роботи та виправні роботи.

Розгляд загальних проблем системи альтернативних покарань не буде повним, якщо не торкнутися питання класифікації цих покарань. Класифікація кримінальних покарань – це їх диференціація (поділ) на великі чи малі групи відповідно до тієї чи іншої підстави (критерію класифікації).

Для законодавця класифікація альтернативних мір покарання служить допоміжним засобом при побудові каральних мір у кримінальному законі. Адже законодавцю потрібно мати чітке уявлення про те, доцільно встановлення тих чи інших видів покарання на певний строк чи ні, чи варто передбачити можливість умовно-дострокового звільнення від покарань і яких конкретно їхніх видів, чи доцільні певні варіанти поєднання покарань, заміна одного покарання іншим тощо.

Практична актуальність класифікації альтернативних покарань полягає насамперед у тому, що вона відкриває перед судом широкі можливості для чітко диферен-

ційованого, індивідуального підходу до призначення кримінальних покарань різним категоріям злочинців з урахуванням їх особистості, характеру і ступеня суспільної небезпеки вчинених ними злочинів, обставин, за яких вони мали місце.

Найбільш практично значимими варіантами класифікації покарань, альтернативних позбавленню волі, є такі.

За особливостями призначення і юридичною значимістю альтернативні міри покарання підрозділяються на:

- основні, які не можуть приєднуватися до інших покарань, застосовуваних судом (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі);
- застосовувані як основні, так і як додаткові (штраф і позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю).

Дуже важливою уявляється класифікація альтернативних покарань за критерієм характеру правообмежень, заподіюваних засудженому, що передбачає їх поділ на:

- покарання, що обмежують особисту волю засудженого (обмеження волі);
- покарання майнового характеру (штраф);
- покарання, спрямовані на обмеження професійних прав засуджених (позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю);
- покарання, в яких як головне обмеження виступає примусова праця (виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, громадські роботи).

Звернення до цього критерію класифікації виглядає обґрунтованим. Змістом будь-якого покарання є позбавлення засудженого яких-небудь приналежних йому благ. У кожному виді покарання на перший план виступає обмеження певної групи суб'єктивних прав і свобод: особистої свободи, трудових прав, права власності. Однак при цьому необхідно враховувати, що наведена класифікація є значною мірою умовною, тому що жоден вид покарання не зводиться до правообмеження тільки одного характеру. Так покарання у виді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, обмежуючи в основному трудові права засудженого, веде водночас до погіршення його матеріального становища, тобто, в остаточному підсумку, до обмеження його права власності тощо.

Залежно від юридичного змісту альтернативні покарання є підстави поділити на пов'язані з виправно-трудовим впливом і не пов'язані. До покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом, варто віднести громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, а також обмеження волі.

Альтернативні покарання доцільно розділити залежно від можливості чи неможливості встановлення на певний строк:

- покарання, що призначаються на певний строк у межах, установлених законом (позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі);
- покарання, що призначаються без зазначення строку, тобто такі, що мають зміст одноактних (штраф).

Законодавець розрізняє альтернативні покарання залежно від особливостей суб'єктів, яким вони призначаються. При цьому він виділяє дві групи покарань: так звані загальні покарання, що застосовуються до будь-якої особи, і спеціальні покарання, призначувані лише певному колу осіб.

До спеціальних альтернативних покарань варто віднести позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та обмеження волі.

Можливий поділ альтернативних покарань залежно від того, чи допускається умовно-дострокове звільнення від їх відбування. За цією правовою підставою розрізняються покарання, від відбування яких можливе умовно-дострокове звільнення (виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі), і покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування яких неможливе (усі інші покарання).

Законодавцем альтернативні покарання розрізняються й залежно від можливості звільнення від їх відбування з випробуванням. Відповідно до ст. 75 КК України суд може прийняти рішення про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням при призначенні покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, а також обмеження волі.

Висновки. Варто зазначити, що альтернативними слід уважати передбачені кримінальним законом основні види покарань, не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства, а їх система є соціально обумовленою сукупністю передбачених кримінальним законом взаємодіючих між собою основних видів покарань, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства, побудовану у порядку зростання обсягу кари в них.

До альтернативних покарань віднесено штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та обмеження волі.

Оскільки альтернативні покарання довели свою ефективність, перспективними напрямами подальших досліджень вбачається пошук науково обґрунтованих шляхів скорочення обсягів застосування найбільш суворих покарань (насамперед позбавлення волі на певний строк) і пошуку шляхів розширення застосування альтернативних видів покарання.

Література

1. Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів: Рекомендація № R (92) 16. Прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 19 жовтня 1992 р. // Європейські громадські санкції та заходи (матеріали семінарських слухань 11-12 квітня 2000 р.). – К., 2000. – С. 5-25

2. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): Приняты 14.12.1990 Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907

3. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся обращения с женщинами-заключенными и мер наказания для женщин-правонарушителей, не связанных с лишением свободы ("Бангкокские правила") от 21.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok_rules.shtml

4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

5. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Черкасов С.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 21.04.2017

УДК 343.2

НАДАННЯ ДОПОМОГИ ДІЄЗДАТНІЙ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ ПОМІЧНИКОМ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Юнін О. С.

Наукова стаття присвячена дослідженню інституту надання допомоги дієздатній фізичній особі її помічником. На основі чинного законодавства України та з урахуванням досвіду зарубіжних країн визначено юридичну природу та зміст інституту надання допомоги дієздатній фізичній особі. Проаналізовано вимоги до особи помічника, коло його можливих повноважень та порядок обрання.

Ключові слова: *дієздатна фізична особа, помічник, надання допомоги, опіка, піклування.*

Научная статья посвящена исследованию институту оказания помощи дееспособному физическому лицу его помощником. На основании изучения действующего законодательства Украины и с учетом опыта зарубежных стран определена юридическая природа и содержание института оказания помощи дееспособному физическому лицу. Проанализированы требования к личности помощника, круг его возможных полномочий и порядок избрания.

Ключевые слова: *дееспособное физическое лицо, помощник, оказание помощи, опека, попечительство.*

The scientific article is devoted to research of the institute of helping to the capable physical person by his helper. Legal nature and maintenance of institute of giving an assistance to the capable physical person is certain on the basis of study of active legislation of Ukraine and taking into account experience of foreign countries. The requirements to personality of helper, term of his possible references and order of election, are analysed.

Unlike guardianship and custody, setting of which above all addition of insufficient capability of physical persons is, a person which needs a helper is fully capable, and necessity of grant to him to the help is conditioned by the state of physical health of this person. As a grant of help to the capable physical person in realization of his rights and implementation of duties is the only task of helper, it is possible to do a conclusion about the certain difference of helper from a guardian and trustee, the purpose of which direct defence of rights and interests of ward person is.

Examining a question about that, what requirements the civil legislation produces to personality of helper, an author marks that the civil legislation of Ukraine foresees only that a capable physical person can be a helper. However as a choice of helper is the prerogative of person which needs the help, exactly this person has a right to choose a helper according to his own requirements and criteria.

A conclusion is done, that by means of this legal construction possibility of providing necessary assistance to the capable physical person which by the state of the physical health can not independently carry out the rights and discharge duties is created. An author examines such norm as a realization of principle of disposition in a civil law. It shows up also and that exactly a physical person which needs the help chooses a helper, pays his services, determines the term of his references, and also can control his activity and recall him at any point.

Key words: *capable physical person, helper, giving an assistance, custody, guardianship.*

Постановка проблеми та її актуальність. Українському законодавству давно відомий інститут опіки і піклування, який позитивно зарекомендував себе і має широку практику застосування. На особливу увагу в умовах сучасного суспільства заслуговують окремі його положення, зокрема, надання допомоги фізичній дієздатній особі, яка за станом здоров'я не може самостійно в повному обсязі здійснювати свої права та виконувати обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що питання призначення та діяльності помічника дієздатної фізичної особи у юридичній літературі досліджувались в наукових працях Н.А.Аблятіпової, Н.А.Д'ячкової, Н.М.Єршової, І.В.Мамай, О.І.Пергамент, Д.С.Прутяна, Я.М.Шевченко. Однак, на нашу думку, дане питання є актуальним і тому потребує додаткового з'ясування.

Метою даної статті є проаналізувати норми чинного цивільного законодавства України щодо надання допомоги дієздатній фізичній особі її помічником, з'ясувати юридичну природу та зміст інституту надання допомоги дієздатній фізичній особі.

Виклад основного матеріалу. Однією із новел чинного Цивільного кодексу є передбачення у статті 73 можливості надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків. Таку допомогу покликаний надавати помічник, який перебуває у договірних відносинах із фізичною особою, що потребує допомоги. Запровадження такої норми у цивільному законодавстві зумовлене необхідністю захисту прав та охоронюваних законом інтересів повнолітніх дієздатних осіб, які за станом здоров'я (інвалідність, похилий вік тощо) не можуть самостійно реалізовувати права та обов'язки.

На відміну від опіки та піклування, головним призначенням яких є доповнення недостатньої дієздатності фізичних осіб, особа, яка потребує помічника, є повністю дієздатною, а необхідність надання їй допомоги зумовлена станом фізичного здоров'я цієї особи. Оскільки завданням помічника є лише надання допомоги дієздатній фізичній особі у здійсненні її прав та виконанні обов'язків, то можна зробити висновок про певну відмінність помічника від опікуна та піклувальника, метою яких є безпосередній захист прав та інтересів підопічної особи.

Н.А.Аблятіпова розглядає інститут "надання допомоги" або "інститут помічників" як особливий вид віносин у галузі опіки та піклування і вказує, що правила ст.78 Цивільного кодексу України є випадком рецепції положень римського приватного права [1, с.125-126].

У вітчизняному законодавстві радянського періоду не було передбачено подібної норми про призначення помічника дієздатній фізичній особі на її прохання, хоча на практиці подібні випадки мали місце. Однак згідно чинного законодавства над фізичною особою, яка за станом здоров'я (в зв'язку із важкою хворобою, похилим

© О.С. Юнін, 2017

віком, каліцтвом) не могла самостійно у повному обсязі здійснювати свої права та виконувати обов'язки, на її прохання встановлювалось піклування і призначався піклувальник, який фактично виконував роль помічника. Як справедливо вказувала Н.М.Єршова, піклувальник в таких випадках лише сприяв фізичній особі у реалізації нею своїх прав та обов'язків [5].

Звертаючись до досвіду правового регулювання вказаних суспільних відносин у зарубіжних країнах, потрібно зазначити, що норма про надання допомоги у здійсненні та захисті прав і виконанні обов'язків дієздатній фізичній особі передбачена Цивільним кодексом Російської Федерації. Така особлива форма піклування має там назву „патронаж", хоча правове становище піклувальника-помічника подібне до помічника за Цивільним кодексом України.

Цивільний кодекс Республіки Білорусь 1998 року запровадив інститут патронажу, спрямований на захист та охорону прав повністю дієздатних повнолітніх осіб, які за фізичним станом здоров'я не можуть в повному обсязі дбати про себе, повноцінно реалізувати належні їм права та виконувати обов'язки [6]. В цьому випадку патронаж розглядається як регулярне (постійне) надання допомоги у здійсненні прав, їх захисті та виконанні обов'язків повнолітній дієздатній особі, яка потребує такої допомоги за станом свого здоров'я.

О.Салей вважає, що патронаж необхідно розглядати як окремий правовий інститут, що передбачає самостійний спосіб надання допомоги дієздатним повнолітнім особам помічниками, яким ці особи довіряють [9].

В науковій літературі зазначається, що віносини надання допомоги дієздатній фізичній особі помічником засновані на волі особи, якій надається допомога і яка володіє дієздатністю у повному обсязі, а також на договірних відносинах між цією особою та її помічником [2 ,с.85].

Розглядаючи питання про те, які вимоги цивільне законодавство ставить до особи помічника, слід сказати, що ст. 78 ЦК України передбачає лише те, що помічником може бути дієздатна фізична особа. Автори Науково-практичного коментаря Цивільного кодексу України вказують на можливість усунення цієї прогалини за допомогою аналогії закону, а саме статті 63 (чч.2-5) та 64 ЦК України [7,с.133]. Однак зважаючи на те, що вибір особи помічника є прерогативою особи, яка потребує допомоги, саме ця особа має право обрати помічника відповідно до своїх вимог та критеріїв.

Помічник надає дієздатній фізичній особі, яка за станом здоров'я не може самостійно у повному обсязі здійснювати свої права та виконувати обов'язки, регулярну допомогу, маючи при цьому право на вчинення необхідних дій: отримувати пенсію, заробітну плату, аліменти, кореспонденцію, належні особі, яка потребує допомоги; вчиняти дрібні побутові правочини в інтересах цієї особи; представляти особу, яка потребує допомоги, в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, організаціях, діяльність яких пов'язана з обслуговуванням населення. Однак представляти фізичну особу у суді помічник може лише на підставі довіреності. Конкретні повноваження помічника визначає фізична особа, якій він надає допомогу. Помічник може проживати як разом із особою, яка потребує допомоги, так і окремо від неї. Це питання вирішується за взаємною згодою цих осіб.

Аналізуючи статтю 78 ЦК України, можна помітити певну схожість помічника із повіреним за договором доручення. Проте на відміну від повіреного, помічник, хоча й обирається особою, яка потребує допомоги, однак його ім'я реєструється органом опіки та піклування у спеціальному журналі. На відміну від опікуна (піклувальника), призначення якого належить до виключної компетенції органу опіки та піклування, право вибору особи помічника законодавець надає фізичній особі, яка потребує допомоги. Це пов'язано з тим, що саме ця особа ініціює надання допомоги у реалізації її прав та обов'язків, що пов'язано із станом її фізичного здоров'я. Потреба у допомозі може бути викликана різними факторами: фізичними вадами, важкими хворобами, похилим віком, однак така фізична особа зберігає повний обсяг дієздатності, вона повністю усвідомлює свої дії та може ними керувати, а отже, може самостійно обрати особу, яка буде надавати їй необхідну допомогу. Крім того, ч.5 ст.78 ЦК України передбачає, що послуги помічника є оплатними, якщо інше не визначено за домовленістю сторін; і саме фізична особа, якій помічник надає допомогу у здійсненні прав та виконанні обов'язків, оплачує такі послуги.

Стаття 78 ЦК України не відповідає на питання про можливість здійснення нагляду органом опіки та піклування над наданням помічником допомоги дієздатній фізичній особі. Слід зазначити, що Цивільний кодекс Російської Федерації передбачає здійснення органом опіки та піклування нагляду над діяльністю піклувальника-помічника. Однак за законодавством цієї країни, піклувальник-помічник призначається органом опіки та піклування за заявою дієздатної особи, над якою встановлюється патронаж [4]. Тобто, фактично дієздатна особа дає згоду на встановлення над нею патронажу і призначення їй піклувальника-помічника. Як зазначалось вище, за вітчизняним законодавством ініціатива призначення помічника для надання допомоги виходить саме від фізичної особи, яка потребує цієї допомоги, до того ж законодавець вживає термін „обрання" помічника, а не „призначення". Орган же опіки та піклування лише реєструє ім'я цієї особи, тобто посвідчує, підтверджує відносини, що вже склалися. Звільнити помічника від виконання його обов'язків орган опіки та піклування теж не може, оскільки це видається нам правом фізичної особи, якій помічник надає допомогу, що підтверджується, зокрема і ч.6 ст.78 ЦК України. А отже, і можливість здійснення органом опіки та піклування наглядових функцій щодо помічника виглядає недоцільною. Хоча за заявою фізичної особи, яка потребує допомоги, орган опіки і піклування міг би здійснювати такі функції.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши норми Цивільного кодексу України про надання допомоги дієздатній фізичній особі її помічником, можна дійти висновку, що за допомогою цієї нової для українського законодавства правової конструкції створюється можливість забезпечення дієздатній фізичній особі, яка за станом свого здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, необхідної допомоги, догляду та турботи. Встановлення такої норми слід розглядати як реалізацію принципу диспозитивності в цивільному праві. Це проявляється також і в тому, що саме фізична особа, яка потребує допомоги, обирає помічника, оплачує його послуги, визначає коло його повноважень, а також може контролювати його діяльність та відкликати його у будь-який момент.

Література

1. Аблятіпова Н.А. Надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків як вид піклування // Актуальні проблеми держави і права., 2007, Вип.33, С.121-126.

2. Гражданский Кодекс Российской Федерации. Ч.1: Научно-практический комментарий / под ред. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина в 3т., Т2., 3-изд. перераб и доп., 2009г. С. 85.

3. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) : федеральный закон от 30. 11. 1994 №51 -ФЗ (с изм. от 13.07.2015) [Электронный ресурс]: Консультант Плюс

4. Гражданское право. Часть первая: Учебник. / Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Маслова., М.: Юристъ, 1997,471 с.

5. Ершова Н.М. Опека и попечительство., М.:Юрид. лит.,1971.80 с.

6. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Беларусь с приложением актов законодательства и судеб-ной практики (постатейный): в 3 кн. - Минск: Амалфея, 2005.- Кн. 1. - Разд. I. Общие положения. Разд. П. Право собственности и другие вещные права; отв. ред. и рук. авт. коллектива В.Ф.Чигир. - 1040 с.

7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. - 5-те вид., перероб. і допов. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, К.: Юрінком Інтер, 2013. Т.1.832 с.

8. Поздняков А.Б. Институт патронажа в Российской Федерации, его отличие от попечительства : автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / А.Б. Поздняков. –Москва: Изд-во Рос. гос. ин-т интеллект. собственности, 2010 г. 28 с.

9. Салей Е. Патронаж над дееспособными гражданами // URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/42876/1/Salei_4.pdf

Юнін О.С.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу ДДУВС
Надійшла до редакції: 16.04.2017

УДК 347.155

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПРАВОЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Кісель В. Й.,
Мамедов Р. Ю.

У науковій статті досліджується правоздатність як інститут цивільного права. Окреслюються найбільш дискусійні проблеми, пов'язані з цим поняттям. Аналізуються різні доктринальні підходи, пов'язані з вирішенням цих проблем. Робиться висновок, що правоздатність є невіддільною від самої сутності людини. У момент свого народження людина набуває весь обсяг правоздатності. Сама тривалість життя не впливає на "якість" правоздатності: навіть однієї хвилини життя достатньо для того, щоб стати суб'єктом права. Припинення правоздатності необхідно пов'язувати лише з біологічною смертю, коли повернення людини до життя виключена. Оголошенням судом особи померлою ґрунтується не на факті смерті, а на презумпції того, що людина померла.

Ключові слова: *фізична особа, правоздатність, суб'єктивні права, суб'єктивні обов'язки.*

The article revealed some theoretical aspect of civil capacity of the individual. Civil capacity investigated as an institution of civil law. The author identifies the main problems of this legal institution, analyzes the views of different scholars on this subject. It is concluded that legal capacity is inseparable from the very nature of man. The individual at the time of his birth, acquires the entire volume legal capacity. Life expectancy does not affect the "quality" of legal capacity, one minute of life enough to be the subject of rights. Termination of legal capacity associated only with biological death, when the return of a person to life is excluded. The court may be declaring the individual of the dead, but it is not the finish of the legal capacity. The conclusion that legal capacity has included rights and duties of the individuals.

Key words: *the individual, legal capacity, subjective rights, subjective duties.*

В научной статье исследуется правоспособность как институт гражданского права. Определяются наиболее дискуссионные проблемы, связанные с этим понятием. Анализируются различные доктринальные подходы, связанные с решением этих проблем. Делается вывод, что правоспособность неотделима от самой сущности человека. В момент своего рождения человек приобретает весь объем правоспособности. Сама продолжительность жизни не влияет на "качество" правоспособности: даже одной минуты жизни достаточно для того, чтобы стать субъектом права. Прекращение правоспособности необходимо связывать только с биологической смертью, когда возврат человека к жизни исключен. Объявлением судом лица умершим основывается не на факте смерти, а на презумпции того, что человек умер.

Ключевые слова: *физическое лицо, правоспособность, субъективные права, субъективные обязанности.*

Постановка проблеми. Як відомо, суб'єктами цивільного права є учасники цивільно-правових відносин, наділені цивільною правосуб'єктністю. Загальноприйнятим у цивільному праві є виокремлення в правосуб'єктності двох головних елементів – правоздатності та дієздатності.

Правоздатність завжди займала особливе місце поміж інших елементів цивільної правосуб'єктності. Як влучно зазначав О. О. Красавчиков, "…правоздатність необхідна настільки ж, наскільки необхідна норма права, що регулює певне суспільне відношення. Правоздатність є достатнім критерієм встановлення факту правового існування суб'єкта права. Вона є самодостатньою категорією, чого не можна сказати про дієздатність, яка безпосередньо від неї залежить" [1, с. 40].

У науці цивільного права завжди спостерігався значний інтерес до вивчення проблематики сутності та змісту правоздатності фізичних осіб. Зокрема, істотний

© В.И. Кісель, Р.Ю. Мамедов 2017

внесок у наповнення цієї частини цивілістики здійснили такі знані правознавці, як Г. Б. Шершеневич, Й. О. Покровський, О. С. Йоффе, М. М. Агарков, С. М. Братусь, В. В. Луць, Р. Б. Шишка, О. В. Дзера, Я. М. Шевченко та ін. Серед останніх публікацій, пов'язаних із з'ясуванням сутності правоздатності фізичних осіб, хотілося б відзначити наукові статті: В. Надьон "Деякі аспекти визначення правоздатності в цивільному праві" [2]; С. Сулейманової "Про цивільну правоздатність фізичної особи" [3] та ін.

Проте, на наш погляд, відповідну дискусію не можна вважати вичерпаною. Таке переконання підкріплюється постійним розвитком приватно-правових відносин, що знаходить своє відображення у відповідних змінах чинного законодавства та динаміці розвитку основних доктринальних уявлень про зміст та сутність правоздатності фізичних осіб.

Мета статті. Проблематика, пов'язана з правоздатністю, є багатогранною, причому кожна з проблем може бути предметом окремого фундаментального дослідження. Натомість, автор вбачає своє завдання у розкритті дискусійних проблем правоздатності фізичних осіб, пов'язаних з її сутністю, змістом та моментами виникнення й припинення.

Виклад основного матеріалу. Витоки правоздатності, як центрального інституту цивільного права, відносяться до римського приватного права. Особливістю тогочасного розуміння цього поняття було його розділення на активну та пасивну правоздатність. Зокрема, коли йшлося про правоздатність, як право мати права, то вона визначалася як активна правоздатність. Навпаки, правоздатність як можливість мати обов'язки вважалася пасивною правоздатністю. На практиці така диференціація втілювалася, наприклад, у тому, що у стародавньому Римі дорослий син у сфері публічного права володів активною правоздатністю, а у сфері приватного – лише пасивною [4, с. 67].

Новий етап розвитку правоздатності фізичної особи пов'язують з епохою буржуазних революцій (у першу чергу в Англії – XVII ст., та Франції – XVIII ст.), коли з метою усунення феодальних, станових та інших відмінностей між членами громадянського суспільства був проголошений принцип рівної правоздатності. Правоздатність була визначена як здатність особи бути носієм прав і обов'язків. Принциповою новелою була теза про те, що носій прав і обов'язків не міг бути річчю. Як наслідок, не могло бути й права власності на людину, що виключало рабство та кріпосне право [5, с. 46].

Саме в цей історичний період відбулися й перші спроби теоретичного обґрунтування походження та сутності правоздатності фізичних осіб. Уважаємо, що родоначальниками відповідної наукової дискусії є представники старої природно-правової школи Гуго Гроцій, Томмазо Кампанелла та ін. Саме ці видатні правники та мислителі середньовіччя стали фундаторами вчення про права особистості, яке згодом трансформувалося в природно-правову доктрину правоздатності фізичної особи. Основною тезою цієї доктрини було й залишається твердження про те, що людина вже в момент свого народження набуває правоздатності як комплексу прав та благ, одночасно отримуючи право на її захист [6, с. 120-121].

Зазначимо, що запропонована ідея природно-правового бачення сутності правоздатності фізичної особи не повною мірою була сприйнята науковими та політичними колами, і внаслідок викликала відповідну дискусію. Зокрема, наприкінці XVI ст. Жан Боден, теоретик ідеї абсолютної монархії, твердив про повну залежність виникнення правоздатності не від факту народження, а від волі монарха, визнаючи останнього єдиним сувереном, здатним наділяти своїх підданих як правами, так і обов'язками [7, с. 52]. Така ідея, вийшовши з вузьких рамок монархізму, згодом трансформувалася в позитивістське бачення сутності правоздатності фізичної особи. Остаточне становлення таких ідей та формування позитивістської теорії правоздатності фізичної особи (Джон Остін, Ганс Кельзен та ін.) необхідно віднести до першої половини XIX ст. Основною ідеєю такої теорії було твердження про те, що правоздатність не належить людині від природи, нею людину наділяє держава, визначаючи через нормативні акти її обсяг [7, с. 83].

Таким чином, принципова відмінність цих двох теорій полягає в тому, що у першому випадку для набуття правоздатності людині достатньо лише народитися; у другому – необхідно стати ще й громадянином відповідної держави, яка надасть відповідний обсяг правоздатності. Як наслідок, якщо розглядати правоздатність крізь призму природно-правової доктрини, то вона, без сумніву, є інститутом приватного права. Навпаки, якщо правоздатність розглядати з точки зору позитивізму, то вона є інститутом скоріше публічного права, оскільки саме воно оперує поняттям громадянства.

Зазначимо, що ідеї як природно-правової, так і позитивістської сутності правоздатності фізичної особи в тій чи іншій мірі були сприйняті сучасними правовими системами. Наприклад, вплив природно-правового бачення правоздатності є основою вітчизняного цивільного права, доказом чого є положення ст. 24 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), яка визнає учасником цивільних відносин саме людину. Натомість, відповідно до ст. 17 Цивільного кодексу Російської Федерації здатність мати цивільні права та нести обов'язки (цивільна правоздатність) в рівній мірі визнається за всіма громадянами [8].

Переходячи до аналізу нормативного регулювання інституту правоздатності фізичної особи, зробимо невеликий історичний екскурс, першим кроком якого буде звернення до ЦК УСРР 1922 р. [9]. Саме визначення правоздатності, яке було закріплене в ст. 4 цього кодифікованого акта, зводилося до здатності мати цивільні права та обов'язки. Крім того, гарантувалося, що стать, раса, національність, віросповідання, походження не можуть мати ніякого впливу на обсяг цивільної правоздатності.

Особливістю нормативного регулювання правоздатності в рамках тієї історичної епохи була та обставина, що законодавство чітко визначало межі цього правового інституту, оскільки ст. 5 ЦК УСРР перераховувала основні права, що становили зміст правоздатності громадян. Зокрема, кожний громадянин УСРР мав право вільно пересуватися і селитися на території УСРР, вибирати не заборонені законом заняття і професії, набувати і відчужувати майно із зазначеними в законі обмеженнями, укладати правочини і вступати в зобов'язання, закладати торгові і промислові підприємства, з додержанням усіх постанов, що регулюють промислову та торгову діяльність і охороняють застосування праці. Крім цього, у ст. 4 ЦК УСРР зазначалося, що цивільна правоздатність мала виключно цільовий характер, оскільки громадяни наділялися нею з метою розвитку продуктивних сил країни.

У ЦК УРСР 1963 р. [10] цивільна правоздатність також визначалася шляхом перерахування основних суб'єктивних цивільних прав. Але помітною новелою була та обставина, що законодавець не виключав набуття особами

й інших майнових і особистих немайнових прав, які не були передбачені цивільним законодавством, але які не суперечили змісту й основним засадам цивільного права.

Особливістю сучасного бачення правоздатності фізичних осіб є та обставина, що її зміст складає сукупність тих цивільних прав та обов'язків, які можуть мати фізичні особи, причому ЦК 2003 р. в нормах про правоздатність (ст.ст. 24–29) не дає ані вичерпного, ані хоча б приблизного переліку цивільних прав та обов'язків.

До основних проблемних питань, які пов'язані з правоздатністю фізичної особи, та є предметом наукової дискусії, необхідно віднести такі: яка сутність правоздатності, який її зміст, що є моментом виникнення та припинення правоздатності?

Відповідаючи на запитання про сутність правоздатності, зазначимо, що із цього приводу виробилося два основні підходи. Прихильники першого визначають правоздатність через поняття "права"; прихильники другого – через поняття "здатності". Наприклад, С. Сулейманова вважає, що "…для розкриття природи цивільної правоздатності фізичної особи першочергове значення має обґрунтування тези про те, що правоздатність – це особливе суб'єктивне право" [3, с. 44]. Натомість В. Надьон, навпаки переконана в тому, що "…правоздатність у жодному разі не можна ототожнювати з суб'єктивними цивільним правами" [11, с. 39].

На наш погляд, правоздатність не може бути суб'єктивним правом, оскільки по своїй суті є передумовою виникнення всіх суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. Насправді між правоздатністю і суб'єктивним правом є значна кількість відмінностей. Наприклад, правоздатністю в однаковій мірі наділені всі фізичні особи, і навпаки – обсяг суб'єктивних прав у різних осіб є різним; особа не може відмовитися від правоздатності або її частини, а також передати її іншій особі, натомість більшість суб'єктивних прав може бути передана іншим учасникам цивільних правовідносин.

Отже, на наш погляд, правоздатність є передумовою виникнення суб'єктивних прав, але не правом. Така характеристика правоздатності не дозволить змішувати її з іншими правовими явищами, наприклад, таким як право власності.

Наступне дискусійне питання правоздатності – питання про її зміст. Ініціатором такої дискусії вважається М. М. Агарков, який запропонував теорію динамічної правоздатності. Свого часу правознавець акцентував увагу на тому, що правоздатність є динамічною категорію, оскільки її зміст постійно змінюється (наповнюється відповідними правами та обов'язками), залежно від того, з якими суб'єктами і в які правовідносини вступає її носій [12, с. 72].

Зазначена теорія була піддана критиці у зв'язку з тим, що таке розуміння змісту правоздатності призводило до хибного висновку, що особи не мають рівної правоздатності, оскільки її обсяг залежав від багатьох факторів, наприклад, від їхнього майнового стану [13]. На противагу динамічній теорії С. М. Братусь висунув ідею статичної правоздатності, констатувавши, що "… за кожним громадянином закріплений визначений обсяг правоздатності, незалежно від того, чи здатний він його реалізувати своїми діями, чи не здатний, чи має він в даний момент необхідні умови для того, щоб стати суб'єктом всіх закріплених прав, чи не має" [14, с. 5].

Необхідно зазначити, що теорія статичної правоздатності стала панівною в доктрині радянського цивільного права. Більше того, тези про наявність правоздатності в усіх і кожного, про однаковість її обсягу не викликають сумнівів і в абсолютної більшості сучасних дослідників цивільного права. Разом із цим, як певний аргумент на користь саме "динамічності" правоздатності в сучасному національному праві можна використати положення ч. 3 ст. 25 ЦК, відповідно до якої, у випадках, установлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку.

Отже, законодавець вводить положення, відповідно до якого зміст правоздатності є неоднаковим, наприклад, у новонародженої дитини та особи, яка вже досягла відповідного віку. Відповідно до вимог ЦК лише фізична особа, яка досягла 14 років, може вільно обирати місце свого проживання (ч. 2 ст. 29 ЦК), давати згоду на надання медичної допомоги (ч. 2 ст. 284 ЦК), вільно пересуватись на території України (ч. 2 ст. 313 ЦК). Із досягненням 16-річного віку фізична особа має право на зміну імені (ч. 2 ст. 295 ЦК), вільний самостійний виїзд за межі України (ч. 3 ст. 313 ЦК) тощо.

Така диференціація обсягу правоздатності призвела то того, що в юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо необхідності поділу правоздатності, залежно від обсягу прав та обов'язків, носіями яких є фізичні особи на різних етапах свого вікового розвитку, на два види: активну правоздатність – здатність особи мати права та обов'язки, дозволені законом; пасивну правоздатність – здатність особи мати лише права, дозволені законом (така правоздатність є характерною для осіб, які не досягли 14-річного віку, та недієздатних фізичних осіб, які користуються виключно немайновими правами) [2, с. 5].

Не можемо в повні мірі погодитися з висловленою пропозицією з тих простих міркувань, що, на наш погляд, неприпустимо розглядати цивільні права ізольовано від цивільних обов'язків і навпаки. Твердження про те, що, наприклад, особи, які не досягли 14-річного віку, користуються виключно немайновими правами, суперечить положенням ч. 1 ст. 31 ЦК, відповідно до якої малолітні, окрім реалізації немайнових прав, можуть самостійно вчиняти й дрібні побутові угоди, отже, як мінімум, несуть обов'язки, пов'язані з повною та своєчасною оплатою, наприклад придбаних цукерок, послуг, наданих розважальними атракціонами, тощо.

Абсолютно відокремлено від обов'язків, у контексті чинного законодавства, можна розглядати лише права недієздатних осіб, які згідно зі ст. 41 ЦК не можуть учиняти будь-яких правочинів. Оскільки участь недієздатних осіб у цивільних правовідносинах не можна вважати правилом, а скоріше винятком, уважаємо за необхідне диференціювати правоздатність не залежно від прав та обов'язків, а залежно від здатності особи набувати суб'єктивних прав та обов'язків. Використовуючи саме такий критерій, уважаємо, що в правоздатності фізичних осіб можна виділяти загальну і спеціальну правоздатність. Носіями загальної правоздатності, на наш погляд, є всі без винятку фізичні особи; носіями спеціальної лише ті, які відповідають умовам для набуття цих прав та обов'язків (також і щодо віку).

Як підсумок аналізу проблеми змісту правоздатності фізичної особи відповімо на запитання: чи є приклади вікової диференціації змісту правоздатності фізичної особи проявами її динамічності? Уважаємо, що ні. На наш погляд, досягнення фізичною особою того чи іншого

віку необхідно розглядати як один з елементів складу юридичного факту, при повному формуванні якого в особи виникає право вступити в шлюб, обирати собі місце проживання тощо. Отже, цивільна правоздатність не означає для конкретної особи можливість у кожний конкретний момент мати конкретні права й обов'язки, залежно від її взаємовідносин з іншими особами (що є однією з основних тез теорії динамічної правоздатності), а означає загальну та необхідну для будь-якої особи передумову здатності мати конкретні суб'єктивні права та обов'язки.

Останнім дискусійним питанням, яке ми розглянемо в межах даного дослідження, є питання про момент виникнення та припинення правоздатності фізичної особи. Здавалося б, із цього приводу ніяких дискусій бути не може, адже сучасне національне цивільне право чітко прив'язує момент виникнення цивільної правоздатності до моменту народження фізичної особи (ч. 2 ст. 25 ЦК), а момент її припинення – до моменту смерті (ч. 4 ст. 25 ЦК). Разом із цим, незважаючи на те, що ст. 25 ЦК чітко визначає момент появи у фізичної особи правоздатності, законодавець робить застереження: у встановлених законом випадках охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Прикладом такого захисту може слугувати ст. 1222 ЦК, в якій серед спадкоємців виділяються також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і були народжені живими після відкриття спадщини. Крім цього, ст. 1200 ЦК визначає, що, у випадку смерті потерпілого, право на відшкодування шкоди має також його дитина, народжена після його смерті.

Отже, ЦК стоїть на позиції захисту прав ненародженої дитини, що у свою чергу викликає закономірне запитання: а чи може бути носієм права ще не народжена, фактично не існуюча людина? Наведена позиція законодавця (яка, до речі, рецепійована з римського приватного права) спонукала окремих науковців стверджувати, що у фізичних осіб правоздатність, а відповідно й окремі суб'єктивні права, можуть виникати до народження.

Наприклад, П. Гусак уважає, що людина є особою від самого зачаття, і вже від цього моменту їй притаманні основні права – точно такі, як і дорослій людині [15]. Натомість, О. Рогова переконує в тому, що межі права на життя людини варто було б розширити в часі до моменту запліднення. Як основним аргумент правознавець використовує тезу про те, що внутрішньоутробний період існування та розвитку людського ембріона є передумовою для існування людини після народження, а тому такий період її життя має бути захищеним правом так само, як і життя людини після народження [16, с. 198].

Дискусія про можливість виникнення правоздатності у фактично неіснуючого суб'єкта призвела до виникнення теорії фантомної правоздатності, яка була запропонована Р. Б. Шишкою. Фантомна правоздатність, із точки зору науковця, це право неіснуючого суб'єкта бути носієм певних правомочностей за умов, передбачених законом [17].

О. Р. Шишка, підтримуючи концепцію фантомної правоздатності, зазначає, що ще не народжена дитина має вади в елементах правоздатності. Елементами правоздатності суб'єкта права є здатність в юридичному сенсі (de jure) та здатність у фактичному сенсі (de facto) мати права та обов'язки. У ще не народженої дитини є здатність юридична (відповідно до приписів закону – абз. 2 ч. 2 ст. 25, ч. 1 ст. 1222 та ст. 1261 ЦК), але відсутня здатність фактична (немає підстав уважати, що особа народиться живою, а отже, стане суб'єктом права). Таким чином закон на ще не народжену дитину поширює обмежений правовий статус суб'єкта права [18, с. 500].

У контексті цієї дискусії цікавим є рішення Європейського Суду з прав людини "Во проти Франції" (Vo v. France) від 8 липня 2004 р. [19]. У ньому суд дійшов висновку, що правовий статус ембріона чи плода поки є абсолютно юридично не визначеним. Разом з цим, більшість європейських держав визнає, що людський ембріон належить до людського роду. На думку суду, здатність такого ембріона стати людиною викликає необхідність його захисту, однак така обставина не означає можливості розглядати його як людину, котрій належить право на життя в контексті ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.). Таким чином суд висловив своє переконання в тому, що за умов чинного нормативного регулювання ненароджену дитину не можна вважати носієм прав та обов'язків.

Переходячи до визначення моменту припинення цивільної правоздатності, зазначимо, що цивілістика розрізняє смерть юридичну і фактичну. Під поняттям юридичної смерті розуміють оголошення фізичної особи померлою в порядку, визначеному ст. 46 ЦК. Однак така смерть є скоріше юридичною презумпцією смерті, аніж її фактичною констатацією. У зв'язку із цим, у випадку появи фізичної особи, яка оголошена померлою, застосовуються відповідні правові наслідки відновлювального характеру, також і такі, що стосуються поновлення її правоздатності в повному обсязі.

Іншим чином вирішується питання, коли смерть настає фактично. Однак і в цьому випадку слід поділяти фактичну смерть на клінічну й біологічну. Під клінічною смертю необхідно розуміти механічну зупинку серцевого м'язу. При цьому зберігається можливість відновлення життєдіяльності організму, але в суворо обмежений період, за умови здійснення відповідних медичних заходів (реанімації). У випадку біологічної смерті відмирають клітини головного мозку, що вже є явищем незворотним, як наслідок, ніякі медичні заходи не можуть відновити життєдіяльність людини.

Отже, моментом смерті, а отже й моментом припинення правоздатності є виключно біологічна смерть.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що цивільна правоздатність є невіддільною від самого існування людини. Поки людина є живою, вона має цивільну правоздатність. На наш погляд, в момент свого народження людина набуває весь обсяг правоздатності. Разом із цим, окрім об'єктивного факту самого народження, для реалізації всіх прав, що становлять зміст цивільної правоздатності, людина повинна ще й досягти відповідного віку, який є передумовою для самостійної реалізації всього змісту правоздатності. Сама тривалість життя не впливає на "якість" правоздатності: навіть однієї хвилини життя достатньо для того, щоб стати суб'єктом права.

Припинення правоздатності необхідно пов'язувати лише з біологічною смертю, коли можливість повернення людини до життя виключена. Оголошення судом особи померлою ґрунтується не на факті смерті, а на презумпції того, що людина померла.

Література

1. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М.: Госюриздат, 1958. – 183 с.

2. Надьон В. В. Деякі аспекти визначення правоздатності в цивільному праві / В. В. Надьон. // Теорія і

практика правознавства. – 2014. – Вип. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_6.

3. Сулейманова С. Про цивільну правоздатність фізичної особи / С. Сулейманова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. - 2013. - Вип. 95. - С. 44-47.

4. Федущак-Паславська Г. Суб'єкти права у правовій доктрині та кодифікаціях приватного права XIII–XIX ст. у країнах романо-германського типу правової системи / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 67 -71.

5. Грудницька С. М. Розвиток теорії правосуб'єктності: господарсько-правове дослідження / С. М. Грудницька // Право та управління. – 2011. - № 3. – С. 46-55.

6. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. 3-е изд., стереотип. / Ред. кол.: Н. В. Козлова, С. М. Корнеев, Е. В. Кулагина, П. А. Панкратов. – М.: Статут, 2001. - 354 с.

7. Винниченко О. Ю. Проблемы общей теории государства и права. Учебное пособие / О. Ю. Винниченко, В. И. Попов, И. С. Романчук. – Тюмень: ТГУ, 2011. – 616 с.

8. Гражданский кодекс Российской Федерации от 21 октября 1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/

9. Цивільний кодекс УРСР, введений в дію з 1 лютого 1923 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrr_1922.pdf

10. Цивільний кодекс УРСР від 18 липня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06

11. Надьон В. В. Проблема співвідношення правоздатності та суб'єктивного цивільного права / В. В. Надьон // Вісник господарського судочинства. – 2014. - № 5. – С. 35 – 39.

12. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 192 с.

13. Красавчиков О. А. Социальное содержание правоспособности советских граждан / О. А. Красавчиков // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 12 –25.

14. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав / С. Н. Братусь // Советское государство и право. – 1948. – № 8. – С. 30–37.

15. Гусак П. Природне право як підстава для позитивного права на життя / П. Гусак // Доповідь на Всеукраїнській конференції (Київ, 03.12.2005 р.) "Аборт: заперечення права на життя" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://christian-psychology.org.ua/psy-individ/4442-prirodne-pravo-yak-pdstava-dlya-pozitivnogo-prava-na-zhittya.html

16. Рогова О. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз // Вісник академії правових наук. – 2005. – № 4. – С. 198 – 206.

17. Шишка Р. Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Р. Б. Шишка; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2004. — 37 с.

18. Шишка О. Р. Право неіснуючого учасника цивільних правовідносин як правова фікція // Право та управління. - 2011. - № 1. – С. 489-511.

19. Vo v. France. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: medicallaw.org.ua/uploads/media/j02_074_075.pdf

Кісель В. Й.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС
Мамедов Р. Ю.,
доктор філософії права, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Академії поліції Азербайджанської республіки
Надійшла до редакції: 13.04.2017

УДК 347.67 (477)

ЗДІЙСНЕННЯ ОХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ПОСАДОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРИ ПОСВІДЧЕННІ ЗАПОВІТУ ЗДІЙСНЕННЯ ОХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ПОСАДОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРИ ПОСВІДЧЕННІ ЗАПОВІТУ

Нагорна А. О.

Стаття містить системне дослідження правового статусу посадової особи органу місцевого самоврядування при здійсненні охоронної функції в межах нотаріальної дії з посвідчення заповіту, визначає межі компетенції наведеної особи, місце подібної квазінотаріальної форми заповіту в межах інших процедур, що надають ознак юридичної вірогідності актам суб'єктів приватного права.

Ключові слова: *посадова особа, нотаріальна діяльність, орган місцевого самоврядування, посада, заповіт, нотаріальні дії, повноваження, посвідчення, охоронна функція.*

Статья содержит системное исследование правового статуса должностного лица органа местного самоуправления при осуществлении охранной функции в пределах нотариального действия по удостоверению завещания, определяет пределы компетенции данного лица, место подобной квазинотарильной формы завещания в пределах иных процедур, которые наделяют признаками юридической достоверности акты субъектов частного права.

Ключевые слова: *должностное лицо, нотариальная деятельность, орган местного самоуправления, должность, завещание, нотариальные действия, полномочия, удостоверение, охранная функция.*

The article contains system research of legal status of public servant of organ of local self-government during realization of guard function within the limits of notarial

© А.О. Нагорна, 2017

action on attestation of will, determines the limits of jurisdiction of the given person, place of a similar kvazinotarilnoy form of testament within the limits of other procedures which provide the acts of private legal subjects with the signs of legal authenticity.

Keywords: *public servant, notarial activity, organ of local self-government, position, testament, notarial actions, plenary powers, certification, guard function.*

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві права і свободи людини, їх захист та гарантії є невід'ємними атрибутами демократії та поступального руху до побудови правової держави. Одною з основних функцій держави у зв'язку з цим є забезпечення захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин й підтримання публічного правопорядку в суспільстві, зокрема в межах діяльності системи нотаріату. Відповідне місце у цій системі займають посадові та службові особи, що здійснюють повноваження по вчиненню нотаріальних дій, серед яких окремої уваги заслуговують посадові особи органів місцевого самоврядування.

Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування за метою, правовим статусом особи, що вчиняє цю дію, процедурою її вчинення, правовим наслідком такої поведінки уповноваженої особи тощо має низку особливостей. Наведене відображене у спеціальному законодавстві, наукових дослідженнях та правозастосовній практиці, що опосередковує спеціальний порядок посвідчення заповіту.

Необхідно погодитись з думкою Ю.О. Заіки з приводу сприйняття посвідчення заповіту як нотаріусом, так і будь-якою іншою посадовою, службовою особою не як звичайної технічної дії, а саме як юридично значимої поведінки, спрямованої на захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників спадкових відносин [1, с. 88-89]. Однак реалізація такої охоронної функції посадовою особою органу місцевого самоврядування вирізняється низкою рис, пов'язаних з її спеціальним статусом і правовим підґрунтям його виникнення, межами нотаріальної компетенції тощо.

Стан дослідження. Серед вчених, які в тій чи іншій мірі здійснювали дослідження нотаріальної діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування в межах реалізації охоронної функції держави при посвідченні заповіту необхідно відзначити таких як М.І. Бондарєв, Е.Б. Ейдінова, О.Л. Зайцев, Ю.О. Заіка, О.Є. Казанцева, І.О. Комарєвцева, Т.С. Коробєйнікова, А.М. Палшкова, Я.П. Пантілієнко, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса та ін. Однак, наведені дослідження або частково розкривають правовий статус таких осіб, або не враховують положення оновленого цивільного законодавства у цій сфері.

У зв'язку з цим **метою** даної статті є визначення спеціального правового статусу посадової особи органу місцевого самоврядування при здійсненні нотаріальної діяльності як прояву охоронної функції держави, з'ясування місця такої посадової особи у системі суб'єктів, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, встановлення їх компетенції в цій сфері та відповідних меж.

Виклад основних положень. Юридичним фактом, який слугує передумовою залучення до нотаріальної діяльності вказаної посадової особи згідно ч. 5 ст. 1 Закону України "Про нотаріат", є відсутність нотаріуса у населеному пункті, де виникає потреба у вчиненні нотаріальної дії. Наведена обставина сприймається як критерій вирізнення квазінотаріальної діяльності за участю посадових осіб органів місцевого самоврядування [2, с. 4], що тотожно відсутності реєстраційного запису у Єдиному реєстрі нотаріусів згідно наказу Міністерства юстиції України від 13 жовтня 2010 року № 2501/5.

У ЦК України посадова особа органу місцевого самоврядування в числі суб'єктів, на яких покладене завдання легітимації особистого розпорядження спадкодавця на випадок смерті посередництвом квазінотаріального заповіту, унормована ст. 1251. Наведені положення цивільного законодавства зазнали певних трансформацій на відміну від первісної редакції у 2010 р. Дійсно ЦК у редакції 2003 р. містив альтернативний варіант, який вирізняв поряд з посадовою також і службову особу органу місцевого самоврядування, що, вочевидь, може бути обґрунтованим наявною у літературі спірною точкою зору з цього питання [3], а також змішаним тлумаченням змісту Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженого постановою КМУ від 6 липня 2006 р.

Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" у ст. 1 надає можливість виокремити наступні ознаки посадової особи органу місцевого самоврядування: праця в органах місцевого самоврядування, наявність певних посадових повноважень, пов'язаних зі здійсненням організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій, отримання заробітної плати за рахунок місцевого бюджету.

Із приводу цього слушною є думка Н.В. Левківської, яка досить ґрунтовно аналізує поняття посадова особа на прикладі такої в органах місцевого самоврядування, виділяючи додаткові риси, як-то зайняття посади в органі місцевого самоврядування, розподіл посадових обов'язків таких осіб на керівників та інших посадовців з визначенням відповідних функцій та повноважень [4, с. 7, 8].

Аналіз супровідних документів до законопроекту № 4100 від 20.02.2009 р., який у вигляді вказаного вище Закону вніс корективи у положення ст. 1251 ЦК, дає привід до висновків про бажання законодавця привести положення Кодексу у відповідності до нормативної частини Закону "Про нотаріат", де мова за наведених обставин про службову особу як в межах органів місцевого самоврядування, так і інших уповноважених суб'єктів на вчинення квазінотаріальних заповітів не йде [5].

У нормативних положеннях спадкового права інших країн теж є досить поширеним залучення до легітимації заповіту подібної категорії осіб через здійснення посвідчувальної процедури. Зокрема, у ч. 2 ст. 1357 ЦК Грузії поряд з нотаріусом заповіт може бути посвідчений і органом місцевого самоврядування, ЦК Білорусії (ч. 6 ст. 1045), ЦК Польщі (ст. 951), ЦК Казахстану (ст. 1051), ЦК Франції (ст. 985), ЦК Німеччини (§ 2249) допускають до такої дії посадових осіб місцевих виконавчих й розпорядчих органів.

Вочевидь грузинський варіант використання терміну "орган місцевого самоврядування" в якості уповноваженого суб'єкта на вчинення відповідної посвідчувальної дії за вітчизняним законодавством немає перспектив запозичення, оскільки за Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" орган місцевого самоврядування розглядається як юридична особа публічного права, яка реалізує власну правосуб'єктність через відповідних осіб. Більше того, у зв'язку з презумованою тотожністю посвідчення заповітів нотаріусом та посадовою особою місцевого самоврядування, необхідно виходити

з дефініції першого згідно зі ст. 3 Закону України "Про нотаріат" як фізичної особи з делегованими державою повноваженнями, пов'язаними з вчиненням легітимаційних дій, що мають правоохоронне значення.

Виникає також питання розуміння сутності понять "посадова особа місцевого самоврядування" (ст. 1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні") й "посадова особа органу місцевого самоврядування" (ст. 1251 ЦК, ст. 37 Закону України "Про нотаріат"). Вочевидь, перше словосполучення є більш широким з огляду на те, що в Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" орган місцевого самоврядування представлений декількома органами: представницький орган місцевого самоврядування (сільська, селищна, міська, районна, обласна рада), виконавчий орган відповідної ради, орган самоорганізації населення. Сутність посадової особи органу місцевого самоврядування у контексті нотаріальної діяльності має звужене розуміння, на що звертає увагу пп. 5 п. б) ч. 1 ст. 38 останнього нормативно-правового акта, де таким органом є виконавчий орган сільської, селищної, міської ради.

Необхідно звернути увагу на легітимацію нотаріальної діяльності органу місцевого самоврядування посередництвом наведеного суб'єкта саме в межах делегованих повноважень. З приводу цього наявні слушні міркування, які ставили під сумнів питання подібної діяльності, що здійснюється органом місцевого самоврядування. Така точка зору пояснювалась відсутністю повноважень органу місцевого самоврядування на здійснення діяльності, що є прерогативою державної влади [6, с. 135-136]. Необхідно вказати на наявність протягом певного проміжку часу вказаної проблеми через відсутність прямої вказівки закону на таке повноваження органу місцевого самоврядування у законодавстві Російської Федерації, що було врегульовано спочатку на рівні судової практики, а потім внесенням змін до чинного законодавства. Українське ж законодавство у даному питанні від початку пішло на крок вперед, прямо прописавши здійснення нотаріальної діяльності вказаними суб'єктами. Деталізації зазнав їх спеціальний статус з унормуванням делегованих повноважень таким органам від органів державної влади щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (ст. 38 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні").

З урахування змісту ст. 3 Закону України "Про службу в органах місцевого самоврядування" посадова особа може займати виборну посаду, на яку вона обирається територіальною громадою, виборну посаду, на яку вона обирається або затверджується відповідною радою, а також посаду, на яку вона може призначатися сільським, селищним, міським головою. Позитивна думка у літературі щодо можливості наділення повноваженнями в сфері нотаріальної діяльності як виборних так і призначених посадових осіб органу місцевого самоврядування обґрунтовує наведене [7, с. 32]. Звідси ми можемо надати класифікацію посадових осіб органу місцевого самоврядування, уповноважених на посвідчення заповіту, залежно від правової підстави набуття ними такого статусу.

На відміну від Закону УРСР "Про державний нотаріат" від 25 грудня 1974 р., який серед посадових осіб органу місцевого самоврядування визнавав уповноваженими на вчинення нотаріальних дій голову, заступника голови або секретаря виконавчого комітету відповідної ради, чинне законодавство не містить подібного переліку. Водночас, як тоді, так і зараз, конкретна посадова особа, що наділена повноваженнями щодо вчинення нотаріальних дій, має бути визначена рішенням виконавчого комітету або органу місцевого самоврядування відповідно. При цьому, з огляду на викладені раніше міркування під органом місцевого самоврядування, що приймає подібне рішення можна розуміти поряд з виконавчим органом також і відповідну раду в межах її компетенції.

У зв'язку з наведеним склалося дві точки зору щодо посадової особи, уповноваженої на вчинення нотаріальної дії: вона може бути визначена лише рішенням виконавчого органу [8, с. 198] або ж також у відповідності до ст. 19 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" рішенням відповідної місцевої ради, що віднайшло відображення у статуті територіальної громади на думку окремих закордонних дослідників [7, с. 32]. Вочевидь, з урахуванням наведених положень вітчизняного законодавства, а також Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р. (далі - Порядок), статут як різновид рішення представницького органу місцевого самоврядування може бути джерелом встановлення правового статусу посадової особи місцевого самоврядування, уповноваженої на вчинення нотаріальних дій, що підтримується у контексті тлумачення сутності поняття "посада в органі місцевого самоврядування" О.Ю. Оболенським [9, с. 176]. До речі, законодавство окремих країн прямо вказує на таку посадову особу, як-то бургомістр у Німеччині (§ 2249 ЦК Німеччини), мер, маршал, секретар муніципалітету, офіс-менеджер в Польщі (ст. 951 ЦК Польщі). З наведених міркувань виникає слушне зауваження щодо компетенції на вчинення відповідних нотаріальних дій посадовими особами органу місцевого самоврядування, оскільки при вільному тлумаченні вимог до такої особи та волюнтарному підході до її призначення (обрання) на подібну посаду матимемо передумови до сумнівів у юридичній вірогідності вчинених за наведених обставин дій.

Деталізуючи правове становище посадової особи органу місцевого самоврядування необхідно звернути увагу на повноваження останнього з питань нотаріальної діяльності. Згідно п. 1.3 Порядку повноваження такого учасника нотаріальної діяльності окреслюються низкою нормативно-правових актів, в числі яких не вказано статут територіальної громади, в межах органу місцевого самоврядування якої працює посадова особа. Доречно погодитись з думкою щодо можливості визначення повноважень відповідних осіб в межах положень статутів територіальних громад [10, с. 28], які мають відповідати вимогам чинного законодавства в частині здійснення нотаріальної діяльності, що не суперечить ст. 19 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні". Разом із тим, спеціальним законодавством при здійсненні нотаріальної діяльності посадовими особами органів місцевого самоврядування є нормативна база, що регулює відповідний вид діяльності, а також Порядок. У межах реалізації компетенції по здійсненню конкретної нотаріальної дії має застосуватись відповідне нормативне підґрунтя, якщо при посвідченні заповіту, довіреності тощо.

У літературі виділяють чотири основні види нотаріальних дій: посвідчувальні, правовстановлюючі, охоронні та юрисдикційні. У зв'язку з чим робиться висновок про вчинення в межах повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування за загальним правилом лише двох, які не потребують складної процедурно-процесу-

альної основи: посвідчувальної та правовстановлюючої, а також у виключних випадках охоронної [10, с. 28]. При посвідченні заповіту як і при посвідченні довіреності посадові особи органу місцевого самоврядування реалізують посвідчувальну функцію з метою легітимації (надання юридичної вірогідності) актів суб'єктів приватного права. Разом з тим, посадова особа за даних обставин реалізує й охоронну функцію в широкому розумінні, яка безпосередньо делегована органу місцевого самоврядування державою.

За результатами дослідження порядку вчинення загального провадження нотаріусами С. Я. Фурсою зроблений висновок про межі здійснення такої діяльності, а саме: нотаріус може виходити за межі, визначені законодавством за умови, коли це відповідає волевиявленню учасників подібного провадження, застосовуючи аналогію права та закону. Разом із тим, відмова від учинення відповідної нотаріальної дії має бути обґрунтована лише двома варіантами: суперечність такої поведінки чинному законодавству або ж інтересам інших осіб [11, с. 4]. Подібна наукова позиція загалом узгоджується з положеннями сутності правочину у цивільному праві та умовами його дійсності, а також змістом ст. 8, 13 ЦК України. Однак необхідно звернути увагу на недопустимість поширеного тлумачення правочину, який посвідчується посадовою особою органу місцевого самоврядування, що пов'язано з частковим делегуванням нотаріальних функцій, а також, як правило, відсутністю належної професійної підготовки у вказаних осіб.

Висновки. Нотаріальна діяльність посадової особи органу місцевого самоврядування є проявом спеціальної компетенції, метою якої є реалізація поряд з посвідчувальною охоронної функції держави через інститут нотаріату (квазінотаріату) шляхом забезпечення захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин й підтримання публічного правопорядку в суспільстві.

Діяльність посадової особи органу місцевого самоврядування вирізняється з поміж інших видів квазінотаріальних дій специфікою правового статусу таких осіб, способом наділення їх відповідною компетенцією, факультативним характером застосування, пріоритетним значенням у порівнянні з подібною поведінкою інших посадових та службових осіб.

Виокремлено спеціальну компетенцію зазначених осіб при посвідченні заповітів, межі їхніх повноважень. Звернена увага на недопустимість поширювального тлумачення правочину, який посвідчується посадовою особою органу місцевого самоврядування, що пов'язано з частковим делегуванням нотаріальних функцій, а також, як правило, відсутністю належної професійної підготовки у вказаних осіб.

Викладене створює передумови для подальших розвідок з питань реалізації делегованої державою охоронної функції при здійсненні квазінотаріального посвідчення заповіту уповноваженими особами органів місцевого самоврядування.

Література

1. Заіка Ю. О. Становлення спадкового права в Україні / Ю.О. Заіка – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 280 с.

2. Коробейникова Т.С. Совершение нотариальных действий должностными лицами органа местного самоуправления. / Т. С. Коробейникова // Власть и управление на Востоке России. – 2011. – № 3 (56). – С. 175-180.

3. Бойченко В. Проблемні питання розмежування понять "посадова особа" та "службова особа" при виконанні рішень та застосуванні норм адміністративного примусу державним виконавцем /В. Бойченко // Юридичний радник. – 2006. – № 5. – С. 68-70.

4. Левківська Н.В. Поняття "посадова особа місцевого самоврядування": проблемні питання правового регулювання в Україні. / Н.В. Левківська // Державне управління та практика. – 2009. – № 1. – С. 19-27.

5. Висновок до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України від 20 лютого 2009 року № 4100 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34550.

6. Марухно В.М. Система ненотариального удостоверения завещаний / В. М. Марухно // Общество и право. – 2009. – № 4 (26). – С. 135-138.

7. Хайдукова Э.Ш. О нотариальных действиях, совершаемых не членами нотариального сообщества / Э.Ш. Хайдукова // Вестник Тюменской областной думы. – 2008. – № 6. – С. 30-36.

8. Долинська М. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування. / М. Долинська // Вісник Львівського університету (Серія юрид.). – 2011. – Вип. 53. – С. 197-203.

9. Оболенський О.Ю. Державна служба. / О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2003. – 344 с.

10. Комиссарова Е.Г. О дуализме российского нотариата и иных формах совершения нотариальных действий (к вопросу о стандартах нотариальной деятельности в России). / Е.Г. Комиссарова // Вестник Тюменской областной думы. – 2008. – № 6. – С. 18-29.

11. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу: автореф. дис. … д-ра юрид. наук:12.00.03. / С.Я. Фурса; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. – К., 2003. – 40 с.

Нагорна А.О.,
старший викладач
кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.03.2017

УДК 336.71

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТЬ ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ КРЕДИТНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН В ІСЛАМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ІРАН

Хорамі Нія Анвар Бахман

Опора на ісламські принципи змусила іранські банки вибрати особливий шлях розвитку. Насамперед заборонено використання процентної ставки в традиційному її розумінні. Замість цього банки були змушені брати участь у проектах своїх позичальників, ділячи з ними не тільки прибуток,

© Хорамі Нія Анвар Бахман, 2017

але й ризики. Тому фінансові інститути Ірану в значній мірі втратили зацікавленість у розвитку сфери кредитування і виявилися незахищеними перед системними економічними коливаннями. Державний контроль, практична відсутність конкуренції і закритість для зовнішнього світу призвели до стагнації банківської системи Ірану й ослаблення її ролі в розвитку економіки. Розвиток економіки Ісламської Республіки Іран можливий, якщо буде створено умови для приватизації в економічній і банківській сфері та виконано ст. 44 Конституції щодо приватизації.

Ключові слова: *безвідсотковий банкінг, Іран, приватні банки, Конституція, реформи, державні підприємства, ісламське право*

Опора на исламские принципы заставила иранские банки выбрать особый путь развития. В первую очередь строгому запрету подверглось использование процентной ставки в традиционном ее понимании. Вместо этого банки были вынуждены принимать участие в проектах своих заемщиков, деля с ними не только прибыль, но и риски. В результате, финансовые институты Ирана в значительной степени потеряли заинтересованность в развитии сферы кредитования и оказались незащищенными перед системными экономическими колебаниями. Государственный контроль, практическое отсутствие конкуренции и закрытость для внешнего мира привели к стагнации банковской системы Ирана и ослаблению ее роли в развитии экономики. Развитие экономики Исламской Республики Иран возможно в случае создания условий для приватизации в экономической и банковской сфере и исполнения статьи 44 Конституции по приватизации.

Ключевые слова: *беспроцентный банкинг, Иран, частные банки, Конституция, реформы, государственные предприятия, исламское право*

The reliance on Islamic principles forced the Iranian banks to choose a special path of development. First, the strict prohibition to use the interest rate in the traditional sense. Instead, banks were forced to take part in the projects of their borrowers, sharing with them not only the profits, but also the risks. As a result, Iran's financial institutions largely lost interest in developing the credit sector and were unprotected against systemic economic fluctuations. State control, practical lack of competition and closeness to the outside world led to the stagnation of the Iranian banking system and the weakening of its role in the development of the economy of the Islamic State of Iran. The development of the economy of the Islamic Republic of Iran is possible in the case of creating the necessary conditions for privatization in the economic and banking sphere and the implementation of Article 44 of the Constitution on privatization.

Keys-words: *interest-free banking, Iran, private banks, Constitution, reforms,*
Stateenterprises, Islamic law

Іслам поряд зі своєю специфічною філософією має також особливу економічну систему і доктрину. Ця доктрина роз'яснює основні цілі і наміри, висунуті Ісламом в економічній сфері, яка в основному полягає в поліпшенні матеріального добробуту людини [1]. В ісламської економічній і фінансовій системах представлені особливості універсальних підприємств (ширкат), здатних зробити свій внесок у досягнення цих цілей [2]. Створення універсальних підприємств (також і кредитних організацій) в ісламі не залежить від певної позиції й умов, маючи можливість реалізуватися в певній формі за будь-яких умов. Будучи однією з форм прояву універсальних підприємств, ісламські банки беруть активну участь у досягненні цілей і завдань, поставлених ісламською економікою.

Після ісламської революції в Ірані в 1979 р. паралельно зі структурним реформуванням банківської системи були зроблені кроки з ісламізації банківської справи. Статус кредитних організацій став визначатися як із правової, так і з релігійної точки зору, що призвело до плутанини.

Чи є банк у фінансовій системі Ісламської Республіки Іран (далі – ІРІ) державною організацією, яка підлягає управлінню державою? Або ж це недержавна організація, яка може бути створена як державою, так і приватною особою? Дослідження банкінгу в релігійному (фікх – ісламське юридичне право) і юридичному аспектах для визначення його правового статусу як державної або недержавної організації в ІРІ ґрунтується на понятті особливостей закону "Про безпроцентну банківську діяльність", конституції ІРІ та інших законів країни [3 - 6]. Дана нормативно-правова база зумовлює суттєву специфіку банківської системи Ірану та її відмінність від загальноприйнятих стандартів.

Що таке банк у фінансовій системі ІРІ?

У законі "Про безпроцентну банківську діяльність" не дано особливого визначення банку. Але, звернувши увагу на завдання банківської системи і догми банкінгу, надані в цьому документі, можна сформувати уявлення про специфіку банків в ІРІ.

Згідно зі ст. 3 закону "Про безпроцентну банківську діяльність", для формування джерела банки можуть приймати депозити. Такі депозити поділяються на дві загальні категорії:

1) безпроцентні депозити, які, у свою чергу, діляться на поточні і ощадні;

2) термінові інвестиційні депозити.

Із цієї точки зору поняття "банк" передбачає депозитні банки, тобто фінансові організації, які отримують депозити від своїх клієнтів.

З іншого боку, оскільки в ісламській економічній системі безвідсоткові позики є основним методом фінансування підприємницької діяльності, відповідно до цього ж закону, банки зобов'язані віддавати частину свого джерела заявникам у вигляді безпроцентної позики. Завдяки цій особливості вони стають свого роду організацією "безоплатної допомоги".

В ісламі людина під час свого життя є лише повіреним Аллаха в розпорядженні матеріальними ресурсами. Вона просто довірена особа і користувач багатства на строк свого життя. Це в повній мірі поширюється і на банки. Відповідно до закону "Про безпроцентну банківську діяльність", щодо термінових інвестиційних внесків банки в мусульманських договорах представляються як повірені. Ухвалення повноважень банком пов'язано з його претендуванням на фінансові кошти. Тому в термінових інвестиційних депозитах банк володіє не тільки депозитами, а й стає повіреним вкладників у рамках мусульманських договорів. Крім того, згідно зі статтями (7-17) зазначеного закону, банк, фінансуючи комерційні торговельні операції, включається в категорію "операційні банки". Операційні банки беруть участь у промислових і комерційних підприємствах.

Особливості банків, описані в законі "Про безпроцентну банківську діяльність", виявляють деякі суперечливі моменти. Банк, з одного боку, є організацією, що формується злиттям різних універсальних організацій і понять, а з іншого – недержавною організацією, тобто його завдання можуть не входити до сфери відповідальності держави з точки зору ісламу. Це така організація, яка може бути створена фізичною та юридичною особою, одноосібно або в колективній формі, як у державному, так і в приватному секторі. Але, аналізуючи Конституцію Ірану, ми доходимо інших висновків.

Конституція ІРІ як вищий закон країни формується з двох частин.

1. Закони, які спираються на іслам. Такі закони не пов'язані з будь-якою політичною позицією, мають релігійну основу і є неухильним дотриманням правил і законів шаріату. Прикладом цього можуть служити розділи III, IV, V Конституції ІРІ.

2. Закони, які спираються на своєрідну позицію ІРІ на сучасному етапі. Наприклад, у конституції закріплена свобода друку, свобода зборів і демонстрацій, але з умовою того, що дані права будуть використані без порушень норм ісламу. Ці закони створюються з урахуванням громадської, політичної, економічної і культурної сфер і позиції Ірану на міжнародній арені.

За конституцією, економічна система ІРІ підрозділяється на три частини: державну, корпоративну і приватну, де банкінг вказується в категорії, що належить державі. Незважаючи на те, що згідно із законом "Про безпроцентну банківську діяльність" та за критеріями ісламського законодавства банк може управлятися і державним, і корпоративним, і приватним сектором, конституція передає його у владу державного сектора [7].

У зв'язку з плутаниною у визначенні правового статусу кредитних організацій приватні банки поставлені в умови, що не дозволяють їм успішно конкурувати з держсектором у цій сфері. До головних особливостей слід віднести жорсткий контроль за діяльністю банків із боку держави, заборона на створення приватних банків і на один з основоположних принципів банківського кредитування – платність. Уряд, зв'язаний конституцією і законом про ведення банківських операцій на основі ісламських правил, не має можливості проводити ефективну фінансову політику.

Але стали з'являтися ознаки, які свідчать про можливість реформування фінансової системи країни в найближчій перспективі. Якщо ситуація зміниться і відбудуться зміни у відповідних матеріалах даного закону, з'явиться можливість змінити закон на підставі положень ст. 177 Конституції ІРІ. До найбільш помітних кроків, зроблених іранським керівництвом у банківській і фінансовій сферах, слід віднести прийняття III Програми соціально-економічного та культурного розвитку ІРІ. Основою нормативно-правової бази здійснюваних змін є закон про третій п'ятирічний план ІРІ, яким передбачено ослаблення монополії держави в банківській сфері. Через сильний опір консерваторів, які зберігали свій вплив у всіх гілках влади, реалізація урядових планів реформ просувається повільно.

У ст. 98 закону про III Програму соціально-економічного та культурного розвитку, Ісламська консультативна рада дозволяє приватному сектору через фізичних і юридичних осіб відкривати банки в країні. Із метою підвищення конкуренції, економічності й інвестиційних вкладень на фінансовому ринку, економічного розвитку країни і запобігання шкоді і збиткам для населення, з урахуванням ст. 44 конституції, у стандартних рамках, у нижчезазначених галузях фізичним та юридичним особам країни дозволяється відкривати приватні банки. Стаття 44 Конституції ІРІ говорить: "Економічна система Ісламської Республіки Іран заснована на трьох секторах – державному, кооперативному та приватному – при регулярному і правильному плануванні. Державний сектор включає в себе всю велику промисловість, основні галузі промисловості, зовнішню торгівлю, великі гірничі підприємства, банківську справу, страхування, забезпечення електроенергією, греблі і великі водопроводи, радіо і телебачення, пошту, телеграф і телефон, цивільну авіацію, судноплавство, шляхи сполучення, зокрема залізниці тощо. Усе це у вигляді громадської власності перебуває у віданні держави. Кооперативний сектор включає в себе кооперативні виробничі і розподільні фірми й установи, які згідно з ісламськими нормами створюються в місті і в селі. Приватний сектор охоплює ту частину землеробства, тваринництва, промисловості, торгівлі та сфери послуг, які доповнюють економічну діяльність державного і кооперативного секторів. У цих секторах економіки власність за умов, що не суперечать іншим статтям цього розділу та законам ісламу, а також сприяння розвитку економіки країни і заподіяння шкоди суспільству перебуває під заступництвом закону Ісламської Республіки. Закон визначає правила, сферу й умови функціонування цих трьох секторів".

Тобто заступництво закону в державному, корпоративному і приватному секторах залежить від чотирьох умов:

1) має відповідати іншим статтям глави IV конституції, яка говорить про економічні і фінансові засоби;

2) не може виходити за рамки обмежень, установлених ісламськими законами;

3) має сприяти економічному розвитку країни;

4) не може завдавати шкоди суспільству.

За нинішньої ситуації Ісламська консультативна рада оцінює запобігання відкриттю приватних банків як перешкоду економічному розвитку країни і заподіяння шкоди суспільству. Наскільки це вигідно з економічної точки зору – вирішувати економістам. Але з юридичної точки зору, аналізуючи ст. 44 Конституції ІРІ, не складно зрозуміти, наскільки діяльність державних банків обмежена і наскільки є потреба у створенні нової правової бази для діяльності приватних банків.

З одного боку, Рада дозволяє діяльність приватних банків, але з іншого – ст. 44 Конституції і закон "Про банківські операції без лихварського відсотка" ніхто не скасовував. За нинішніх умов, коли приватні банки повинні мати можливість діяти самостійно, відповідно до своїх статутів і незалежно від Центрального банку Ірану, розвиток приватного банкінгу викликає сумніви [9].

Після усунення юридичних перешкод, що стоять перед приватними банками, і затвердження закону про III Програму, і в релігійних законах не залишилося жодних перешкод для них. Отже, була створена можливість для діяльності приватного сектора у сфері банкінгу і заняття ним важливого місця в розвитку національної економіки. Але, незважаючи на це, усе ще є деякі питання.

У першу чергу за нинішнього стану економіки країни і виникнення низки труднощів у промисловій та сільськогосподарській сферах, через спрямування більшої частини капіталу в торгівлю чи допоможуть

приватні банки, що бажають збільшити свої доходи, покращанню ситуації в країні або зроблять її ще більш критичною і будуть переслідувати свою вигоду?

Чи можна вірити тому, що при таких недоліках, як підвищення процентних ставок на національному рівні через неправильне виконання закону "Про безпроцентну банківську діяльність" державними банками, приватні банки будуть виконувати цей закон успішніше державних і не підвищать процентні ставки?

Чи допоможуть виправленню важкої і заплутаної ситуації такі локальні реформи, що проводяться в економіці, як створення приватних банків, або ще більш погіршать ситуацію? Не було б краще, перш ніж проводити реформи, скласти корисний путівник для діяльності банків?

Література

1. Абу Хамид аль Газали / цит. По: Ислам: проблемы идеологии, права, политики и экономики. Сб. статей под ред. А.И. Ионовой. М., 1985

2. Аль-Мардави, аль-Инсаф (Бейрут, 1400 г.х.), 5:423.

3. Закон "О банковской деятельности на основе исламских принципов, запрещающих ростовщичество в любых формах" Исламской Республики Иран, 1983 г. (принят в 1984 г.)

4. Конституция Иранской Исламской Республики http://www.cis-emo.net/sites/default/files/imagesimce/constitution_of_iran.pdf

5. Закон "О национализации банков" Исламской Республики Иран, 1980 г.

6. *Али-заде, А.А.*Фикх: Исламский энциклопедический словарь. М., Ансар, 2007.

7. Статья 44 Конституции Исламской Республики Иран http://www.cis-emo.net/sites/default/files/imagesimce/constitution_of_iran.pdf

8. Abbas Mus¤viyan. "Faizsiz bankçılıq, n¤z¤riyy¤d¤n praktikaya", 2006.

9. Hasan Shobhani. Concern and Perspective in Islamic Economic. - Tehran.

Хорамі Нія Анвар Бахман
(Khorami Nia Anvar Bahman),
докторант кафедри цивільного права
Бакинського державного університету
(Республіка Азербайджан)
Надійшла до редакції: 06.03.2017

УДК 343.9

ПОНЯТТЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ТА ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Рибнікова Е. Ю.

В умовах постійного збільшення потреб людства у електроенергії та на фоні скорочення світових запасів традиційних енергоносіїв, зацікавленість у використанні нетрадиційних джерел енергії, які ще мають назву альтернативних джерел енергії, отримала інтенсивний розвиток в багатьох країнах світу. В Україні виникає потреба створити сприятливі умови для такого розвитку.

Використання нетрадиційних джерел енергії є предметом дослідження не тільки економістів та екологів, але і правознавців. Це обумовлено тим, що будь-які суспільні відносини, у тому числі, у галузі альтернативної енергетики потребують теоретичного та нормативного підґрунтя. Без належного правового забезпечення цієї галузі не можливе продуктивне застосування стимулів до використання альтернативних джерел енергії.

У статті досліджено понятійно-категоріальний апарат у галузі альтернативної енергетики відповідно до норм чинного законодавства та юридичної доктрини, зроблена спроба розкрити основні недоліки законодавчого визначення нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та запропоновані шляхи усунення протиріч у термінології.

Ключові слова: *енергетика, нетрадиційні та відновлювані джерела енергії, альтернативні джерела енергії, традиційні джерела енергії, невідновлювані джерела енергії.*

In the conditions of modern energy crisis much attention is paid to the alternative energy sources. The use of unconventional energy sources is the subject of research not only of economists and environmentalists, but also of lawyers as well. This is due to the fact that all social relations, including in the sphere of alternative energy, require a theoretical and normative basis. This article analyses legislation which regulates use of alternative energy sources in Ukraine. Imperfection of the legal definition of the non-traditional and renewable sources of energy and alternative energy sources are considered. Also there was made an attempt to suggest ways of solutions of these problems.

Keywords: *energetics, non-traditional and renewable sources of energy, alternative energy sources, traditional energy sources, non-renewable energy sources.*

Енергетика виступає основою економіки будь-якої сучасної країни світу. Це галузь господарства зі стрімкими темпами розвитку, що зумовлено, в першу чергу, тим, що економічний та технічний розвиток суспільства не стоять на місці, щороку потреби людства в енергії зростають. Розвиток енергетики призводить до швидких темпів скорочення запасів вичерпних корисних копалин, які використовуються як енергоресурси, тому світова спільнота змушена будувати свою енергетичну політику з урахуванням стимулів до використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії (далі – НВДЕ).

Дослідженням поняття НВДЕ, визначенням їхніх ознак та розробленням класифікацій займалися такі вчені, як Н. Мхітарян, О. Агапова, Т. Мусієнко, М. Рабінович, А. Прокіп, І. Клопов, проте ряд питань все ще потребують ґрунтовного дослідження: розмежування термінів "НВДЕ" та "альтернативні джерела енергії", а також визначення критеріїв класифікації енергоресурсів.

На сьогодні використання нетрадиційних джерел енергії в Україні сприймається як тенденція, що прийшла к нам з-за кордону, проте вітчизняна історія використання об'єктів альтернативної енергетики бере свій початок з 30-х років минулого століття. Так у 1931 р. в СРСР, у районі Балаклави, запрацювала найбільша на той момент у світі мережева вітроенергетична установка. А з 1950 по 1955 рр. країна встановлювала до дев'яти тисяч вітроустановок на рік одиничною потужністю до 30 кВт. У 60-70 роки широкомасштабне використання енергії вітру зупинилося і енергетична галузь СРСР була орієнтована на будівництво великих ТЕС, ГЕС та АЕС. [1]

Проте у 80-ті роки використанню нетрадиційних джерел енергії знову почали приділяти багато уваги. У 1986 р. постановою ЦК КПРС і СМ СРСР Держплану СРСР та іншим міністерствам і відомствам доручалося розробити "Заходи по збільшенню використання в 1987-1990 роках нетрадиційних джерел енергії в народному господарстві", в 1987 р. була прийнята Державна науково-технічна програма "Екологічно чиста енергетика", а в 1988 р. було прийнято постанову Ради міністрів СРСР "Про прискорений розвиток вітроенергетичної техніки в 1988-1995 роках". [1] 27 листопада 1989 р. Верховною радою СРСР було прийнято постанову "Про невідкладні заходи екологічного оздоровлення країни", відповідно до якої у 1990 р. Державна енергетична програма повинна була бути розроблена з урахуванням використання нетрадиційних та екологічно чистих джерел енергії. [2]

Першим кроком на шляху нормативного визначення термінології у галузі нетрадиційної та альтернативної енергетики у незалежній Україні стало прийняття Закону України "Про енергозбереження" 1 липня 1994 р., яким було закріплено поняття нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії (далі – НПДЕ). Згідно з преамбулою закону, НПДЕ – це джерела, що постійно існують або періодично з'являються у навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси. [3] Це визначення дало початок подальшій нормативній діяльності у галузі нетрадиційної енергетики.

24 листопада 2000 р. було прийнято Закон України "Про альтернативні види палива", який визначив правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади виробництва (видобутку) і використання альтернативних видів палива, а також стимулювання збільшення частки їх використання до 20 % від загального обсягу споживання палива в Україні до 2020 р. Згідно із законом, альтернативні види палива – тверде, рідке та газове паливо, яке є альтернативою відповідним традиційним видам палива і яке виробляється (видобувається) з нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини. Паливо визначається альтернативним, якщо воно: повністю виготовлене (видобуте) з нетрадиційних та поновлювальних джерел і видів енергетичної сировини

© Е.Ю. Рибнікова, 2017

(включаючи біомасу) або є сумішшю традиційного палива з альтернативним, вміст якого має відповідати технічним нормативам моторного палива [4].

20 лютого 2003 р. було прийнято Закон України "Про альтернативні джерела енергії", який визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. Законом було введено поняття "альтернативні джерела енергії" – відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [5].

Із прийняттям останніх двох Законів [4; 5] виникла розбіжність у співвідношенні термінів "поновлювані" та "відновлювані", а також "нетрадиційні" та "альтернативні" стосовно джерел енергії та палива.

Неоднозначність у тлумаченні базових понять створює перешкоди для належної реалізації нормативно-правових актів, у яких вони використовуються, і потребує усунення шляхом законодавчого визначення цих термінів.

Щодо визначення "поновлюваних" та "відновлюваних" джерел енергії, зробивши аналіз зазначених нормативно-правових актів [3–5], можна зробити висновок, що законодавець уживає ці терміни як синоніми. Проте використання синонімів ускладнює розуміння правових норм, позбавляє їх чіткості і призводить до суперечностей та неузгодженості в юридичній діяльності. Тож, для запобігання розбіжностей у розумінні одного й того ж об'єкта, доцільно замінити термін "поновлювані джерела енергії" в Законах України "Про альтернативні види палива" та "Про енергозбереження" на термін "відновлювані джерела енергії".

Відносно співвідношення термінів "НПДЕ" і "альтернативні джерела енергії" позиція законодавця залишається незрозумілою: чи він ототожнює їх, чи наповнює різним змістом? Для того, щоб відповісти на це запитання, необхідно дослідити такі складові цих термінів, як "відновлюване джерело енергії", "невідновлюване джерело енергії", "традиційне джерело енергії", "нетрадиційне джерело енергії", "первинне джерело", "вторинне джерело".

У науковій літературі всі енергетичні ресурси розділяють на групи за різними критеріями. Це надає можливість індивідуального підходу до правового регулювання тієї чи іншої категорії енергетичних ресурсів з урахуванням їхніх особливостей.

Зазвичай, енергетичні ресурси розмежовують за критерієм постійності існування на відновлювані і невідновлювані, та за критерієм поширеності – на традиційні і нетрадиційні.

З приводу критерію постійності існування цікавою видається думка Дж. Твайделла та А. Уейра, які вважають, що відновлювані джерела енергії – це джерела потоків енергії, які існують постійно або періодично виникають у навколишньому середовищі. За такого підходу відмітною ознакою відновлюваної енергії є те, що в навколишньому середовищі вона виступає у вигляді енергії, яка не є наслідком цілеспрямованої дії людини. Невідновлюваними ж джерелами енергії є природні запаси речовин і матеріалів, які можуть бути використані для виробництва енергії, а енергія невідновлюваних джерел є в природі у зв'язаному стані і вивільняється в результаті цілеспрямованих дій людини. [6 с.12-13]

На думку Н. Мхітаряна, відновлювані енергетичні ресурси є періодичними або постійними потоками енергії, які розповсюджуються в природі й обмежується лише стабільністю Землі як космопланетарного елементу: променева енергія сонця, вітру, гідроенергія, природна теплова енергія тощо. Невідновлювані енергетичні ресурси – це енергоресурси з фактичним й потенційно обмеженим ресурсом, а саме: вугілля, нафта, газ, торф, ядерне паливо [7].

Дійсно, відновлювані джерела енергії, такі як енергія сонця, вітру, приливів, геотермальна енергія існують у природі незалежно від діяльності людини, а невідновлювані, тобто вичерпні ресурси розкривають свою здатність виступати джерелом енергії тільки під час цілеспрямованого впливу з боку людини. Важливою ознакою відновлюваних енергетичних ресурсів є їхня екологічна чистота і мінімальний вплив на навколишнє середовище під час їхнього використання у порівнянні з невідновлюваними енергетичними ресурсами.

Закон України "Про альтернативні джерела енергії" надає визначення відновлюваних джерел енергії – відновлювані невикопні джерела енергії, а саме енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів. [5]

У свою чергу, закон не надає визначення невідновлюваних джерел енергії. Лише у ДСТУ 2420-94, який вступив в дію 01.01.1995 р., міститься визначення "непоновлюваного енергетичного ресурсу" – природний енергетичний ресурс, який створений унаслідок геологічного розвитку Землі та інших природних процесів і який не поповнюється (вичерпується) в нинішню геологічну епоху [8]. Було б доречно надати визначення "невідновлюваного енергетичного ресурсу" в Законі України "Про альтернативні джерела енергії", що зробило б його більш повним та комплексним нормативно-правовим актом у галузі альтернативної енергетики.

Надаючи визначення "невідновлюваного джерела енергії", за основу доцільно брати його відмінну рису, а саме нездатність до відтворення. На цій підставі пропонуємо закріпити наступне визначення "невідновлюваного джерела енергії": це енергетичний ресурс, який використовуються для отримання енергії та експлуатація якого може призвести до повного зникнення через нездатність до відтворення.

Щодо критерію поширеності серед науковців виникає багато дискусій через невизначеність ознак, за якими те чи інше джерело енергії можні віднести до традиційного чи нетрадиційного. Найчастіше традиційність пов'язана зі звичаєвим аспектом у конкретній країні. Якщо це мати на увазі, то до традиційних джерел можна відносити енергію біомаси, енергію сонця, вітру, які з давніх часів використовувалися у нашій країні. Однак на основі норм Законів України "Про енергозбереження" та "Про альтернативні джерела енергії" щодо визначення нетрадиційних джерел енергії, можна зробити висновок, що законодавець навпаки відносить перераховані вище джерела до нетрадиційних, тож він не керується звичаєвим аспектом.

Цікавими видаються погляди М. Рабіновича та Н.

Мхітаряна, які вважають, що до нетрадиційних (нових) енергоресурсів належать всі види відновлюваних джерел енергії: біомаса (за виключенням дров), сонячна енергія, вітрова енергія, геотермальна, теплова енергія океану, гідроенергія припливів, хвиль, водотоків (за виключенням гідроенергії великих водотоків), а також такі невідновлювані енергоресурси, як природний газ малих газових, газоконденсатних, нафтогазоконденсатних родовищ, попутний нафтовий газ, промислові гази, метан вугільних родовищ.

У свою чергу, до традиційних належать усі невідновлювані енергетичні ресурси, а саме вичерпні копалини: вугілля, нафта, природний газ, балансові родовища, ядерне паливо [9; 10].

Разом із тим, віднесення до традиційних джерел енергії лише невідновлюваних ресурсів викликає сумніви. Більш доречною видається класифікація джерел енергії, яка була надана Світовою енергетичною радою. Відповідно до цієї класифікації до традиційних джерел енергії належать не тільки невідновлювані ресурси, але й деякі види відновлюваних, такі як торф, дрова, гідроенергія та енергія мускульної сили тварин та людей [11, С. 228-229]. Віднесення торфу та дров до традиційних джерел енергії має місце, адже, незважаючи на їхню належність до відновлюваних ресурсів, сучасні технології їх використання відомі ще з минулого в усьому світі.

Отже, виходячи з вищезазначеного, віднесення того чи іншого джерела енергії до нетрадиційного доцільніше проводити з урахуванням ступеня освоєння та поширеності технологій його використання.

Окрім поділу джерел енергії на відновлювані і невідновлювані, традиційні і нетрадиційні, М. Рабінович розділяє їх ще на первинні і вторинні. На його думку, первинними є енергоресурси природного походження, це всі види викопного палива (традиційні енергетики) та відновлювальних енергоресурсів; вторинні – енергоресурси техногенного походження [10]. Такого ж підходу дотримується законодавець у Законі України "Про енергозбереження" і визначає вторинні ресурси як енергетичний потенціал продукції, відходів, побічних і проміжних продуктів, який утворюється в технологічних агрегатах (установках, процесах) і не використовується в самому агрегаті, але може бути частково або повністю використаний для енергопостачання інших агрегатів (процесів).

У Законі України "Про альтернативні джерела енергії" не надається визначення вторинних ресурсів, проте міститься їх перелік: доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів. Уважаємо за необхідне продублювати визначення, яке надається в Законі України "Про енергозбереження", що надасть можливість зробити його більш повним і зрозумілим.

Якщо керуватись визначенням вторинних ресурсів, яке надається у Законі України "Про енергозбереження", то не зовсім зрозумілою є позиція законодавця в Законі Україні "Про альтернативні джерела енергії", коли відокремлюється біомаса, газ каналізаційно-очисних станцій, біогази від вторинних ресурсів. Згідно із законом України "Про альтернативні джерела енергії" біомаса – невикопна біологічно відновлювана речовина органічного походження, здатна до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів та залишків лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей промисловості, а також складова промислових або побутових відходів, здатна до біологічного розкладу. У цьому ж Законі надано визначення відходів – це шлаки та відходи промисловості, сільського господарства, комунально-побутових та інших підприємств, які можуть бути джерелом або сировиною для видобутку чи виробництва альтернативних видів палива [5].

Біомасу можна було б уважати первинним ресурсом, якби вона включала в себе тільки біологічні речовини органічного походження. Проте законодавець відносить до біомаси не тільки органічні речовини, але й відходи промисловості, які відповідно до Закону України "Про електроенергетику" є вторинним ресурсами [3].

Відокремлення біогазу від вторинних ресурсів – також спірне питання, адже згідно із Законом України "Про альтернативні види палива", біогаз –газ, отриманий з біомаси, що використовується як паливо [4]. Тож, якщо для виробництва біогазу використовувати біомасу, яка є вторинним ресурсом, то відповідно і отриманий біогаз буде вторинним ресурсом. Тим більше, біогаз отримується шляхом водневого або метанового бродіння біомаси, тобто шляхом її техногенної обробки [12]. Через одне це, незалежно від походження ресурсу, з якого виробляється біогаз, доцільніше його відносити до вторинного ресурсу.

Щодо газу каналізаційно-очисних станцій, то він отримується в результаті очищення стічних вод механічними, фізико-хімічними, біологічними, термічними методами, тобто є енергетичним потенціалом продукції, утвореного в технологічних агрегатах, тож він також належить до вторинних ресурсів.

Проаналізувавши базову термінологію у галузі альтернативної енергетика, спробуємо визначити як співвідносяться поняття "НПДЕ" та "альтернативні джерела енергії".

З одного боку, можна дійти висновку, що ці поняття використовуються як синоніми, адже Закон України "Про енергозбереження" нетрадиційні джерела ототожнює з поновлюваними, а відповідно до Закону України "Про альтернативні джерела енергії" альтернативні джерела включають в себе відновлювані джерела [5]. З іншого боку, таке ототожнення некоректне, оскільки поняття "альтернативні джерела енергії", окрім відновлюваних, включає в себе ще й деякі види вторинних ресурсів, які у свою чергу можуть бути як відновлюваними, так і невідновлюваними. Отже, термін "альтернативні джерела енергії" ширший за термін "НПДЕ".

Для усунення плутанини в розумінні термінів "нетрадиційні джерела енергії" та "альтернативні джерела енергії" було б доречно на законодавчому рівні залишити лише термін "альтернативні джерела енергії", який надає більш розгорнутий перелік джерел енергій, використання яких стимулюється з боку держави, і внести відповідні зміни до Закону України "Про енергозбереження".

Також доцільно термін "альтернативні джерела енергії" викласти в такій редакції: це відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія деяких видів біомаси, газу з органічних відходів; деякі види невідновлюваних джерел енергії, переробка яких потребує застосування новітніх технологій; вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, технологічних процесів, біогаз, газ каналізаційно-очисних станцій, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу.

Література

1. Краткая историческая справка строительства ветропарков и ВЭС в СССР [Електронний ресурс] : – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80

2. Постановление ВС СССР от 27.11.1989 о неотложных мерах экологического оздоровления страны [Електронний ресурс] : – Режим доступу: http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex11133.htm

3. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997№ 575/97-ВР [Електронний ресурс] : – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80

4. Про альтернативні види палива : Закон України від від 14.01.2000 № 1391-XIV [Електронний ресурс] : – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1391-14

5. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV [Електронний ресурс] : – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-15

6. Н. М. Твайделл Дж. Возобновляемые источники энергии / Дж. Твайделл, А. Уэйр. – М.: Энергоатомиздат, 1990. – 392 с.

7. Мхитарян Н. Человек и комфорт / Н. Мхитарян. – К.: Наукова думка, 2005. – 395 с.

8. ДСТУ 2420-94 Енергоощадність. Терміни та визначення. – К. : Офіційне видання Держстандарту України, 1994р. – 7с.

9. Мхитарян Н. М. Энергетика нетрадиционных и возобновляемых источников. – К.: Наук. Думка, 1999. – 320 с.

10. Рабінович М. Д. Альтернативна енергетика: проблеми класифікації та положення Кіотського протоколу// Проблеми загальної енергетики, № 9/2003. – 387 с.

11. Енергоефективність та відновлювальні джерела енергії / за ред. А. Шидловського. – К.: Українські енциклопедичні зна- ння, 2007. – 560 с.

12. Биогаз – альтернативное топливо будущего [Електронний ресурс] : –Режим доступу: https://pronedra.ru/alternative/2012/07/10/biogaz

Рибнікова Е.Ю.,
аспірант кафедри господарського права
та процесу Національного університету
"Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 19.03.2017

УДК 341.1/8:349.6

ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВИПАДКУ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ МОРСЬКОМУ БІОЛОГІЧНОМУ РІЗНОМАНІТТЮ

Мельникович Б. А.

Розглянуто прогалини у міжнародно-правовому регулюванні у сфері міжнародно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну біологічному різноманіттю морського середовища. У статті наведено приклади невідповідності сфери регулювання існуючих міжнародних актів меті збереження морського біологічного різноманіття, а також пропонуються заходи щодо усунення таких прогалин.

In the article, the most significant gaps of the international legal regulation in the field of international liability for the harm caused to marine biodiversity are examined. The author gives the examples of the scope of main international legal acts' discrepancy in the aim of protecting of the marine biodiversity and gives propositions towards elimination of this gaps.

Роль Світового океану у житті людства швидко зростає. Проблема використання Океану в різних галузях економіки країн світу (судноплавство, рибальство, раціональна експлуатація ресурсів Океану, освоєння шельфу, прокладка міжконтинентальних кабелів, опріснення води, а також охорона і запобігання забруднення морського середовища та ін.) має глобальний характер і пов'язана з вирішенням важливих економічних, політичних і правових питань. Морські біологічні ресурси є надважливими для всього людства, адже при сталому використанні вони можуть бути невичерпними. Проте сталий розвиток суспільства дедалі більше стримується глобальними екологічними проблемами. Однією з головних і доленосних проблем, що перебувають на сьогодні в центрі уваги всього світу, є невпинна втрата живого компонента природи – біологічного різноманіття. Швидкість процесу скорочення біорізноманіття підриває саму основу життя на Землі і наближає її до глобальної екологічної катастрофи. На вирішення цього складного питання людству заради свого існування залишається обмежений часовий інтервал, що закономірно потребує негайних радикальних дій і вжиття кардинальних заходів із боку всіх держав світу. Попри існування важливих принципів щодо збереження морського біологічного різноманіття, їх ефективному застосуванню заважають, зокрема, прогалини у сфері встановлення міжнародної відповідальності держав за заподіяння шкоди морському біорізноманіттю.

Метою статті є аналіз правових аспектів відповідальності держав за заподіяння шкоди морському біорізноманіттю.

Проблеми правового регулювання такого різновиду відповідальності держав за заподіяння шкоди морському біорізноманіттю досліджуються апаратом Конференції Сторін Конвенції про біологічне різноманіття при розробленні рекомендацій щодо міжнародно-правового регулювання відповідальності держав за заподіяння шкоди морському біорізноманіттю, Спеціальною неофіційною робочою групою відкритого складу з вивчення питань, що стосуються збереження та сталого використання морського біологічного різноманіття за межами дії національної юрисдикції, що діє в рамках мандату, наданого їй Резолюцією Генеральної асамблеї ООН 66/231 в рамках, розроблено рекомендації щодо прийняття імплементаційної угоди до Конвенції про біологічне різноманіття.

Світове співтовариство давно дійшло висновку, що для подолання бідності і реалізації можливості подаль-

© Б.А. Мельникович, 2017

шого процвітання людство повинне дотримуватись такого шляху свого розвитку, котрий відповідав би потребам нинішнього покоління, не позбавляючи майбутні покоління можливості задовольняти свої потреби – дотримуватись принципу сталого розвитку. Це твердження знайшло своє відображення в Доповіді всесвітньої комісії з питань оточуючого середовища та розвитку "Наше спільне майбутнє" 1987 р. Держави – учасниці комісії зазначили, що концепція сталого розвитку дійсно передбачає певні обмеження в галузі експлуатації природних ресурсів, але ці обмеження є не абсолютними, а відносними і пов'язаними із сучасним рівнем техніки та соціальної організації, а також зі здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності[1, п. 27]. Таким чином, промисел у водах Світового океану жодним чином не є забороненим, проте він повинен вестись таким чином, щоб не суперечити принципу сталого розвитку.

Проте, як зазначили українські науковці В.І. Курило, І.В. Гуренко та В.В. Курзова, "сталий розвиток суспільства все більше стримується глобальними екологічними проблемами. Однією з головних і доленосних проблем, що знаходиться на сьогодні в центрі уваги всього світу, є невпинна втрата живої компоненти природи – біологічного різноманіття, яка досягла майже критичної межі, що в 1000 разів перевищує історичну норму над природною еволюційної вибіркою" [2]. Водночас, відповідно до п. 53 вищезазначеної Доповіді, різноманіття видів живої природи необхідно для нормального функціонування екосистем біосфери цілому[1, п. 53].

Поняття "біологічне різноманіття" увійшло у юридичну науку у 1992 р., коли на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро була відкрита для підписання Конвенція про біологічне різноманіття [3] (далі – КБР). Відповідно до ст. 2 конвенції, "біологічне різноманіття" означає різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем. Тобто у визначенні, по-перше, підкреслюється значення всіх без винятку живих організмів, незалежно від користі їх для потреб суспільства, по-друге, Уперше підкреслюється значення екосистеми як необхідного компоненту збереження природи [4, ст. 2].

Конвенція стає на захист принципу дотримання сталого розвитку і вводить таке поняття, як "стале використання", що означає використання компонентів біологічного різноманіття таким чином і такими темпами, які не призводять у довгостроковій перспективі до вичерпання біологічного різноманіття, тим самим зберігаючи його властивість задовольнити потреби теперішнього і майбутнього поколінь і відповідати їхнім сподіванням [4]. Статтею 1 конвенції встановлено, що стале використання біологічного різноманіття та його компонентів є однією із цілей конвенції. Також варто зазначити, що ст. 4 КБР встановлено, що вона застосовуються до кожної договірної сторони:

a) у тому, що стосується компонентів біологічного різноманіття у межах її національної юрисдикції; і

b) у тому, що стосується процесів і діяльності, незалежно від місця прояви їх наслідків, що здійснюються під юрисдикцією або контролем, як у межах її національної юрисдикції, так і за межами національної юрисдикції [4, ст. 4].

Таким чином КБР 1992 р. встановлює обов'язок держав дотримуватись принципу сталого використання морських біологічних ресурсів як у водах, що знаходяться у їхній національній юрисдикції, так і в морських просторах, що знаходяться за її межами. Проте КБР не містить норм, що запроваджували б механізм притягнення до відповідальності державу, яка завдала збитків біологічному різноманіттю за межами національної юрисдикції держав. Частиною 2 ст. 14 конвенції встановлено, що конференція сторін розглядає на основі проведених досліджень питання про відповідальність і виправлення положення, включаючи відновлення і компенсацію за шкоду, заподіяну біологічному різноманіттю, за винятком тих випадків, коли така відповідальність є цілком внутрішньою справою.

Зміст вищенаведеного положення, на думку конференції сторін КБР, викликає питання щодо реальної можливості його застосування для притягнення винної держави до міжнародно-правової відповідальності: що таке "шкода біологічному різноманіттю", як розрахувати розмір компенсації, якщо неможливо здійснити реставрацію, у якій формі має бути здійснена така реставрація [5]?

Частково проблема притягнення до відповідальності за шкоду, заподіяну морському біологічному різноманіттю, була вирішена з підписанням державами – учасницями КБР Картахенського протоколу про біобезпеку. Протокол був прийнятий 29 січня 2000 р. як додаткова угода до КБР. Він є багатосторонньою природоохоронною угодою, яка покликана сприяти безпечній передачі, обробці та використанню живих змінених організмів, які можуть шкідливо діяти на біологічне різноманіття з урахуванням також ризиків для здоров'я людини і зверненням особливої уваги на транскордонне переміщення, що закріплено у його ст. 1 [6].

Відповідно до ст. 4 протоколу, даний документ застосовується до транскордонного переміщення, транзиту, обробки та використання всіх живих змінених організмів, які можуть несприятливо впливати на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини. Протокол визначає порядок транзиту та використання в замкнутих системах живих змінених організмів – живих організмів, що містять нову комбінацію генетичного матеріалу, отриману внаслідок використання сучасної біотехнології, порядок надання дозволу на транскордонне переміщення таких живих організмів. Статтею 24 протоколу встановлено, що в разі незаконного транскордонного переміщення постраждала сторона може вимагати від сторони походження, щоб вона вилучила за свій рахунок відповідний живий змінений організм шляхом репатріації або знищення, залежно від обставин [6, ст. 24]. Також, відповідно до ст. 27 протоколу, конференція сторін на своїй першій нараді ініціює процес щодо розроблення відповідних міжнародних правил та процедур у галузі відповідальності та відшкодування за шкоду, заподіяну в результаті транскордонних переміщень живих змінених організмів, на основі аналізу та належного врахування триваючих процесів у міжнародному праві із цих питань і докладає зусиль до завершення цього процесу протягом чотирьох років [6, ст. 27].

На першій нараді конференції сторін, яка проводилася в Куала-Лумпурі з 23 по 27 лютого 2004 р., була заснована Спеціальна робоча група відкритого складу експертів із правових і технічних питань відповідальності та відшкодування в контексті Картахенського протоколу

з біобезпеки з метою аналізу питань, вироблення варіантів і пропозиції міжнародних правил і процедур по даній темі. Після кількох років переговорів прийнято міжнародну угоду, відому як Нагойсько-Куала-Лумпурський додатковий протокол про відповідальність і відшкодування за шкоду до Картахенського протоколу про біобезпеку [7].

Відповідно до ст. 3 Нагойсько-Куала-Лумпурського протоколу, він застосовується до збитку, що заподіюється живими зміненими організмами, унаслідок їх транскордонного переміщення [7, ст. 3]. Цей протокол визначає порядок установлення причинно-наслідкового зв'язку негативних наслідків із протиправним діянням держави та заходи реагування.

Проте не можна не зазначити обмеженість сфери застосування Картахенського протоколу з біобезпеки та Нагойсько-Куала-Лумпурського протоколу. Дані міжнародні акти не торкаються порядку притягнення до відповідальності держави за шкоду, заподіяну біологічному різноманіттю, зокрема біорізноманіттю морського середовища, унаслідок інших дій держави, ніж транскордонне переміщення живих змінених організмів, таких, як надмірний вилов, забруднення тощо [8]. Варто також зазначити, що станом на грудень 2016 р. лише 36 держав і 1 регіональна організація економічної інтеграції, які є сторонами Картахенського протоколу про біобезпеку, здали на зберігання документи про його ратифікацію, прийняття і схвалення цього додаткового протоколу чи приєднання до нього [9], тоді як протокол вступає в силу після здачі на зберігання п'ятдесятого документа про його ратифікацію. Тому ще на своїй четвертій нараді конференція сторін розпочала процес збору необхідної інформації, яка полегшила б розгляд питання про відповідальність і відшкодування шкоди на своїх наступних нарадах [10]. У своєму рішенні IV/10 вона запропонувала сторонам, урядам і відповідним міжнародним організаціям подати виконавчому секретареві інформацію про національні, міжнародні і регіональні заходи та угоди, що стосуються відповідальності та відшкодування шкоди, заподіяної біологічному розмаїттю, включаючи характер, масштаби і сферу дії таких положень, а також інформацію про досвід їх застосування [11].

Лише на своїй восьмій нараді конференція сторін змогла запропонувати рамкові пропозиції для держав, котрими останні могли б керуватися при розробленні норм міжнародного права, щодо відповідальності за заподіяння шкоди біологічному різноманіттю [12]. У Зведеній доповіді щодо технічної інформації, що стосується заподіяння шкоди біологічному різноманіттю і підходів до проведення вартісної оцінки та відновлення шкоди, заподіяної біологічному різноманіттю, а також інформації про національні/внутрішні заходи і досвід, викладеній у акті ЮНЕП UNEP/CBD/COP/9/20/Add.1 від 20.03.2008 р., було зазначено, що у визначенні біологічного різноманіття, яке дається у КБР, наголошується на різноманітності всередині генів, видів і екосистем та між ними. Визначення масштабу і значущості змін параметру варіабельності біорізноманіття може виявитися складним завданням. Тому, як і у випадках заходів зі збереження і сталого використання, метою яких є збереження максимального обсягу генетичного, видового і екосистемного різноманіття, у рамках діяльності, пов'язаної з відповідальністю і відшкодуванням, необхідно буде, можливо, спочатку концентрувати увагу на відчутних проявах біорізноманіття, які перш за все сприяють різноманітності: його компонентах-генах, популяціях видів і екосистемах [13]. Отже, збитки біорізноманіттю мають такі компоненти:

- втрата біорізноманіття, визначена рішенням конференції сторін VII/30 як довгострокове або постійне кількісне або якісне скорочення компонентів біорізноманіття та їх можливостей забезпечення товарів і послуг, що підлягає вимірюванню в глобальному, регіональному і національному масштабах [14];

- зміни повинні мати несприятливий або негативний характер – під цим мається на увазі необхідність встановлення при оцінці змін біорізноманіття наслідки його впливу. Цей аспект був відображений у більш загальному висновку Групи експертів, закріпленому в акті ЮНЕП UNEP / CBD / EG-L & R / 1/2 / Rev.1, а саме, що зміни не обов'язково можуть бути такими, що заподіюють шкоду, і такими вони будуть лише за наявності несприятливих або негативних наслідків[15, п. 19];

- зміни повинні бути значними: група експертів також зробила висновок, що для виникнення відповідальності збиток повинен перевищувати мінімальний поріг змін, якщо обсяг завданої шкоди нижче такого порогового рівня, то винна сторона не підлягає відповідальності [15].

У Зведеній доповіді викладено пропозиції щодо порядку встановлення збитку, підходи до відшкодування, проте так же, як і вищезазначені пропозиції щодо компонентів збитків біорізноманіттю, мають загальний, суто теоретичний характер. У рішенні IX/23 конференція сторін привітала видання Зведеної доповіді та закликала сторони КБР встановити міжнародні, національні правові режими, політичні та адміністративні заходи [16].

Пропозиції, викладені у Зведеній доповіді, наразі не були використані у міжнародному нормативному акті, котрий регулював би відповідальність держав за шкоду, заподіяну біологічному різноманіттю, зокрема біорізноманіттю морського середовища [17].

Спеціальна неофіційна робоча група відкритого складу з вивчення питань, що стосуються збереження та сталого використання морського біологічного різноманіття за межами дії національної юрисдикції, що діє в рамках мандату, наданого їй Резолюцією Генеральної асамблеї ООН 66/231 [18], доповідає про необхідність створення спеціального міжнародного акта, котрий дозволяв би притягати держави до відповідальності за недотримання положень КБР, також і необхідності дотримання принципу сталого використання біологічних ресурсів моря [19, п. 22]. Також робоча група зауважила, що більшість існуючих органів, на які покладено відповідальність за дії, які потенційно впливають на морське біорізноманіття за межами дії національної юрисдикції, мають у своєму розпорядженні секторальний та (або) регіональний мандат, але жоден із них не несе глобальної відповідальності за це питання в цілому [20, п. 14], що підтверджує висновки даного дослідження.

Усі перераховані прогалини в міжнародному регулюванні КБР, а також обмежена сфера дії Картахенського протоколу з біобезпеки та Нагойсько-Куала-Лумпурського протоколу призводять до того, що питання притягнення до відповідальності держав за шкоду, заподіяну біологічному різноманіттю морського середовища, залишається неврегульованим. За такого стану речей економічні інтереси держав переважатимуть над метою збереження біологічного різноманіття як невід'ємної складової навколишнього середовища для прийдешніх поколінь всього людства.

Література

1. Доповідь всесвітньої комісії з питань оточуючого середовища та розвитку “Наше спільне майбутнє” 1987 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf.

2. Курило В. І. Правове забезпечення збереження і використання генетичних ресурсів рослин через призму глобалізації проблеми біобезпеки / В. І. Курило, І. В. Гиренко, В. В. Курзова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. - 2012. - Вип. 173(3). - С. 97-115. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2012_173(3)__17.

3. History of the Convention [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/history/.

4. Конвенція про біологічне різноманіття [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_030.

5. Liability and Redress, Article 14.2 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/liability.

6. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття. Текст і Додатки. Монреаль 2000 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://bch.cbd.int/protocol/text/.

7. Нагойско-Куала-лумпурский дополнительный протокол об ответственности и возмещении за ущерб к Картахенскому протоколу по биобезопасности / Секретариат Конвенции о биологическом разнообразии. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://bch.cbd.int/protocol/NKL_text.shtml.

8. Brans E. The Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety and the EU Environmental Liability Directive: Similarities and Differences [Електронний ресурс] / E. Brans, D. Dongelmans – Режим доступу до ресурсу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2684847.

9. Резолюция 71/230, принятая Генеральной Ассамблеей 21 декабря 2016 года [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://undocs.org/ru/A/RES/71/230.

10. Progress of Work under the CBD [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/liability/work.shtml.

11. COP 4 Decision IV/10 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/decision/cop/default.shtml?id=7133.

12. Handbook of the Convention on Biological Diversity Including It’s Cartagena Protocol on Biosafety. 3rdedition. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/doc/handbook/cbd-hb-all-en.pdf.

13. UNEP/CBD/COP/9/20/Add.1 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-09/official/cop-09-20-add1-ru.pdf.

14. COP 7 DecisionVII/30 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/decision/cop/?id=7767.

15. UNEP/CBD/EG-L&R/1/2/Rev.1 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/doc/meetings/lr/eglr-01/official/eglr-01-02-rev1-en.pdf.

16. COP 9 Decision IX/23 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-09/cop-09-dec-23-ru.pdf.

17. Millen R. Transboundary Harm to Biological Diversity: Liability Under the Convention on Biological Diversity [Електронний ресурс] / Ronny S. Millen. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: https://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/117435/Millen_umn_0130E_12328.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

18. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 24 грудня 2011 року 66/231 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/472/70/PDF/N1147270.pdf?OpenElement.

19. Письмо Сопредседателей Специальной неофициальной рабочей группы открытого состава от 5 мая 2014 года на имя Председателя Генеральной Ассамблеи [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://undocs.org/A/69/82.

20. Письмо Сопредседателей Специальной неофициальной рабочей группы открытого состава от 25 июля 2014 года на имя Председателя Генеральной Ассамблеи [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/177.

Мельникович Б. А.,
аспірант Київського національного
торговельно-економічного університету
Надійшла до редакції: 23.04.2017

УДК 342.95:343.85

ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ

Дручек О. М.

У статті розглядаються стан та проблеми реформування підрозділів ювенальної превенції в системі Національної поліції України. Проаналізовано законодавчі та відомчі нормативно-правові акти, що визначають місце ювенальної превенції у структурі Національної поліції, її завдання та функції. Досліджено окремі проблеми визначення компетенції підрозділів ювенальної превенції та розподілу їх повноважень з іншими підрозділами Національної поліції. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності підрозділів ювенальної превенції.

***Ключові слова**: ювенальна превенція, Національна поліція, функції, повноваження, профілактика, дитина, правопорушення, шкільний офіцер поліції.*

В статье рассматриваются состояние и проблемы реформирования подразделений ювенальной превенции в системе Национальной полиции Украины. Проанализированы законодательные и ведомственные нормативно-правовые акты, определяющие место ювенальной превенции в структуре Национальной полиции, ее задачи и функции. Исследованы отдельные проблемы определения компетенции подразделений ювенальной превенции и распределения их полномочий с другими подразделениями Национальной полиции. Сформулированы предложения по совершенствованию административно-правового регулирования деятельности подразделений ювенальной превенции.

***Ключевые слова**: ювенальная превенция, Национальная полиция, функции, полномочия, профилактика, ребенок, правонарушения, школьный офицер полиции.*

The article deals with the state and problems of reforming the juvenile prevention units in the system of the National Police of Ukraine. The article analyzes legislative and departmental legal acts defining the place of juvenile prevention in the structure of the National Police, its tasks and functions. The separate problems of definition of competence of juvenile preventive units and distribution of their powers with other units of the National Police are investigated. The proposals on improving administrative and legal regulation of activity of juvenile preventive units are formulated.

***Keywords**: juvenile prevention, national police, functions, authorities, prevention, child, offense, school police officer.*

Постановка проблеми. Одним із завдань реформи Міністерства внутрішніх справ є створення поліції нового зразка з удосконаленою функціональною структурою та видозміненими завданнями. У межах реалізації першочергових заходів здійснено перегляд статусу міліцейських підрозділів, що займалися проблемами дітей, зокрема переформатування характеру їх діяльності згідно міжнародно-правових стандартів із прав дитини. Організація у системі органів Національної поліції підрозділів ювенальної превенції наразі розглядається як важливий етап формування національної системи ювенальної юстиції [1; 2; 3], проте має багато проблем і потребує усебічного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика діяльності правоохоронних органів перебувала і перебуває в центрі уваги таких вчених, як: О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, С.Д. Гусарєв, А.П. Заєць, М.І. Козюбра, О.М. Коропатов, І.Б. Коліушко, О. В. Кузьменко, М. В. Лошицький, Т.П. Мінка, О.В. Негодченко, В.Я. Тацій, В. В. Чернєй та ін. Теоретичні і практичні питання превентивної діяльності активно розробляють А.П. Головін, Є.В. Додін, Д.Г. Заброда, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, В.І. Олефір, О.І. Остапенко, О.П. Рябченко, О.І. Семчик, Х.П. Ярмакі та ін. Питання реалізації ювенальної політики в цілому та правоохоронними органами зокрема порушувалися у роботах Т.В. Варфоломеєвої, Н.М. Крестовської, О. В. Максименко, Н. В. Лесько, М.М. Прокопенко, Р.М. Опацького та ін. Безпосередньо тему профілактики правопорушень серед дітей опрацьовано у дисертаціях С.Г. Поволоцької, Я.М. Квітки, М. П. Легецького. Адміністративно-правову діяльність кримінальної міліції у справах дітей комплексно досліджував О.В. Нікітенко. Останнім часом проблематика превентивної діяльності підрозділів Національної поліції порушується у роботах В.В. Гаркуші, В.А. Глуховері, Т. Я. Назар, С.М. Школи та ін. Проте, сучасного погляду на проблеми формування та діяльності поліцейських підрозділів ювенальної превенції не вироблено.

Метою статті є дослідження сучасного стану та проблем адміністративно-правового регулювання діяльності підрозділів ювенальної превенції у структурі Національної поліції. Для досягнення зазначеної мети передбачено виконання таких завдань: проаналізувати нормативну базу, що регламентує діяльність підрозділів ювенальної превенції у структурі Національної поліції; визначити проблеми становлення системи ювенальної превенції; надати науково обґрунтовані пропозиції щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Характеристика адміністративно-правового статусу будь-якого державного органу передбачає з'ясування його місця у системі органів публічної влади. Зазначимо, що хоча система і структура Національної поліції в цілому мають закріплення у нормативно-правових актах, проте питання організації та функціонування її окремих структурних підрозділів ще не мають свого вирішення. Так само у стані формування залишається схема розподілу повноважень кожного зі структурних підрозділів Національної поліції, їх компетенція, форми та методи діяльності. Зазначене вимагає від компетентних органів подальшої правової регламентації окреслених питань, що базувалася б на науково обґрунтованих рекомендаціях учених-правників та на потребах практики.

Відповідно до Закону України "Про Національну поліцію" Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, що служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [4]. Завданнями Національної поліції є: реалізація державної політики у сферах забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку; унесення

© О.М. Дручек, 2017

на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [5]. Законом закріплено організаційну структуру загальної системи поліції, до якої, зокрема, віднесено:

– центральний орган управління поліцією, до складу якого входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань;

– територіальні органи поліції як юридичні особи публічного права, які утворюються в межах граничної кількості поліції й коштів, визначених на її утримання.

У Законі України "Про Національну поліцію" функціональна структура Національної поліції окреслена доволі схематично, зокрема, до неї віднесено: кримінальну поліцію; патрульну поліцію; органи досудового розслідування; поліцію охорони;спеціальну поліцію; поліцію особливого призначення [4]. Відповідно до законодавства, визначення структури і повноважень підрозділів Національної поліції віднесено до компетенції її Голови.

Затверджене постановою Кабінету міністрів № 877 від 28 жовтня 2015 р. Положення про Національну поліцію [5] не містить прямої норми щодо її структури. Пунктом 11 Положення до компетенції Голови Національної поліції, зокрема, віднесено:

затвердження штатного розпису (штату) центрального органу управління Національної поліції, штатного розпису (штату) та кошторису територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів Національної поліції;

затвердження положення про структурні підрозділи центрального органу управління Національної поліції.

Вивчення питання про місце підрозділів ювенальної превенції в структурі Національної поліції ускладнено тим, що положення про структурні підрозділи центрального органу управління поліції поки що не існує, тому для виконання завдань дослідження нами використовувалися накази та інші нормативно-розпорядчі документи Національної поліції.

Відомо, що до вступу у силу Закону України "Про Національну поліцію" спеціальним підрозділом, що реалізував міліцейські повноваження у сфері ювенальної юстиції, була кримінальна міліції у справах дітей (КМСД), яка функціонально належала до кримінального блоку, пізніше – до міліції громадської безпеки. В ході реформування КМСД було переформатовано у відділи (сектори) ювенальної превенції з підпорядкуванням їх управлінням (відділам) превенції. Але статус самої поліції превентивної діяльності на сьогодні у законодавстві також не закріплено. Зокрема, у Законі України "Про Національну поліцію" у частині визначення її структури превентивна поліція не згадується. На нашу думку, цей недолік необхідно якнайшвидше усунути шляхом внесення доповнення до закону. Також необхідно розробити і належним чином затвердити нормативно-правові акти, які б закріплювали структуру та функції поліції превентивної діяльності, права та обов'язки її працівників.

Відсутність нормативних документів, які б закріплювали структуру Національної поліції, обумовлює звернення у пошуках відповіді на дане питання до офіційного сайту Національної поліції [6]. Розміщена у відповідному розділі сайту інформація уможливлює висновок про те, що наразі структуру центрального органу управління Національної поліції (її апарату) репрезентують тридцять два структурно відокремлені підрозділи, серед яких – Департамент превентивної діяльності. До основних завдань та функцій Департаменту, згідно з п. 4 Положенням про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України (затверджене наказом НПУ від 27.11.2015 №123), зокрема, належить:

– у порядку та в спосіб, визначений законодавством, здійснення контролю за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;

– ужиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі;

– ужиття заходів із запобігання та припинення насильства в сім'ї;

–організація індивідуальної превентивної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, роботи з протидії втягненню дітей у злочинну діяльність, пияцтво, зайняття жебрацтвом та іншу протиправну діяльність[7].

Відповідно до наказу Голови Національної поліції від 17 липня 2017 р. у складі Департаменту превентивної діяльності створено Управління ювенальної превенції. Основним завданням Управління ювенальної превенції є: превентивна робота з дітьми; протидія і попередження випадків сімейного насильства; робота з дітьми, які порушили закон; супровід дітей, які залишилися без батьківського піклування; розшук дітей [8].

Незначний термін існування цього підрозділу ускладнює об'єктивацію оцінки першого періоду його роботи. Беручи до уваги зазначене, вельми актуальними вважаємо якнайскорішу розробку і затвердження Положення про Управління ювенальної превенції, що у даному контексті виступатиме необхідним атрибутом органу публічного адміністрування.

Попри той факт, що відділи (сектори) ювенальної превенції в структурі Національної поліції існують вже майже два роки, констатуємо відсутність нормативного акта, який би регламентував їхню діяльність. Наразі основним документом, яким керуються у своїй роботі співробітники підрозділів ювенальної превенції, є Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затверджена наказом МВС від 19.12.2012 № 1176 [9]. Але зазначена інструкція, навіть після внесення до неї змін, не відповідає завданням ефективного публічного адміністрування ні в частині визначення статусу та організаційно-правових засад діяльності підрозділів ювенальної превенції, ні в частині закріплення її функцій та повноважень. 31 березня 2017 р. на офіційному сайті Національної поліції було оприлюднено проект наказу МВС "Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України"[10]. Наразі наказ так і залишається у статусі проекту, хоча його підписання є дуже актуальним. Аналіз документу свідчить, що Інструкція має регулювати наступне коло питань: основні завдання та повноваження підрозділів ювенальної превенції; ведення профілактичного обліку дітей підрозділами ювенальної превенції; організація заходів із встановлення місцезнаходження дитини, яка зникла безвісти;організація та координація діяльності підрозділів ювенальної превенції; основні напрями взаємодії підрозділів ювенальної превенції з

органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями. Інструкція (проект) визначає такі завдання підрозділів ювенальної превенції: 1) профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 2) ужиття заходів індивідуальної профілактики з дітьми, схильними до вчинення правопорушень; 3) встановлення місцезнаходження дітей у разі їх безвісного зникнення; 4) ужиття заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї дітьми та стосовно них, жорстокого поводження з дітьми; 5) ужиття заходів запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб [10].

Порівняння завдань новостворених підрозділів ювенальної превенції із завданнями, які раніше покладалися на КМСД свідчить, що основним видом діяльності перших наразі визначено профілактичну роботу. Зокрема, на них не покладаються завдання, що їх виконувала КМСД: розкриття кримінальних правопорушень, учинених дітьми; організація та здійснення заходів індивідуальної профілактики з дітьми, що вчинили адміністративні та кримінальні правопорушення, були засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільненими зі спеціальних виховних установ. Крім того, за новим законодавством, значно звужуються повноваження працівників підрозділів ювенальної превенції щодо розшуку дитини, яка безвісти зникла: якщо раніше до повноважень працівника КМСД входило проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за фактом безвісно зниклої дитини (за дорученням слідчого чи прокурора), то співробітники підрозділів ювенальної превенції наразі таких повноважень не мають. За офіційною інформацією Департаменту комунікації Національної поліції, наразі прийнято рішення про закріплення функції розшуку дітей виключно за підрозділами карного розшуку, а основною функцією Управління ювенальної превенції у зазначеному напрямі буде запобігання випадкам зникнення дітей, а також недопущення їх рецидиву [11]. Для розшуку безвісті зниклих дітей репрезентовано створення спільних груп, до складу яких входитимуть представники ювенальної превенції та карного розшуку. Чи буде такий механізм взаємодії ефективним – покаже час, проте у будь-якому випадку зазначене управлінське рішення потребує узгодження з існуючими нормами та формального закріплення.

Принцип повноти та об'єктивності наукового пошуку вимагає вивчення організаційно-правових засад діяльності такого суб'єкту превентивної діяльності у середовищі дитини, як шкільні офіцери поліції. Зазначений інститут запроваджено на виконання положень Концепції першочергових заходів реформування системи МВС (затвердженої Розпорядженням КМУ від 22 жовтня 2014 р. № 1118) [12], Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (затвердженої розпорядженням КМУ від 23 листопада 2015 р. № 1393) [13] та положень Угоди про партнерство між МВС та МОН (від 29 лютого 2016 р.) [14]. Відповідно до змісту угоди, протягом 2016-2017 навчального року у навчальних закладах міст Івано-Франківськ, Львів, Одеса та Київ запроваджено експериментальну модель співпраці навчальних закладів і поліції "Шкільний офіцер поліції", метою якої є сприяння діяльності закладів освіти щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного навчального середовища. Угодою передбачено співпрацю навчальних закладів і поліцейських, які призначені шкільними офіцерами поліції. Останні працюють у партнерстві з учнями, вчителями, адміністрацією, керівництвом школи, батьками, іншими органами поліції та громадою задля створення та підтримки здорової і безпечної шкільної громади. Угода визначає коло завдань шкільного офіцера поліції, а саме: проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою "Школа і поліція"; проведення індивідуальних зустрічей з учнями та (або) їхніми батьками (особами, які їх замінюють); забезпечення вчасного та ефективного реагування на виклики керівників навчальних закладів; участь у батьківських зборах і педагогічних радах; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед батьків та педагогічних працівників щодо попередження негативних явищ в учнівському середовищі. Угода визначає обов'язки шкільного офіцера поліції: бути присутнім у школі та проводити профілактичну роботу з учнями, залучаючи їх до позитивних видів діяльності; планувати та впроваджувати разом із відповідальною особою заходи, направлені на попередження правопорушень серед учнів, а також заходи реагування на інциденти, які сталися на території школи; встановлювати й підтримувати конструктивні, засновані на довірі, стосунки з адміністрацією навчального закладу, вчителями, учнями та їх батьками; брати участь у засіданнях рад з профілактики злочинності, за потреби – у зборах батьківських комітетів та педагогічних нарадах у навчальному закладі; пропагувати законослухняну поведінку серед учнів та поширювати серед них відповідні інформаційні матеріали; забезпечувати вчасне та ефективне реагування (реагувати) на виклики відповідальної особи; інформувати персонал навчального закладу, представників батьківських комітетів, учнівського самоврядування щодо негативних явищ у молодіжному середовищі; інформувати батьків щодо порядку дій та установ, з якими потрібно зв'язатися у випадку зникнення дитини; надавати допомогу жертвам правопорушень; виконувати інші обов'язки згідно з чинним законодавством України. Офіцер може виступати також консультантом, допомагаючи працівникам школи визначати необхідні дії у разі насильницької поведінки та пояснювати процедури поліцейського розслідування.

Відповідно до інформації, розміщеної на офіційному сайті Національної поліції України, результати першого етапу реалізації програми визнано успішним, тому з початку 2017-2018 навчального року його проведення здійснюється вже на території юрисдикції п'яти Управлінь патрульної поліції, що охоплюють 7 міст, поряд із 4 пілотними. Загалом цю діяльність на постійній основі здійснюватимуть 87 патрульних поліцейських у 11 містах [15]. Постає запитання: чому цю програму реалізовує Управління патрульної поліції, а не інші підрозділи (Управління ювенальної превенції чи Департамент превентивної діяльності, наприклад, до компетенції яких належать питання профілактики)? Тим більше, що в Угоді міститься норма про те, що на посаду шкільного офіцера поліції може бути призначена особа, яка пройшла спеціальне навчання (тобто має бути за освітою педагогом або психологом), система ж підготовки офіцерів патрульної поліції поки що не передбачає набуття навіть основ педагогіки чи дитячої психології. Отже, вважаючи інститут шкільних поліцейських необхідним і актуальним

у системі органів здійснення ювенальної політики, пропонуємо на посади шкільних офіцерів поліції призначати не патрульних, а працівників підрозділів ювенальної превенції, що, на нашу думку, є абсолютно логічним із точки зору тих завдань, які стоять перед поліцією у сфері захисту прав дитини, а також більш виправданим з точки зору удосконалення адміністративно-правових засад її діяльності.

Висновок. З урахуванням наведених вище міркувань вважаємо, що реформування підрозділів ювенальної превенції у структурі Національної поліції України не можна вважати завершеним, проте наразі є можливою констатація позитивних і негативних тенденцій адміністративно-правового регулювання зазначеного процесу. До позитивних тенденцій, на нашу думку, слід віднести: врахування при визначенні статусу та завдань підрозділів ювенальної превенції вимог міжнародних документів у галузі прав дитини та стандартів поліцейської діяльності; переформатування характеру роботи зазначених підрозділів у плані перенесення акцентів з переважання адміністративної та каральної складової на превентивну; розробка первинних нормативних засад організації і діяльності підрозділів ювенальної превенції. Негативними тенденціями, зокрема, є: відсутність чітко визначеного адміністративно-правового статусу підрозділів ювенальної превенції (центрального – Управління ювенальної превенції – та територіальних); віднесення виконання програми "Шкільний поліцейський" до компетенції патрульної поліції, що не корелюється із призначенням даного підрозділу та професійно-кваліфікаційними вимогами до його співробітників; неврегульованість механізму взаємодії та відсутність норм, що закріплювали би повноваження працівників підрозділу карного розшуку та ювенальної превенції у разі створення групи з розшуку безвісти зниклих дітей. Маємо надію, що зазначені недоліки обумовлені не чим іншим, як проблемами формування системи поліції, вони отримають адекватну оцінку її керівництвом і будуть швидко усунені. Розроблення напрямів удосконалення організаційно-правових засад діяльності підрозділів ювенальної превенції зокрема вважаємо одним із актуальних завдань адміністративно-правової науки.

Література

1. Лесько Н.В. Система органів державної влади, що здійснюють профілактику правопорушень серед дітей: досвід зарубіжних країн / Н. В. Лесько // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. - 2016. - № 845. - С. 107-112. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_18

2. Глуховеря В.А. Національна поліція: стан та проблеми реформування / В. А. Глуховеря // Форум права. - 2016. - № 5. - С. 20–23. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_5_5

3. Школа С.М. Правові засади профілактичної роботи Національної поліції України / С. М. Школа // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. - 2016. - Вип. 3. - С. 129-132. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_3_31/

4. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

5. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-2015.

6. Офіційний сайт Національної поліції України: https://www.npu.gov.ua/uk/

7. За матеріалами сайту Національної поліції України: https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2162814

8. Глава Нацполіції призначив начальника новоствореного Управління ювенальної превенції[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/news/glava-nacpoliciji-priznachiv-nachalnika-novostvorenogo-upravlinnya-yuvenalnoji-prevenciji-426478.html.

9. Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 19 грудня 2012 р. № 1176

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13.

11. За матеріалами сайту Національної поліції України: https://kyiv.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/214428.

12. Нацполіція впроваджує нові методи розшуку зниклих дітей, - Аброськін[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/451385/natspolitsiya_vprovadjuye_novi_metody_rozshuku_znyklyh_diteyi_abroskin/.

13. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ: Розпорядження Кабінету Міністрів Українивід 22 жовтня 2014 р. № 1118-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/247780692/R01118-00.doc.

14. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015// Указ, Стратегія від 25.08.2015 № 501/2015[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015.

15. Лист Міністерства освіти і науки України від 27.05.2016 "Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції "Шкільний офіцер поліції" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pedrada.com.ua/article/193-qqq-16-m9-05-09-2016-chim-zaymatimetsya-shklniy-oftser-polts.

16. За матеріалами сайту Національної поліції України: https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2185548.

Дручек О. М.,
аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.04.2017

УДК 343.2

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СТРОКІВ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Тарасенко Р. В.

У статті розкривається проблема визначення строків проведення експертиз у кримінальному провадженні, аналізуються положення чинного Кримінального процесуального кодексу України, відомчих інструкцій Міністерства юстиції України та Міністерства внутрішніх справ України. Наводяться статистичні дані щодо проведення експертиз, результати експертного опитування працівників органів досудового розслідування Національної поліції України, працівників установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Перелічуються фактори, що впливають на збільшення строків проведення експертиз у кримінальному провадженні. Обґрунтовано, що більш суворе визначення строків проведення призначених експертиз, у т.ч. в положеннях Кримінального процесуального кодексу України, може призвести до зниження ступеня достовірності такого джерела доказів, як висновок експерта.

Ключові слова: *кримінальне провадження, судова експертиза, спеціальні знання, слідчий, експерт, доказ.*

В статье раскрывается проблема определения сроков проведения экспертиз в уголовном производстве, анализируются положения действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, ведомственных инструкций Министерства юстиции Украины и Министерства внутренних дел Украины. Указываются статистические данные относительно проведения экспертиз, результаты экспертного опроса работников органов досудебного расследования Национальной полиции Украины, работников учреждений судебных экспертиз Министерства юстиции Украины. Перечисляются факторы, влияющие на увеличение сроков проведения экспертиз в уголовном производстве. Обосновано, что более строгое определение сроков проведения назначенных экспертиз, в т.ч. в положениях Уголовного процессуального кодекса Украины, может привести к уменьшению степени достоверности такого источника доказательств как вывод эксперта.

Ключевые слова: *уголовное производство, судебная экспертиза, специальные знания, следователь, эксперт, доказательство.*

Article includes the problem of determining the time of the examination in criminal proceedings, analyzed the provisions of the current Criminal procedural code of Ukraine, departmental instructions of the Ministry of justice of Ukraine and Ministry of internal Affairs of Ukraine. Specifies statistics on the examinations, the results of the expert interrogation of officials of preliminary investigation of the National police of Ukraine, employees of institutions of judicial examination of the Ministry of justice of Ukraine. Lists the factors affecting the increase of the time of the examination in criminal proceedings. It is proved that a more strict definition of the dates of the scheduled examinations, including the provisions of the Criminal procedural code of Ukraine, can lead to decrease in the reliability such source of evidence as a conclusion of the expert.

Key words: *criminal proceedings, judicial examination, expertise, investigator, expert, evidence.*

Під час досудового розслідування доволі часто трапляються ситуації, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Такого роду спеціальні знання безпосередньо не пов'язані з веденням кримінального провадження та за своїм змістом виходять за межі освітніх програм підготовки юристів, але ці знання традиційно використовуються при проведенні експертиз в інтересах кримінального судочинства. Виходячи зі змісту положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), проведення експертизи є формою використання спеціальних знань особою, яка володіє цими знаннями (експертом), що реалізується на підставі звернення сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду. При цьому КПК безпосередньо не визначає строків проведення експертизи.

Актуальність проблеми визначення строків проведення експертиз у кримінальному провадженні зумовлена значною увагою до неї з боку працівників практичних підрозділів. Так листом ГУНП в Одеській обл. (вих. № 3060 від 17.11.2016 щодо вдосконалення діяльності підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України) визначено питання нормативного регулювання термінів проведення призначених експертиз як таке, що потребує наукового розроблення. Актуальність цієї проблеми також підтверджується результатами експертного опитування працівників органів досудового розслідування Національної поліції. Останні схильні вважати, що недостатня урегульованість питання щодо строків проведення призначених експертиз негативно позначається на ефективності досудового розслідування, призводить до необґрунтованого затягування процесуальних строків і, відповідно, до порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Питання проведення експертиз та використання спеціальних знань під час досудового розслідування були предметом досліджень Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, Н. І. Кліменка, В. К. Лісіченка, М. А. Погорецького, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегая, В. В. Тіщенка, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітка, В. Ю. Калугіна, К. А. Садчикової та ін. Разом із тим, у науковій площині не досліджувалися проблеми визначення строків проведення експертиз в умовах чинного кримінального процесуального законодавства.

Метою статті є дослідження проблеми визначення строків проведення експертиз у кримінальному провадженні.

Проведення експертиз під час кримінальних проваджень є поширеним явищем, про що найкраще свідчать статистичні дані. Лише експертами Експертної служби МВС України у 2015 р. було проведено 238 217 експертиз, виконано 92 103 спеціальні дослідження, взято участь у проведенні 24 174 слідчих (розшукових) дій. У 2016 р. проведено 227 195 експертиз, 50 664 спеціальні до-

© Р.В. Тарасенко, 2017

слідження та взято участь у проведенні 54 026 слідчих (розшукових) дій.

Центральне місце в системі нормативно-правового регулювання проведення експертиз у кримінальному провадженні посідає КПК. За змістом норм КПК (ст.ст. 69, 101 та ін.) проведення експертизи під час досудового розслідування є однією з форм використання спеціальних знань компетентним суб'єктом – експертом. Іншою формою є використання спеціальних знань спеціалістом при наданні консультацій під час досудового розслідування та при залученні до проведення слідчих дій (ст. 71, 228, 236, 237, 240 КПК). Положення КПК містять посилання на можливість застосування слідчим, прокурором фахових знань при проведенні окремих слідчих дій. Наприклад, при проведенні огляду слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти відбитки та зліпки тощо (ч. 7 ст. 237 КПК). Але такого роду знання не є спеціальними та охоплюються освітніми програмами підготовки юристів (слідчих, прокурорів).

Положення КПК нерозривно пов'язують категорію "спеціальні знання" з персонами експерта та спеціаліста. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, то проводиться експертиза. Згідно і ч. 1 ст. 69 КПК експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України "Про судову експертизу" на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Варто підкреслити, що КПК прямо не передбачає жодних строків проведення експертиз у кримінальному провадженні. Виходячи зі змісту та сутності положень ст. 219 КПК, строки проведення експертизи мають укладатися в строки досудового розслідування. При цьому у ч. 1 ст. 296 КПК передбачена можливість продовження строку досудового розслідування, якщо додатковий строк необхідний для отримання доказів, які можуть бути використані під час судового розгляду, або для проведення чи завершення проведення експертизи за умови, що ці дії не могли бути здійснені чи завершені раніше з об'єктивних причин.

Дослідники Ю. В. Циганюк та О. В. Кравчук [4, с. 46] помилково зазначають, що кримінальне процесуальне законодавство визначає експертизу як одну зі слідчих (розшукових) дій, та вважають за доцільне наводити зміст ст. 28 КПК, яка визначає розумні строки їх проведення. Зазначені фахівці ймовірно керувалися тим, що глава 20 чинного КПК "Слідчі (розшукові) дії" містить положення ст.ст. 242–245. Однак із зазначеною вище думкою не можна погодитися, адже проводити слідчі (розшукові) дії згідно зі ст.ст. 36, 40, 41 КПК мають право лише прокурор, слідчий та оперативні підрозділи (за дорученням), тоді як експертизу згідно зі ст. 69 КПК має право проводити лише експерт. З урахуванням цього експертизу (або проведення експертизи) не можна вважати слідчою (розшуковою) дією. У цьому плані слідчою (розшуковою) дією потрібно вважати призначення та організацію проведення експертизи або ж залучення експерта для проведення експертизи, що переважно і здійснюється слідчими та входить до їхньої компетенції.

До того ж експерт, який проводить експертизу, не має права виконувати процесуальні дії та приймати процесуальні рішення, тож стосовно проведення експертизи не можуть бути застосовані положення ст. 28 КПК, що визначають розумні строки виконання або прийняття таких дій або рішень.

Зазначимо, що питання строків проведення експертиз, призначених під час досудового розслідування, більш ґрунтовно врегульовано на підзаконному рівні. Зокрема, вони передбачені відомчими інструкціями Міністерства юстиції України та Міністерства внутрішніх справ України, чиї експертні установи проводять переважну більшість експертиз. Так, згідно з п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 [2], строк проведення експертизи встановлюється залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) у межах:

- 10 календарних днів – щодо матеріалів із невеликою кількістю об'єктів та вирішуваних питань і простих за характером досліджень;
- 30 календарних днів – щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів та вирішуваних питань або середньої складності за характером досліджень;
- 60 календарних днів – щодо матеріалів із великою кількістю об'єктів та вирішуваних питань або складних за характером досліджень;
- понад 60 календарних днів – щодо матеріалів із великою кількістю об'єктів та вирішуваних питань (більше десяти), виходячи з фактично необхідного для експерта часу або особливо складних за характером досліджень;
- понад 90 календарних днів – якщо експертиза є особливо складною чи багатооб'єктною, потребує вирішення більше десяти питань або вирішення питань, які потребують декількох досліджень, чи налічує понад п'ять томів матеріалів справи або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ (у тому числі судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в зазначені строки.

Зазначеною Інструкцією передбачено, що більший розумний строк установлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який призначив експертизу (залучив експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. У разі значного завантаження експерта та перебування в нього на виконанні одночасно понад десяти експертиз, також і комісійних та комплексних, указані строки можуть бути переглянуті або встановлені додатково з урахуванням необхідного реального часу на їх виконання.

Майже аналогічні положення щодо строків проведення експертиз передбачені Тимчасовою інструкцією з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 11.11.2016 № 64н [3]. Зокрема, строк проведення судової експертизи або експертного дослідження встановлюється директором, заступником директора ДНДЕКЦ, НДЕКЦ або керівником відповідного відділу (сектора) залежно від складності дослідження з урахуванням наявного навантаження працівника в межах:

- до 10 робочих днів – щодо матеріалів, які належать

до категорії простих досліджень;

- до 20 робочих днів – щодо матеріалів, які належать до категорії середньої складності дослідження;

- від 30 до 120 робочих днів – щодо матеріалів, які належать до категорії складних та особливо складних досліджень.

У п. 15 інструкції [3] передбачено можливість перегляду строків проведення експертиз у разі значного завантаження експертів, що аналогічна зазначеній вище [2]. Обома інструкціями [2; 3] передбачено, що в разі відмови ініціатором у погодженні запропонованого більш тривалого строку проведення експертизи, ініціаторові надається пропозиція про призначення експертизи іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у ст. 7 Закону України "Про судову експертизу", при цьому матеріали повертаються ініціаторові призначення судової експертизи.

Разом із тим, існуюча система встановлення строків проведення експертизи не задовольняє практичних працівників. Експертне опитування працівників органів досудового розслідування Національної поліції засвідчує, що слідчі переважно зацікавлені в якомога швидшому проведенні призначених ними експертиз через необхідність додержання строків досудового розслідування, скорішого викриття осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, та відпрацювання слідчих версій по кримінальному провадженню.

Доцільність проведення експертизи під час досудового розслідування у найкоротші строки, окрім іншого, обумовлена обов'язком слідчого, прокурора у визначених законом випадках (ч. 2 ст. 242 КПК) звертатися до експерта для проведення експертизи. Зокрема, такий обов'язок виникає при вирішенні питань щодо: 1) установлення причин смерті; 2) установлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) установлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) установлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу; 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Експертним опитуванням працівників установ судових експертиз Міністерства юстиції України встановлено, що останні критично (негативно) ставляться до більш суворого визначення строків проведення експертизи у межах чинного законодавства. Така позиція експертів, з одного боку, викликана необхідністю додержання науково обґрунтованої методики проведення відповідної експертизи, на що потрібен час. З іншого боку, на сьогодні до експертних установ надходить велика кількість постанов слідчих, прокурорів, судів про призначення експертиз, і, відповідно, утворюється значне перенавантаження на експертів, які безпосередньо проводять експертизи.

Так, за оцінками експертів Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз, які займаються проведенням експертизи матеріалів та засобів відео-, звукозапису, вони навантажені відповідними матеріалами на два роки вперед. Слід зауважити, що експертам доводиться працювати на застарілому обладнанні, проводити фоноскопічні та інші дослідження на операційній системі та програмному забезпеченні 90-х років минулого сторіччя.

З усього викладеного вбачається, що на строк проведення експертиз у кримінальному провадженні впливає низка факторів, зокрема:

- багатооб'єктність та складність досліджень;

- необхідність додержання науково обґрунтованої методики проведення відповідної експертизи, що вимагає часу;

- наявне значне навантаження на працівників експертних установ;

- застарілість техніко-криміналістичних засобів, що використовуються експертами при проведенні досліджень;

- необхідність надання в окремих випадках ініціаторами проведення експертизи додаткових матеріалів, порівняльних зразків, матеріалів кримінального провадження, забезпечення безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для роботи експерта тощо.

Аналіз зазначених факторів дозволяє стверджувати, що більш суворе нормативно-правове врегулювання питання щодо строків проведення експертиз у кримінальному провадженні є недоречним. У свою чергу, проблема зменшення строків та пришвидшення проведення експертиз має вирішуватися шляхом вжиття заходів організаційного та кадрового характеру (збільшення числа працівників експертних установ або окремих секторів, покращання умов праці експертів, фінансування тощо).

Висновок. Суворе визначення строків проведення призначених експертиз, у т.ч. в положеннях чинного КПК України, є недоцільним та може негативно вплинути на ефективність експертної діяльності. Будь-яке намагання обмежити експертів у часі спонукатиме останніх до відхилення від передбаченої методики проведення експертизи, призведе до системного порушення принципів повноти й об'єктивності експертного дослідження, та, як результат, призведе до зниження ступеня достовірності такого джерела доказів, як висновок експерта.

На нашу думку, ч. 3 ст. 101 КПК України доцільно доповнити положенням щодо строків проведення призначених експертиз такого змісту: "Висновок експерта надається у строки, достатні для проведення досліджень, формулювання висновків та обґрунтованих відповідей на поставлені запитання з урахуванням строків, що передбачені методикою проведення відповідної експертизи, та навантаження на працівників відповідної експертної установи".

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квітня 2012 р. : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08 жовтня 1998 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

3. Про затвердження Тимчасової Інструкції з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України

№ 64н від 11 листопада 2016 р. // Офіційний сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу : http://dndekc.centrmia.gov.ua. - Назва з екрану.

4. Циганюк Ю.В. Строки проведення судових експертиз у процесуальному законодавстві України : порівняльний аналіз [Текст] / Ю. В. Циганюк, О. В. Кравчук // Криміналістичний вісник. - № 1 (25). – 2016. – С. 42-49.

Тарасенко Р. В.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 25.04.2017

УДК 343.346

ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ НЕЗАКОННОМУ ЗАВОЛОДІННІ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Холостенко А. В.

У статті розглядається питання щодо характеристики спеціальних технічних засобів, які використовуються при незаконному заволодінні транспортними засобами.

***Ключові слова**: незаконне заволодіння транспортними засобами, спеціальні технічні засоби, кодграбер, сканер сигналізації, станція активних перешкод (глушилка).*

Постановка проблеми. Ураховуючи те, що транспортні засоби є джерелом підвищеної небезпеки для оточуючих, забезпечення безпеки їх використання є одним із важливих завдань у країні. Незаконне заволодіння транспортними засобами позбавляє їхніх власників можливості реалізувати свої права відносно них, у результаті чого завдається суттєва шкода відносинам власності, безпеці руху та експлуатації джерела підвищеної небезпеки, створюється загроза життю та здоров'ю громадян, що обумовлює високу суспільну небезпечність цих діянь. Питання боротьби з незаконними заволодіннями транспортними засобами займає важливе місце в боротьбі зі злочинністю, оскільки дане правопорушення заподіює суттєву майнову шкоду як окремим громадянам, так і державі в цілому, а також сприяє вчиненню дорожньо-транспортних правопорушень. Завдані при цьому збитки обчислюються багатьма мільйонами гривень [1, с. 4]. Статистика незаконного заволодіння транспортними засобами в Україні залишається на високому рівні, за 2016 р. викрали 12205 автомобілів [2]. Найбільше випадків викрадення автомобілів минулого року було зафіксовано на Київщині, Дніпропетровщині та Одещині.

Метою статті є дослідження питання про тактико-технічні характеристики спеціальних засобів, які використовуються при незаконному заволодінні транспортними засобами.

Аналіз досліджень і публікацій. Загальними та спеціальними питаннями щодо незаконного заволодіння транспортними засобами займалися Б.В. Вежнавець [3; 4], Л.А. Висоцька [5], В.А. Зверяка [6], Д.О. Карабанов [7; 8], С.О. Колб [9; 10], С.Є. Петров [11; 12], Р.В. Щупаківський [13] та інші фахівці.

Виклад основного матеріалу. У примітці 1 до ст. 289 Кримінального кодексу України [14] під незаконним заволодінням транспортним засобом розуміється вчинене умисно, з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі. Предметом посягання при незаконному заволодінні є транспортні засоби, визначені у примітці до ст. 286 Кримінального кодексу України [14], до яких належать всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї, і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. Поширеність кримінального автобізнесу в даний час в Україні характеризується такими факторами:

– матеріальна шкода від даних злочинів має особливо великий розмір, оскільки вартість окремих автомобілів становить кілька десятків тисяч доларів;

– відносна простота здійснення таких злочинів, у зв'язку зі слабкою технічною захищеністю автомобілів, доступністю для злочинного посягання (тривале перебування в неохоронюваних місцях у процесі експлуатації);

– можливість для злочинців швидко зникнути з місця скоєння злочину, перегнати машину в інший населений пункт, регіон або навіть країну, уникнувши перевірочних заходів, до початку оперативно-розшукових та пошукових заходів;

– перехід зазначених злочинів у сферу кримінального бізнесу, контрольованого організованими злочинними організаціями з міжрегіональними та міжнародними зв'язками;

– організований характер розглянутих злочинів сприяє підвищенню рівня корупції серед співробітників правоохоронних органів.

При розгляді питання щодо використання при незаконному заволодінні транспортними засобами спеціальних технічних засобів слід сказати про те, що безпосереднім предметом даного різновиду незаконних заволодінь транспортними засобами стають заздалегідь визначені (у тому числі замовлені) автомобілі імпортного виробництва представницького чи бізнес класу (наприклад, Toyota, Mercedes, BMW, Lexus, Audi та ін.).

При незаконному заволодінні транспортними засобами, злочинцям досить бути забезпеченими сучасними спеціальними технічними засобами, розробленими для автомеханіків. За їх допомогою злочинниці можуть отримати доступ не тільки до речей, які знаходяться всередині автомобіля, але також мають можливість запустити двигун і заволодіти автомобілем. Найкваліфікованіша каста серед автозлочинців – це розробники і виробники спеціальних технічних засобів злому систем захисту. Усі технічні та наукові розробки ці фахівці ретельно вивчають у міру надходження на ринок і негайно застосовують на практиці у злочинній діяльності.

Сучасні автосигналізації – досить складні електронні вироби. Обмін між блоком сигналізації в автомобілі і брелоком відбувається по радіоканалу. Дуже зручно дистанційно закривати / відкривати автомобіль із брелока сигналізації, не використовуючи ключа. Більш складні сигналізації дозволяють здійснювати дистанційний запуск двигуна, що дозволяє прийти взимку в уже прогрітий

© А.В. Холостенко, 2017

автомобіль. З'явилося багато сигналізацій зі зворотним зв'язком, які дозволяють власнику, перебуваючи на відносно невеликому віддаленні від авто (зазвичай це сотні метрів), контролювати його стан. Така функція дозволить вчасно дізнатися, що хтось зачепив вашу машину на стоянці магазину або біля будинку. Виробники автосигналізацій розповідають нам, що сигналізації саме їх виробництва мають найстійкіший до перехоплення і злому спосіб радіообміну. Дійсно, способи радіопередачі в автосигналізаціях сильно покращилися останнім часом, з'явилося шифрування і навіть спроби боротьби з радіоперешкодами (введенням багатоканального обміну). Але, на жаль, виробники автосигналізацій завжди в ролі наздоганяючих із викрадачами. Зараз в Інтернеті можна спокійно купити спеціальну апаратуру (кодграбери) для злому практично будь-яких автосигналізацій.

Кодграбер – це пристрій, призначений для обману сигналізації автомобіля. Спочатку, у нього було досить мирне призначення: кодграбери використовувалися в службах сервісу для розблокування сигналізації машини в разі її відмови. Але кримінальний світ знайшов цьому пристрою інше призначення. Необхідно зазначити, що кодграбер – дорогий прилад, вартість якого порівнянна з вартістю недорогого автомобіля [15, с. 173].

З метою блокування GSM чи GPS сигналів, які транслюються GPS-навігаторами, установленими власниками на автомобілі з метою точного визначення місця знаходження свого авто, злочинці використовують спеціальні засоби, а саме глушилку сигналізації. Глушилка (генератор перешкод) – електронний пристрій, що генерує перешкоди на частоті роботи автосигналізації. Пристрій повністю блокує канал зв'язку між брелоком і блоком сигналізації в автомобілі. На відміну від кодграберів коштує копійки.

Окрім кодграбера злочинці можуть застосовувати сканер, здатний "підібрати" код методом перебору варіантів чи, навіть електрошокер, який просто "випалює" електроніку сигналізації напругою у кілька десятків тисяч вольт. Також для подолання складних та дорогих засобів захисту проти викрадення (імобілайзера, електронного замку тощо) використовують спеціальну комп'ютерну техніку (для зчитування, копіювання та відтворення сигналу електронної сигналізації), сканери для відключення додатково встановлених власником автомобіля засобів сигналізації і захисту та інші технічні засоби.

Висновки. Отже, спеціальні технічні засоби, що використовуються при незаконному заволодінні транспортними засобами, реально існують, продаються в Інтернеті абсолютно відкрито і їх наявність в кишені не є злочином. З огляду на криміногенний характер подібних пропозицій, вільний оборот таких пристроїв може становити загрозу. Експерти переконані, як би того не хотілося, не буває ані абсолютної надійності, ані абсолютної безпеки. Тому ефективного захисту можна домогтися лише комбінуванням різних методів і систем. Вихід експерти пропонують досить простий: слід поєднувати механічні, звукові, цифрові та супутникові системи захисту.

Література

1. Незаконне заволодіння транспортними засобами: особливості досудового розслідування: Науково-методичні рекомендації / Малиновська Т.М., Тихоненко Л.Л. – Харків: ХНУВС, 2015. – 46 с.

2. Як змінився стан криміногенної ситуації в Україні протягом 2016 року (у порівнянні з 2013-2015 роками)? // Режим доступу: http://baganets.com/blogs-baganets/jak-zm-nivsja-stan-krim-nogenno-situac-v.html.

3. Вежнавець Б.В. Особливості огляду місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортними засобами // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 165-168.

4. Вежнавець Б.В. Перевірка інформації про незаконне заволодіння транспортними засобами // Право України. – 2008. – № 5. – С. 118-121.

5. Висоцька Л.А. Деякі особливості скоєння крадіжок та угонів автомототранспортних засобів на сучасному етапі // Наукові розробки академії – вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ (за результатами науково-дослідних робіт у 1993 році): матер. конф. – К.: УАВС, 1994. – С. 182-185.

6. Зверяка В.А. Угон автотранспортных средств: проблемы и пути их разрешения: Монография. – Луганск: РИО ЛИВД, 1998. – 64 с.

7. Карабанов Д.О. Тактичні операції при розслідуванні незаконного заволодіння автотранспортними засобами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Академія адвокатури України. – К., 2011. – 21 с.

8. Карабанов Д.О. Тактичні операції при розслідуванні незаконного заволодіння автотранспортними засобами: монографія; Донец. юрид. ін-т МВС України. – Донецьк, Донец. від-ня, 2014. – 272 с.

9. Колб С.О. Оперативно-розшукова характеристика незаконного заволодіння транспортними засобами в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 32. – С. 92-94.

10. Колб С.О. Щодо змісту спеціального кримінологічного запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами в Україні // Митна справа. – 2015. – № 2. – С. 59-64.

11. Петров С.Є. Призначення комплексного дослідження транспортних засобів по справах про незаконне заволодіння автотранспортним засобом // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 1. – С. 286-292.

12. Петров С.Є. Призначення судових експертиз у справах про незаконне заволодіння транспортним засобом // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 66-173.

13. Щупаківський Р.В. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння чужим транспортним засобом: Монографія. – К.: Атіка, 2007 – 160 с.

14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

15. Спеціалізовані електронні системи АТЗ: навч. посіб. / В.Г. Кубата, С.В. Лубенець, В.Я. Фролов. – Харків: ХНАДУ, 2012. – 272 с.

Холостенко А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор ОДУВС
Надійшла до редакції: 06.03.2017

УДК 343.9

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАНЕСЕННЯМ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Загородній І. В.

У статті розглянуто сутність криміналістичної класифікації злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень і її значення для побудови методики розслідування злочинів вказаної категорії. Визначено критерії такої класифікації, наведено розгорнуту класифікацію нанесення тілесних ушкоджень за ознаками, які характеризують місце, час, обстановку, спосіб готування, вчинення та приховання цих злочинів, їх наслідки, психічне ставлення винного до вчиненого діяння, особистість злочинця та потерпілого, їх взаємостосунки до вчинення злочину.

Ключові слова: *тілесні ушкодження, розслідування нанесення тілесних ушкоджень, криміналістична класифікація нанесення тілесних ушкоджень.*

В статье рассмотрены сущность криминалистической классификации преступлений, связанных с нанесением телесных повреждений и ее значение для построения методики расследования преступлений указанной категории. Определены критерии данной классификации, представлена развернутая классификация нанесения телесных повреждений на основании признаков, характеризующих время, место, обстановку, способ приготовления, совершения и сокрытия этих преступлений, их последствия, психическое отношение виновного к совершенному деянию, личность преступника и потерпевшего, их взаимоотношения до совершения преступления.

Ключевые слова: *телесные повреждения, расследование нанесения телесных повреждений, криминалистическая классификация нанесения телесных повреждений.*

In the article the essence of the criminalistic classification of crimes related to the infliction of bodily injuries and its significance for the construction of methods for investigating crimes of this category are examined. The criteria for this classification are determined, a detailed classification of the infliction of bodily injuries is presented on the basis of signs characterizing the time, place, environment, the way of preparation, commission and concealment of these crimes, their consequences, the mental attitude of the offender to the committed act, the identity of the offender and the victim, their relationship before committing crime.

Key words: *bodily injuries, investigation of bodily injury, forensic classification of bodily harm.*

Постановка проблеми. Попри очевидну актуальність проблеми розроблення сучасних науково обґрунтованих методик розслідування насильницьких злочинів, у вітчизняній криміналістичній науці виконано порівняно невелику кількість досліджень, присвячених питанням методики розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. У свою чергу, у структурі криміналістичної методики розслідування злочинів зазначеної категорії важливе місце посідає їх класифікація за криміналістично значущими критеріями.

Дослідження за темою. Проблемам побудови методики розслідування насильницьких злочинів, а також розробці їх криміналістичної класифікації, приділено уваги в роботах Ю.П. Аленіна, В.П. Колмакова, В.В. Логінової, В.О. Коновалової, М.І. Панова, С.О. Сафронова, В.В. Тіщенка, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура та інших дослідників.

Метою статті є визначення сутності криміналістичної класифікації злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень та наведення розгорнутої класифікації цих злочинів за криміналістично значущими ознаками.

Викладення основного матеріалу. Класифікація як засіб наукового пізнання знаходить достатнє широке застосування в сучасній криміналістиці. Підкреслюється, що класифікація – один з ефективних наукових методів (прийомів) дослідження явищ об'єктивного світу, у тому числі й злочинів. При цьому це один з найбільш простих, початкових і у той же час вкрай необхідних пізнавальних прийомів [3, 30].

У криміналістиці знаходить підтримку позиція, згідно з якою під час розроблення окремої криміналістичної методики обґрунтованим є використання класифікації злочинів, побудованої не лише з використанням суто криміналістичних ознак, а й класифікації на підставі кримінально-правових критеріїв. Із цим варто погодитись, оскільки кримінально-правові критерії класифікації злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень, є безперечно важливими для забезпечення потреб криміналістики, адже в кінцевому підсумку криміналістична діяльність зводиться насамперед до встановлення в діянні особи ознак складу злочину.

Кримінальний закон передбачає достатньо широке коло діянь, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень. За способом законодавчого закріплення в Кримінальному кодексі України (далі – КК) злочини вказаної категорії слід поділити на дві основні групи. Першу їх групу передбачають злочини, передбачені розділом II КК (злочини проти здоров'я особи): умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК), умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК).

У той же час, кримінальному закону відомі й інші, так звані двооб'єктні злочини, які, посягаючи на інші охоронювані блага, супроводжуються нанесенням тілесних ушкоджень. У зв'язку із цим, до другої групи слід віднести злочини, що посягають на інші охоронювані законом правовідносини (проти авторитету органів державної влади, журналістів, правосуддя, встановленого порядку несення військової служби тощо), однак супроводжуються нанесенням тілесних ушкоджень різної тяжкості: незаконне введення в організм іншої особи наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів проти її волі, якщо це заподіяло середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому (ч. 2 ст. 314 КК), погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу

© І.В. Загородній, 2017

(ст. 345 КК), погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1 КК), погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК), погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК), погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК), погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК).

Також чинне кримінальне законодавство України розподіляє тілесні ушкодження за ступенем тяжкості, передбачаючи відповідальність за тяжкі, середньої тяжкості і легкі тілесні ушкодження.

У свою чергу, відповідно до ст. 121 КК, тяжкі тілесні ушкодження поділяються на небезпечні для життя в момент заподіяння, такі, що спричинили втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

Легкі тілесні ушкодження також поділяються на такі, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, і такі, що не спричинили зазначених наслідків.

Критеріями поділу в даному випадку є патологічний або медичний (визначає небезпечність тілесних ушкоджень для життя в момент їх заподіяння, а також характер і ступінь порушень цілісності і функцій тканин чи органів та тривалість впливу цих порушень на стан здоров'я), економічний (визначає ступінь втрати працездатності), а також естетичний (визначає знівечення обличчя потерпілого). Така класифікація надає можливість об'єднати в одному складі більш-менш однорідні за тяжкістю нанесеної здоров'ю шкоди дії і тим самим індивідуалізувати відповідальність за їх учинення.

Для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень використовуються Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6 [1].

Іншим кримінально-правовим критерієм класифікації тілесних ушкоджень є форма вини, відповідно до якої всі тілесні ушкодження поділяються на умисні (статті 121, 122, 123, 124, 125, 314 ч. 2, 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405, 406 КК) і необережні (ст. 128 КК).

У свою чергу, умисні тілесні ушкодження можуть бути нанесені з прямим та непрямим умислом, а також з прямим невизначеним (неконкретизованим) умислом, непрямим неконкретизованим умислом, альтернативним умислом. Необережне нанесення тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень можливо у формі як злочинної самовпевненості, так і злочинної недбалості.

Тілесні ушкодження за кримінально-правовими критеріями (наявність або відсутність кваліфікуючих та пом'якшуючих обставин) також поділяються на: тілесні ушкодження без кваліфікуючих обставин; тілесні ушкодження з кваліфікуючими обставинами; тілесні ушкодження, вчинені за обставин, які пом'якшують покарання.

Попри безперечну важливість класифікації злочинів за кримінально-правовими підставами, її недостатньо для визначення науково обґрунтованої методики розслідування, оскільки кримінально-правові ознаки неспроможні забезпечити врахування усіх тих особливостей злочинних діянь, які мають значення для виявлення та розкриття злочинів. Створення цілеспрямованих, диференційованих і завдяки цьому, більш корисних для практики рекомендацій потребує інших, ефективніших шляхів класифікації злочинів, в основі якої повинні лежати саме криміналістичні критерії [5, 86-87].

У загальному вигляді криміналістична класифікація – це засіб упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками [2, 162].

Як слушно зазначає В. Журавель, здійснення криміналістичної класифікації не є самоціллю, оскільки вона розглядається як підстава для побудови системи окремих криміналістичних методик [2, 162]. Саме класифікація на підставі криміналістичних критеріїв дозволяє конкретизувати коло обставин, окреслених предметом доказування, визначити типовий перелік проміжних (допоміжних) фактів, а також оптимальну послідовність і засоби їх встановлення [6, 22].

На думку В.О. Образцова, як самостійний критерій криміналістичної класифікації може виступати фактично кожен з елементів криміналістичної характеристики злочинів. До таких критеріїв автор відносить спосіб учинення злочину (має найважливіше значення), обстановку, знаряддя, засоби, місце вчинення злочину, його наслідки, безпосередній предмет злочинного посягання, умови його охорони від посягання, особливість злочинця і образ його поведінки до і після вчинення злочину (також і наявність чи відсутність злочинного досвіду), особистість потерпілого і дані, що його характеризують, способи приховання слідів злочину і особи, що його вчинила [6, 22-24].

Погоджуючись у цілому з наведеним підходом, уважаємо, що криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, доцільно провести насамперед за критеріями, які характеризують місце, час, обстановку, спосіб готування, вчинення та приховання цих злочинів, їх наслідки, психічне ставлення винного до вчиненого злочину, особистість злочинців та потерпілих, їх взаємостосунки до вчинення злочину.

Перш за все, при розробленні рекомендацій із розслідування обов'язково слід враховувати класифікацію тілесних ушкоджень за місцем їх учинення. За цим критерієм злочини вказаної групи слід поділити на: 1) учинені за місцем проживання злочинця або потерпілого (у квартирах, приватних будинках, дворах); 2) учинені за місцем роботи чи навчання злочинця або потерпілого, у тому числі в адміністративних приміщеннях (навчальних закладах, територіях підприємств, установ, організацій); 3) учинені у громадських місцях, у тому числі місцях стихійного відпочинку громадян (розважальних закладах, кафе, барах, парках, скверах, ринках, спортивних майданчиках, на залізничному, автомобільному та іншому транспорті тощо); 4) учинені в безлюдних місцях.

Що стосується часу вчинення злочину, то нанесення тілесних ушкоджень можна групувати за порою року, днями тижня, робочими та вихідними (неробочими, святковими) днями, часом доби (світлий або темний час) тощо.

Залежно від обстановки вчинення злочинів тілесні ушкодження поділяються на: 1) нанесені в присутності близького оточення злочинця і потерпілого (членів сімей, родичів, друзів, колег по роботі). Це переважно ушкодження, що наносяться під час сімейно-побутових конфліктів. Особливістю їх розслідування є те, що учасники

і очевидці конфлікту не завжди зацікавлені в даванні правдивих показань і об'єктивному розслідуванні події; 2) нанесені в присутності сторонніх осіб, не знайомих злочинця та потерпілому; 3) нанесені за відсутності свідків. У цих випадках уся вихідна інформація надходить від потерпілого. Окремо можна виділити групи злочинів, по яких злочинець затриманий на місці злочину, або є дані для розкриття злочину по гарячих слідах.

Залежно від оточуючих умов, що склалися на момент учинення злочину, слід виділити тілесні ушкодження, нанесені: 1) в умовах воєнного стану; 2) в умовах надзвичайного стану; 3) під час масових заворушень; 4) під час масових спортивних змагань та інших культурно-розважальних заходів; 5) під час політичних акцій, мітингів, масових акцій громадської непокори; 6) у місцях позбавлення волі (виправні та виховні колонії, слідчі ізолятори, арештні доми); 7) під час затримання, арешту, при невиконанні законних вимог співробітників органів правопорядку.

Залежно від сфери життя, в якій вчиняються злочини зазначеної категорії, можна виділити тілесні ушкодження, що нанесені: у побутовій сфері; у зв'язку з професійною діяльністю потерпілого або злочинця; у політичній та громадській сфері.

Особливе криміналістичне значення має класифікація тілесних ушкоджень за способом їх готування, нанесення та приховання.

За способом готування злочини, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, слід поділити на такі, що: заплановані заздалегідь, супроводжувались попереднім вивченням жертви і підшукуванням знарядь злочину; учинені без підготовки, унаслідок раптово виниклого умислу.

За способом нанесення тілесні ушкодження поділяються на: нанесені шляхом застосування будь-яких знарядь; нанесені без використання знарядь, тобто з використанням лише фізичної сили злочинця – шляхом ударів руками, ногами, головою або шляхом поштовхів, кидків, больових прийомів, зштовхування з висоти, виштовхування з транспортного засобу, що рухається тощо.

У свою чергу, залежно від характеру знаряддя нанесення тілесного ушкодження можна виділити: 1) ушкодження, що вчиняються з використанням холодної, вогнепальної, газової, пневматичної зброї, отруйних та вибухових речовин і пристроїв; 2) ушкодження, що вчиняються з використанням предметів побутового використання; 3) ушкодження, що вчиняються з використанням предметів, випадково знайдених злочинцем на місці вчинення злочину і використаних для нанесення тілесних ушкоджень; 4) ушкодження, учинені з використанням транспортних засобів; 5) ушкодження, що вчиняються за допомогою тварини (цькування собаки тощо). Зрозуміло, злочинці можуть використовувати декілька перелічених типів знарядь, їх поєднання.

У деяких випадках тілесні ушкодження можуть бути нанесені і шляхом бездіяльності.

За характером дій по прихованню злочину серед злочинів зазначеної категорії слід виділити такі, що супроводжуються: 1) діями з приховання (зміна, знищення) знарядь і інших слідів злочину; 2) діями з приховання злочинцем своєї участі у вчиненні злочину (маскування зовнішності, приведення жертви у несвідомий стан, інсценування іншої події, штучне створення алібі); 3) діями, пов'язаними з впливом на жертву та очевидців після вчинення злочину (залякування, вмовляння, тиск, підкуп тощо).

Що стосується розподілу тілесних ушкоджень за наслідками, то, як уже зазначалося, кримінальне законодавство поділяє їх на тяжкі, середньої тяжкості і легкі тілесні ушкодження.

Поряд із цим у судовій медицині тілесні ушкодження класифікують залежно від: 1) наслідків (смертельні і несмертельні); 2) морфологічних і фізіологічних ознак дії на організм: анатомічні (крововиливи, садна, рани, переломи та тріщини, вивихи, ушкодження внутрішніх органів з порушенням їх цілісності чи без неї); функціональні (біль, струс окремих органів чи всього організму, шок); 3) чинників зовнішнього середовища, які діяли на організм: фізичні (ушкодження, спричинені тупими та гострими предметами, вогнепальною зброєю, дією крайніх температур, усі види механічної асфіксії, ураження електричним струмом та ін.); хімічні (отруєння, хімічні опіки); біологічні (інфекційні та бактеріальні); психічні (стрес, переляк та ін.) [4, 83-84].

Важливим класифікаційним критерієм при розподілі злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень, є мотив злочину. За мотивами вчинення тілесні ушкодження є підстави поділити на:вчинені з хуліганських спонукань; учинені з мотивів помсти, ревнощі, інших низинних мотивів, внаслідок неприязних стосунків із потерпілим; учинені на замовлення; учинені у відповідь на неправомірні дії потерпілого.

За суб'єктом нанесення тілесні ушкодження поділяються на нанесені одноособово і нанесені групою осіб. У свою чергу, групове нанесення тілесних ушкоджень за ступенем організованості є підстави поділити на: нанесені групою осіб без попередньої змови, які випадково тимчасово об'єдналися для нанесення тілесних ушкоджень потерпілому; нанесені групою осіб, що об'єдналися для вчинення такого злочину за попередньою змовою; нанесені членами організованої групи.

Залежно від соціально-демографічної характеристики злочинців, можна виділити такі підстави криміналістичної класифікації нанесення тілесних ушкоджень, як: вік – нанесені неповнолітніми, дорослими і окремо – особами похилого віку; стать – тілесні ушкодження, нанесені чоловіками та жінками.

Також тілесні ушкодження можуть бути нанесені злочинцем уперше, повторно або неодноразово.

В основу криміналістичної класифікації тілесних ушкоджень можуть бути покладені і соціально-психологічні якості злочинця. Так, залежно від стану психічного здоров'я злочини вказаної категорії є підстави поділити на вчинені: 1) психічно здоровими особами; 2) особами з психічними відхиленнями, які не виключають осудність (психопатія, олігофренія у стадії дебільності, алкоголізм, наркоманія, залишкові явища черепно-мозкових травм, органічні захворювання центральної нервової системи, епілепсія, судинні захворювання з психічними змінами, шизофренія у стані стійкої ремісії та деякі інші психічні розлади і захворювання), у тому числі тими, що перебувають на психіатричному та наркологічному обліку;3) неосудними особами; 4) обмежено осудними особами.

Що стосується криміналістичної класифікації нанесення тілесних ушкоджень за ознаками жертви злочину, то, як і у випадку зі злочинцем, як класифікаційні критерії можна використовувати такі ознаки, як кількість потерпілих, стать, вік, стан психічного здоров'я жертви тощо.

Важливе значення для розслідування злочинів,

пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, має вивчення психологічного портрету потерпілого, його способу життя до вчинення стосовно нього злочину, а також характер стосунків із потерпілим. За ознаками соціально-психологічного портрету потерпілого тілесні ушкодження є підстави поділити на:нанесені особі, яка позитивно характеризується у побуті, не має судимостей та не притягувалась до адміністративної відповідальності (перш за все, за порушення громадського порядку); нанесені особі, яка характеризується негативно, має в минулому судимості, притягувалась до адміністративної відповідальності, у тому числі за порушення громадського порядку, схильній до антисуспільного способу життя, бродяжництва, випадкових зв'язків.

Практичне значення має класифікація злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, залежно від тих відносин, в яких перебували потерпілий та злочинець, чи були вони знайомі або взагалі не знали один одного. За вказаним критерієм злочини цієї категорії поділяються на: нанесення тілесних ушкоджень особою, яка перебувала у родинних, спільних побутових або дружніх стосунках; нанесення тілесних ушкоджень іншою особою, яка відома потерпілому; нанесення тілесних ушкоджень особою, яка познайомилася з потерпілим безпосередньо перед учиненням злочину;нанесення тілесних ушкоджень особою, яка хоча і не є відомою потерпілому, але щодо особи якої є інша інформація, насамперед, показання свідків, особливі прикмети та ін.; нанесення тілесних ушкоджень невідомою особою, прикмети якої роздивились потерпілий або очевидці події; нанесення тілесних ушкоджень невідомою особою, прикмети якої не вдалося роздивитися ані потерпілому, ані очевидцям події.

Висновки. Під час розроблення методики розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, доцільним є використання класифікації злочинів, побудованої як на підставі кримінально-правових критеріїв, так і з використанням суто криміналістичних ознак.

Розгорнуту криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, доцільно проводити за ознаками, які характеризують місце, час, обстановку, спосіб готування, учинення та приховання цих злочинів, їх наслідки, психічне ставлення винного до вчиненого діяння, особистість злочинця та потерпілого, їх взаємостосунки до вчинення злочину. Така класифікація дозволяє конкретизувати коло обставин, що підлягають установленню, сприяє оптимізації процесу досудового розслідування і виконання завдань кримінального провадження.

Література

1. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6 [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95

2. Журавель В. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування / В. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2002.- № 3 (30). – С. 160-166.

3. Комаров В.К. Вопросы криминалистической классификации преступлений несовершеннолетних / В.К. Комаров // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. – Свердловск: УрГУ, 1978. – С. 30-39.

4. Романюк І.М. Характеристика передбачених чинним кримінальним законодавством України злочинів, що тягнуть заподіяння шкоди здоров'ю / І.М. Романюк // Проблеми професійної підготовки слідчих: Матер. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 27.04.2007). – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2007. – С. 82-85.

5. Танасевич В., Образцов В. Криміналістична класифікація злочинів і її значення для окремих методик розслідування // Радянське право. – 1977. - № 9. – С. 85-89.

6. Танасевич В.Г., Образцов В.А. Методики расследования и криминалистическая классификация преступлений // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. – Свердловск: УрГУ, 1978. – С. 19-25.

Загородній І.В.,
аспірант кафедри криміналістики НУ "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 23.04.2017

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Прокоп М. Р.

У статті досліджено тактико-організаційні особливості проведення огляду місця події при отриманні інформації про незаконне видобування корисних копалин, запропоновано відповідний алгоритм дій слідчого у складі слідчо-оперативної групи. Виділено типові риси, властиві огляду місця події при розслідуванні означених кримінальних правопорушень, а також основні завдання огляду місця події, охарактеризовано його етапи та методи. З'ясовано основні об'єкти, які підлягають дослідженню в ході огляду місця події.

Ключові слова: *незаконне видобування корисних копалин, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події, слідчий, спеціаліст.*

В статье исследованы тактико-организационные особенности проведения осмотра места происшествия при получении информации о незаконной добыче полезных ископаемых, предложен соответствующий алгоритм действий следователя в составе следственно-оперативной группы. Выделены типичные черты, присущие осмотру места происшествия при расследовании указанных уголовных правонарушений, а также основные задачи осмотра места происшествия, охарактеризованы его этапы и методы. Определены основные объекты, которые подлежат исследованию в ходе осмотра места происшествия.

Ключевые слова: *незаконная добыча полезных ископаемых, следственные (розыскные) действия, осмотр*

© М.Р. Прокоп, 2017

места происшествия, следователь, специалист.

This article investigates the tactical and organizational features of inspection of the scene for obtaining information on illegal mining, also submits an appropriate algorithm of the investigative actions of the investigative team. Highlighted the typical features, which are characteristic for inspection of the scene in the investigation of mentioned criminal offenses, described its stages and methods.

Analysis of investigative and court practice of illegal mining of national importance allowed us to select the main tasks of inspection of the scene: clarify the situation of illegal mining; receive data about who could commit a criminal offense and the number of criminals; detect tracks and other objects to be seized; identify the witnesses; ascertain the approximate amount of damage caused to the environment; obtain the necessary data for the following investigative (search) operations and covert investigative actions; establish the causes and conditions that contributed to the commission of criminal offenses.

It is established that the main objects which must be investigated during the inspection of the scene firstly are: land areas where was committed the illegal mining; tools of illegal mining; a place of storage of illegal mining; containers for storage of mineral resources; vehicles, machinery, and equipment, designed for transportation of extracted minerals and other facilities.

The author concludes that, in general, the tactics of inspection of the scene for obtaining the information on illegal mining of national importance can be characterized by the following typical features: security of participants; coordination of the investigator and other members of the investigative group; mandatory involvement of relevant specialists (surveyor, miners, geologists, chemists and others); using of several ways for inspection, and preference of an appropriate way depends on a situation; sampling of illegally extracted minerals; measures for preservation of the seized objects; drafting and accession of plans and schemes with locations of sampling to the scene inspection protocol; using modern photo and video fixation.

***Keywords**: illegal mining, investigative (search) actions, inspection of the scene, investigator, specialist.*

Постановка проблеми. Огляд місця події є первинною і невідкладною слідчою (розшуковою) дією. Це пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первісному, незмінному стані, оскільки будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів, зміну слідової картини. Невідкладність огляду місця події пояснюється також необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку злочинця, а також проведення інших слідчих дій, спрямованих на розкриття злочину [1, с. 218].

На сучасному етапі економічного та соціального самоствердження сучасного українського суспільства, боротьба зі злочинністю є одним із головних державних завдань. Вкрай напруженою залишається й нинішня екологічна ситуація на території України [2, с. 157], яка характеризується деградацією екосистеми, невпинним зростанням захворюваності та смертності населення та іншими негативними наслідками.

Питання боротьби з екологічною злочинністю в Україні на сьогодні не втрачає своєї актуальності у зв'язку з кількісними та якісними змінами у її структурі. З'являються нові види злочинів, удосконалюються способи їх учинення та приховування, зростає професіоналізм злочинців, їх технічна оснащеність. Часто незаконне видобування корисних копалин характеризується організованим характером та особливим зухвальством, супроводжується "кришуванням" та лобіюванням інтересів. Так на Рівненщині в рамках спецоперації "Бурштин" затримано Сарненського прокурора з обвинуваченням в організації злочинного угруповання з незаконного видобутку бурштину та двох організаторів незаконного видобутку дорогоцінного каміння [3].

Розслідування незаконного видобування корисних копалин може бути ефективним, якщо воно ґрунтується на узагальненнях слідчої практики та поєднане з використанням криміналістичних рекомендацій і наукових знань. Стосується це й проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події, особливість якої полягає в специфічних особливостях огляду, виявлення, фіксації і вилучення речових доказів, використання спеціальних знань. Особи, які розслідують такі кримінальні правопорушення, відчувають труднощі при фіксації ознак і особливостей слідової картини. Це призводить до необхідності проведення повторних оглядів, що нерідко відбувається тоді, коли необхідні сліди безповоротно втрачені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії криміналістики з'ясуванню питань огляду місця події приділялася значна увага такими науковцями, як Р.С. Бєлкін, Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Т.В. Варфоломєєва, В.А. Журавель, М.П. Климчук, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, С.С. Чернявський, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько та ін.

Формування цілей статті. Водночас, з прийняттям у 2012 р. нового КПК України, змінились окремі процесуальні та криміналістичні підходи до вирішення проблем проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень цього виду. Потребують з'ясування йуточнення окремі організаційні й тактичні аспекти огляду місця події при отриманні інформації про здійснення незаконного видобування корисних копалин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд місця незаконного видобування корисних копалин має свої особливості, які вимагають від слідчого спеціальної підготовки, високої кваліфікації, ретельності в роботі. Як слушно зазначає В. О. Коновалова, специфіка даної слідчої (розшукової) дії полягає у тому, що: огляд місця події має на меті виявлення невизначеного кола доказів, характер яких диктується особливостями злочину, способом його вчинення і приховування; при виявленні тієї або іншої інформації слідчий повинен вирішити питання щодо її відносності до розслідуваного злочину та доказового значення [4, с. 49–50].

Аналіз слідчої та судової практики розслідування незаконного видобування корисних копалин дозволяє виділити такі основні завдання огляду місця події: а) установлення обстановки незаконного видобування корисних копалин; б) з'ясування даних про те, хто міг вчинити кримінальне правопорушення та кількість злочинців; в) виявлення слідів та інших об'єктів, які підлягають вилученню; г) установлення очевидців події; д) з'ясування орієнтовного розміру шкоди, завданої навколишньому природному середовищу; е) отримання необхідних даних для проведення наступних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; ж) встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню

кримінального правопорушення.

Основними об'єктами, що підлягають дослідженню в ході огляду місця події, є насамперед: а) ділянки місцевості, де безпосередньо вчинене незаконне видобування корисних копалин; б) знаряддя незаконного видобування корисних копалин; в) місця зберігання незаконно видобутих корисних копалин; г) тара для зберігання корисних копалин; д) транспортні засоби, механізми та пристосування, призначені для вивозу видобутих корисних копалин та інші об'єкти.

Ключове значення для встановлення обставин кримінального правопорушення має швидке й точне визначення місця події. На підготовчому етапі до виїзду на місце події основним завданням слідчого є інформаційно-тактичне і матеріально-технічне забезпечення проведення огляду. Насамперед, слідчий повинен одержати найбільш повну інформацію про подію і умови, в яких необхідно буде працювати; встановити, які дії були прийняті щодо охорони місця події, які були внесені зміни. Слід зауважити, що слідчому огляду підлягають об'єкти, які можуть нести загрозу життю та здоров'ю як учасникам слідчої (розшукової) дії, так і населенню. Тому перед виїздом на місце події слідчий повинен повідомити місцеві органи влади та органи Державної служби України з надзвичайних ситуацій (щодо необхідності проведення заходів захисту населення (недопущення доступу населення до нелегальних шахт та їх обвалів, тощо) [5, с. 25].

Особливість підготовки до огляду місця події таких злочинів полягає також у тому, що слідчому доцільно за участю інспектора-криміналіста використовувати науково-технічні засоби, фотоапаратуру та відеотехніку, а за участю відповідних спеціалістів - прилади для відібрання проб гірничої породи тощо, які повинні бути підготовлені до виїзду на місце незаконного видобування корисних копалин.

Дані, отримані в результаті огляду, нерідко є вихідною інформацію для організації оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з переслідуванням злочинця по "гарячих слідах", встановлення свідків, організації системи загороджувальних заходів. При огляді місця події використовуються всі сучасні методи фіксації обстановки - фотозйомка (орієнтуюча, оглядова, вузлова, детальна), відеозапис (особливо за необхідності фіксації обстановки, яку важко детально описати в протоколі огляду: протяжність території, значні руйнування тощо). До протоколу огляду слід додати схематичний план місця події.

Під час огляду важливою є координація дій слідчого та інших членів слідчо-оперативної групи – оперативних співробітників та спеціаліста, який повинен обиратись слідчим з огляду на специфіку розглядуваних кримінальних правопорушень.

За допомогою інспектора-криміналіста вдається швидше та більш кваліфіковано (з урахуванням практичного досвіду і навичок, притаманних йому) провести результативний огляд, більш точно сформулювати опис слідів і ознак для внесення в протокол, вказати на ймовірний механізм утворення слідів у зв'язку з подією, щодо якої проводиться розслідування. Його участь в огляді може допомогти слідчому обрати найбільш правильну тактику огляду.

Відповідно до ч. 3 ст. 237 КПК України слідчий для участі в огляді місця події може запросити спеціалістів [6]. Крім того, відповідно до Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події вживаються такі заходи: прибувши для участі в огляді, спеціалісти отримують від слідчого необхідну інформацію про обставини вчиненого, дії учасників огляду, здійснені до їх прибуття, завдання, які необхідно вирішити, та надалі виконують доручення слідчого, які стосуються використання його спеціальних знань; на початку огляду слідчий спільно зі спеціалістами визначають межі та порядок проведення огляду, після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події; після отримання доручення слідчого на проведення динамічної стадії огляду місця події та завдання на виявлення слідової інформації спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого узгоджують свої дії із слідчим та за його погодженням приступають до проведення огляду місця події; перед переміщенням об'єкта (з метою огляду та виявлення слідової інформації) спеціалістом здійснюється його вузлова фотозйомка; під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціалісти застосовують наявні технічні засоби та використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату - руйнівні методи виявлення слідової інформації [6].

Також Інструкцією визначено, що перед використанням руйнівних методів пошуку слідів спеціалісти повинні отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах. Під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціалісти надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення) [7].

В якості спеціалістів слідчий, залежно від виду та способу незаконного видобування корисних копалин повинен залучати: маркшейдерів, гірників, геологів, хіміків, працівників Державної екологічної інспекції Міністерства екології та природних ресурсів.

Метою залучення до огляду місця події оперативних працівників є: а) охорона місця незаконного видобування корисних копалин та підтримання порядку на цій території; б) обстеження прилеглої території; в) опитування присутніх осіб; г) спостереження за поведінкою окремих осіб; д) проведення дій, пов'язаних з затриманням злочинців, розшуком незаконно видобутих корисних копалин, знарядь вчинення злочину та інших об'єктів.

По приїзду на місце події слідчий перевіряє виконання вказівок щодо охорони місця події; видаляє сторонніх осіб; встановлює зміни, які були внесені; підбирає понятих; інструктує учасників.

Криміналістикою визначено, що робочий етап огляду місця події складається із загального і детального огляду. Загальний огляд починається з визначення його меж, вирішення питання про вихідну точку та спосіб огляду. Завданням слідчого на стадії загального огляду слідчому є встановлення об'єктів, які знаходяться на місці події, визначення їх взаємного розташування та взаємозв'язку з іншими елементами обстановки.

Як свідчить практика, слідчому доцільно розпочати огляд місця події з ділянки, на якій здійснюється (здійснювалось) незаконне видобування корисних копалин, техніки, інших знарядь та пристосувань. Під час огля-

ду місця незаконного видобування корисних копалин найдоцільнішим видається застосування фронтального методу, оскільки, зазвичай, місце події характеризується великою кількістю та розосередженістю слідів і речових доказів.

Залежно від ситуації, для здійснення огляду місця події можуть бути обрані й інші методи огляду - концентричний, ексцентричний або комбіновані. Так у ситуації, коли при незаконному видобуванні корисних копалин використовувалася спеціальна техніка, механізми та пристосування, призначені для їх видобування, слідчому слід використовувати концентричний метод огляду місця події з метою виявлення та фіксації використання вказаної техніки. У ситуації, коли при незаконному видобуванні корисних копалин злочинцями використовувалися такі знаряддя, як насоси, лопати, кирки тощо, слідчому доцільно проводити огляд місця події з використанням ексцентричного методу, оскільки основна частина слідів зосереджена у місці безпосереднього видобування корисних копалин.

Перш ніж перейти від загального до детального огляду, слідчий повинен ретельно вивчити сліди злочину та його наслідки. Під час детального огляду об'єкти детально оглядаються, здійснюються попередні дослідження (експрес-аналізи); вилучаються сліди тощо.

На заключній стадії слідчий повинен: а) скласти протокол огляду місця події; б) упакувати вилучені об'єкти та вжити заходів щодо їх збереження; в) вирішити питання щодо заявлених клопотань учасників.

У протоколі огляду місця події фіксуються результати огляду місця події. Слідчий визначає: загальну характеристику місця події; його межі; стан; найменування та вид оглянутих об'єктів; спосіб вчинення кримінально протиправних дій; виявлені сліди на місці незаконного видобування корисних копалин тощо. В описовій частині протоколу огляду зазначається: а) характеристика, місцезнаходження та межі ділянки (або приміщення); б) можливі шляхи підходу та відходу злочинців; в) взаєморозташування ділянок (приміщень); г) характеристика обстановки та окремих її частин, предметів, слідів та місця їх виявлення; положення, розміри, стан, особливості, способи і засоби, що використовувалися для виявлення та дослідження; д) особливі обставини, характерні для даної обстановки, в тому числі й негативні. У методичній літературі слушно зазначається, що в протоколі не може мати місце чітке найменування незаконно видобутих корисних копалин, характеристика яких у період огляду не визначена. Наприклад, не можна писати "бурштин-сирець". У таких випадках виявлені незаконно видобуті корисні копалини визначаються в протоколі виразом "гірська порода, зовнішньо схожа на бурштин-сирець" тощо [5, с. 27].

Згідно з криміналістичними рекомендаціями, в протоколі огляду повинні максимально повно вказуватися індивідуальні ознаки та особливості вилучених речей та предметів. При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування (ч. 5 ст. 237 КПК України) [6].

У заключній частині протоколу огляду місця події обов'язково вказується перелік вилучених об'єктів та куди вони направлені (чи передані). Характерною ознакою означених кримінальних правопорушень є те, що зазвичай слідчим вилучаються великі об'єми незаконно видобутих корисних копалин; техніка, якою вчиняли незаконне видобування (екскаватори, вантажні автомобілі тощо). Зазначається, які технічні засоби були використані, найменування об'єкта зйомки, модель технічного засобу, спосіб зйомки тощо. Крім того, у протоколі має бути вказівка на складання планів, схем, креслень тощо, в яких позначаються ділянки незаконного видобування корисних копалин, місцезнаходження кожного пункту вилучення проб для проведення аналізів. У разі заявлення клопотань учасниками огляду, слідчий повинен прийняти по них відповідні рішення, про що також зазначити у протоколі.

Варто зауважити, що якісне проведення огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин державного значення дозволить також одержати криміналістично значиму інформацію, яка може бути використана при висуненні версій, визначенні напрямку розслідування.

Висновки. Загалом, тактику огляду місця події при отриманні інформації про незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення можна охарактеризувати такими типовими рисами: а) забезпечення безпеки учасників огляду; б) обов'язкове залучення відповідних спеціалістів (маркшейдерів, гірників, геологів, хіміків та ін.); в) використання декількох способів огляду залежно від ситуації огляду; г) відібрання проб незаконно видобутих корисних копалин; д) вжиття заходів щодо збереження вилучених об'єктів; е) складення та приєднання до протоколу огляду місця події планів та схем з зазначенням місць відібрання проб; є) використання сучасних засобів фото- та відеофіксації.

Література:

1. Криміналістика: [підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти] /Кол. авторів: В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – 684 с.

2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – 258 с.

3. Інтернет стаття : На Рівненщині затримали прокурора та організаторів незаконного видобутку бурштину від 12.09.2016 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zik.ua/.../na_rivnenshchyni_zatrymaly_shche_odnogo_

4. Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений / В.Е. Коновалова. – Х.: Вища школа, 1978. – 144 с.

5. Особливості досудового розслідування за фактами незаконного видобування бурштину-сирцю [Текст] : метод. рек. / [Чернявський С. С., Алєксєєва-Процюк Д. О., Василинчук В. І., Вознюк А. А. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 64 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13.04. 2012 (в ред. від 05.01.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.

7. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : Затверджено наказом МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/ l378204.

Прокоп М.Р.,
аспірант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 ІПФПНП ЛьвДУВС

Надійшла до редакції: 19.04.2017

УДК 343

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНОГО МЕТОДУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Славинська М. А.

У статті автором запропоновано організаційні заходи і тактичні прийоми проведення такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент на основі системно-параметричного методу А.І. Уйомова. При описанні автор розкриває алгоритм застосування та використання під час проведення слідчого експерименту.

Ключові слова: *слідчий експеримент, організація, організаційне забезпечення, тактичні прийоми, системно-параметричний метод, відтворення.*

В статье автором предложены организационные мероприятия и тактические приемы проведения такого следственного (розыскного) действия, как следственный эксперимент на основе системно параметрического метода А.И. Уйомова. При описании автор раскрывает алгоритм применения и использования во время проведения следственного эксперимента.

Ключевые слова: *следственный эксперимент, организация, организационное обеспечение, тактические приемы, системно-параметрический метод, воссоздание.*

Organizational measures and tactical options of carrying out such investigative activities as the investigative experiment which based on the system-parametric method of A.I. Uyomov are proposed by the author in the article. The author describes algorithm of implementation and use of this method when carrying out the investigative experiment.

Keywords: *investigative experiments, organization, organizational support, tactical maneuver, system-parametric method, reconstruction.*

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень виникає потреба в перевірці наявних доказів шляхом проведення такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент. Результативність та якість проведення цієї слідчої (розшукової) дії залежить від того які методи застосовуються для її реалізації. Отже, актуальність цієї статті зумовлена недостатньою науковою розробленістю, яка призводить до зниження якості та результативності досудового розслідування.

Розкриттю проблематиці проведення відтворення обстановки й обставин події у вигляді слідчого експерименту висвітлювали вчені – криміналісти та процесуалісти: Р.С. Бєлкін, О.М. Васильєв, М.А. Салтевський, К.О. Чаплинський, Т.М. Балицький та ін.

Як відомо, слідчий експеримент – це окрема слідча дія, яка проводиться з метою перевірки можливості і способу вчинення. Автором запропоновано застосувати "Системно-параметричний метод" А.І. Уйомова [1] з урахуванням умов КПК України [2] для проведення такої складної слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент.

Суть системно-параметричного методу А.І. Уйомова полягає в тому, щоб отримати взаємозв'язок та досягти позитивного результату. Головною метою зазначеного методу є системний підхід, який виявляє взаємозв'язок доказів. Конкретизує ці докази та виявляє додаткові. Правила застосування зазначеного методу такі.

1. Чітке дотримання визначеного плану (сценарію) проведення такої слідчої (розшукової) дій, як слідчий експеримент.

2. Виявлення взаємозв'язку між свідченнями (речовими доказами) та підозрюваним.

Умови застосування зазначеного методу:

1) провідна роль відводиться слідчому чи прокурору, який повинен ініціювати, організувати та спланувати результативне проведення слідчого експерименту;

2) неухильно дотримуватися Конституції України та кримінального процесуального кодексу України.

Перевагами застосування зазначеного методу є те, що він:

- допомагає суб'єктам досудового розслідування з'ясувати деталі події;
- у ході правильно організованого слідчого експерименту підтверджуються чи навпаки не підтверджуються слідчі версії;
- забезпечується наочність сприйняття події.

Недоліками застосування зазначеного методу є те, що:

- труднощі на підготовчому етапі у відтворенні точної моделі обстановки місця події;
- потрібен точний та якісний розрахунок сил і засобів для повної реконструкції події.

Очікуваними результатами від процесу застосування зазначеного методу є те, що він сприятиме:

- підтверджуванню або спростовуванню слідчої версії (також можливий нульовий результат слідчого експерименту);
- припущенню нових ідей, які ще не були розглянуті та відпрацьовані у процесі досудового розслідування;
- забезпеченню об'єктивності досудового розслідування;
- забезпеченню якості та результативності процесу досудового розслідування.

Необхідні матеріали для застосування зазначеного методу – техніко-криміналістичне обладнання. Строк активного застосування методу – від 30 хвилин до кількох годин.

Отже, необхідно підкреслити, що провідна роль відводиться слідчому. Саме він повинен продумати кожен етап проведення слідчого експерименту, для забезпечення ефективності цієї слідчої (розшукової) дії. Вкрай необхідно наукове обґрунтування, а саме застосування системно-параметричного методу.

Алгоритм застосування системно-параметричного методу А.І. Уйомова є таким.

Відповідно до ст. 240 КПК України до числа обов'язкових суб'єктів слідчого експерименту належать слідчий (прокурор), поняті, особи, чиї показання з відтворення дій, та захисник. До числа учасників слідчого експерименту, які запрошуються за ініціативою слідчого (прокурора), закон відносить підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та спеціаліста.

На підготовчому етапі слідчий або прокурор, переконавшись у необхідності проведення такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент, повинен вирішити

© М.А. Славинська, 2017

питання про можливість:

- відтворення (моделювання) обстановки, максимально наближеної до тієї, у якій відбулися дії або події, які потребують перевірки;
- відтворення (моделювання) суб'єктивних, психофізіологічних факторів;
- відтворення (моделювання) самих дослідних дій;
- проведення експерименту з погляду процесуальних і етичних вимог;
- проведення слідчого експерименту.

Слідчий або прокурор повинен чітко визначити мету проведення слідчого експерименту та можливість його проведення. Потрібно врахувати, які нові докази можуть бути отримані. Найчастіше слідчий експеримент проводять для з'ясування:

- відповідності показань будь-якого учасника процесу в умовах реальної обстановки місця події;
- можливості бачити або чути будь-що за певних умов;
- можливості існування певного явища, об'єктивної можливості певної дії;
- можливості здійснити ту чи іншу дію;
- можливості здійснити певні дії протягом заданого часу;
- як саме відбувалась певна подія;
- наявності певних професійних навичок;
- механізму події, що відбулися, та механізму слідоутворення;
- місцезнаходження й дислокації слідів злочину [9 с. 68].

Наступними діями є складання детального плану (сценарію) проведення слідчого експерименту із зазначенням конкретних завдань та термінів; визначення необхідності залучення до проведення слідчого експерименту спеціаліста; визначення кількості епізодів експериментального дослідження для врахування кількості понятих. Перед проведення слідчого експерименту слідчий або прокурор обов'язково повинен побувати на місці, ознайомитись з обстановкою, для врахування всіх деталей майбутньої реконструкції. Слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ним володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, яке розглядається в порядку, передбаченому КПК України.

Складання плану проведення слідчого експерименту передбачає такі кроки.

1. Визначити коло учасників слідчого експерименту з визначенням ролі кожного з них (слідчих, оперативних працівників, помічників слідчого, статистів, спеціалістів (фахівців), понятих та ін.) та забезпечити їх явку. Кримінальний процесуальний закон дає вичерпний перелік випадків залучення понятих, серед таких слідчих дій є проведення слідчого експерименту (ст. 240 КПК).

2. Визначити техніко-криміналістичне забезпечення при проведенні слідчого експерименту з урахуванням особливостей кримінального провадження, місцевості (засоби зв'язку, технічні засоби: освітлення, оптичні, вимірювальні, фіксації дослідження, тобто апаратура, пристрої, матеріали і приладдя) та перевірити їх готовність.

3. Підготувати запитання, які необхідно поставити особам (підозрюваний, свідок, потерпілий, захисник, представник), з діями яких пов'язаний слідчий експеримент. Визначити коло та послідовність питань, які необхідно з'ясувати.

4. Визначити послідовність слідчого експерименту та врахувати, щоб при цьому не створювалася небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижують їхню честь і гідність, не завдається шкода.

На основному етапі відбувається власне процес проведення слідчого експерименту, в основі якого покладено системно-параметричний метод. Під час проведення такої слідчої дії, як слідчий експеримент, потрібно виявити взаємозв'язок між свідченнями, доказами та виявленням нових доказів та фактів.

Рекомендовано використовувати для фіксації подій при проведенні слідчого експерименту відеозапис, тому що не завжди в слідчого є можливість помітити вираз обличчя, жести, фрази та інші маніпуляції учасників слідчого експерименту, які в подальшому, при перегляді відеозапису можуть мати значення при розслідуванні кримінального провадження.

У визначений день на місці проведення такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент, слідчий чи прокурор проводить детальний інструктаж з усіма учасниками слідчого експерименту з роз'ясненням прав та обов'язків присутніх осіб та ролі кожного з них. Потім запитує осіб, чиї показання будуть перевірятися, або підозрюваного, чи згодні вони взяти участь у слідчій дії. Після цього слід роз'яснити їхнє конституційне право не свідчити проти самої себе та своїх близьких родичів (ст. 63 Конституції, ст. 18 КПК). Свідок та потерпілий, які досягли віку кримінальної відповідальності, попереджаються про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, а свідок – також за відмову від дачі показань. Потрібно врахувати, що Конституція (ст. 63) і КПК (ст. 42, 240) надають право підозрюваному не свідчити проти самого себе і своїх близьких родичів. Отже, згода на участь у слідчому експерименті є правом підозрюваного, а не обов'язком. Відмова підозрюваного брати участь у проведенні слідчого експерименту, давати будь-які пояснення, пов'язані з проведенням цієї слідчої дії, виключає можливість проведення слідчого експерименту.

Захисник зобов'язаний використовувати всі зазначені в законі засоби і способи захисту з метою з'ясування обставин, що виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність, і надає обвинуваченому необхідну юридичну допомогу (ст. 60 КПК).

Спеціаліст (фахівець) за дорученням слідчого чи прокурора має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення місця або окремих речей, знімати відбитки, виготовляти зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження і які не були визначенні при першочерговому огляді місця події. Також спеціаліст має право під час проведення слідчого експерименту робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу. Участь спеціаліста обов'язково зазначається в протоколі проведення слідчого експерименту, який підписує він та інші учасники.

Потрібно врахувати таке поширене явище, як штучне створення причин і умов ігнорування участі в проведенні слідчого експерименту або дострокове припинення участі суб'єктів кримінального процесу та за можливістю запобігти цьому. Під час проведення слідчого експерименту слідчий чи прокурор складає детальний протокол згідно з вимогами ч. 6 ст. 240 КПК України. Крім того,

у протоколі докладно викладаються умови й результати слідчого експерименту із зазначенням всіх учасників.

Результати слідчого експерименту можуть бути позитивними або негативними. Позитивний результат означає, що певні дії можуть бути зроблені за відповідних умов, а явища або подія могла існувати, відбуватися в дійсності. Негативний – свідчить про неможливість учинення певних дій і існування події, явища за певних умов. Може бути отриманий і нульовий результат цієї слідчої дії, коли в ході експерименту не вдалося ані підтвердити, ані спростувати те чи інше припущення [6, с. 464]. Потрібно зазначити, що будь-який результат має значення для встановлення об'єктивної істини та створення нових слідчих версій.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що наведений алгоритм дій, пов'язаних із проведенням слідчого експерименту, створено на основі системно-параметричного методу. Також зазначений метод забезпечує більш глибоке розуміння цієї слідчої (розшукової) дії, а в подальшому сприятиме ефективному досягненню результату в процесі досудового розслідування та розкриттю злочину.

Література

1. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем / Авенир Иванович Уёмов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України": чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. - 382 с. – (Кодекси України).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 /О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. Ред.. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

4. Чернецький О.К. Прогностична діяльність слідчого при проведенні слідчого експерименту // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия "Юридические науки". – Т. 25 (64). – 2012. – № 2. – С. 232-237.

5. Чернецький О.К. Підготовка до проведення слідчого експерименту // Ученые записки Таврического национального универмитета им. В.И. Вернадского. Серия "Юридические науки". – Т. 24 (63). – № 1. – 2011. – С. 345-350.

6. Чернецький О.К. Результати слідчого експерименту, та їх доказове значення // Ученые записки Таврического национального универмитета им. В.И. Вернадского. Серия "Юридические науки". – Т. 26 (65). – № 1. – 2013. – С. 464-471.

7. Балицький Т.М. Учасники слідчого експерименту у кримінальному провадженні України // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 1. – Т. 3. – 2014. – С. 121-124.

8. Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011.-280 с.

9. Надибська О.Я. Пріоритети як предмет соціального пізнання: [монографія]. – Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2010. – 456 с.

10. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Особлива частина: [підручник] / В.М. Тертишник. – К.: Алерта, 2014. – 420 с.

Славинська М. А.,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.03.2017

УДК 343.2

ВИКОРИСТАННЯ ЗАЗДАЛЕГІДЬ ІДЕНТИФІКОВАНИХ (ПОМІЧЕНИХ) ЗАСОБІВ ПРИ ДОКУМЕНТУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗБУТУ ТОВАРІВ, ПРЕДМЕТІВ І РЕЧОВИН, ЗАБОРОНЕНИХ ДО ОБІГУ

Сокол Р. С.

У статті розкривається сутність та закономірності використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів при документуванні незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу. Аналізуються положення чинного Кримінального процесуального кодексу України, закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", положення криміналістичної тактики та практика роботи органів та підрозділів Національної поліції, на підставі чого виділяються правила використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів. Надається характеристика етапів використання слідчим заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів. Доведено, що використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів є характерною та невід'ємною рисою документування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, незалежно від об'єкту (наркотичні засоби, зброя, вибухові речовини тощо).

Ключові слова: *кримінальне провадження; негласні слідчі (розшукові) дії; заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби; товари, предмети і речовини, заборонені до обігу.*

В статье раскрывается сущность и закономерности использования заранее идентифицированных (помеченных) средств при документировании незаконного сбыта товаров, предметов и веществ, запрещённых в обороте. Анализируются положения действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности", положения криминалистической тактики и практика работы органов и подразделений Национальной полиции, на основании чего выделяются правила использования заранее идентифицированных (помеченных) средств. Даётся характеристика этапов использования следователем заранее идентифицированных (помеченных) средств. Доказано, что использование заранее идентифицированных (помеченных) средств является характерной и неотъемлемой чертой документирования незаконного сбыта товаров, предметов и веществ, запрещённых в обороте, независимо от объекта (наркотические средства, оружие, взрывчатые вещества и т.п.).

Ключевые слова: *уголовное производство; негласные следственные (розыскные) действия; заранее*

© Р.С. Сокол, 2017

идентифицированные (помеченные) средства; товары, предметы и вещества, запрещённые в обороте.

In the article reveals the essence and regularities of the use of pre-identified (discovered) resources while documenting the illegal sale of goods, articles and substances forbidden to a turn. Analysis of the provisions of the current Criminal procedural code of Ukraine, law of Ukraine. About operational-investigative activities", the provisions of criminalistic tactics and the practice of work of organs and units of the National police, on what basis are the rules to use pre-identified (discovered) resources. It is proved that the use of pre-identified (discovered) resources is a characteristic and essential feature of documenting the illegal sale of goods, articles and substances prohibited for circulation, regardless of the object (drugs, weapons, explosives and so on).

***Keywords**: criminal proceedings; covert investigative (search) actions; pre-identified (marked), tools, goods, items and substances, prohibited for circulation.*

Стаття 273 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) передбачає можливість використання при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів. Під заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами слід розуміти об'єкти матеріального світу, на які наноситься спеціальна помітка, що дозволяє відрізнити зазначені об'єкти від однорідних. Із криміналістичної точки зору використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів зумовлено необхідністю доведення винуватості особи в учиненні злочину шляхом фіксації факту слідового контакту підозрюваного (слідосприймаючий об'єкт) із заздалегідь поміченими засобами (слідоутворюючий об'єкт), якими можуть бути грошові кошти, товари, предмети і речовини, заборонені до обігу, документи та ін. Використання таких засобів дозволяє слідчому ефективно їх відшукувати й ідентифікувати, виявляти предмети оточуючої обстановки, яких підозрюваний міг торкатися після слідового контакту та реалізації об'єктивної сторони злочину (тайники, схованки тощо), виявляти місцезнаходження поміченого об'єкта або ж ланцюг посередників при передачі заздалегідь поміченого об'єкта.

Актуальність проблеми в контексті протидії незаконному збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, підтверджується статистичними даними. Так за 2016 р. було обліковано 5976 злочинів, пов'язаних зі збутом зброї, бойових припасів або вибухових речовин (ст. 263 КК), 1983 злочини, пов'язані зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК), 116 злочинів, пов'язаних зі збутом отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321 КК) тощо.

Питання нормативно-правових й організаційно-тактичних засад використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів розглядалися в наукових працях В.І. Василинчука, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, Р.В. Тарасенка, І.Ф. Хараберюша, Н.Т. Малаховської, І.О. Охримчука, Г.О. Пушкарьова, Л.П. Скалозуба, С.А. Сумського та ін. Разом із тим, у теорії криміналістики відсутні наукові праці, присвячені використанню заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів при документуванні незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу.

Метою статті є дослідження сутності та закономірностей використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів при документуванні незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу.

Сучасні реалії діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України вимагають перегляду та ґрунтовного вивчення питань використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів. Уперше тактичні особливості використання таких засобів були визначені у 60-х роках XX ст. у працях радянського автора Н. Т. Малаховської [2]. Із того часу використання фарбників та люмінесцентних речовин міцно увійшло в практику роботи правоохоронних органів, а самі речовини почали використовуватися в різних формах (порошки, фарба, воскові олівці, фломастери, маркери, аерозольні препарати) для помітки різних об'єктів.

Використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів потребує від слідчого або працівника оперативного підрозділу використання фахових криміналістичних знань, а також застосування необхідних матеріалів, зокрема:

- люмінесцентних або інших речовин (наприклад, препарати "Промінь-1", "Світлячок", "Резидент", люмінофорні фломастери, воскові олівці та ін.);
- технічних засобів виявлення слідів речовин (наприклад, ультрафіолетові освітлювачі з відповідною довжиною хвилі світла);
- гумових медичних рукавичок, паперових конвертів, спирту медичного, марлевих або ватних тампонів, поліетиленових пакетів, окулярів захисних від ультрафіолетового світла тощо.

На сьогодні серед правових основ використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів слід виділити положення ст. 273 КПК (засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій). Зазначена норма передбачає можливість використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора. До правових засад використання зазначених засобів слід також віднести положення ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", що забороняють застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу. Окрім цього, використання люмінесцентних речовин передбачено низкою відомчих нормативно-правових актів МВС України, що затверджують інструкції про оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів, про порядок проведення оперативної закупки та контрольованої поставки і т. ін.

Виходячи з аналізу положень чинних нормативно-правових актів, положень криміналістичної тактики та практики роботи органів та підрозділів Національної поліції можна виділити певні правила використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів. По-перше, речовини, що застосовуються для помітки (маркування), мають бути нешкідливими для здоров'я людини та довкілля, не псувати зовнішній вигляд та якість оброблених ними предметів, не змінювати їхніх властивостей та призначення. По-друге, факт нанесення помітки (маркування) на відповідні предмети повинен мати прихований характер, а самі речовини для маркування мають бути непомітними в природних умовах, міцно триматися на опрацьованих поверхнях та слідосприймаючому об'єкті.

По-третє, речовини для маркування мають різко проявляти свої властивості при застосуванні відповідних приладів (ультрафіолетових освітлювачів).

До правових умов використання слідчим (оперативним підрозділом) заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів при документуванні незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, потрібно віднести:

- наявність розпочатого кримінального провадження за фактами незаконному збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, або заведеної оперативно-розшукової справи щодо осіб, які готують учинення злочину;

- наявність дозволу на проведення заходів із контролю за вчиненням злочину відповідно до ч. 4 ст. 246, ст. 271 КПК.

Експертне опитування працівників органів досудового розслідування Національної поліції дозволяє визначити, що процес використання слідчим заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів доцільно розподілити на три етапи, що пов'язано з особливостями додаткового слідоутворення, виявлення, фіксації та вилучення відповідних слідів. Власне, основна мета використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів полягає саме у створенні додаткового слідоутворення.

На підготовчому етапі доцільно отримати відомості про особу, чия протиправна діяльність документується. Слідчий або оперативний працівник повинні з'ясувати, чи не користується особа, причетна до вчинення злочинів, ультрафіолетовими освітлювачами (лампами), що отримали певне розповсюдження у цивільному обігу. Якщо стане відомо про наявність в особи таких освітлювачів або про їх застосування в процесі незаконного збуту заборонених до обігу товарів, предметів, речовин, то для помітки грошових коштів або інших об'єктів не можна використовувати ті засоби невидимого маркування, що виявляються звичайними ультрафіолетовими освітлювачами зі стандартною довжиною хвилі світла 365 нм: аерозольні препарати "Промінь-1", відповідні люмінофорні фломастери, пасти, воскові олівці тощо.

За таких умов треба застосовувати препарати, що виявляються ультрафіолетовим світлом з іншою довжиною хвилі світла. Наприклад, препарат "Світлячок", ознаки якого виявляються лише за допомогою відповідної лампи з довжиною хвилі світла 254 нм.

Найбільш вдало зарекомендували себе аерозольні препарати "Промінь-1" і "Світлячок" [3, с. 8-9], що мають підвищені адгезійні властивості (прилипання, зчіплювання з різними поверхнями). Наприклад, препарат "Промінь-1", який є непомітним при природному освітленні та має яскраву жовто-зелену люмінесценцію в ультрафіолетовому світлі, гарно прилипає до поверхонь відкритих ділянок шкіри та одягу підозрюваного, якщо він торкався до заздалегідь помічених засобів. Після контакту з останніми підозрюваний може лишити до 150 люмінесцентних слідів на інших предметах, при чому перші 5-10 придатні для дактилоскопії [4]. Сама спеціальна хімічна речовина зберігається на предметі декілька років, на кожному покрові – доволі тривалий термін, та важко змивається за допомогою побутових миючих засобів.

На основному етапі відбувається документальне оформлення застосування люмінесцентних речовин у відповідному протоколі залежно від характеру проваджуваних заходів. У разі проведення оперативної закупки факт використання люмінесцентних речовин фіксується в протоколі огляду покупця, помітки та видачі йому грошових коштів. При цьому здійснюється огляд грошових купюр, у протоколі зазначається їх кількість, номінал, серії і номери купюр, виготовляються копії вказаних купюр, на яких проставляються підписи понятих та які додаються до вищезазначеного протоколу.

Усі купюри оброблюються відповідною люмінесцентною речовиною, у протоколі зазначається назва препарату та властивості речовини, зокрема колір при освітленні ультрафіолетовою лампою. За допомогою ватного або марлевого тампону береться зразок цієї речовини та поміщується до конверту, на якому проставляються підписи понятих та який додається до протоколу. Помічені купюри в присутності понятих передаються покупцю із позначенням місця, куди вони поміщуються (кишеня піджака, брюк та ін.). Покупцю роз'яснюються правила поводження з грошовими коштами, зокрема щодо заборони торкатися їх до моменту передачі особі, причетній до незаконного збуту товарів, предметів, речовин, заборонених до обігу.

У подальшому протоколом відповідної слідчої дії (освідування, обшуку, огляду) фіксується факт виявлення заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів та слідів-нашарувань використаної люмінесцентної речовини.

При проведенні освідування особи (обшуку особи), причетної до вчинення злочину, із застосуванням ультрафіолетового освітлювача уважно оглядаються відкриті ділянки тіла (долоні, пальці) та одяг цієї особи (рукави, кишені). У разі виявлення слідів люмінесцентної речовини останні фіксують на фото- та відеоапаратуру, описують у протоколі та вилучають (змивають) за допомогою ватних або марлевих тампонів, змочених водою або спиртом, що поміщають у конверт.

При проведенні обшуку (огляду) із застосуванням ультрафіолетового освітлювача оглядається місце перебування особи, причетної до вчинення злочину, предмети та поверхні, яких він міг торкатися, здійснюється фіксація на фото та відеоапаратуру. У протоколі описується місце виявлення слідів-нашарувань люмінесцентної речовини (поверхня столу, тумбочка, шухляда, салон автомобіля), виявлені заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби та їх характерні ознаки (кількість, номінал, серії і номери, спеціальні позначки), які пред'являються (демонструються) з використанням ультрафіолетових освітлювачів учасникам слідчої дії, про що зазначається у протоколі. В означеному протоколі також указують, де саме виявлено сліди або об'єкти та в якому вигляді, звертається увага на пакування відповідних об'єктів та інші особливості. Кожен слід люмінесцентної речовини або інший об'єкт в присутності понятих вилучається та упаковується окремо.

На заключному етапі вилучені заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби та сліди люмінесцентної речовини направляються для проведення експертизи речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин. При проведенні експертизи вирішується питання щодо встановлення спільної родової належності речовини, що знаходиться на вилучених тампонах зі змивами та на грошових купюрах, із тим контрольним зразком люмінесцентної речовини, що використовувалася для помітки грошових коштів. При призначенні експертизи слідчий може поставити такі запитання: чи є на грошових коштах (марлевих тампонах) сліди спеціальної хімічної речовини, якщо так, то чи має вона спільну родову належність із хімічною речовиною, наданою як контрольний

зразок; чи однорідні між собою речовини, виявлені на вилучених грошових коштах і на вилучених марлевих тампонах (змивах із долонь підозрюваного, з його одягу, з предметів побуту та ін.).

За результатами оцінки висновку експерта можна стверджувати, що сліди-нашарування люмінесцентної речовини, виявлені на відкритих ділянках тіла чи на одязі підозрюваного, з'явилися внаслідок контакту підозрюваного із заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами (грошовими коштами).

Висновок. Застосування заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів є характерною та невід'ємною рисою документування незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, незалежно від об'єкта, збут якого документується (наркотичні засоби, зброя, вибухові речовини тощо). Використання слідчим заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів при документуванні незаконного збуту товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, дозволяє одержувати докази, що доводять винуватість особи в учиненні незаконного збуту, зокрема факт слідового контакту підозрюваного з поміченими грошовими коштами та іншими об'єктами. Суть методу додаткового слідоутворення з використанням люмінесцентних речовин полягає в нанесенні слідчим (працівником оперативного підрозділу) шару люмінесцентної речовини на певний об'єкт (зазвичай грошові кошти), що планується використати для придбання заборонених до обігу товарів, предметів і речовин, із метою штучного утворення слідів-нашарувань люмінесцентної речовини на контактних поверхнях (ділянки тіла та одягу підозрюваного, об'єкти та предмети, яких підозрюваний торкався та ін.), що, у свою чергу, доводить винуватість підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квітня 2012 р. : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

2. Малаховская Н. Т. Тактика использования красящих веществ и люминофоров в борьбе с преступностью [Текст] / Т. Н. Малаховская. - М. : ВНИИОП МООП РСФСР, 1966. – 40 с.

3. Лаборатория прикладной химии [Текст] : каталог продукции. – Киев : ЛПХ ул. Краснoткацкая 59-а, 2009. – 24 с.

4. Средства невидимой маркировки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ТОВ "Лаборатория прикладной химии". – Режим доступу : http://cobra.net.ua. – Назва з екрану.

Сокол Р.С.,
аспірант ОДУВС
Надійшла до редакції: 28.03.2017

УДК 343.431

ДЖЕРЕЛА ОТРИМАННЯ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗЛОЧИНИ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Мельнікова О. О.

У статті досліджено проблему отримання первинної інформації про злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми. Автором доводиться, що державні органи та органи місцевого самоврядування можуть надати допомогу у виявленні таких злочинів або слідів їх учинення.

Ключові слова: *оперативний пошук, торгівля людьми, кримінальні правопорушення, оперативна інформація.*

В статье исследована проблема получения первичной информации о преступлениях, связанных с торговлей людьми. Автором доказывается, что государственные органы и органы местного самоуправления могут оказать помощь в выявлении таких преступлений или следов их совершения.

Ключевые слова: *оперативный поиск, торговля людьми, уголовные правонарушения, оперативная информация.*

The article explores the problem of obtaining primary information about crimes related to human trafficking. The author proves that state bodies and local self-government bodies can help in identifying such crimes or traces of their commission.

Key words: *operative search, human trafficking, criminal offenses, operational information.*

Торгівля людьми є однією з найжорстокіших форм порушення основних прав і свобод людини. Незалежно від виду експлуатаційної мети торгівля людьми має тяжкі, а часом фатальні наслідки для постраждалих осіб. Злочин торгівлі людьми постійно еволюціонує слідом за прагненнями злочинців отримати щонайвищі прибутки від експлуатації постраждалих та протистояти зусиллям правоохоронних органів з протидії їх злочинної діяльності. Останніми роками в Україні спостерігається негативна тенденція з країни походження постраждалих від торгівлі людьми, коли громадян України обманним шляхом вивозять за кордон із метою експлуатації. Наша країна дедалі більше перетворюється на країну призначення для торгівлі людьми.

У 2016 р. органами Національної поліції було виявлено 115 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 (торгівля людьми) КК України, відомості про які внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Число виявлених кримінальних правопорушень збільшилося на 2,7 % (проти 113 у 2015 р.), проте зменшилася кількість кримінальних проваджень, за якими особі повідомлено підозру – 66 (проти 98 у 2015 р.) та за якими досудове розслідування закінчене та направлене до суду – 61 (проти 90 в 2015 р.). Упродовж 2016 р. в рамках розслідування кримінальних проваджень установлено та надано допомогу 86 потерпілим від торгівлі людьми (66 особи жіночої статі та 16 – чоловічої), у тому числі трьом неповнолітнім та одному малолітньому.

Проведений аналіз засвідчив, що основними країнами призначення "живого товару" є: Росія, Польща, Туреччина, Німеччина, Ізраїль, Греція, Об'єднані Арабські Емірати.

За підсумками І кварталу 2017 р. практичні заходи щодо протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людь-

© О.О. Мелінікова, 2017

ми, стали більш ефективними. За Виявлено 78 кримінальних правопорушень (проти 36 за аналогічний період 2016 р.), передбачених ст. 149 КК, відомості про які внесені до ЄРДР, без урахування закритих кримінальних проваджень. Оголошено підозру по 44 кримінальних провадженнях цієї категорії (проти 12 у 2016 р.). Установлено 27 осіб (проти 10 в попередньому році), які вчинили вказані злочини, з них відносно п'ятьох обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту. Досудове розслідування закінчене по 27 кримінальних провадженнях цієї категорії (проти 14 у 2016 р.). За три місяці цього року в рамках розслідування кримінальних проваджень установлено та надано допомогу 50 потерпілим від торгівлі людьми (36 жінок, 12 чоловіків, 2 неповнолітні) [8].

Дедалі частіше громадяни інших держав стають постраждалими від різних форм експлуатації в Україні: сексуальної експлуатації, включно з примусовою проституцією та порнографією, трудової експлуатації в сільському господарстві, будівництві, секторі обслуговування, від примусового жебрацтва та вилучення органів. Постраждалими стають чоловіки, жінки та діти, незалежно від віку, країни походження та соціального рівня. Торгівля людьми дедалі більше стає підконтрольною транснаціональним злочинним угрупованням, оскільки є видом злочинної діяльності, що приносить високий прибуток від експлуатації постраждалих і має низький ризик розкриття й висунення обвинувачення проти злочинців. Навіть якщо справи про торгівлю людьми і доводять до суду, покарання злочинців зазвичай не є суворим. Це спричинено певними особливостями цієї категорії злочинів, що викликані складністю їх розкриття та розслідування.

Аналіз справ цієї категорії свідчить, що вербування, перевезення та експлуатацію постраждалих здійснюють різні особи, які на час виявлення факту злочину можуть перебувати на території різних держав: походження, транзиту чи призначення. Справи значно розтягнуті у часі та просторі: інколи від моменту вербування до продажу минає кілька місяців. Постраждалі, як правило, із недовірою ставляться до правоохоронців і, побоюючись розголосу обставин експлуатації та покарання з боку злочинців, відмовляються звертатися до правоохоронних органів і свідчити в суді. За таких обставин дуже складно зібрати достатні докази незаконної діяльності торгівців людьми, що можуть бути ефективно використані проти них у судовому процесі. Недостатня доказовість, латентність потерпілих і помилки, яких припускаються правоохоронці та судді через недостатнє знання специфіки розслідування та судового переслідування по цій категорії злочинів, є головними причинами низької ефективності судового розгляду справ, порушених за фактами торгівлі людьми.

Боротьба з торгівлею людьми є невід'ємною складовою частиною діяльності органів Національної поліції по боротьбі зі злочинністю, які, зокрема, здійснюють заходи щодо виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, які постраждали від торгівлі людьми, встановлення осіб – торгівців людьми – та притягнення їх до відповідальності шляхом реалізації організаційних, оперативно-розшукових, адміністративно-правових, процесуальних, аналітично-дослідницьких, інформаційних та інших заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над вивченням проблем щодо організації і тактики виявлення злочинів працювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: С.В. Албул, К.В. Антонов, Л.І. Аркуша, В.М. Атмажитов, Б.І. Бараненко, О.М.Бандурка, А.С. Вандишев, М.П. Водько, В.Ф. Волобуєв, К.К. Горяінов, Д.В. Гребельський, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, А.Г. Лєкарь, В.А. Лукашов, В.В. Лисенко, Г.А. Матусовський, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, О.О. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, М.Б. Саакян, О.О. Савченко, О.П. Снігерьов, В.Г. Самойлов, Мазуренко М.С., Г.К. Сінілов, П.В. Цимбал, І.Р. Шинкаренко, В.Ю. Шепітько та ін. Однак необхідно визнати, що комплексного дослідження джерел отримання оперативної інформації про злочини, пов'язані з торгівлею людьми оперативними підрозділами ДБЗПТЛ під час застосування оперативного пошуку, проведено не було.

Метою статті є дослідження джерел отримання оперативної інформації про злочини, пов'язані з торгівлею людьми, оперативними підрозділами ДБЗПТЛ під час застосування оперативного пошуку.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова інформація як вид правової інформації, є сукупністю першочергових і ввідних даних про осіб, причетних до підготовки та скоєння злочинів, факти злочинної діяльності, стан оперативно-розшукових сил, засобів, а також умови в яких відбувається діяльність оперативних підрозділів по боротьбі зі злочинністю.

На думку М.С. Мазуренко, щоб отримати інформацію про об'єкти оперативної уваги, необхідно виявити зміни, що спричинені внаслідок виникнення цієї інформації. Аналізувати такі зміни можна лише в тих випадках, якщо відображення такої інформації має відповідний зміст, за яким можна зрозуміти їх причинний зв'язок. Зміст змін, що відбулися, та їх характер і є пошуковою інформацією. Такі зміни містять відомості про весь процес відображення, вони стають матеріальними носіями інформації про об'єкти, що становлять оперативний інтерес [2, С. 138].

Ураховуючи те, що кожне явище об'єктивної дійсності характеризується системою зв'язків з оточуючим середовищем, то будь-які дії особи з підготування, вчинення та приховування злочинної діяльності відображаються в оточуючому середовищі у вигляді слідів. Такі сліди можуть залишатися на матеріально фіксованих предметах навколишнього середовища (матеріальні) та у свідомості окремих осіб (ідеальні). Тому перед оперативними підрозділами ДБЗПТЛ постає завдання виявити всі можливі носії таких слідів і вилучити з них найбільш повну інформацію. Результати вчинення будь-якого злочину як діяльності, що знаходить своє відображення в об'єктивній дійсності, є сліди вчинення злочину. У поєднанні вони утворюють цілісну слідову картину даного злочину. Отже, підготовка до торгівлі людьми, її вчинення та приховання призводять до утворення різноманітних матеріальних змін, які в криміналістиці називаються слідами злочину, що разом з іншими джерелами інформації дозволяють не тільки правильно кваліфікувати вчинене, але й вибирати засоби та методи для розкриття і розслідування цих злочинів. Дані про сліди й отримувана у зв'язку із цим інформація є необхідною умовою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин торгівлі людьми.

Злочин завжди матеріальний і викликає сукупність пов'язаних із ним змін, що відбуваються в органічній та неорганічній природі. Такі відображення поділяються на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів) та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини).

М.В. Салтевський інформацію про подію злочину, що

утворилася в процесі його вчинення, назвав "слідова картина", розуміючи під цим сукупність матеріальних та ідеальних відображень і умов, що існують на момент виявлення злочину. "Слідова картина" як елемент криміналістичної характеристики – поняття збірне, яке включає опис матеріальних та ідеальних відображень та умов, особливості місця, часу вчинення злочину й деякі інші ознаки, які інколи називають самостійними елементами криміналістичної характеристики [7, С. 148].

В.О. Коновалова зазначає, що слідова картина злочину є новим елементом криміналістичної характеристики і становить собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення [4, С. 25].

М.А. Погорецький уважає, що безпосереднім джерелом слідів злочину в загальному розумінні є суспільно небезпечний вплив особи, яка вчинила злочин, поведінка якої проявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і станів, тобто сама подія злочину [6, С. 20].

О.В. Ткач зазначає, що беззаперечним є факт наявності зв'язку між джерелами інформації і слідами злочину. За своєю сутністю інформація може вважатися доказом, у випадку якщо вона використовується у сфері судочинства та набуває ознак належності, допустимості та достовірності. Інформація є загальним поняттям, яке характеризують і відомості, і фактичні дані, і відомості про фактичні дані. А до сфери доказування потрапляє саме та частка інформації, яка є процесуально необхідною у відповідному кримінальному провадженні та відповідає критеріям доказів. Тобто інформація може встановлювати і факт, і відомості про факт [9].

Спектр об'єктів криміналістичного дослідження, що зберегли на собі інформацію про подію злочину, у справах про торгівлю людьми досить широкий і утворює чотири великі групи: 1) документи (загальногромадянські та закордонні паспорти потерпілих та злочинців із візами та відмітками про перетинання державного кордону, анкети-заяви на отримання закордонних паспортів, боргові розписки тощо); 2) предмети (засоби, за допомогою яких підроблялися паспорти та інші документи, необхідні для отримання віз для виїзду за кордон, бланки документів тощо); 3) електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі диски, USB-флеш-накопичувачи тощо); 4) пам'ять людей (ідеальні відображення).

Як свідчить здійснений аналіз практики, ефективним джерелом отримання інформації про факти торгівлі людьми є звернення громадян. Вони можуть надходити як безпосередньо від осіб, які постраждали від злочинних дій торгівців людьми, такі від громадян, яким стало відомо про обставини вчиненого кримінального правопорушення. Для налагодження роботи з громадськістю та процесу отримання інформації від населення про факти торгівлі людьми необхідно на постійній основі організовувати прийом громадян за місцем розташування підрозділу ДБЗПТЛ, створити в ньому чергову частину, а в разі неможливості – забезпечити постійне чергування працівників за місцем роботи. До того ж, важливо здійснювати постійний контроль за розглядом звернень громадян, що надходять поштою.

Формуванню негативного ставлення громадян до торгівлі людьми та забезпеченню надходження від них звернень із інформацією про такі злочини сприяє також висвітлення результатів роботи оперативного підрозділу ДБЗПТЛ щодо цього напряму оперативно-службової діяльності в ЗМІ [5, С. 28].

Окрім звернень громад, безперечно, одним із найефективніших шляхів отримання відомостей про факти торгівлі людьми є оперативна інформація. Її ефективність полягає в тому, що вона надходить безпосередньо від тих джерел, що мають доступ до злочинного середовища, а тому можуть у найбільш повному обсязі надати відомості, що становлять оперативний інтерес [3, с. 20].

Окрім підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, інформацією щодо вчинення вказаних правопорушень у розрізі інших сфер життєдіяльності громадян можуть володіти або відслідковувати окремі дії торгівців "живим товаром" представники інших структурних підрозділів системи МВС України, а також урядових та не урядових організації, діяльність яких не пов'язана з виявленням зазначених кримінальних правопорушень. Таких сфер (як і органів чи підрозділів) досить багато, їх визначення залежить від виду експлуатації, механізму вчинення кримінального правопорушення, його форми, географії, способів учинення тощо. Це здебільшого оперативні підрозділи Національної поліції України, що забезпечують виявлення та документування кримінальних правопорушень інших категорій, а також управління превентивної діяльності (дільничні офіцери поліції, ювенальна превенція тощо) [1, с.214]. З огляду на те, що інформацію про факти торгівлі людьми під час здійснення оперативно-розшукових заходів можуть отримувати практично всі оперативні підрозділи системи Національної поліції, необхідно налагодити тісну взаємодію щодо обміну інформацією з працівниками таких підрозділів. Оперативні підрозділи під час отримання оперативної інформації повинні враховувати, що відповідно до ст. 13 Закону України "Про протидію торгівлі людьми" в Україні діє Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми (далі НМВ). Суб'єкти НМВ повинні розглядатися як джерела оперативної інформації. НМВ розроблено з метою ефективної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, та їх захисту. Реалізація НМВ включає встановлення потреб особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та пошук органів чи закладів, що можуть їх задовольнити. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, із метою ефективного надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, ураховують вік, стан здоров'я, стать і спеціальні потреби таких осіб. Вони також взаємодіють між собою у процесі протидії торгівлі людьми та співпрацюють із громадськими об'єднаннями, регіональними та міжнародними організаціями. Суб'єкти НМВ: Мінсоцполітики – Національний координатор у сфері протидії торгівлі людьми. Відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми. МВС та Національна поліція – центральні органи виконавчої влади, які відповідають за реалізацію заходів щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. МЗС та дипломатичні представництва України за кордоном є головним (провідним) центральним органом у системі центральних органів із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх відносин та координації заходів у цій сфері, також і спрямованих на реалізацію стратегічних цілей зовнішньої політики України щодо забезпечення входження України в Європейський простір та створення передумов для набуття Україною членства в Європейському

Союзі (ЄС), Організації Північноатлантичного договору (НАТО). МОЗ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. МОН є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передачі) технологій. Мін'юст є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної правової політики. Адміністрація Держприкордонслужби та органи охорони державного кордону - центральний орган виконавчої влади, що входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній морській (економічній зоні). Державна міграційна служба входить до системи органів виконавчої влади та утворена для реалізації державної політики у сфері міграції, також і протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. СБУ – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Обласні державні адміністрації, місцеві державні адміністрації відповідають за реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми на місцевому рівні. Заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, відповідають за надання комплексної психологічної, соціально-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформаційної та інших видів допомог. У здійсненні заходів, спрямованих на запобігання торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, громадські організації та окремі громадяни.

Висновки. Державні органи та органи місцевого самоврядування в своїй сукупності допомагають виявити вчинені злочини або злочини, які готуються та з їх допомогою можна виявити сліди вчинення злочину, а саме опис матеріальних та ідеальних відображень та умов, особливості місця, часу вчинення злочину, картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину. Це дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Література:

1. Василинчук В. І. Виявлення фактів торгівлі людьми підрозділами боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, національної поліції / В. І. Василинчук, В. І. Дубина, А. А. Нєбитов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2015. - № 4. - С. 211-225.

2. Джерела отримання первинної інформації про ознаки податкових злочинів під час застосування оперативного пошуку / М.С. Мазуренко //Збірник наукових праць Міжрегіональної фінансово-юридичної академії (економіка, право), 1(1) 2011.-С.137-142.

3. Дубина В. І. Сучасні тенденції протидії торгівлі людьми / В. І. Дубина // Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 квіт. 2010 р.). – Харків, 2010. – С. 19–21.

4. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія / В.О. Коновалова. – К.: Факт, 2001. – 311 с.

5. Методичні рекомендації щодо обміну інформацією та перенаправлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, між регіональними підрозділами Міністерства соціальної політики та Національної поліції України. – Київ : ДБЗПТЛ, 2015. – 55 с.

6. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання / М.А. Погорецький // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2011. – № 1 (3). – С. 1–53: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf.

7. Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2-х / М.В. Салтевський. – Х.: КонСУМ, Основа, 1999. – Ч. 1. – 416 с.

8. Сергій Князєв: Нацполіцією виявлено 132 факти торгівлі людьми, що більше, ніж за весь минулий рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dn.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/2165096

9. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушень недоторканності приватного життя: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Tkach.pdf

Мельнікова О.О.,
викладач кафедра кібербезпеки
та інформаційного забезпечення ОДУВС
Надійшла до редакції: 15.03.2017

УДК 343.712.3

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

Ігнатюк О. В.

У статті проаналізовані підходи вітчизняних та міжнародних учених щодо класифікації оперативно-розшукових заходів. Наголошується, що поглиблене дослідження поняття, сутності та класифікації ОРЗ як інструментів доказування у кримінальному провадженні, потребує розроблення їх визначення та систематизації. Запропоновано власне бачення класифікації оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, класифікація, аналіз

В статье проанализированы подходы отечественных и международных ученых по классификации оперативно-розыскных мероприятий. Отмечается, что углубленное исследование понятия, сущности и классификации ОРЗ как инструментов доказывания в уголовном производстве, требует разработки их определения и систематизации. Предложено собственное видение классификации оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, классификация, анализ

This article analyzes the approaches of domestic and international scientists to classify operational-search activities. It is noted that the in-depth study of the concept,

© О.В. Ігнатюк, 2017

essence and classification of ORL as a means of proof in criminal proceedings, requires the development of their definition and systematization. We propose our own vision of the classification of operational-search activities.

Key words: operative-search activity, operative-search activities, classification, analysis

Постановка проблеми. Зважаючи на зміни в соціально-політичному житті суспільства і, відповідно, у державній політиці у сфері протидії злочинності, чинне законодавство наповнено новим змістом стосовно порядку проведення ОРД. При цьому закладено принципово інший підхід до нагляду за додержанням законності органами Національної поліції під час здійснення такої діяльності. Це є особливо важливим з огляду на те, що, з одного боку, під час проведення ОРД зачіпаються найважливіші права людини; з іншого – за сучасних умов розвитку інформаційних технологій працівникам органів Національної поліції без ефективного проведення оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) не завжди можливо виявити кримінальні правопорушення.

Як відзначає І.В. Щербина, лише у 30 % випадків результати ОРЗ використовуються як докази у кримінальному провадженні. [1, с.1]. Тому поглиблене дослідження поняття, сутності та класифікації ОРЗ як інструментів доказування у кримінальному провадженні, потребує розроблення їх визначення та систематизації, що зумовлює актуальність розглядуваних питань.

Стан дослідження. Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних вчених, які вивчали різні проблемні аспекти оперативно-розшукових заходів та використання їх результатів у доказуванні. Зокрема, праці: М.В. Багрія, Б.Г. Бараненка, Р.І. Благути, В.О. Глушкова, М.Л. Грібова, А.М. Кислого, В.А. Колесника, С.С. Кудінова, Є.Д. Лук'янчикова, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорецького, Є.Д. Скулиша, Д.Б. Сергєєвої, С.Р. Тагієва, О.Ю. Татарова, В.Г. Уварова, Д.М. Цехана, С.С. Чернявського, Р.М. Шехавцова, М.Є. Шумила та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі підходів до класифікації оперативно-розшукових заходів як засобів доказування у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що недостатня визначеність природи і сутності самих заходів ОРД не дозволяє цілком коректно і безпомилково класифікувати їх, у зв'язку із чим у спеціальній літературі пропонуються різноманітні, іноді непослідовні й суперечливі варіанти такої класифікації. На нашу думку, окрім визначеної головної причини цього, авторам, що звертаються до даного питання, бракує чіткого визначення мети і коректних критеріїв відповідної класифікації. Уважаємо, що класифікація ОРЗ має бути закріплена в нормативних та законодавчих актах із питань ОРД. Це дасть змогу ширше застосовувати їх у практичній діяльності, визначити їх склад та юридичну природу.

О.Ю. Шумилов класифікує оперативно-розшукові заходи на категорії [2]. До першої категорії (звичайної) він відносить заходи, що не обмежують конституційні права людини і можуть проводитися як у рамках адміністративно-режимної оперативно-перевірочної роботи, так і під час оперативно-розшукового процесу: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження (крім збору зразків з проникненням у житло й збору зразків голосу людини шляхом контролю її телефонних переговорів), перевірочну закупівлю, дослідження предметів і документів, спостереження (крім спостереження з проникненням у житло), ідентифікація особистості, оперативне впровадження, контрольована поставка, обстеження приміщень, будинків, споруд (крім житла), ділянок місцевості й транспортних засобів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку (не порушуючи сферу приватного життя громадян) [3].

До другої категорії, на думку О.Ю. Шумилова, належать заходи, що обмежують конституційні права людини, "…які проводять тільки під час оперативно-розшукового процесу для вирішення завдань, пов'язаних з обмеженням певного конституційного права людини й громадянина". До цих заходів він відносить усі оперативно-розшукові заходи, що залишилися, за винятком оперативного експерименту. Оперативний експеримент належить до третьої (спеціальної) категорії заходів, які спрямовані на протидію вчиненню тяжких і особливо тяжких злочинів [4; 3].

О.Ю. Шумилов запропонував також іншу класифікацію. На його думку, оперативно-розшукові заходи поділяються на дії, заходи й операції. До дій належать: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, спостереження, ідентифікація особистості. Заходами, на його думку, є: обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів, оперативний експеримент, контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку, оперативне впровадження й перевірочна закупівля. Операцією вчений вважає контрольовану поставку [3].

В іншій роботі О.Ю. Шумилов фактично наводить ще одну класифікацію, виокремлюючи серед ОРЗ оперативно-технічні, спеціальні й усі інші оперативно-розшукові заходи [5].

До того ж у публікаціях із цієї теми науковці інколи роблять спроби обґрунтувати досить дискусійні положення щодо цього. Так Н.І. Гончарова зазначає, що метод ОРД є системою специфічних прийомів та операцій (оперативно-розшукових засобів і заходів), спрямованих на отримання й реалізацію оперативно значущої інформації [6, с. 180]. Із цього випливає, що ОРЗ та засоби ОРД є складовими методів ОРД.

У підручних і навчальних посібниках із ОРД часто можна зустріти положення, які де-факто ототожнюють методи ОРД з ОРЗ. Наприклад, авторський колектив під керівництвом Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваші методами ОРД з посиланням на загальноприйняту термінологію визнають опитування (розвідувальне опитування), наведення довідок, збирання зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, ототожнення особистості, контрольовану поставку, оперативний експеримент та інші дії [7, с. 39]. Поряд із цим названі елементи ОРД розглядаються і як ОРЗ [7, с. 118].

На відміну від цього, В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, Н.Є. Філіпенко, Л.В. Родинюк [8, с. 163-190], досліджуючи сутність оперативної установки, візуального спостереження, оперативного огляду й розвідувального опитування, чітко розмежовують їх як ОРЗ та як методи ОРД. При цьому для кожного з названих понять науковці формулюють по дві дефініції, окремо визначаючи їх як ОРЗ та як методи ОРД.

Категоріальне відокремлення ОРЗ від методів ОРД вважаємо недоцільним. Адже аналіз загальновживаних

значень термінів "метод" і "захід" (метод – прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності; спосіб дії, боротьби; захід – сукупність дій або способів для досягнення чи здійснення чого-небудь [9, с. 664;10, с. 274]) дає підстави для висновку, що захід є практичним утіленням методу. Тому ми погоджуємося з такою думкою.

Я. Тарасюк на доповнення вище вказаному зазначає, що оперативно-розшукові методи в теорії ОРД виступають як відповідні наукові категорії, що реалізується в практичній діяльності як ОРЗ. Кожний з ОРЗ має свій захист. нормативно-правове регулювання, особливості тактики проведення, фіксації та закріплення отриманих даних тощо [11].

Свою класифікацію ОРЗ запропонував В.М. Осипкін, який поділяє ОРЗ на три категорії. До першої належать заходи, для проведення яких не потрібно винесення спеціальної постанови й одержання дозволу відповідного судді, а саме: опитування; збирання відомостей; збір зразків для порівняльного дослідження; перевірочна закупівля предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких не заборонена або їх обіг не обмежений; дослідження предметів і документів; спостереження; ідентифікація особистості; контрольована поставка предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких не заборонена або їх обіг не обмежений; обстеження приміщень (крім житлових), будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів [3].

До другої категорії належать заходи, проведені на підставі спеціальної постанови, затвердженої керівником органу, що здійснює ОРД: перевірочна закупівля предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений; контрольована поставка предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений; оперативний експеримент; оперативне впровадження [3].

Третю категорію становлять заходи, проведення яких, крім спеціальної постанови керівника органу, що здійснює ОРД, допускається тільки за наявності судового рішення: обстеження житла; контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень; прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку [12;3].

На законодавчому рівні також відсутні їх перелік і класифікація. Перелік ОРЗ сьогодні запроваджено в законодавстві більшості країн пострадянського простору. В Україні також мали місце спроби встановити вичерпний перелік ОРЗ. Фахівці Національної академії внутрішніх справ розробили проект Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" (далі – Закон про ОРД), який було внесено до Верховної Ради України групою народних депутатів на чолі Г.Г. Москалем [13]. Статті 11, 12 і 13 цього проекту містили перелік ОРЗ, які, відповідно, діляться на три групи, а саме: ті, що здійснюються з дозволу суду; ті, що проводяться з дозволу керівника оперативного підрозділу; ті, проведення яких не потребує отримання дозволу.

В іншому законопроекті наголошується на необхідності здійснення законодавчого розмежування прав оперативних підрозділів при здійсненні пошукових заходів і оперативно-розшукових, при проведенні яких здійснюється тимчасове обмеження прав та свобод громадян, він наголошує що розмежування прав оперативних підрозділів на дві групи сприятиме ефективному виконанню обов'язків оперативних підрозділів закріплених у ст. 7 Закону, а також гарантуватиме дотримання прав та свобод громадян. Така пропозиція відповідатиме новітнім підходам до класифікації ОРЗ за ступенем санкціонування та втручання у конституційні права і свободи людини [14].

Російські вчені К.К. Горяїнов, В.С. Овчинський та О.Ю. Шумилов запропонували поділяти заходи на:

- адаптовані розшуком криміналістичні методи: опитування, збирання відомостей, збір зразків для порівняльного дослідження, перевірочні закупівлі, дослідження предметів і документів, спостереження, ідентифікація особистості, обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів, оперативний експеримент;
- розвідувальні методи, властиві тільки розшуку: контроль поштових відправлень, телеграфних й інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів і зняття інформації з технічних каналів зв'язку;
- розвідувальні операції: оперативне впровадження й контрольована поставка [3;4].

Слушною можна вважати пропозицію М.Л. Грібова про те, що в практичній площині оптимальним вирішенням питання юридичного закріплення поняття ОРЗ є їх визначення як заходів, що проводяться з метою виконання завдань ОРД оперативними підрозділами відповідно до прав, наданих їм Закон про ОРД, із подальшою диференціацією цих прав на такі, що можуть проводитися лише за умови заведення ОРС (у тому числі, відповідно до змісту Конституції України, потребують дозволу суду), і такі, що можуть бути проводитися без заведення такої справи [15, с. 426].

Аналізуючи практичну діяльність за реалізацією ОРЗ і використанням їх результатів у доведенні за кримінальними справами, ми дійшли висновку, що наріжним каменем у правовому регулюванні проведення ОРЗ є обмеження прав людини й громадянина. Ідеться саме про правове регулювання проведення і використання в доведенні ОРЗ, а не про організацію і тактику їх проведення. Організація і тактика ОРЗ становить державну таємницю, тому предметом відкритого дослідження бути не може [3].

Отже, ОРЗ, незалежно від виду й тактики їх проведення, слід, насамперед, класифікувати й оцінювати за ступенем обмеження охоронюваних Закон про ОРД прав людини, на заходи, що не обмежують конституційні права людини й не потребують судового дозволу, і заходи, що обмежують конституційні права людини й для проведення яких потрібен судовий дозвіл [3].

А.Ю. Неманов, зважаючи на науковий доробок відомих зарубіжних учених у галузі ОРД та відповідно до норм національного чинного законодавства, запропонував таку класифікацію ОРЗ: ОРЗ із використанням оперативно-технічних засобів, ОРЗ, які здійснюються за рішенням суду, спеціальні оперативно-розшукові операції [16;17, с 439].

Виходячи з того, що наукова думка автора видозмінюється та вдосконалюється, пропонуємо таку класифікацію ОРЗ.

Захід-дія – це дія одного працівника оперативного підрозділу, уповноваженого законодавчими та нормативними актами, що ґрунтується на галузевих принципах, спрямована на встановлення, уточнення, закупівлю, перевірку, дослідження, фіксацію та отримання оперативних, пошукових та оперативно-технічних даних, що передбачені функціональними обов'язками працівника та власним досвідом роботи, про ознаки протиправних,

спеціально розроблених дій із застосуванням науково обґрунтованих, апробованих, найбільш ефективних способів і тактичних прийомів щодо вирішення організаційно-тактичних завдань і використання їх результатів, отриманих та зафіксованих відповідно до правил негласного провадження з розшуковою, розвідувальною та контррозвідувальною метою та у кримінальному судочинстві.

Це заходи, до яких слід віднести: опитування, спостереження, засідку, переслідування, закупівлю, перевірку, збирання відомостей, отримання зразків та матеріалів, вивчення предметів, речей, документів, ідентифікацію особистості та психодіагностику.

Сукупність дій-заходів – це дії декількох працівників оперативного підрозділу, уповноважених законодавчими та нормативними актами, що спрямовані на встановлення, уточнення, перевірку, дослідження, фіксацію та отримання оперативних, пошукових та оперативно-технічних даних, які передбачені завданнями та функціями оперативного підрозділу із застосуванням науково обґрунтованих, апробованих, найбільш ефективних способів, тактичних прийомів з вирішення організаційно-тактичних розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних завдань і використання їх результатів, отриманих та зафіксованих відповідно до правил негласного провадження з розшуковою, розвідувальною та контррозвідувальною метою та у кримінальному судочинстві.

До таких заходів слід віднести: організаційні; агентурні; агентурно-тактичні;

– тактичні: комбінацію, утримання квартир-пасток, кімнат-пасток, машин-пасток тощо, утримання кафе, барів, ресторанів, утримання легендованих підприємств;

– технічні заходи: 1) технічні заходи, які не порушують права людини: негласний звукозапис розмов у громадських місцях, негласне прослуховування телефонних переговорів за заявою потерпілого, негласне проникнення до приміщень та інших місць, які не належать до житла громадян, негласна перевірка записок, планів, що не належать до кореспонденції, негласний візуальний контроль у громадських місцях; 2) технічні заходи, що здійснюються у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій: застосування програмних і технічних засобів для виявлення і фіксації злочинів, що вчиняються у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій; проведення комп'ютерно-технічних досліджень, залучення сертифікованих спеціалістів; технічний контроль мереж електрозв'язку та телекомунікації; фіксація протиправних трансакцій, вчинених відносно окремих юридичних та фізичних осіб; зняття отриманої інформації та технічний контроль з метою її зберігання; 3) технічні заходи, що порушують права і свободи людини і здійснюються за санкцією суду: зняття інформації з каналів зв'язку у приміщеннях, транспортних засобах, на земельних ділянках та в інших місцях, що здійснюється за санкціями суду; контроль за телефонними розмовами, що здійснюється як винятковий захід за санкцією суду; проникнення до житла чи іншого володіння особи, що є тимчасовим заходом, який обмежує права людини, здійснюється за санкцією суду; контроль за телеграфною та іншою кореспонденцією, що належить підозрюваним особам, здійснюється за санкцією суду; візуальний контроль у приміщеннях та інших місцях, що здійснюється лише за санкцією суду, а в окремих випадках при вчиненні тяжкого та особливо тяжкого злочину проводиться негайно без такого дозволу з повідомленням суду або прокурора протягом доби [17, с. 439].

Сукупність заходів-операцій – це комплексне здійснення адміністративних, кримінально-правових, організаційно-тактичних, оперативно-технічних та управлінських дій, об'єднаних єдиним задумом та планом, узгоджених між собою за часом, місцем та цілями проведення оперативно-розшукових та інших передбачених законодавством України заходів, заснованих на використанні гласних та негласних сил, засобів і методів ОРД, спрямованих на запобігання і розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, а також виконання складних оперативно-тактичних завдань у боротьбі зі злочинністю. Види операцій: ініціювання, контроль, експеримент, упровадження, закупівля, постачання, затримання, супроводження тощо [17, с 439].

На думку М.А. Погорецького і Д.Б. Сергєєвої, ОРЗ слід поділяти на категорії організаційно-управлінських та організаційно-забезпечувальних заходів [18]. До таких заходів, зокрема, належать використання конфіденційного співробітництва; використання за згодою адміністрації службових приміщень, транспортних засобів та іншого майна підприємств, установ, організацій, а також за згодою осіб – житла, інших приміщень, транспортних засобів і майна, які їм належать; створення й використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів; тощо.

Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні, заходи не мають самостійного характеру, а є допоміжними, оскільки спрямовані на успішне проведення інформаційно-пізнавальних заходів, у кінцевому підсумку, на створення умов для своєчасного отримання оперативної інформації. Отже, шляхом проведення інформаційно-пізнавальних заходів оперативні підрозділи безпосередньо виконують передбачені законом завдання ОРД. Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні, заходи опосередковано сприяють виконанню вказаних завдань [18].

Для вирішення проблеми використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі важливими критеріями класифікації ОРЗ, з погляду М.А. Погорецького, є їх функціональне призначення, обмеження конституційних прав людини, умови й особливості проведення, характер регламентації Законом про ОРД, документування та використання їх результатів у кримінальному процесі [8].

Виходячи з визначених М.А. Погорецьким об'єкта ОРД та його видів, а також поняття ОРЗ, в межах ОРД можна виокремити оперативні організаційно-управлінські заходи й оперативно-розшукові заходи [19].

Оперативними організаційно-управлінськими є ті заходи, що проводяться для самозабезпечення функціонування ОРД як самостійної державної системи, а також здійснення ОРЗ (оперативно-забезпечувальних та інформаційно-пізнавальних заходів: використання допомоги гласних і негласних штатних та позаштатних працівників; встановлення конфіденційного співробітництва з особами на засадах добровільності; створення з метою конспірації підприємств, організацій, використання документів, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів створення і застосування автоматизованих інформаційних систем.

Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні заходи (операції), є не самостійними, а допоміжними, оскільки спрямовані на успішне прове-

дення інформаційно-пізнавальних заходів, і в кінцевому рахунку на створення умов для своєчасного отримання оперативної інформації [19; 20].

Своєю чергою, ОРЗ можна поділити на оперативно-забезпечувальні й інформаційно-пізнавальні [19; 20].

Оперативно-забезпечувальними є заходи (операції), що спрямовані на успішне проведення конкретних інформаційно-пізнавальних заходів для пізнання конкретних обставин злочинної діяльності (пошук та виявлення фактичних даних і їх джерел). До цієї групи заходів належать вказані у ст. 8 Закону про ОРД: контрольна та оперативна закупівля й постачання; порушення питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та прийняття участі в їх проведенні; проведення операцій по захопленню злочинців, припиненню злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб; проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співпрацює з останнім, із збереженням в таємниці достовірних даних щодо їх особистості [19; 20].

Інформаційно-пізнавальні заходи – це такі заходи, що безпосередньо спрямовані на отримання оперативної інформації відповідно до завдань ОРД. Оперативні інформаційно-пізнавальні заходи залежно від мети, з якою вони проводяться, можуть бути розвідувально-пошуковими, розшуковими й контррозвідувальними [19].

До оперативно-пізнавальних заходів належать указані в ст. 8 Закону про ОРД: опитування; відвідування жилих та інших приміщень за згодою їхніх власників або мешканців для з'ясування обставин учиненого або такого, що готується, злочину, а також збирання відомостей про протиправну діяльність підозрюваних або осіб, щодо яких здійснюється перевірка; негласне виявлення та фіксування слідів тяжкого злочину, документів та інших предметів, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержання розвідувальної інформації, також і шляхом проникнення оперативного працівника в приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки; зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів отримання інформації; контроль шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштових відправлень; здійснення візуального спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів [19; 20].

З точки зору М.А. Погорецького, формулювання окремих ОРЗ цієї категорії в чинній редакції Закону про ОРД потребує певних уточнень. Окрім того, є потреба передбачити у цьому законі і такі ОРЗ, як збирання відомостей про об'єкти ОРД; оперативний експеримент; ідентифікація особистості тощо [19].

Класифікація ОРЗ. 1. Залежно від обмеження права і свободи громадян: ОРЗ, що не обмежують конституційними правами громадян (опитування, спостереження, наведення довідок, збір зразків для порівняльного дослідження, перевірочна закупівля, дослідження предметів і розповсюдження документів, ототожнення особистості, оперативне впровадження, контрольована постачання і оперативний експеримент); ОРЗ, що обмежують конституційними правами громадян (негласне обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості і транспортних засобів, контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку). 2. Залежно від тривалості проведення: разові ОРЗ (опитування, наведення довідок, ототожнення особистості, оперативний експеримент, закупівля тощо); триваючі ОРЗ (контроль поштових відправлень, оперативне впровадження, прослуховування телефонних переговорів, спостереження тощо). 3. Залежно від видів санкціонування: а) ті, що не потребують будь-якого санкціонування: опитування; наведення довідок; збір зразків для порівняльного дослідження; дослідження предметів та інших документів; спостереження; ототожнення особистості; перевірочна закупівля і контрольоване постачання предметів, речовин та продукції, вільна реалізація якої дозволена; б) ті, що потребують відомчого санкціонування керівником органу здійснює ОРД: перевірочна закупівля і контрольоване постачання предметів, речовин та продукції, вільна реалізація якої дозволена; оперативний експеримент; оперативне впровадження; в) потребують судового санкціонування (рішення): контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень; прослуховування телефонних переговорів; зняття інформації з технічних каналів зв'язку; негласне обстеження приміщень, будинків, споруд, ділянок місцевості і транспортних засобів [21].

Доцільно погодитись з думкою О.О. Сухачова. який під час дослідження конспірації окремих інформаційно-пізнавальних заходів діяльності оперативних підрозділів вимагає їх розмежування на:

1) ОРЗ без спеціально встановленого законом порядку застосування (заходи оперативного (ініціативного) пошуку);

2) ОРЗ зі спеціально встановленим законом порядком застосування (такі, що здійснюються згідно з положеннями конкретних статей КПК України).

Останні потрібно диференціювати за критеріями: необхідності порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи та конфіденційності інформації, що передається будь-якими засобами зв'язку або зберігається в умовах обмеженого доступу; розмежування місць, де проводяться заходи, на публічно доступні, публічно не доступні, публічні місця з обмеженим доступом [22, с. 130].

Наприклад, Ю.М. Грошевий, С.О. Гриненко, О.В. Капліна пропонують класифікувати ОРЗ на: 1) разові та триваючі ОРЗ; 2) гласні та негласні ОРЗ; 3) ОРЗ, проведення яких не потребує будь-якого санкціонування; 4) ОРЗ, що проводяться з дозволу начальника оперативно-розшукового підрозділу; 5) ОРЗ, які проводяться не інакше як за рішенням суду; 6) глибокі та поверхневі ОРЗ; 7) автономні та комплексні ОРЗ [23]. Раціональність пропонованого підходу полягає в тому, що він не обмежує різноманітності й комплексності зазначених заходів: окремі права, надані оперативним підрозділам, можуть реалізовуватись у певних комбінаціях під час проведення різних ОРЗ. На відміну від цього, спроби визначення в законі вичерпного переліку ОРЗ призведуть до певних правових колізій, а також обмежать потенціал оперативних підрозділів у боротьбі зі злочинністю.

Багатогранна парадоксальність спостерігається в підході розробників відомчих актів МВС України до класифікації заходів, які не мають кореляційного зв'язку з конкретними НСРД, відповідно, не мають спеціального порядку застосування: їх узагалі не зараховано до категорії ОРЗ та названо заходами оперативного (ініціативного) пошуку. Із такою назвою можна погодитися, але

ці заходи все одно є оперативно-розшуковими, оскільки здійснюються на підставі Закону про ОРД.

Отже, спробуємо викрити певні закономірності й вимоги, які притаманні окремим заходам ОРД, класифікувавши для цього останні, насамперед, за критеріями їх предметно-дійового змісту.

Виходячи зі сказаного, до першого блоку ОРЗ ми віднесли ті з них, що мають чітко визначений предметний характер і спрямовані на безпосереднє отримання і фіксацію фактичних даних про злочинні діяння конкретних осіб і груп, припинення та розкриття їхніх злочинів, розшук та затримання відомих злочинців. Згідно із Законом про ОРД (ч.1 п.п. 2, 4-7 ст.8) такими заходами варто визнати:

- за формою проведення: 1) гласні заходи, тобто такі, при виконанні яких їх учасники повністю усвідомлюють себе відповідними сторонами; 2) негласні заходи забезпечуються системою спеціальних правових, організаційних способів і методів;

- за правовими наслідками проведення: 1) дискретні – заходи, які порушують певні особисті права і свободи громадян; 2) недискретні, тобто такі, що не порушують зазначених прав і свобод [24];

- за необхідністю санкціонування: 1) заходи, що проводяться тільки із санкції суду та з повідомленням про це прокурору; 2) заходи, що не потребують позавідомчого санкціонування [24];

- за використанням оперативно-технічних засобів: 1) заходи з використанням та 2) заходи без використання цих засобів [25].

Як свідчить аналіз практики, в ході ОРД під час виявлення та фіксації неправомірної вигоди оперативні підрозділи можуть проводити ряд ОРЗ, які нами класифікуються на такі, що потребують дозволу: а) слідчого судді або рішення прокурора; б) керівника органу поліції, оперативного підрозділу [26, с. 18].

Запропонована класифікація ОРЗ є спробою систематизувати та класифікувати їх залежно від юридичної природи, законодавчих приписів, повноважень, функцій та меж оперативно-розшукових дій, що здійснюються оперативними підрозділами щодо громадян у боротьбі зі злочинністю [27].

ОРЗ є однорідними за організаційно-правовим критерієм, проте відрізняються переважно за правовим статусом та суб'єктним складом, адже в ОРД проведення ОРЗ може здійснюватися лише уповноваженими оперативними підрозділами, а негласних слідчих (розшукових) дій – слідчим, прокурором, або за їх дорученням – уповноваженим оперативним підрозділом. Окрім того, ОРЗ проводяться з метою виявлення, попередження та розкриття злочину, що готується, а негласні слідчі (розшукові) дії спрямовані на виявлення та перевірку інформації, необхідної для розслідування вчиненого злочину [28, с. 62].

Висновок. Вважаємо, що класифікація ОРЗ має бути закріплена в нормативних та законодавчих актах з питань ОРД. Незважаючи на їх різне призначення, юридичну силу обґрунтування, підстави і межі проведення, все ж таки вони мають внутрішню єдину структуру, логічну послідовність взаємопов'язаних елементів, ознак кожного складу оперативно-розшукового заходу. Це дасть змогу ширше застосовувати їх у практичній діяльності, визначити їхній склад та юридичну природу.

Література

1. Щербина І. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності органами Національної поліції України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Щербина Ігор В'ячеславович. – Дніпро, 2016. – 20 с.

2. Шумилов А.Ю. Юридические основы оперативно-розыскных мероприятий: учеб. пособие / А.Ю. Шумилов. – М., 1999. – С. 9–10.

3. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия. Общие положения. – СПб: Изд-во Р. Асланова "Юрид. центр Пресс", 2004. – 259 с

4. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М., 2001. – С. 305.

5. Шумилов А.Ю. Краткая сыскная энциклопедия: Деятельность оперативно-розыскная, контрразведывательная, частная сыскная (детективная)/ А.Ю. Шумилов. – М., 2000. – С. 79–81.

6. Гончарова Н.І. До питання про визначення категорії "метод оперативно-розшукової діяльності" / Н.І. Гончарова // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес : теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., (Одеса, 22-23 квітня 2015 р.) / Одеськ. держ. ун-т внутр. справ. – Одеса : ОДУВС, 2015. – с. 179-180

7. Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : [учеб.] / под ред. Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваши. – Краснодар : Краснодар. Ун-т МВД России, 2007. – 305 с.

8. Некрасов В.А. Оперативне розпізнавання : [моногр.] / [В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, Н.Є. Філіпенко, Л.В. Родинюк]. – К. : КНТ, 2007. – 216 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

10. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2006. – 1008 с.

11. Тарасюк Я. Класифікація методів оперативно-розшукової діяльності, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-технічних заходів, заходів оперативного (ініціативного) пошуку / Я. Тарасюк // Курс лекцій ОРД: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blogdocentyarynatara.io.ua/s2439130/klasifikaciya_metodiv_operativnorozshukovoe_diyalnosti_neglasnih_slidchih_rozshukovih_diy_operativno-tehnichnih_zahodiv_zahodiv_operativnogo_iniciativnogo_poshuku

12. Осипкин В.Н. Прокурорский надзор за оперативно-розыскной деятельностью: учеб. пособие / В.Н. Осипкин. – СПб., 2001. – С. 11–12.

13. Про оперативно-розшукову діяльність України : Проект Закону України (нова редакція) на заміну раніше поданого, реєстр. № 2134 від 21 лип. 2008 р. [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http ://w1.c1.rada.gov.ua.

14. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань, слідчих ізоляторах" від 04.06.2015 р. N 2024а. [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http :http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH1K868A.html.

15. Грібов М.Л. Діяльність підрозділів оперативної служби МВС України : теорія та практика : [моногр.] / Грібов М.Л. – К. : Розвиток, 2013. – 532 с.

16. Сервецький І.В. Теоретичні проблеми класифі-

кації оперативно-розшукових заходів / І.В. Сервецький, С.В. Шапочка // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 108–116.

17. Сервецький І.В., Неманов А.Ю. Щодо класифікації оперативно-розшукових заходів / І.В. Сервецький, А.Ю. Неманов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – 2011. – №1. – С. 427-441.

18. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи :поняття, сутність і співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // Боротьба зорганізованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 2(33). – С. 137–141.

19. Погорецький М.А. Оперативно-розшукові заходи: поняття і види / М.А. Погорецький // Державна безпека України: наук.-практ. зб. НАН України і СБ України. – К., 2005. – № 1(3). – С. 62–67.

20. Оперативно-розшукові заходи: удосконалення правового регулювання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://5ka.at.ua/load/pravo/operativno_rozshukovi_zakhodi_udoskonalennja_pravovogo_reguljuvannja_referat/49-1-0-23378.

21. Поняття та класифікація оперативно-розшукових заходів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://megapredmet.ru/2-16563.html.

22. Сухачов О. О. Поняття, перелік і класифікація оперативно-розшукових заходів як основа дослідження питань їх конспірації / О. О. Сухачов // Вісник Запорізьк. нац. ун-ту. Юридичні науки. - 2016. - № 2. - С. 125-132.

23. Програма навчальної дисципліни "Правові основи оперативно-розшукової діяльності" (галузь знань 0304 "Право", освітньо-кваліфікаційний рівень "Магістр", спеціальність 8.03040101 "Правознавство") / уклад.: Ю. М. Грошевий, С. О. Гриненко, О. В. Капліна та ін. – Х.: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. – 11 с.

24. Мулявка Д.Г. Психологічна сутність методів оперативно-розшукової діяльності. Лекція з курсу "Психологія оперативно-розшукової діяльності". Ірпінь. 2010.

25. Поняття, правова та психологічна сутність заходів ОРД: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studopedia.su/8_52970_ponyattya-pravova-ta-psihologlchna-sutnlst-zahodlv-ord.html

26. Грибовський О.В. Оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії під час виявлення й фіксації одержання неправомірної вигоди / О.В. Грибовський // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ України. – 2015. – № 1. – с.180-190.

27. Очкіна Т.Є. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів. Донецьк. 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vchilka.in.ua/ippopbb/України+Кафедра+"Оперативно-розшукової+діяльності"b/main.html

28. Прядко В.О., Комарницька О.Б. Порівняльна характеристика оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій крізь призму наглядової діяльності прокурора як процесуального керівника / В.О. Прядко, О.Б. Комарницька // Часопис цивільного і кримінального судочинства. - 2014. - № 1. – С. 62-71

Ігнатюк О. В.,
кандидат юридичних наук,
заступник голови Апеляційного суду
Київської області
Надійшла до редакції: 19.04.2017

УДК 243.98

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕТОДУ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Теслюк І. О.

У статті розкривається сутність методу криміналістичного прогнозування, уточнюється зміст категоріально-понятійного апарату дефініції "криміналістичне прогнозування", визначає риси, які притаманні цьому методу, розкриває мету, завдання, предмет, принципи, функції та етапи криміналістичного прогнозування. Підкреслюється, що для упорядкування процесу прогнозування важливо класифікувати криміналістичне прогнозування за певними критеріями. Наголошується на тому, що вдосконалення, систематизація та доповнення теоретичних положень криміналістичного прогнозування надасть змогу на практиці ефективно застосувати цей метод.

Ключові слова: *криміналістичне прогнозування, метод, органи досудового розслідування, предмет, функції, класифікація, етапи.*

Автор в статье раскрывает сущность метода криминалистического прогнозирования, а именно уточняет содержание категориально-понятийного аппарата дефиниции "криминалистическое прогнозирование", определяет черты, присущие этому методу, раскрывает цели, задачи, предмет, принципы, функции и этапы криминалистического прогнозирования. Подчеркивает, что для упорядочения процесса прогнозирования важно классифицировать криминалистическое прогнозирование по определенным критериям. Отмечает, что усовершенствование, систематизация и дополнение теоретических положений криминалистического прогнозирования позволит на практике эффективно применить этот метод.

Ключевые слова: *криминалистическое прогнозирование, метод, органы досудебного расследования, предмет, функции, классификация, этапы.*

The author in this article discloses the essence of the forensic prognostication method, to specify the contest category conceptual framework of the forensic prognostication definition; determines the features that are inherited to this method, reveals the goal, tasks, subject, principles, functions and the stages of the forensic prognostication. It was emphasized that for prognostication process organizing it's necessary to classify forensic prognostication according to certain criteria. There was also accentuated that the improvement, systematization, and addition of the forensic prognostication aspects gives an opportunity on practice to apply this method effectively.

Keywords: *forensic prognostication, method, pretrial*

© І.О. Теслюк, 2017

investigation agencies, subject, functions, classification, stages.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової демократичної держави, попри прийняття низки нормативно-правових актів, у зв'язку зі збільшенням кількості кримінальних правопорушень спостерігається тенденція погіршення якості досудового розслідування кримінальних проваджень. Так, за даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. обліковано 563560 кримінальних правопорушень, з них тільки 35 % – з обвинувальним актом, тоді як по 59 % – рішення так і не прийнято; відповідно у 2014 р. обліковано 529139 кримінальних правопорушень, з них 32 % – з обвинувальним актом, по 64 % – не прийнято рішення; у 2015 р. – 565182, з них 29 % – з обвинувальним актом, по 68 % – не прийнято рішення; у 2016 р. (станом на листопад) обліковано 584849 кримінальних правопорушень, з них 21 % – з обвинувальним актом, по 76 % – рішення не прийнято [1].

Однією із причин, на нашу думку, є некомпетентне застосування інноваційних криміналістичних методів, у тому числі й методу криміналістичного прогнозування. Необхідність застосування криміналістичного прогнозування органами досудового розслідування обумовлене прийняттям тактичних рішень при розслідуванні окремого злочину. Вирішення цієї проблеми має не тільки практичний, але й загальнотеоретичний характер. Це пояснюється тим, що органи досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій не зовсім орієнтуються в сутності криміналістичного прогнозування, його рис, мети, завдань, предмету, принципів, а також які функції йому притаманні, з яких етапів складається цей метод та як його класифікувати. Саме розуміння загальнотеоретичних засад криміналістичного прогнозування дасть змогу ефективно спрогнозувати та досягти бажаного результату.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення наукових надбань щодо методу криміналістичного прогнозування (Р.С. Бєлкіна, В.В. Бірюкова, І.В. Бестужев-Лади, Л.Г. Горшеніна, А.Ю. Дементьєва, В.А. Журавля, А.П. Закалюка, Г.О. Зоріна, В.Є. Новічкова, О.М. Цільмак та ін.) вказує на проблему відсутності загальнологічної структуризації загальнотеоретичних положень методу криміналістичного прогнозування. Відсутність ґрунтовних наукових праць зумовлює необхідність дослідження та обґрунтування цього методу, задля уточнення його загальнотеоретичних засад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з елементів структури правової теорії є її понятійний апарат. У змісті дефініції фіксуються найбільш загальні, суттєві властивості предмета теорії, основні наукові дані, які є складовими її змісту. Через визначення поняття розкривається зміст та сутність наукових даних.

Термін "прогноз" походить від давньогрецького слова "prognosis", яке означає "передбачення", "припущення". Аналізуючи наукові праці Р.С. Бєлкіна, В.А. Журавля, Г. О. Зоріна, О.М. Цільмак, Н. П. Яблокова та ін., уважаємо, що **криміналістичне прогнозування** – це метод криміналістики, який полягає в передбаченні ймовірного: минулого, задля ефективного встановлення фактичних даних та майбутнього, задля припущення ходу подій, дій, настання імовірних явищ і процесів та вжиття превентивних заходів щодо унеможливлення настання негативних наслідків.

Слід зазначити, що прогнозування динаміки злочинності припускає використання математичних методів. Тому при розробленні певних прогнозів можливе застосування як окремих методів, так і їх груп. При цьому криміналістичне прогнозування, на нашу думку, наділене такими *основними рисами* як: 1) імовірність прогнозу (прогноз має сумнівний, а не точний характер); 2) достовірність прогнозу (ступінь надійності прогнозу); 3) помилка прогнозу (імовірне незначне або повне відхилення прогнозу від досліджуваного об'єкта).

Метою криміналістичного прогнозування є передбачення наслідків об'єкта прогнозування через пізнання минулого та припущення ймовірного майбутнього, задля планування та реалізації слідчим тактичних рішень.

Основним завданням криміналістичного прогнозування, на нашу думку, є розроблення закономірностей та механізмів розвитку прогнозованого об'єкта, а також його наслідків, задля уникнення неточностей та помилок при проведенні слідчих (розшукових) дій, для досягнення очікуваного результату.

Предметом криміналістичного прогнозування є передбачення закономірностей механізму розвитку явищ та подій.

Головними принципами методу криміналістичного прогнозування є:

системність, що забезпечує здійснення прогнозування на основі аналізу подій і дій, які відбувались раніше та дій і подій, які мають відбутися в майбутньому, що й становить єдину систему;

комплексність передбачає дослідження подій в цілому, а не окремими частинами, припущення минулого та передбачення майбутнього в комплексі;

всебічність – прогнозування елементів певних подій злочину не самих по собі, а з різних сторін;

варіантність, що дає можливість побудови декілька варіантів прогнозу, в залежності від об'єму інформації, якою володіє слідчий;

безперервність спрямована на постійну побудову прогнозних варіантів, в залежності від надходження нової інформації;

вірогідність, що забезпечує імовірність настання тих чи інших подій.

Основними функціями криміналістичного прогнозування є:

ретроспективна [2], за допомогою якої слідчий розробляє криміналістичні прогнози на основі отриманої інформації про минуле;

дослідницька [3; 4], яка реалізується слідчим через опрацювання явищ та процесів, що підпадають під прогноз;

передбачувальна [3], що дозволяє слідчому зазирнути в імовірне майбутнє та спланувати подальші дії;

профілактична, що дозволяє слідчому вжити профілактичні заходи задля припинення або попередження злочину.

Метод криміналістичного прогнозування реалізується на кожному зі складових елементів слідчої діяльності: аналіз вихідної інформації, побудова версій, планування та виконання слідчих (розшукових) дій, прийняття тактичних та організаційних рішень тощо.

Основними етапами криміналістичного прогнозування є:

1) передпрогнозна орієнтація, що полягає у зборі та системному аналізі отриманої інформації, визначенні об'єкту прогнозування, цілі, мети та завдань [4];

2) перспективне і нормативне прогнозування – збір,

аналіз інформації та подальше моделювання варіантів, з урахуванням динаміки;

3)етап верифікації – оцінка достовірності отриманого прогнозу [4];

4) коригування прогнозу – уточнення прогнозних даних, у разі їх відхилення та усунення помилок [4];

5) організації – використання матеріально-технічної засобів для забезпечення результату [4];

6) етап оцінки – аналіз результатів прогнозування та введення їх у дію [4; 5; 6].

На наш погляд, процес розроблення прогнозів є ширшим, аніж метод прогнозування, оскільки основним завданням методики виступає забезпечення найбільш оптимального методу в практичній діяльності по прогнозуванню.

Слід зазначити, що криміналістичне прогнозування потребує чіткої класифікації для впорядкування процесу прогнозування. Ступінь імовірності прогнозу злочинності в значній мірі залежить від числа різного роду факторів, що використовуються при прогнозуванні. Для того, щоб класифікувати криміналістичні прогнози, слід розглянути основні його такі особливості [7].

1. Прогноз є наслідком дійсності як єдиного цілого, а майбутнє, відбите в прогнозі, – це результат складного комплексу причин і умов. У прогнозі відображаються реальні умови і протиріччя, що обумовлюють зміну прогнозованого явища. Прогноз – це підсумок висновків, емпіричних даних і обґрунтованих припущень; представляє аргументований висновок про напрямки розвитку в майбутньому.

2. Імовірність виникнення майбутнього, як наслідку реальних подій, містить елемент випадковості, який розглядається як внутрішня закономірність явищ. Тому прогноз повинен мати оцінку ступеня імовірності настання події.

3. Прогноз, що має потенціал майбутнього, відчуває вплив різних ознак дійсності або моделює ці ознаки. За відсутності вивчених закономірностей розвитку для прогнозу використовується гіпотеза про закономірності.

4. Для складання прогнозу необхідні наукові дослідження кількісного і якісного характеру, виключаючи кількісну оцінку на майбутнє.

5. Прогноз є орієнтиром для планування; зумовлює дослідницьку основу для підготовки плану.

6. Прогноз має варіантний характер і є багатоваріантним.

7. Часові і просторові горизонти прогнозу залежать від сутності даного явища; він є повторюваним і має безперервний процес.

8. При розробленні прогнозу не ставляться конкретні завдання і виключаються деталізація.

9. Точність прогнозу перевіряється часом.

10. При розробленні прогнозу важливе дотримання об'єктивності та наукової сумлінності. Не допускається суб'єктивізм в оцінці минулого, сьогодення і майбутнього.

Щодо класифікації криміналістичного прогнозування, зазначимо, що, взявши за основу наукові погляди вчених [2; 4; 8; 9; 10], на нашу думку, даний метод слід класифікувати за:

1) строком дії: короткострокове, середньострокове та довгострокове. Короткостроковим вважається прогноз до 1 місяця, середньостроковим – до 1 року та довгостроковим – 1-5 років. Зазвичай, слідчий найчастіше використовує короткостроковий прогноз, щоб у найближчому майбутньому вплинути на хід подій. Довгостроковий прогноз застосовується в рамках продовжуваного періоду;

2) метою: пошукове, для виявлення властивостей прогнозованого об'єкта чи явища, з метою встановлення подальшого їх розвитку. Спосіб наукового прогнозування, опираючись на інформаційні дані поступово проникає в майбутнє. Нормативне, що зосереджується на формуванні тактики та методики розслідування злочину, не маючи даних про минуле, опирається на якісні методи дослідження;

3) перспективністю: поточне (наприклад експертизи), віддалене (якщо результати дактилоскопічної експертизи не збігаються з поточною версією);

4) масштабом: у масштабі країни, області, міста, району (коли об'єкт прогнозування охоплює певну територію);

5) змістом: мікропрогноз, макропрогноз. Мікропрогноз направлений на окремі елементи прогнозованого об'єкта, а макропрогноз охоплює цілком об'єкт прогнозування;

6) рівнем застосування: організаційне, тактичне, стратегічне;

7) сферою застосування: практичне і наукове. Практичний прогноз опирається на статистичні дані практики, а науковий – на теорію;

8) значенням для досудового розслідування: основне (відносно всієї кримінальної справи); додаткове (щодо результату проведення певної слідчої дії); обов'язкове (коли без процесу прогнозування неможливе подальше провадження) та необов'язкове (у тому випадку, коли прогнозування виступає допоміжним фактором);

9) характером: спонтанне (коли різко виникла необхідність застосувати метод криміналістичного прогнозування) та неспонтанне (якщо необхідність спрогнозувати випливає з настанням певних подій).

10) достовірністю: імовірне (з найбільшою вірогідністю), малоймовірне, достовірне та недостовірне;

11) наслідками: те, яке ускладнює криміналістичну ситуацію та спрощує;

12) часовим напрямом об'єкта та предмета: ретроспективне (припущення того, що було в минулому) та перспективне (передбачення настання подій в майбутньому);

13) за суб'єктом: слідче, оперативне, експертне, прокурорське та адвокатське.

Також слід підкреслити, що необхідність розроблення криміналістичних прогнозів під час розслідування злочинів зумовлене кількома причинами:

- розроблення прогнозів не має чіткої системи і має ймовірнісний характер, що дозволяє слідчому відхилятися від плану та мислити ширше;

- забезпечення контролю за процесом розроблення прогнозів можливе в разі застосування системного підходу, що полегшує пошук помилок, які можуть бути на тій чи іншій стадії розслідування злочину.

Висновок. Таким чином, розкриття змісту дефініції "криміналістичне прогнозування", рис, мети, завдань, предмета, принципів, функцій, етапів та класифікації надало можливість удосконалити, систематизувати та доповнити теорію криміналістики.

Розуміння сутності загальнотеоретичних засад криміналістичного прогнозування, на нашу думку, надасть компетентно застосувати цей метод задля успішного запобігання, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Література

1. Про зареєстровані кримінальні провадження та результати їх досудового розслідування [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402. – Назва з екрана.

2. Горшенин Л. Г. Основы теории криминалистического прогнозирования [Текст] / Л. Г. Горшенин. – М. : АН МВД РФ, 1993. – 123 с.

3. Зинченко М. Криминалистическое прогнозирование как частная криминалистическая теория [Текст] / М. Зинченко, И. Филиппович. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://znat.ru/page,1,113-zinchenko.html. – Название с экрана.

4. Цільмак О. М. Загальнотеоретичні положення криміналістичного прогнозування. [Текст] / О. М. Цільмак // Вісник Запорізьк. нац. ун-ту: – 2013. – № 4. – С. 178-184.

5. Бестужев-Лада И. В. Рабочая книга по прогнозированию [Текст] / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Мысль, 1982. – 430 с.

6. Зорин Г.А. Теоретические основы криминалистики [Текст] / Г.А. Зорин. – Минск : Амалфея, 2000. – 416 с.

7. Владимирова Л.П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка [Текст] : учеб. пособ. / Л.П. Владимирова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Дашков и К., 2001. – 306 с.

8. Аванесов Г.А. Прогнозирование и организация борьбы с преступностью [Текст] / Г.А. Аванесов, С.Е. Вицин. – М.. : Знание, 1972. – 32 с. – (В помощь лектору).

9. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування [Текст] / В.А. Журавель. – Харків : Право, 1999. – 304 с. (С.18, 22).

Литвинов А.Н. Прогнозирование и планирование в криминалистике [Текст] / А. Н. Литвинов, Р. Л. Степанюк ; под общ. ред. В.И. Гаенко. – М. : Юркнига, 2004. – 160 с.

Теслюк І.О.,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.03.2017

УДК 343

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З МЕТОЮ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ СУДОВОМУ РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Хаматов Д. О.

У статті розглядаються нормативно-правові та організаційні проблеми використання можливостей оперативно-розшукової діяльності з метою подолання протидії судовому розгляду кримінальних проваджень. Розкриваються обов'язки працівників оперативних підрозділів, що здійснюють оперативне супроводження кримінального провадження, щодо встановлення фактів тиску на учасників судового розгляду, причин зміни ними показань тощо. Обґрунтована доцільність взаємодії працівників оперативних підрозділів із прокурором, який підтримує державне обвинувачення в суді, та доповнення відомчих інструкцій відповідними положеннями.

Ключові слова: *оперативне супроводження, кримінальне провадження, слідчий, оперативний підрозділ, прокурор.*

В статье рассматриваются нормативно-правовые и организационные проблемы использования возможностей оперативно-розыскной деятельности с целью преодоления противодействия судебному разбирательству уголовных производств. Раскрываются обязанности работников оперативных подразделений, осуществляющих оперативное сопровождение уголовного производства по установлению фактов давления на участников судебного разбирательства, причин изменения ими показаний и т.п. Обоснована целесообразность взаимодействия работников оперативных подразделений с прокурором, который поддерживает государственное обвинение в суде, и дополнения ведомственных инструкций соответствующими положениями.

Ключевые слова: *оперативное сопровождение, уголовное производство, следователь, оперативный подразделение, прокурор.*

In the article are considered the regulatory and organizational problems of using the possibilities of operative-search activity with the purpose of overcoming the counteraction to the judicial proceedings of criminal proceedings. The duties of employees of operational units that carry out operational support of criminal proceedings to establish the facts of pressure on participants in the trial, the reasons for their changing their testimony and the like are disclosed. The expediency of interaction of operational units with the public prosecutor who supports the state accusation in court, and additions of departmental instructions by corresponding positions is justify.

Key words: *operational support, criminal proceedings, investigator, operational unit, prosecutor.*

Вирішення судом на стадії судового розгляду таких завдань, як забезпечення необхідних засобів доказування, визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, порядку їх дослідження та безпосереднє дослідження доказів за участі сторін, вимагає подолання в разі необхідності протидії здійсненню правосуддя та ефективного забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судовому розгляді. Ця стадія є найважливішою частиною процесу, оскільки суд ґрунтує свої висновки у вироку лише на доказах, розглянутих та досліджених у судовому засіданні, забезпечуючи реалізацію принципу безпосереднього дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України). Судове слідство не є повтором досудового, а являє самостійне дослідження фактичних даних, що здійснюється незалежно від зібраних під час розслідування матеріалів, тож навіть незначний вплив із боку зацікавлених суб'єктів може спотворити доказову базу, суттєво вплинути на повноту та неупередженість судового розгляду.

Окремим проблемам подолання протидії здійсненню кримінального провадження в цілому та здійсненню судового розгляду зокрема приділено увагу в працях відомих дослідників, зокрема К.В. Антонова, Л.І. Ар-

© Д.О. Хаматов, 2017

куші, В.П. Бахіна, Л.В. Брусніцина, А.Ф. Волобуєва, І.О. Воронова, В.І. Галагана, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, О.Ю. Єпіхіна, В.П. Захарова, О.А. Зайцева, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенка, Н.С. Карпова, І.П. Козаченка, В.В. Крутова, Я.Ю. Кондратьєва, В.К. Лисиченка, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.А. Погорецького, В.Д. Пчолкіна, М.Б. Саакяна, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, О.П. Снігерьова, В.Є. Тарасенка, Р.В. Тарасенка та ін. Разом із тим, питання використання можливостей оперативно-розшукової діяльності з метою подолання протидії судовому розгляду кримінальних проваджень у теорії висвітлені недостатньо, що обумовлює актуальність їхньої наукової розробки.

Метою даної статті є дослідження сучасного стану використання можливостей оперативно-розшукової діяльності з метою подолання протидії судовому розгляду кримінальних проваджень.

Використання можливостей оперативно-розшукової діяльності з метою подолання протидії судовому розгляду ґрунтується на положеннях чинних нормативно-правових актів. У першу чергу, це Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, що затверджена наказом МВС від 14.08.2012 № 700 [4]. Положення п. 14.2 цієї Інструкції покладають на начальника оперативного підрозділу (працівники якого виконували письмові доручення слідчого під час досудового розслідування) наступні обов'язки, що виконуються саме на стадії судового розгляду кримінальних проваджень:

- здійснювати необхідні заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- з'ясовувати наявність фактів тиску на учасників судового розгляду, реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну;
- встановлювати причини зміни показань свідками чи потерпілими;
- організовувати протидію незаконним проявам відносно учасників судового розгляду;
- за дорученням начальника слідчого підрозділу, до якого надійшла ухвала суду про оголошення розшуку обвинуваченого для організації виконання, в установленому законодавством порядку заводити відповідну оперативно-розшукову справу та здійснювати розшукові заходи з метою встановлення місцеперебування обвинуваченого;
- на підставі письмового доручення слідчого організовувати участь співробітників оперативного підрозділу в певних слідчих (розшукових) діях, які проводяться на підставі ухвали суду.

Покладання зазначених вище обов'язків на відповідні оперативні підрозділи не є наслідком зміни кримінального процесуального законодавства України. Ці завдання традиційно виконуються працівниками відповідних оперативних підрозділів. Попередня Інструкція з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС України на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді, що була затверджена наказом МВС від 07.09.2005 № 777 [5] (втратила чинність), також передбачала виконання подібних завдань відповідними оперативними підрозділами під час розгляду кримінальної справи в суді: нейтралізація активної протидії передбаченому законом порядку судового розгляду справ; встановлення та усунення фактів тиску на свідків, потерпілих, спеціалістів та інших учасників процесу; з'ясування причин зміни учасниками процесу показань, організація протидії таким проявам.

Проте зазначимо, що значна частина зазначених вище обов'язків не знаходить явного відображення в чинному законодавстві. Так ані Кримінальний процесуальний кодекс України, ані Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" безпосередньо не передбачають процедури взаємодії працівників відповідного оперативного підрозділу, слідчого, прокурора та суду з питань подолання протидії судовому розгляду кримінальних проваджень. Законодавчо не передбачено форм звернення до суду у разі, якщо існує необхідність прийняття того чи іншого судового рішення, спрямованого на нейтралізацію протидії судочинству.

Наприклад, якщо працівниками відповідного оперативного підрозділу будуть встановлені факти тиску на учасників судового розгляду, то до кого та в якій формі вони мають звертатися? Згідно зі ст. 41 КПК України працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Тож, логічно припускати, що працівники оперативного підрозділу мають спочатку звернутися до слідчого, який проводив досудове розслідування. Останній, у свою чергу, має звернутися до прокурора, який підтримує державне обвинувачення в суді (як правило він є процесуальним керівником на стадії досудового розслідування), та повідомити про встановлені факти та одержані фактичні дані. Прокурор у разі потреби може звернутися до суду та заявити відповідне клопотання.

Уважаємо, що прокурор є однією з ключових фігур у справі подолання протидії судовому розгляду кримінальних проваджень, оскільки він уповноважений на цій стадії:

- подавати клопотання до суду про проведення слідчих (розшукових) дій, у т.ч. негласних, в порядку ст. 333 КПК;
- висувати додаткове обвинувачення в разі отримання відомостей про можливе вчинення обвинуваченим іншого кримінального правопорушення, щодо якого обвинувачення не висувалось і яке тісно зв'язане з первісним та їх окремий розгляд неможливий (ч. 2 ст. 337, ст. 339 КПК);
- змінювати обвинувачення, якщо встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа (ч. 2 ст. 337, ст. 338 КПК);
- допитувати учасників судового розгляду (ст.ст. 351-354 КПК);
- надавати суду документи, які долучаються до матеріалів кримінального провадження (ст. 317, ч. 3 ст. 358 КПК);
- звертатися до суду та заявляти клопотання (ст. ст. 331, 350 КПК), у т.ч. про обрання або зміну запобіжного заходу стосовно обвинуваченого, щодо порядку дослідження доказів, забезпечення безпеки учасників судового розгляду, виклику нових свідків, долучення нових доказів тощо.

Як бачимо, працівники оперативного підрозділу не в змозі самостійно організовувати протидію незаконним проявам відносно учасників судового розгляду, адже не мають можливості самостійно звертатися до суду. З

іншого боку, суд не зобов'язаний при прийнятті судових рішень враховувати відомості, одержані працівниками відповідного оперативного підрозділу. В організаційному плані КПК України не передбачає виконання судом завдань із подолання протидії судовому розгляду кримінальних проваджень.

Разом з тим, суд визначений Законом України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" [3] органом, який забезпечує безпеку, та приймає рішення про застосування заходів безпеки. А, відповідно, приводом для вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства згідно із законом [3] може бути:

- заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича;
- звернення керівника відповідного державного органу;
- отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб.

Суд, одержавши такого роду інформацію, зобов'язаний законом [3, ч. 2 ст. 22] її перевірити і в строк не більше трьох діб, а у невідкладних випадках негайно прийняти рішення про застосування або відмову у застосуванні заходів безпеки. На своє рішення суд має приймати мотивовану ухвалу та передавати її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Однак, указаний закон не визначає, яким чином суд має одержувати від працівників оперативних підрозділів зазначену вище оперативну інформацію про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну учасників судового розгляду. Чи має звертатися керівник відповідного оперативного підрозділу безпосередньо до суду (суддів), чи таке звернення має відбуватися опосередковано, тобто через слідчого або прокурора?

Але, незважаючи на це, розгляд інформації, одержаної оперативним підрозділами, та вирішення питання про забезпечення безпеки відповідних осіб все ж таки опиняється в структурі організації судового розгляду. У теорії криміналістики та кримінального процесу поряд із категорією "організація досудового розслідування" існує поняття "організація судового провадження", що у деяких джерел називається організацією роботи суду з підготовки і розгляду по суті кримінального провадження [8, с. 6]. Організаційні дії суддів є необхідним, обов'язковим елементом судового розгляду. Неналежна організація та підготовка судді до судового слухання по справі спричиняє необґрунтоване затягування процесу, хаотичність дій учасників процесу, втрату авторитету судді, спричиняє ймовірність винесення несправедливого рішення та створює загрозу безпеці учасникам судового провадження.

У науковій площині криміналістичні проблеми організації судового розгляду на дисертаційному рівні були досліджені А.Ю. Корчагіним, С.В. Кобилинською [6; 7]. На думку А.Ю. Корчагіна, організація судового розгляду – це його упорядкування і оптимізація шляхом конкретизації обставин, що підлягають перевірці та встановленню, планування судового слідства, створення умов для якісного провадження судових дій, керівництво судовим процесом [7, с. 22]. Проте безпосередньо про завдання із подолання протидії судовому розгляду під час його організації у наукових роботах зазначених авторів не згадується.

На думку І.Є. Марочкіна [9, с. 141-144], під організаційними питаннями підготовки справи до судового розгляду слід розуміти ті заходи процесуального та адміністративного характеру, які повинен прийняти суддя та інші працівники суду при призначенні справи до розгляду, а також безпосередньо перед судовим засіданням і без яких судовий процес не може відбутися. Вважаємо, що зважаючи на компетенцію суду, визначеною ст. 3 зазначеного вище закону [3], організаційні питання підготовки до судового розгляду у разі потреби мають включати: вивчення матеріалів про застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; з'ясування необхідності у забезпеченні безпеки окремих учасників кримінального судочинства та прийняття рішення про вжиття відповідних заходів; визначення необхідності у подальшій взаємодії з цих питань із оперативними підрозділами, які здійснюють оперативне супроводження кримінального провадження.

На сьогодні положення відповідної секретної Інструкції МВС України скеровують працівників оперативних підрозділів Національної поліції здійснювати оперативне супроводження кримінального провадження саме на стадії судового розгляду, аж поки особа, яка вчинила злочин, не буде засуджена і обвинувальний вирок стосовно не набере законної сили. Проте ця відомча Інструкція не передбачає, яким чином працівники оперативного підрозділу мають підтримувати взаємодію з прокурором та судом на стадії судового розгляду кримінальних проваджень, що, безперечно, є недоліком.

Висновок. Відсутність законодавчо визначеної можливості у працівників оперативних підрозділів, що здійснюють оперативне супроводження судового розгляду, безпосередньо звертатися до суду обумовлює необхідність взаємодії з прокурором. Останній уповноважений, у т.ч. з метою подолання протидії судовому розгляду, звертатися до суду й подавати йому клопотання щодо порядку дослідження доказів та долучення нових доказів до матеріалів кримінального провадження, про зміну або висунення додаткового обвинувачення, про обрання або зміну запобіжного заходу стосовно обвинуваченого, про забезпечення безпеки учасників судового розгляду, про виклик нових свідків до суду, проведення слідчих (розшукових) дій, у т.ч. негласних, тощо.

Відповідна Інструкція МВС України, що регламентує здійснення оперативними підрозділами Національної поліції оперативного супроводження кримінальних проваджень, має передбачати положення про взаємодію на стадії судового розгляду кримінальних проваджень зі слідчими, які проводили їх досудове розслідування, та прокурорами, які підтримують державне обвинувачення в суді, з метою подолання протидії судовому розгляду кримінальних проваджень.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квітня 2012 р. : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

2. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 18 лютого 1992 р. : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] : закон

України від 23 грудня 1993 р. : за станом на 14.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

4. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : наказ МВС України № 700 від 14 серпня 2012 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС України на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді [Текст] : наказ МВС України № 777 від 7 вересня 2005 р. – К. : МВС України, 2005. – 18 с. (втратив чинність)

6. Кобылинская С. В. Криминалистические проблемы организации судебного разбирательства уголовных дел в суде первой инстанции [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Кобылинская. - Краснодар, 2009. - 25 с.

7. Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел [Текст] : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. Ю. Корчагин. - М., 2007. - 44 с.

8. Організація роботи суду [Текст] : навчально-методичний посібник / уклад.: І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін. – Х. : Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. – 21 с.

9. Організація роботи суду в Україні [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. : І. Є. Марочкіна, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. - Х. : Право, 2009. - 312 с.

Хаматов Д. О.,
аспірант ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.03.2017

УДК 347.139

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ПРИ ВИКОРИСТАННІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ

Бєжанова А. В.

У статті проаналізовано специфіку та проблеми законодавчого регулювання використання інформаційних технологій під час застосування режиму відеоконференції у кримінальному судочинстві. Розглянуті окремі проблемні питання забезпечення прав учасників кримінального судочинства при використанні інформаційних технологій у режимі відеоконференції.

Ключові слова: *суд, судовий розгляд, судове провадження, кримінальне процесуальне законодавство, кримінальна справа, відеоконференція.*

В статье проанализировано специфика и проблемы законодательного регулирования использования информационных технологий в ходе применения режима видеоконференции в уголовном судопроизводстве. Рассмотрены проблемы обеспечения прав участников уголовного судопроизводства в ходе использования информационных технологий при применении режима видеоконференции.

Ключевые слова: *суд, судебное разбирательство, судебное производство, уголовное процессуальное законодательство, уголовное дело, видеоконференция.*

The article analyzes the specifics and problems of the legislative regulation of the use of information technologies during the application of the videoconferencing regime in criminal proceedings. The problems of ensuring the rights of participants in criminal proceedings in the course of using information technologies in the application of videoconference mode are considered. Considered problematic issues that arise during the use of videoconferencing in criminal proceedings in the court proceedings.

Keywords: *court, trial, court proceedings, criminal procedure law, criminal proceedings, videoconferencing*

Одним зі стратегічних заходів вирішення завдань кримінального судочинства стало запровадження норми, яка передбачає можливість проведення допиту, впізнання під час досудового розслідування і процесуальних дій у суді в режимі відеоконференції. Переваги появи у кримінальному процесі такого інституту як дистанційне провадження не викликає сумніву, оскільки в період "технічного прогресу", коли відбувається модернізація та комп'ютеризація всіх сфер життєдіяльності суспільства, сучасні технічні засоби надають можливість своєчасного вирішення завдань кримінального судочинства. Проте в сучасному нормативно-правовому та методичному регулювання правил та порядку застосування технічних засобів у сфері кримінального судочинства є істотні недоліки, які негативно позначаються на ефективності боротьби зі злочинністю та призводять до неправомірного обмеження конституційних прав і свобод громадян при здійсненні досудового розслідування та судового провадження.

Окремі аспекти застосування відеоконференції у кримінальному судочинстві розглядались у працях таких науковців, зокрема як: О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, Т.М. Михальчука, М.І. Пашковського, Д.П. Письменного, А.С. Сизоненка, М.І. Смирнова, І. В. Черниченко та інших, праці яких і стали науковим підґрунтям цієї статті. Проте питання правового регулювання дистанційного досудового розслідування і судочинства залишається дотепер спірним, малодослідженим та актуальним, враховуючи достатньо нетривалу історію застосування телекомунікаційних технологій в процесі. Отже, проблеми використання технічних засобів у сфері кримінального судочинства є фундаментальним багатоплановим завданням, вирішення якого може бути знайдено лише в результаті розробки комплексу взаємопов'язаних та взаємообумовлених заходів, заснованих на єдиному розумінні суті технічних засобів, їх ролі і місця в діяльності

© А.В. Бєжанова, 2017

органів досудового слідства та суду.

Метою статті є дослідження правових засад, проблем, можливості та перспективності дистанційного досудового розслідування та судового провадження.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності та якості слідчих та судових дій, з урахуванням забезпечення прав та законних інтересів людини й громадянина, держави та суспільства обумовлює необхідність концептуального вирішення проблем правового регулювання застосування технічних засобів у сфері кримінального судочинства; розробки єдиного підходу до зміни, вдосконалення та уніфікації законодавства, впровадження нових правил та методик в галузі експертного дослідження результатів застосування технічних засобів, вироблення критеріїв, що визначають зміст допустимості доказів, які є результатом їх застосування, а також визначення ролі та місця технічних засобів у доказовому забезпеченні кримінального процесу

До числа найбільш актуальних проблем, які потребують вирішення, можна віднести такі: визначення цілей та загальних принципів використання технічних засобів у сфері кримінального судочинства; впорядкування та уніфікація норм кримінально-процесуального законодавства щодо застосування технічних засобів у ході проведення процесуальних дій; використання відомостей, отриманих в результаті застосування технічних засобів у доказуванні, надання їх до суду та дослідження в ході судового розгляду; використання результатів слідчих (розшукових) дій, отриманих із застосуванням технічних засобів у формуванні доказової бази; дотримання конституційних прав громадян, закріплених в Конституції України, при застосуванні технічних засобів в кримінальному судочинстві.

Інформаційні технології у сучасному світі є системоутворюючим елементом інформаційного простору, який визначає рівень реального використання інформації як ресурсу в професійній діяльності правоохоронних органів. Запобігання, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, системний аналіз отриманої інформації про вчинене кримінальне правопорушення неможливі без використання технічних засобів і наукових відкриттів в галузі інформатики, пов'язаних зі збором, зберіганням та обробкою інформації.

Термін "інформаційні технології" ввів академік В.М. Глушков, який під цим поняття розумів процеси, пов'язані з переробкою інформації, зокрема: а) спосіб та засіб збору інформації; б) обробка інформації; в) передача інформації для отримання нових відомостей про об'єкт, що вивчається (персональний комп'ютер, телекомунікаційні та мультимедійні засоби) тощо [1, с.46]. Інше визначення надає Ю.Г. Коротенков, який під інформаційними технологіями розуміє комплекс методів, способів і засобів, що забезпечують інформаційний процес, який є сукупністю послідовних дій (операцій), які здійснюються з інформацією (у вигляді даних, відомостей, фактів, ідей, гіпотез, теорій тощо), з метою отримання результату. При цьому інформаційний процес являє собою впорядковану послідовність дій з наявною інформацією або створенню нової інформації [2, с. 99].

Слід зазначити, що останнім часом у кримінальному судочинстві все частіше комп'ютерна техніка застосовується для фіксації та дослідження фоно-, фото-, відеоінформації. Цифрові пристрої обробки та запису звукових сигналів, фото-, відеозображень підвищують якість фіксації даних видів інформації, забезпечують можливість їх тривалого зберігання та оперативного тиражування.

Технічні засоби відеозапису ходу і результатів процесуальних дій являють собою сукупність програмно-апаратних засобів та приладів, що забезпечують належне фіксування, зберігання, копіювання (дублювання) і використання інформації, яка відображає процес відеоконференції [3].

Щодо самого поняття відеоконференції, то більшість авторів досліджує це поняття виключно з технічного боку та під нею розуміють телекомунікаційну технологію, яка забезпечує одночасну двосторонню передачу, обробку, перетворення та представлення інтерактивної інформації на відстані в режимі реального часу за допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки [4, с.65; 5, с.236]. І. В. Черниченко відеоконференцією називає передбачену кримінальним процесуальним законом процедуру здійснення окремих процесуальних дій її учасниками за допомогою аудіовізуальної взаємодії з використанням технічних засобів при трансляції з іншого приміщення в режимі реального часу [6, с. 14-15].

Подібну дефініцію знаходимо в Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу й результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження), затвердженої наказом Державної судової адміністрації від 15 листопада 2012 р. № 155, де вказано, що відеоконференція – це телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією в реальному масштабі часу з урахуванням керуючих даних [7].

Аналіз запропонованих визначень дає змогу виокремити такі суттєві ознаки відеоконференції як однієї з інноваційних можливостей спілкування: 1) телекомунікаційна технологія, тобто з використанням телекомунікаційних мереж; 2) просторова віддаленість учасників спілкування (учасників кримінального процесу); 3) режим реального часу; 4) взаємодія учасників шляхом обміну (передачі, обробки, перетворення та представлення) інформацією здійснюється одночасно [8, с.272]. Саме ці особливості відеоконференції роблять можливим її застосування без порушення таких базових принципів кримінального судочинства, як гласність і відкритість судового розгляду та його безпосередність.

Уважаємо, що під інформаційними технологіями, які використовуються під час застосування відеоконференції в кримінальному судочинстві, слід розуміти певну сукупність засобів, прийомів і методів збирання (пошуку, виявлення, фіксації, вилучення), обробки та передачі первинної інформації щодо отримання доказів з метою встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Досить важливим є закріплення в правовому регулюванні співвідношення прав і обов'язків на застосування інформаційних технологій в кримінальному процесі. Як справедливо зауважує В. А. Панюшкін, необхідність правової регламентації використання досягнень науково-технічного прогресу в кримінальному судочинстві випливає з існуючої в кримінальному процесі потреби забезпечення дотримання прав та законних інтересів особи під час застосування цих досягнень. Кожний випадок незаконного, неетичного застосування досягнень науково-технічного прогресу негативно позначається на тих учасниках процесу, яких він стосується, ускладнює

вирішення задач кримінального судочинства [9, с. 19].

Правове регулювання використання інформаційних технологій у кримінальному судочинстві повинно здійснюватися з урахуванням таких обставин:

- отримання при застосуванні інформаційних технологій кримінально-процесуальної інформації, яка відповідно до кримінального процесуального закону може прийняти допустиму форму доказів;
- актуальність та регулярність використання для вирішення завдань кримінального судочинства;
- складність процесуального документування факту використання відповідних інформаційних технологій;
- обмеження конституційних прав учасників кримінального судочинства;
- наявність припису зобов'язуючого характеру на їх застосування [10, с 125].

Критерієм, що визначає можливість застосування відеоконференції, є необхідність отримання доказів та неможливість відповідної особи через об'єктивні або суб'єктивні обставини постати перед слідчим або судом [11, с 95]. Однак процесуальні права особи, яка приймає участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, є значно обмеженими, оскільки в такому разі неможливо реалізувати право подавати докази, письмові пояснення, заявляти клопотання та відводи тощо. зазначене має наслідком порушення принципів змагальності та рівності сторін, які є одними із основних засад судочинства, визначених ст. 129 Конституції України. У свою чергу, ані процесуальні закони, ані, тим паче, Конституція України не допускають обмеження встановлених прав людини, а нормативні акти, що обмежують такі права, мають бути визнані неконституційними [12].

Крім того, надання додаткових доказів у процесі судового засідання, проведеного в режимі відеоконференції, вступає в протиріччя з одним з основоположних принципів судового процесу – принципом безпосереднього дослідження доказів судом, що розглядає справу.

Питання щодо порушення принципу безпосереднього дослідження доказів судом в режимі відеоконференції було порушено в 1995 р. в Німеччині, коли проводився допит особи з використанням відеозасобів, а проведення допиту відповідно до зазначених правил в Німеччині отримало назву "Майнцської моделі" [13, с.319].

Судове засідання з використанням методу "Closes Circuit Television" ("телебачення замкнутого циклу") було проведено за згодою учасників процесу, проте після його закінчення підсудні заявили протест, пославшись на те, що така процедура не узгоджується з принципом безпосередності в німецькому кримінальному судочинстві і тому їх права були порушені. Свої вимоги вони обґрунтовували тим, що § 250 КПК Німеччини базується не тільки на вербальній комунікації, у ньому закладені більш широкі ідеї: роль відіграють не тільки слова, важливо отримати особисте враження від свідка. Усі нюанси поведінки свідка під час дачі показань, так важливо, наприклад, плаче він, потіє, рухає руками, зволікає з відповідями при порушенні певних тем, кидає крадькома погляди на обвинуваченого. Оскільки ці враження при відеотрансляції зводяться до мінімуму, а часто їх взагалі неможливо отримати [13, с.320].

Земельний суд в Майнці цей протест відхилив та дійшов висновку, що застосування "Майнцської моделі" не суперечить німецькому кримінально-процесуального законодавства, оскільки саме невпевнені та залякані свідки часто бувають не в змозі дати в умовах традиційного процесу об'єктивні показання, і навіть часто, будучи схильні до того, щоб вийти з даної ситуації, заявляють, що вони нібито нічого не пам'ятають. Тому між принципами захисту свідків та встановлення істини не існує принципових протиріч, в зв'язку з чим інтерес обвинуваченого в безпосередньому контакті з допитуваним повинен відступити перед інтересом потерпілого чи свідка не піддаватись душевним переживанням. Держава зобов'язана захищати осіб, які є свідками у кримінальному судочинстві [13, с.324].

На наш погляд, порушення принципу безпосередності в даному випадку не відбувається з огляду на те, що правило про безпосередність дослідження всіх доказів у кримінальному провадженні покликане забезпечити пряме, вільне від суб'єктивного впливу осіб, які провадили досудове розслідування, сприйняття учасниками судового провадження (перш за все судом) усіх обставин кримінального провадження. При цьому безпосередність, діючи в процесі кримінально-процесуального доказування, виступає способом особистого сприйняття слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом доказів у кримінальному провадженні [14, с.3].

Крім того, виходячи з положень ч.5 ст. 336 КПК України, під час проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції одночасно фактично відбуваються два судових засідання, однак залишається не зрозумілим процесуальний статус суду-виконавця. Хоча справа по суті розглядається лише в одному із судів, а в іншому здійснюються процесуальні дії, спрямовані на організацію виконання доручення, все ж таки суд виконує процесуальні дії за правилами судового розгляду, від так залишається невирішеним питання про можливість заявлення сторонами відводу судді який виконує доручення про проведення дистанційного судового провадження. У науковій літературі із цього приводу існують різні погляди. Так одні науковці вказують на те, що використання відеоконференції не скасовує процесуальних гарантій, у зв'язку з чим учасники процесу мають право заявляти відвід судді суду за місцем перебування свідка [15, с.138]. Інші зазначають, що надання сторонам права заявляти відвід судді-виконавцю недоцільно, оскільки даний суддя процесуально важливих рішень не приймає та на хід процесу не впливає, його роль у процесі фактично обмежується виконанням функцій секретаря судового засідання [16, с. 36]. На думку Захарченко О. В., учасникам судового провадження повинен бути оголошений весь склад суду, в тому числі і суддя, який знаходиться за межами залу судового засідання. А оскільки такий суддя може з'явитися не на підготовчому етапі, а в ході безпосереднього судового розгляду, то право на його відвід повинно бути роз'яснено додатково [17]. На нашу думку, слід погодитись із першою позицією, оскільки в суді, який забезпечує виконання доручення в судовому засіданні в режимі відеоконференції фактично не проводиться повноцінного судового засідання, відсутній склад суду, який був би наділений необхідними повноваженнями, а всі учасники судового процесу, які прибули в цей суд, фактично беруть участь шляхом використання відеоконференції тільки в судовому засіданні суду, який розглядає справу [18, с. 14]. Іншою проблемою є те, що законом не регламентовано детально механізм подання оригіналів документів на огляд суду, що розглядає справу і знаходиться по той бік екрану. У "віртуальному" провадженні існує реальна небезпека щодо звуження можливостей сторін процесу,

оскільки подавати слідчому, прокурору, судді на розгляд письмові клопотання, докази та інші процесуальні документи зі сторони такого учасника – досить проблематично, особливо ці можливості значно ускладнюються під час перебування в установі виконання покарань [19, с. 262]. Указані питання мають бути додатково врегульовані на законодавчому рівні, тим більше що в Україні існує електронний документообіг і електронні цифрові підписи [20]. Можливо було б наділити "віддаленого суддю" додатковими повноваженнями з дослідження доказів, але в такому випадку за фактом справа в частині буде розглядатися не судом, у провадженні якого перебуває справа, а іншою особою – "віддаленим суддею", і не обов'язково, що це буде суддя суду того ж рівня, що і суд, який доручив організацію відеоконференції, у провадженні якого перебуває справа [21, с. 12].

Гальмуючим фактором в даному випадку, на нашу думку, виступає не тільки правова неврегульованість у сфері специфіки процесуального використання відеоконференції, а й проблеми тактико-технічного плану. Так до числа основних спірних моментів використання в процесуальній діяльності технічних засобів відеоконференції, безсумнівно, належать правомірні питання, які можна сформулювати таким чином:

- хто саме виступає в сеансі відеоконференції і як гарантувати достовірність його особи (завдання ідентифікаційного характеру);
- де саме виступає та знаходиться особа в даний момент часу і як в цьому переконатися (завдання позиціонування);
- яким чином (тобто за допомогою яких легітимних засобів) особа, яка бере участь у відеоконференції, та наскільки надійний такий канал (лінія) зв'язку від стороннього втручання (завдання забезпечення конфіденційності при інформаційному обміні, завдання забезпечення цілісності інформації, що передається та завдання забезпечення неможливості відмови сторін від авторства переданої інформації) [22, с. 152].

Виконання зазначених завдань гарантуватиме достовірність інформації, отриманої (переданої) під час проведення відеоконференції. Проблеми використання технічних засобів у сфері кримінального судочинства є фундаментальним багатоплановим завданням, виконання якого може бути знайдено лише в результаті розроблення комплексу взаємопов'язаних та взаємообумовлених заходів, заснованих на єдиному розумінні суті технічних засобів, їх ролі та місця в діяльності органів досудового слідства та суду.

Література:

1. Глушков В.М. Макроэкономические модели и принципы построения / В.М. Глушков. – ОГАС. М.: Статистика, 1975. –160с.

2. Коротенков Ю.Г. Информационные процессы и технологии как объекты информатики и обучения информатике / Ю.Г.Коротенков // Вестник Московского городского пед. ун-та. Сер.: Информатика и информатизация образования. – 2004. – № 3. – С. 98–106.

3. Інформація щодо кількості проведених судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку за участю господарського суду Львівської області від 05 лютого 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lv.arbitr.gov.ua/sud5015/86374/. – Назва з екрану

4. Бортун М. Актуальні питання проведення допиту у режимі відеоконференції / М. Бортун // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014.– №1(34). – С. 64-70

5. Мурадов В. Проблеми використання відеоконференцзв'язку на сучасному етапі розвитку техніко-криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ / В. Мурадов // Право України. – 2011. – № 7. – С. 235–240.

6. Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні України : теорія і практика : монографія / І. В. Черниченко ; за заг. ред. О. П. Кучинської. – К. : Алерта, 2015. – 272 с.

7. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження) : Наказ Державної судової адміністрації від 15 листопада 2012 р. № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N1552012/

8. Навроцька Ю. В. Проблемні питання участі в судовому засіданні в режимі відео-конференції / Ю. В. Навроцька, А. Є. Могиляк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – Вип. 73. – С. 272-278

9. Панюшкин В. А. Научно-технический прогресс и проблемы разработки нового УПК России: необходимость и основные требования к правовой регламентации использования достижений научно-технического прогресса в уголовном процессе / В. А. Панюшкин // Судебная власть и уголовный процесс. – 2016. – № 1. – С. 16–21.

10. Соколов Ю. Н. Технологичность – свойство уголовного судопроизводства / Ю.Н. Соколов // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук, 2015. Том 15. – Вып. 1, – С. 125–140

11. Милинчук В.В. Использование видеосвязи при получении доказательств по уголовным делам в рамках международного сотрудничества / В.В.Милинчук. – Вестник Московского ун-та. – Право. – 2001. – № 5. – С. 91–104.

12. Недибалюк В. Как видеоконференции усложнят судебный процесс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravotoday.in.ua/ru/press-centre/publications/pub-787/.

13. Брусницын Л. В. Теоретико-правовые основы и мировой опыт обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: дис. докт. юрид. наук. / Л.В. Брусницын, М., 2002. – 520 с.

14. Дехтяр О. Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Г. Дехтяр; кер. роботи В. Д. Басай; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2014. – 20 с..

15. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Смирнов А.В., Калиновский К.Б. [Электронный ресурс] // Режим доступа: Доступ из справ.-прав. сист. "КонсультантПлюс"

16. Босякова Е.С. Проблемные вопросы использования видеоконференцсвязи на стадии судебного следствия / Е.С. Босякова, А.В. Босяков // Проблемы отправления правосудия по уголовным делам в современной России: теория и практика: матер. V Междунар. науч. – практ. Конф. 11-13 апреля 2013 г. / редкол.: Т.К. Рябинина (отв. ред.), [и др.]; Юго-Зап. гос. ун-т. – Курск, 2013. –504 с

17. Захарченко О. В. Особливості застосування відео-

конференції в судовому розгляді та проблемні питання її використання / О.В. Захарченко // Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія", 2014. -№ 4. – С. 204-212

18. Виляк О. Процессуально-правовые и организационно-технические проблемы использования видеоконференцсвязи в арбитражном процессе / О.Виляк // Арбитражный и гражданский процесс. – 2012. – № 7. – С. 13-20.

19. Ширіна С.А. Дистанційний судовий розгляд справ про адміністративні правопорушення, пов'язані із безпекою дорожнього руху / С.А.Ширіна. – Митна справа. – 2011. – № 6(78). – Ч. 2, кн. 1 – С. 260-265.

20. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. – [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15

21. Гарієвська М. Б. Відеоконференція в цивільному процесі: проблемні питання / М. Б. Гарієвська // Приватне право і підприємництво. – 2015. – Вип. 14. – С. 59-62. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_16

22. Натура Д. А. Информационные технологии в уголовном судопроизводстве и их роль в процессе доказывания по уголовным делам/ Д.А.Натура // Общество и Право, 2015. – № 2 (52) . – С.152-161

Бєжанова А. В.,
викладач першої категорії
Харківського автомобільно-дорожнього технікуму
Надійшла до редакції: 18.04.2017

УДК 343.137.9

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Меркулова Ю. В.

Стаття присвячена процесуальним та психологічним особливостям укладання угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості у кримінальному провадженні. На основі аналізу кримінального процесуального законодавства України, досягнень юридичної психології, практики розкриваються проблеми досягнення компромісу, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінальних правопорушень, вчинених іншими особами.

Ключові слова: *кримінальне провадження на підставі угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, співпраця, правові та психологічні взаємовідносини сторін укладання угоди.*

Статья посвящена процессуальным и психологическим особенностям заключения соглашения между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании виновности в уголовном производстве. На основе анализа уголовного процессуального законодательства Украины, достижений юридической психологии, практики раскрываются проблемы достижения компромисса, обязанности подозреваемого или обвиняемого о сотрудничестве в раскрытии уголовных преступлений, совершенных другими лицами.

Ключевые слова: *уголовное производство на основании соглашения между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании виновности, сотрудничество, правовые и психологические взаимоотношения сторон заключения сделки.*

The article is dedicated to the procedural and psychological peculiarities in conclusion of an agreement between the Prosecutor and a suspect or an accused on pleading guilty in criminal proceedings. Based on the analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine, achievements of juridical psychology and practice, problems in reaching of a compromise, obligations of a suspect or an accused as for the cooperation in solving of criminal offences committed by other persons, are revealed. Despite of significant advances in the development of this problem, many questions have not found yet their proper interpretation and remained discussible and not enough revealed in science until the present time.

The article emphasizes that there is a need for a more deeper and complete theoretical and practical study of legal and psychological issues regarding to the persuading of a suspected or an accused as to such agreements, neutralizing and overcoming of their doubts that arise during the preparation of agreements on pleading guilty, the processes associated with the relationships between the suspects and accused persons and persons which they expose and formation on this basis of concrete proposals to improve existing legislation and practices of criminal proceedings on the basis of agreements in accordance with the requirements of the criminal procedural science and psychology.

It is determined that the success in conclusion of an agreement as to pleading guilty and organizational cooperation with the suspect or accused is possible only through the provision of an appropriate security guarantees to these entities, which in its turn is a significant argument concerning the consent of mentioned above persons, for a real cooperation in the exposure of other accomplices of a criminal offense.

It is proposed to confer the powers to an investigator in agreement with the Prosecutor to enter into agreements with the suspect on pleading guilty and to cooperate with him/her. In addition, it is noted that it must be concluded two agreements – one about the pleading guilty. And this agreement is attached to the materials of criminal proceedings. And to ensure the safety of persons who agree to cooperate, it is necessary to make a separate agreement in the "secret" by analogy according to the legal regime a confidential cooperation applying and in accordance with departmental and interdepartmental normative-legal acts that regulate such relationships.

Key words: *criminal proceedings on the basis of an agreement between the Prosecutor and a suspect or an accused on pleading guilty, cooperation, legal and psychological relationships between the parties as to the agreement.*

© Ю.В. Меркулова, 2017

Постановка проблеми. Концепція кримінального провадження на підставі угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості є важливим напрямом оптимізації розкриття злочинів, які вчиняються групою осіб, організованою групою та злочинною організацією. Використання договірних правовідносин дозволяє створити механізм викриття різних учасників групової злочинності.

З іншого боку, особи, які вчинили злочин, під час договірних процедур мають можливість краще усвідомити наслідки власних дій і прийняти відповідальність за скоєне, а також своєю співпрацею з прокурором, слідчими органами надати реальну допомогу у розкритті кримінальних правопорушень, вчиненими групою осіб.

Укладення угод про визнання винуватості широко застосовується в кримінально-процесуальних системах США, Канади, Англії та Уельсу, Ізраїлю, Індії, Італії, Франції. Цей інститут стає все більш вагомою та доцільною частиною системи кримінального судочинства Грузії, Молдови, Росії.

Вивчення юридичної літератури по даному питанню свідчить про те, що проблеми відновного правосуддя знаходять свої висвітлення в працях відомих учених: В.К.Гуцуляк, О.Г.Добровольськп, Я.І.Кривов'яз, О.О.Леляк, Н.В. Лісова, С.М.Малихіна, Н.В.Неледва, Ю.П.Смокович, В.М.Тертишнік та ін. Але, незважаючи на значні досягнення в розробленні даної проблеми, багато питань ще не знайшли свого належного висвітлення, залишилися до сьогодення дискусійними та недостатньо розкритими в науці.

Слід погодитися з тим, що, незважаючи на позитивну динаміку затверджених вироків на підставі угод та з огляду на те, що цей інститут є новим для кримінального судочинства, його механізм ще не відпрацьовано судовою практикою та достатньою мірою не досліджено науковою доктриною, а також зважаючи на появу нових формулювань, підходів та оціночних категорій у новому КПК, актуальним і необхідним є вивчення та узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод [1]. Зокрема, залишилися недостатньо дослідженими як правові сторони укладання угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості у кримінальному провадженні, так і пов'язані з ними психологічні проблеми укладання таких угод, подолання сумнівів, ризиків із боку осіб, які вчинили злочин, та досягнення взятих на себе зобов'язань щодо співпраці з правоохоронними органами.

Вищевикладене зумовлює необхідність більш глибокого та повного теоретичного і практичного дослідження правових та психологічних проблем щодо схилення підозрюваних чи обвинувачених до таких угод, нейтралізації та подолання їхніх сумнівів, що виникають при підготовці угод про визнання винуватості, процесів, пов'язаних із взаєминами між підозрюваними, обвинуваченими та тими особами, яких вони викривають, і формування на цій основі конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики кримінального провадження на підставі угод відповідно до вимог кримінально-процесуальної науки та юридичної психології.

Викладення основного матеріалу. Кримінальне провадження на підставі угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості створює нову ідеологію кримінальної політики держави: протидії злочинності через договірні правовідносини, компроміс, через стимулювання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, співпрацювати з владою.

Укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні покликане вирішити низку питань:

- підвищення ступеня невідворотності покарання для осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень;
- ефективне сприяння розкриттю латентних кримінальних правопорушень;
- більш оперативне проведення слідчих дій;
- реалізація права на судовий розгляд у розумний строк;
- зменшення фінансових витрат держави в кримінальному провадженні як на стадії досудового розслідування, так і судового провадження [2, С. 26].

Крім цього укладання угоди про визнання винуватості дає можливість:

- підозрюваному (обвинуваченому) – уникнути невизначеності щодо виду та розміру покарання за результатами судового розгляду;
- у деяких випадках застосування альтернативного покарання або його зниження, можливість звільнення від покарання;
- прокурору – економію процесуального часу, зниження навантаження на досудове слідство та прокуратуру з підтримання державного обвинувачення в суді, забезпечення більшої ефективності системи кримінального судочинства, усунення певною мірою перспективи оскарження судового рішення (здійснення перегляду апеляційною та касаційною інстанціями).

Слід зазначити, що договірні відносини між підозрюваним, обвинуваченим та їхніми захисниками, з одного боку, і з органами правопорядку - з іншого, реалізовувалися постійно, однак здійснювалося все це інтуїтивно, нелегітимно, на свій острах і ризик, балансуючи на грані законності, а інколи й переступаючи цю межу [3, С. 199].

В Україні ще 1993 р. було зроблено першу спробу реформування вітчизняного кримінально-процесуального законодавства в цьому напрямі, коли було прийнято Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", де в ч. 2 ст. 14 передбачено, що "... учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності" [4]. Але зазначене положення за відсутністю його законодавчого механізму реалізації на практиці використовувалося не часто. І тільки після прийняття КПК України 2012 р. це питання було в певні мірі врегульовано на законодавчому рівні.

В.М. Тертишник зазначає, що угода про визнання винуватості є не лише можливою та доступною у вітчизняному законодавстві, а і прогресивною та доречною на цьому історичному етапі [5, С. 273]. "…Запровадження угоди про визнання винуватості надало реальної можливості офіційного правового регулювання взаємовигідних відносин підозрюваного, обвинуваченого зі стороною обвинувачення" [6, С. 11-12].

Так, згідно з п.п. 2,4 ст. 469 КПК України, угода про визнання винуватості може бути укладена з ініціативи прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Угода про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, унаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Таку угоду не може бути укладено в провадженні, в якому бере участь

потерпілий, тобто щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, унаслідок учинення яких було завдано шкоди правам та інтересам окремих громадян, інтересам юридичних осіб, а також у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів, незалежно від кола суб'єктів, яким завдано шкоди внаслідок вчинення таких злочинів.

Відповідно до узагальнення Вищого спеціалізованого суду України (далі – ВССУ) у випадку, коли в одному кримінальному провадженні особа підозрюється, обвинувачується у вчиненні кількох не пов'язаних між собою (самостійних) кримінальних правопорушень і внаслідок вчинення одного із них було заподіяно шкоди правам та інтересам окремих громадян чи інтересам юридичної особи (тобто є потерпілий, який бере участь у кримінальному провадженні), угода про визнання винуватості щодо інших кримінальних правопорушень у такому разі укладатися не може. Проте не виключена можливість укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому попередньо було укладено угоду про примирення, у зв'язку з чим матеріали кримінального провадження виділено в окреме провадження.

Разом із тим під час проведення узагальнення в судовій практиці було виявлено випадки, коли слідчий/прокурор, нехтуючи забороною щодо укладення угоди про визнання винуватості у провадженнях, де є потерпілий, такі угоди укладав, а судді, не звертаючи на таке порушення належної уваги або навіть посилаючись на потерпілих у мотивувальній частині вироку, такі угоди затверджували.[1].

Відповідно до вимог абз. 1 п. 8 ст. 469 КПК України, "у разі якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) із підозрюваних чи обвинувачених". Кримінальне провадження стосовно особи (осіб), з якими досягнуто згоди щодо укладення угоди про визнання винуватості, на підставі постанови прокурора або ухвали суду підлягає виділенню в окреме провадження залежно від того, на якій із двох стадій кримінального процесу (досудового розслідування або судового розгляду) сторонами було ініційовано укладення угоди. Виділення кримінального провадження проводиться у порядку, визначеному положеннями ст. ст. 217, 334 КПК.

При цьому прокуророві в кримінальному провадженні необхідно суворо дотримуватися вимог п. 19.1 наказу Генерального прокурора України №4гн від 19 грудня 2012 р. про те, що "угоду про визнання винуватості попередньо узгоджувати з керівником органу прокуратури. Копію угоди з його відміткою долучати до наглядового провадження" [7].

Така вимога прямо випливає з визначеного п. 3.1 цього ж наказу, в якому зазначається, що "контроль за якістю здійснення процесуального керівництва на стадії досудового розслідування та участі в судовому провадженні здійснювати керівникам органів прокуратури та галузевих підрозділів апаратів прокуратур усіх рівнів, які за розподілом обов'язків відповідають за відповідну ділянку роботи".

Згідно зі ст. 472 КПК України в угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ст. 473 цього кодексу, наслідки невиконання угоди.

Критеріями, які визначають можливість і доцільність ініціювання та укладення угоди про визнання винуватості, відповідно до ст. 470 КПК України є обставини, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості:

1) ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;

2) характер і тяжкість обвинувачення (підозри);

3) наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень;

4) наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.

Прокурор при визначенні можливості і доцільності ініціювання та укладення угоди про визнання винуватості повинен ураховувати всі обставини. Проте зазначимо, що законодавець не випадково першим назвав ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб. Тому розглянемо більш детально цю обставину. Адже вона має найбільшу цінність для оптимізації встановлення обставин, які підлягають доказуванню, і особливо по кримінальних правопорушеннях, які вчинені групою осіб, організованою групою або злочинною організацією. Без дотримання вимог цієї обставини неможливе взагалі укладання угоди даного виду.

Прокурор повинен визначити, наскільки підозрюваний чи обвинувачений надає чи може надати допомогу органу досудового розслідування чи суду в з'ясуванні фактичних обставин, які мають істотне значення для розкриття злочину, визначити можливі межі співробітництва, він має переконатися, що підозрюваний чи обвинувачений дійсно має необхідні для кримінального провадження відомості, зокрема у "повідомленні про всі відомі епізоди й обставини вчинення злочину; викритті інших співучасників; визначені ролі кожного з них у вчиненні злочину; повідомленні про їхнє місцезнаходження; наданні допомоги в їх затриманні; видачі знарядь і засобів вчинення злочину, майна здобутого злочинним шляхом" [8, С. 825]. Крім цього, особливе значення має інформація про невідомі епізоди й обставини, які підлягають доказуванню по кримінальному провадженню.

Зважаючи на основне призначення укладання угоди про визнання винуватості – сприяння підозрюваного

чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб – здебільшого ініціатором такої угоди виступає прокурор, але постає запитання: чому серед ініціаторів не названо слідчого як головну посадову особу, яка є найбільш інформованою стороною про те, хто з підозрюваних по кримінальному провадженню є найбільш потенційною особою, яка може співпрацювати зі слідством? Як свідчать матеріали практики, слідчий, як правило, уже визначив таку особу і співпрацює з нею, залишилось тільки оформити угоду про це. На наш погляд, під час досудового розслідування слідчий повинен мати повноваження укладати угоди про визнання винуватості підозрюваним за погодженням із прокурором.

Практика свідчить про те, що в ініціаторів такої угоди різні мотиви. Безумовно, для прокурора обов'язковими мотивами є вимоги ст. 470 КПК України. А для підозрюваного чи обвинуваченого головними мотивами є зменшення покарання або звільнення від його відбування з випробуванням. І тому при укладанні угоди необхідно дійти консенсусу в досягненні інтересів як прокурора, так і підозрюваного чи обвинуваченого. Зіткнення різних інтересів, з точки зору психології, призводить до конфлікту сторін, який необхідно нейтралізувати та розробити спільну точку зору на ситуацію для досягнення необхідних для обох сторін умов угоди про визнання винуватості.

Прокурор повинен володіти глибинами психологічних знань розв'язання конфліктних ситуацій. Вивчення практики укладання угод про визнання винуватості свідчить про те, що мають місце дві типові ситуації.

Перша: виявлено один епізод учиненого злочину одним суб'єктом, який притягується до відповідальності, і є необхідність виявити й доказати інші епізоди. Друга: найбільш проблемна типова ситуація, коли виявлено групу осіб, які вчинили злочин. Спільним для обох ситуацій є детальне вивчення наявної інформації, доказів по кримінальному провадженню, визначення обставин, які ще не доведені та можливостей їх доказування під час кримінального провадження, також і через інститут угоди про визнання винуватості. Якщо цей шлях у кримінальному провадженні вибирається прокурором як стратегічний, то йому необхідно дуже ретельно вивчити особистість підозрюваного чи обвинуваченого. Тому прокурор повинен володіти глибокими психологічними знаннями, бути спроможним надати суб'єкту угоди про визнання винуватості психологічну характеристику, у першу чергу, із метою прогнозування його можливої співпраці у викритті кримінального правопорушення, учиненого ним, при вчиненні одноособового злочину чи інших осіб при вчиненні злочину групою осіб. При цьому слід зважати на ризики, які виникають при укладанні таких угод. На наш погляд, такі угоди можливо укладати тільки з повнолітніми, дієздатними особами, які добровільно дали на це згоду, яким необхідно роз'яснити можливі ризики.

Як тільки прокурор визначить перспективність укладання такої угоди для успішного розслідування злочину, він складає план реалізації такого рішення, в якому передбачає всі необхідні заходи для успішного укладання угоди про визнання винуватості з головною метою підвищення ефективності кримінального провадження. Безумовно, що простішою є ситуація коли злочин учинено однією особою і прокуророві доводиться визначати ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження тільки щодо нього.

Проблемною та складною є ситуація, коли необхідна співпраця суб'єкта угоди для викриття кримінального правопорушення, учиненого іншими особами. Але, незважаючи на те, що відповідно ст. 472 КПК України головною умовою угоди є "обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою…", з**гідно з узагальненням судової практики ВССУ "**встановлено, що більше *половини* угод про визнання винуватості укладається прокурорами лише з однією умовою для підозрюваного — беззастережно визнати свою провину в суді, і серед них переважну більшість становлять провадження за ст.309 КК (незаконні дії із наркотичними засобами без мети збуту). При цьому завдання щодо *викриття осіб, які збувають наркотичні засоби*, не вирішується, оскільки такі умови в угодах відсутні. Передусім це стосується проваджень, в яких установлено факт придбання наркотичних засобів у невстановленої особи" [1].

Завдання співпраці підозрюваного чи обвинуваченого мають визначальне значення, зокрема, при викритті кримінальних правопорушень, скоєних у складі групи, організованої групи або організованих злочинних угруповань. Отримання достовірних даних, доказів щодо обставин скоєння окремих епізодів, злочинів, зокрема, складу груп, ролі кожного із групи, характеру взаємовідносин між членами групи, причетності до його діяльності корумпованих посадових осіб, розшуку підозрюваних, установлення каналів збуту можливе, як правило, лише "зсередини". Найбільш вірогідним джерелом такої інформації може бути член кримінальної групи, організованого злочинного угруповання, якого необхідно виявити та схилити до співпраці. Разом з тим прокурор повинен пам'ятати про те, що ця особа буде співпрацювати з прокурором в умовах загрози з боку злочинної групи, організованої групи, злочинної організації.

Проблемність створюється, у першу чергу, тим, що прокурору необхідно з групи осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності визначити того, хто може бути потенціальним суб'єктом укладання угоди про визнання винуватості та співпрацюватиме з прокурором, слідчим. Прокурору необхідно використати дані з кримінального провадження, із криміналістичних та оперативних обліків, з оперативно-розшукових справ та інших джерел для визначення того, хто може бути схилений до співпраці. Визначається склад злочинної групи, взаємини між членами цієї групи, протиріччя, конфлікти, і з урахуванням цього виявляється член групи, який найбільше схильний до співпраці з подальшим формуванням мотиву до підписання угоди про визнання винуватості та готовності викриття кримінальних правопорушень інших осіб. Можливість такої співпраці залежить від ступеня довіри такої особи до прокурора та особистих якостей суб'єкта, який залучається до співпраці.

Складність схилення до такої співпраці проявляється із-за наявності суттєвих та реальних ризиків щодо безпеки особи, з якою укладається угода.

Ризики можливо нейтралізувати відповідно до ст. 2 ЗУ "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" №3782-XII від 23.12.1993 (далі ЗУ №3782-XII). Так право на забезпечення безпеки у кримінальному провадженні, за наявності відповідних підстав, надано серед інших: особі, яка заявила до пра-

воохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, запобіганню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; підозрюваному, обвинуваченому; членам сімей та близьким родичам перелічених осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.[5].

Згідно з п. 2 ст. 3 ЗУ №3782-XII рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, зазначені у ст. 2 закону, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів.

Рішення про застосування заходів безпеки може бути прийнято слідчим суддею у випадках, передбачених ст. 206 КПК України. Відповідно до п. 3 ст. 3 ЗУ №3782-XII здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки або внутрішніх справ, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Заходи безпеки щодо військовослужбовців здійснюються також командирами військових частин. Забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, здійснюється відповідними підрозділами таких установ та слідчих ізоляторів [9].

Висновки. Успіх укладання умови про визнання винуватості та організації відповідної співпраці з підозрюваним чи обвинуваченим можливий тільки через забезпечення відповідних гарантій безпеки цим особам, що у свою чергу є істотним аргументом щодо отримання згоди, зазначених осіб, на реальну співпрацю у викритті інших співучасників кримінального правопорушення. Угода про визнання винуватості виступає яскравим прикладом втілення в життя засад диспозитивності (надає сторонам додаткові права…) [10, С. 109].

На прокурора покладається обов'язок вжити самому або доручити слідчому по кримінальному провадженню відповідні заходи щодо усунення ризиків небезпеки для іншої сторони угоди та створити необхідні умови для виконання підозрюваним чи обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань. Під час досудового розслідування, слідчий повинен мати повноваження за погодженням з прокурором укладати угоди з підозрюваним про визнання винуватості і співпрацювати з ним.

Крім цього, на наш погляд, повинні бути складені дві угоди. Одна про визнання винуватості, і ця угода додається до матеріалів кримінального провадження. А для реального забезпечення безпеки осіб, які згодні на співпрацю, необхідно скласти окрему угоду в режимі "таємно" за аналогією відповідно до правового режиму використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України, п. 14 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність") та згідно з відомчими та міжвідомчими нормативно-правовими актами, що регулюють такі правовідносини.

Література

1. Узагальнення ВССУ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22.01.2014 (текст)// Закон і Бізнес. №28(1170) 12.07—18.07.2014 и №29 (1171) 19.07—25.07.2014.

2. Малихіна С. М. Повноваження прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод: Методичні рекомендації / С. М. Малихіна, Ю. П. Смокович, В. К. Гуцуляк та ін. – К., 2013. – 101 с.

3. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. - М., 1997.

4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 35. - Ст. 358

5. Тертишник В.М. Кримінальний процес України:підручник у 2-х т./ В.М. Тертишник. Т.2: Особлива частина. – К.: Правова Єдність; Алерта, 2014. – 418 с.

6. Дьомін Ю.М.Інститут угод у кримінальному провадженні:важливі аспекти застосування / Ю.М.Дьомін // Вісник Національної академії прокуратури.-2013.№4.-С.11-19ю

7 Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України №4 гн від 19 грудня 2012 р.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України:Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М.Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.

9. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України №3782-XII від 23.12.1993.

10. Леляк О.О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України. Дис. … канд. юрид. наук /О.О.Леляк. – К., 2015. – 214 с.

Меркулова Ю.В.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри психології та педагогіки ОДУВС
Надійшла до редакції: 03.04.2017

УДК 343.985

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ РЕЦИДИВІСТАМИ

Касько В. М.

У статті проаналізовані наявні кримінологічні дослідження, щодо характеристики рецидивної злочинності, характерних особливостей злочинців-рецидивістів. Зокрема, систематизовано кримінально-правові та кримінологічні дослідження, а також окреслено основні здобутки науковців під час дослідження вказаної проблематики. Виокремлено окремі результати кримінологічних досліджень, які можуть бути використаними під час формування криміналістичної методики розслідування злочинів, вчинених рецидивістами.

Ключові слова: *рецидивна злочинність, рецидивіст, методика розслідування, кримінологічні дослідження.*

© В.М. Касько, 2017

В статье проанализированы имеющиеся криминологические исследования относительно характеристики рецидивной преступности, характерных особенностей преступников рецидивистов. В частности, систематизированы уголовно-правовые и криминологические исследования, а также обозначены основные достижения ученых в ходе исследования указанной проблематике. Выделены отдельные результаты криминологических исследований, которые могут быть использованы при формировании криминалистической методики расследования преступлений, совершенных рецидивистами.

Ключевые слова: *рецидивная преступность, рецидивист, методика расследования, криминологические исследования.*

Методологічні основи отримання нового знання, а також доповнення й удосконалення положень існуючих напрацювань, вимагає від дослідника глибокого розуміння витоків дослідження проблематики, етапів становлення та розвитку окремих наукових теорій та концепцій, а також системи проблемних питань, які залишилися невирішеними, або викликають жваві дискусії серед науковців і практиків. Основою науки є збір наукових фактів, їх оновлення та систематизація, критичний аналіз і, на цій базі, синтез нових наукових знань чи узагальнень, які не тільки описують явища, що спостерігаються, але й дозволяє побудувати причинно-наслідкові зв'язки, і як наслідок – прогнозувати їх розвиток [13, 8].

Саме тому, перед початком наукового аналізу складних наукових проблем, перед дослідником постає складне завдання систематизації, аналітичного опрацювання наявних наукових досліджень та виокремлення спектру проблем, які потребують вирішення саме під час його власного наукового пошуку. Обравши у якості предмета дослідження злочинну діяльність рецидивістів, існує необхідність застосування міждисциплінарного підходу та звернення до наукових напрцювань у суміжних галузях. На практиці міждисциплінарний підхід може реалізовуватись за двома основними форматами, сценаріями або підходами. За першого, найпоширенішого, міждисциплінарність образно кажучи, наводить "мости" між різними науками (дисциплінами), неформально об'єднує їх, не порушуючи їхньої самостійності, унікальності, своєрідності. За другого формату міждисциплінарність постає як реальний інструмент об'єднання наук (дисциплін), появи інтегрованих продуктів, проектів, міждисциплінарних об'єктів дослідження, подальше опрацювання яких є принципово важливим для науки [14]. Розроблення криміналістичної методики розслідування пов'язана з визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на базі яких можна виявити загальні закономірності і взаємозв'язки, що властиві діяльності з розслідування злочинів, а також діяльності з учинення злочинів, і побудувати систему наукових рекомендацій щодо застосування ефективних методів і прийомів розкриття відповідної категорії злочинів [21]. Виявлення таких взаємозв'язків під час розроблення видової методики розслідування злочинів потребує всебічного аналізу наукових положень стосовно протидії злочинній діяльності рецидивістів, які напрацьовані усіма науками кримінально-правового циклу. Більше того, слушно погодитись із дослідниками, які відзначають, що діалектика наукового аналізу потребує вивчення криміналістичної методики у її історичному аспекті. Важливо звернути увагу на те: а) як виникало те чи інше явище; б) які історичні етапи пройшла у своєму розвитку криміналістична методика; в) який її нинішній стан. Такий підхід дозволяє побачити тенденції розвитку конкретної криміналістичної методики та її стану у майбутньому [7].

Як відзначає В.В. Ніколайченко, якщо і формувались окремі методики розслідування рецидивних злочинів, то вони мають дещо однобокий характер і не торкались взаємозв'язків між покаранням і рецидивом. Саме тому і виникла необхідність у формуванні такої концепції розслідування, яка б виходила із самої сутності пенітенціарного рецидиву, ураховувала б правову ситуацію, яка змінюється, а також радикальні зміни в правовій регламентації рецидиву злочинів, об'єктивні потреби щодо подальшого вдосконалення діяльності органів досудового розслідування [17].

Ураховуючи те, що в межах наук кримінально-правового циклу, злочинна діяльність досліджується не лише криміналістикою, а й кримінологією, яка, вивчаючи злочинність як соціальне явище, приділяє значну увагу аналізу механізму злочинної діяльності та особі злочинця, необхідно приділити детальну увагу науковому доробку вчених кримінологів за темою дослідження. Слід підтримати позицію А. П. Закалюка, який зазначає, що межі предмета кримінології не є сталими. Вони змінюються відповідно до підвищення рівня розвитку науки, відкриття нових можливостей у справі боротьби зі злочинністю [9].

Предметом кримінологічної науки є встановлення закономірностей: 1) злочинності, її проявів та наслідків; 2) формування і функціонування злочинного співтовариства; 3) детермінації злочинності, причин та умов окремих видів злочинів; 4) формування особи злочинця і жертви злочину як соціальних типів, їх поведінки, зв'язків та відносин; 5) програмування та здійснення запобігання злочинності [8]. Принагідно слід зауважити, що в кримінологічній науці проблематиці рецидивної злочинності приділено достатньо уваги. Розпочинаючи аналіз кримінологічних досліджень щодо рецидиву, перш за все необхідно акцентувати увагу на роботі А.Ф. Зелінського "Рецидив злочинів (структура, зв'язки, прогнозування)" [11], яка є одним із перших комплексних кримінологічних досліджень рецидивної злочинності. Особливу цінність становлять напрацьовані вченим висновки щодо кримінологічного поняття рецидиву та його структури; загальної характеристики структур рецидиву злочинів. Крім того, вчений детально висвітлив положення щодо зв'язків між злочинами в рецидиві, зокрема: поняття і механізм зв'язків; особа злочинця як основа для зв'язку злочинів у рецидиві; психологічна класифікація рецидивістів; об'єктивні підстави зв'язків між злочинами в рецидиві; види рецидивних зв'язків тощо. В інших наукових дослідженням автор також приділив детальну увагу вивченню закономірностей у послідовності злочинів під час рецидиву. Також необхідно звернути увагу на кримінологічні дослідження В. Фокса, який здійснив детальний аналіз особистості рецидивіста крізь призму моделей формування злочинної кар'єри та на цій підставі запропонував авторську класифікацію злочинців-рецидивістів. Особлива цінність наведеного дослідження полягає в тому, що автор проаналізував не просто типові ознаки рецидивістів, а й запропонував модель розвитку злочинної кар'єри, а також виокремив чинники, які впливають на її становлення та розвиток [22].

Крім того, необхідно вказати на дисертаційне

дослідження Н.С. Артем'єва на тему "Профілактика рецидивної злочинності (питання теорії та практики)" [3], у якому дослідником сформульована типологія рецидивістів; окреслена авторська концепція профілактики рецидивної злочинності; сформульовані основи управління профілактикою рецидивної злочинності; визначено критерії оцінки ефективності профілактики рецидивних злочинів. У контексті нашого дисертаційного дослідження особливу цінність становлять розроблені автором положення щодо формування типології рецидивістів, яка буде використана нами під час розроблення авторської криміналістичної класифікації рецидивістів. У контексті формування теоретичної основи розроблення криміналістичної методики розслідування злочинів вчинених рецидивістами необхідно відзначити роботу А.П. Некрасова на тему "Пенітенціарний рецидив у виправних установах: теорія дослідження і заходи протидії" [16]. У вказаному дослідженні автором сформульовано комплексну характеристику рецидивної злочинності та кримінальної субкультури; визначено заходи оперативно-розшукової профілактики рецидивної злочинності; обґрунтовано комплексний авторський підхід щодо запобігання рецидивній злочинності; визначено комплексні форми взаємодії під час боротьби з рецидивною злочинністю; обґрунтовано концепцію кадрового забезпечення протидії рецидивній злочинності. Важливими методологічними положення для власного дослідження є напрацювання вченого щодо характеристики рецидивної злочинності, зокрема її структури та осіб-рецидивістів. Особливу увагу необхідно звернути на дисертаційне дослідження Є.А. Антоняна на тему "Особа рецидивіста: кримінологічне на кримінально-виконавче дослідження" [2], у якому вченим досліджено криміногенно значимі особливості особи рецидивіста; вивчено мотивацію поведінки рецидивістів під час виконання кримінального покарання, а також особливості їх контакту із зовнішнім середовищем; досліджено особливості ресоціалізації рецидивістів у місцях позбавлення волі; сформовано комплекси профілактичного впливу на рецидивістів у місцях позбавлення волі та на свободі.

Продовжуючи аналіз, зазначимо наукове дослідження М.М. Коротких на тему "Рецидив як вид множинності злочинів у російському кримінальному праві" [15], у якій автором установлено історичні особливості розвитку кримінально-правового інституту множинності злочинів; досліджено зарубіжний досвід стосовно кримінально-правового впливу на рецидивістів; надано детальну характеристику загальних і спеціальних заходів щодо запобігання рецидиву.

Особливо важливим для формулювання методологічної основи власного дослідження та отримання висновків є дисертаційне дослідження М.М. Асланяна на тему "Рецидив злочинів як легальна форма професійної злочинності" [4], у якій дисертантом визначено історію професійної злочинності та її суттєві ознаки; визначено зв'язки між професійною злочинністю та рецидивом злочинів, а також роль рецидиву в боротьбі з професійною злочинністю; виділено критерії класифікації рецидивістів; досліджено досвід зарубіжних країн у боротьбі з рецидивною злочинністю. Також необхідно звернути увагу на дисертацію В.А. Іванова на тему "Рецидив злочинів: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти" [12], у якій обґрунтовано тезу, що рецидив злочинів виступає самостійною формою множинності злочинів, виділено та охарактеризовано його кримінально-правові ознаки; окреслено кримінально-правові наслідки рецидиву; обґрунтовано теоретичні критерії розмежування сукупності та рецидиву злочинів; охарактеризована особистість рецидивіста та виокремлено кримінологічні особливості розвитку злочинної поведінки рецидивістів. Важливе значення також має дисертаційне дослідження І.Т. Возжаникової "Рецидив злочинів у кримінальному праві Росії: поняття, види, значення" [6], у якому окреслено риси рецидиву злочинів, які відрізняють його від звичайної множинності злочинів; сформульовано авторську класифікацію рецидиву; охарактеризовано значення виду рецидиву та особливостей призначення кримінального покарання; визначено зв'язки між рецидивом злочинів та особливостями визначення установи відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Заслуговує уваги й дисертація С. В. Щербакова "Рецидивна злочинність: кримінологічна характеристика та проблеми попередження" [23], у якій охарактеризовано структуру, динаміку та соціальні наслідки рецидивної злочинності на сучасному етапі; детально окреслено механізм детермінації рецидивної злочинності з акцентуванням уваги на особливостях особистості злочинця рецидивіста; окреслена роль кримінального покарання в системі запобігання рецидивній злочинності; сформульовано типові моделі постпенітенціарного впливу на рецидивістів. Необхідно зауважити, що проблематика рецидивної злочинності доволі детально досліджувалась у межах аналізу інших складових об'єктів кримінологічної науки. У контексті цього як методологічна основа власного дослідження нами використовується монографія А.І. Абатурова "Постпенітенціарний контроль" [1]. У вказаному дослідженні автором детально охарактеризовано об'єкти постпенітенціарного контролю, у тому числі й злочинці-рецидивісти, а також крізь призму структурно-функціонального аналізу окреслено особливості запобігання рецидивній злочинності. Напрацювання вченого можуть використовуватись для розроблення моделей своєчасного виявлення злочинної діяльності злочинців рецидивістів, характеристики системи пошукових ознак та формування типових процедур початкового документування їхньої злочинної діяльності.

Так, продовжуючи огляд ключових наукових досліджень, необхідно проаналізувати дисертацію Г.Н. Зарви на тему "Рецидив злочинів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти" [10], у якій дослідник, зважаючи на її міждисциплінарний характер, проаналізував як питання кримінального права, стосовно множинності злочинів, так і основні кримінологічні проблеми рецидивної злочинності. На нашу думку, особливу наукову цінність становлять розроблені дослідником положення щодо: класифікації рецидиву, яка здійснена за критеріями об'єктів злочинного посягання, співвідношення характеру попереднього і знову вчиненого злочину, кількість судимостей, ступінь суспільної небезпеки злочинів, інтенсивність учинення нових злочинів, вид покарання; дослідником сформульовано кримінологічні та соціологічні характеристики осіб, які становлять "групу ризику" рецидивної злочинності.

Аналізуючи науковий доробок вітчизняних кримінологів, особливу увагу слід приділити дисертаційному дослідженню В.С. Батиргарєєвої на тему "Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні" [5], у якому дослідниця: визначила змістовну характеристику суспільної небезпечності рецидивної злочинності; охарактеризувала структуру рецидиву; визначила поняття

злочинної "кар'єри" та характерні особливості її стадій; окреслила систему ознак, які свідчать про підвищену суспільну небезпеку особи-рецидивіста; визначила відмінності між рецидивістами та повторними злочинцями; розробила типологію рецидивних злочинів; окреслила модель стратегії запобігання рецидивній злочинності.

Продовжуючи аналіз, звернемо увагу на дисертаційне дослідження В.І. Попова "Рецидив злочинів: стан, тенденції, запобігання" [18], у якому проаналізована структура, динаміка та детермінаційний комплекс рецидивної злочинності; охарактеризовано структурно-функціональні особливості участі рецидивістів в організованій злочинній діяльності; сформовано типові моделі протидії організованій злочинності крізь призму структурно-функціональної характеристики державних інституцій. Також слушно вказати на дисертацію О. К. Сущенкова "Рецидив злочинів і проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі" [20], у якій сформульовано кримінально-правове, кримінологічне та пенітенціарне визначення рецидиву; окреслено соціально-демографічні характеристики засуджених за рецидив злочинів; сформульована пенітенціарна характеристика засуджених за простий і небезпечний рецидив; надано пропозиції щодо оптимізації кримінального покарання осіб, засуджених за рецидив злочинів.

Принагідно зауважимо, що важливість та комплексність досліджуваної проблематики привертає увагу й науковців з інших галузей наукового знання, зокрема психологів. У контексті цього необхідно вказати дисертаційне дослідження Є.М. Разумової на тему "Психологічні особливості особистості злочинців-рецидивістів" [19], у якому розкрито психологічну зумовленість повторних протиправних дій; здійснено якісне порівняння рис злочинця рецидивіста та осіб із типовою правомірною поведінкою; визначено спрямованість змін особистості під впливом тривалого перебування особи в місцях позбавлення волі.

Підсумовуючи викладене можна зробити певні узагальнення:

- у межах криміналістики спостерігається недостатня розробленість проблематики розслідування злочинів, учинених рецидивістами, а відповідна методика знаходиться на етапі наукового обґрунтування;

- формування криміналістичної методики розслідування злочинів, учинених рецидивістами, потребує використання міждисциплінарного підходу у формі доповнення криміналістичних даних напрацюваннями інших наук кримінально-правового циклу;

- оптимальним способом доповнення криміналістичних напрацювань щодо злочинної діяльності рецидивістів є використання результатів кримінологічних досліджень у частині характеристики злочинців-рецидивістів; моделей запобігання їхній злочинній діяльності; особливостей розвитку злочинної кар'єри.

Література

1. Абатуров А.И. Постпенитенциарний контроль: монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 224 с.

2. Антонян Е.А. Личность рецидивиста: криминологическое и уголовно-исполнительное исследование: дисс. … д-ра юрид. наук.: 12.00.08. – М., 2014. – 353 с.

3. Артемьев Н.С. Профилактика рецидивной преступности (вопросы теории и практики): автореф. дисс. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. – М., 1998 – 55 с.

4. Асланян М.М. Рецидив преступлений как легальная форма профессиональной преступности: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – Краснодар, 2008. – 241 с.

5. Батиргарєєва В.С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні: автореф. дис.… д-ра юрид. наук.: 12.00.08. – Харків, 2010. – 49 с.

6. Возжаныкова И.Т. Рецидив преступлений в уголовном праве России: понятие, виды, значение. – М., 2017. – 198 с.

7. Гармаев Ю.П., Лубин А.Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика. – СПб.: Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2006. – 303 с.

8. Головкін Б. М. Поняття, предмет, система кримінології та її завдання на сучасному етапі розвитку [Електронний ресурс] // Питання боротьби зі злочинністю. - 2014. - Вип. 28. - С. 59-68.

9. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – С. 18–19.

10. Зарва Г.Н. Рецидив преступлений: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – Ростов-на-Дону, 2003. – 217 с.

11. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (структура, связи, прогнозирование). – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. – 152 с.

12. Иванов В.А. Рецидив преступлений: уголовно-правовые и криминологические аспекты: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, Омск, 2002. – 23 с.

13. История и методология науки : учебное пособие, Ярославль, 2011. – С.8

14. Колот А.М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності // Социальная экономика. – 2014. – Вып. 48, №1-2. – С.77

15. Коротких М.М. Рецидив как вид множественности преступлений в российском уголовном праве: дис. канд. юрид. наук. 12.00.08., Владивосток, 2001. – 209 с.

16. Некрасов А.П. Пенитенциарный рецидив в исправительных учреждениях: теория исследования и меры противодействия: дисс. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. – 2005. – 436 с.

17. Николайченко В.В. Пенитенциарные и постпенитенциарные преступления: криминалистическая теория и практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. - Саратов, 2006. – 40 с.

18. Попов В.И. Рецидив преступлений: состояние, тенденции, предупреждение. - М., 1998. – 51 с.

19. Разумова Е.М. Психологические особенности личности преступников-рецидивистов: Дис. … канд. психолог. наук : 19.00.01. - СПб., 2007. – 195 с.

20. Сущенков А.К. Рецидив преступлений и пробемы исполнения наказания в виде лишения свободы. автореф. дис.…. канд. юрид. наук: 12.00.08., Рязань, 2003. – 20 с.

21. Тіщенко В.В. Наукові передумови розробки теоретичних основ криміналістичної методики розслідування // Наукові праці Одеської національної юридичної академії / МОН України, ОНЮА. – О., 2006. – Т.5. – С.288-237

22. Фокс В. Введения в криминологию. – М.: Прогресс, 1980. – 311 с.

23. Щербаков С.В. Рецидивная преступность: криминологическая характеристика и проблемы предупреждения. Дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08. – М., 2009. – 169 с.

Касько В. М.,
аспірант кафедри криміналістики НУ "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 25.03.2017

УДК 351.749

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Бурангулов А. В.

У даній науковій статті досліджено запропоновані вченими позиції щодо визначення поняття "спеціальної операції", які проводять органи та підрозділи МВС України. За підсумками проведеного аналізу наукових праць і положень чинного законодавства України запропоновано авторське визначення поняття "спеціальної операції" та з'ясовано його зміст.

Ключові слова: *спеціальні операції, органи та підрозділи МВС України, тактичні операції, службово-бойова діяльність, спеціальні заходи, надзвичайна ситуація*

В данной научной статье исследованы предложенные учеными позиции относительно определения понятия "специальной операции", которые проводят органы и подразделения МВД Украины. По итогам проведенного анализа научных работ и положений действующего законодательства Украины предложено авторское определение понятия "специальной операции" и выяснено его содержание.

Отдельным вопросом рассмотрены основные признаки специальных операций, а также установлена взаимосвязь последних с чрезвычайными обстоятельствами и особыми условиями деятельности органов и подразделений МВД Украины.

Ключевые слова: *специальные операции, органы и подразделения МВД Украины, тактические операции, служебно-боевая деятельность, специальные меры, чрезвычайная ситуация*

This scientific article examines the positions proposed by scientists regarding the definition of the concept of "special operation", which are carried out by the bodies and subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Based on the results of the analysis of scientific works and provisions of the current legislation of Ukraine, the content of the concept "special operation" is established.

A separate issue examined the main features of special operations, as well as the relationship of the latter with extraordinary circumstances and special conditions for the activities of bodies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

The further theoretical development of the classification of special operations conducted by the bodies and subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which includes special operative preventive and complex operative preventive operations, is grounded.

Keywords: *special operations, bodies and subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, tactical operations, service and combat activities, special measures, emergency*

Постановка проблеми. Проведення спеціальних операцій органами та підрозділами МВС України на сьогодні є найбільш ефективним засобом вирішення завдань боротьби зі злочинністю за особливих умов для їх діяльності. Ми погоджуємося з думкою тих науковців, які вважають, що це насамперед пов'язано з тим, що за результатами проведення зазначених заходів забезпечується нормалізація оперативної обстановки, безпека громадян, а також здійснюється профілактичний вплив на осіб, що вчиняють протиправне діяння [1].

Безперечно необхідність у проведенні спеціальних операцій виникає в умовах ускладнення оперативної обстановки, коли для її нормалізації необхідне здійснення комплексу рішучих і швидких спеціальних заходів, які виходять за межі повсякденної службової діяльності співробітників органів та підрозділів МВС України. Спеціальні операції є одним із найбільш складних видів діяльності зазначених органів. Характерним для них є залучення порівняно великої кількості різних за складом, підпорядкованістю та призначенням сил і засобів органів та підрозділів МВС України, а у деяких випадках й інших державних органів. Кінцева мета спеціальної операції досягається проведенням цілого ряду заходів: оперативних, режимних, слідчих та інших заходів і різного роду бойових дій, що відрізняються високою маневреністю, швидкою зміною обстановки, динамічністю.

Одним із проблемних моментів під час здійснення на практиці спеціальної операції органами та підрозділами МВС України є відсутність повного всеохоплюючого розуміння поняття "спеціальна операція". На жаль, у чинному законодавстві відсутнє поняття і тлумачення операцій, що здійснюються зазначеними органами, їх різновидів, умов проведення та загальних принципів організації. Натомість у нормативних документах МВС України наявні різні трактування поняття "операція", у свою чергу, поняття "спеціальна операція" віднесено до широкого кола здійснюваних заходів. Однак загальноприйнятої дефініції цього поняття в даний час немає. Відповідно виникає потреба у визначенні поняття "спеціальної операції", яке є найбільш наближеним до прийнятого у військовій науці. Відсутність визначення теоретичної складової цього поняття призводить до того, що недостатньо чітко зазначаються деякі пріоритетні напрями діяльності органів та підрозділів МВС України. Відповідно проблема визначення поняття "спеціальна операція" має досить складний характер і заслуговує особливої уваги.

Виходячи з цього, **метою даної статті** є аналіз наукових позицій учених та нормативно-правових актів, які дають тлумачення поняттю "спеціальна операція", що проводять органи та підрозділи МВС України, та з'ясування поняття та змісту спеціальної операції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти визначення поняття "спеціальна операція" та його тлумачення досліджувалися у наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених. Серед останніх можна назвати К.В. Антонова, В.П. Бахіна, В.П. Бірюкова, Р.С. Бєлкіна, Д.В. Гребельського, М.О. Демидова, Ю.В. Дубка, О.Ф. Долженкова, М.В. Корнієнка, В.В. Крикуна, В.М. Кульчицького, І.П. Козаченка, В.А. Лаптія, А.Ф. Майдикова, Ю.Б. Оболенського, В.М. Плішкіна, М.А. Погорецького, А.І. Пясецького, В.Л. Регульського, М.Б. Саакяна, В.Г. Самолова, І.В. Сервецького, В.А. Ситника, М.М. Смоліної, А.С. Спаського, В.Л. Трасковського та інших науковців.

Аналіз теоретичних поглядів вказаних науковців дав

© А.В. Бурангулов, 2017

можливість не тільки оцінити стан проблеми, що досліджується, а також визначити коло питань, які раніше не обиралися у якості предмету наукових досліджень. Відповідно відсутність самостійних досліджень загальнотеоретичних засад визначення поняття та змісту спеціальних операцій, які проводять органи та підрозділи МВС України у складних сучасних умовах, негативно відображається на розвитку теоретичних аспектів, спрямованих на вдосконалення їх діяльності, а відтак – і на практичну реалізацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз законодавчих актів України свідчить про те, що нормативна база не містить визначення поняття "спеціальної операції", які проводять органи та підрозділи МВС України, тобто на разі маємо відсутність однозначного розуміння спеціальної операції. Зокрема Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" у п. 5 ст. 8 передбачає право оперативних підрозділів "проводити операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб" [2], але не дає тлумачення цьому поняттю. До вказаного слід додати, що відомчі нормативні акти МВС України і спеціальна література містять різні визначення, що відносяться до того чи іншого виду операцій. Як висновок відсутність загальноприйнятої дефініції поняття "спеціальна операція" сприяє необхідності визначення цього поняття, наближеного до прийнятого у військовій науці, що містить ознаки всіх операцій, проведених органами та підрозділами МВС України.

Відповідно до викладеного вважаємо за необхідне, перш за все, розглянути поняття "операції". Відомо, що слово "операція" походить від латинського "operatio", тобто дія, спрямована на виконання певної задачі: фінансової, кредитної, виробничої, торгівельної і т. ін. [3, с. 356].

У історичному аспекті поняття "операція" щодо військової справи вперше вжив у своїх мемуарах англійський військовий теоретик Генріх Ллойд (1729-1783). Пізніше ідеї Ллойда про поняття "операція" розвили у своїх працях німецький генерал Дітріх Бюлов (1757-1807) і генерал французької, а потім російської армії Антуан Анрі Жоміні (1779-1869). Як влучно зазначив Р.А. Савушкін, "на рубежі XIX-XX ст. це поняття було доволі розповсюдженим у військовій науці, хоча операція, як форма воєнних дій, застосовувалася давно, з виникненням збройної боротьби" [4, с. 78-79].

Енциклопедичне визначення поняття "операція" (воєн.) передбачає форму ведення воєнних дій оперативними (оперативно-стратегічними) об'єднаннями збройних сил; сукупність погоджених за метою, місцем і часом битв, боїв і ударів, проведених на театрі воєнних дій чи стратегічному (операційному) напрямку за єдиним задумом і планом для рішення стратегічних оперативно-стратегічних або оперативних задач [5, с. 64].

Неодноразово у наукових дослідженнях з криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінально-виконавчого права, окрім поняття "операції", учені вживають поняття "тактичні операції" "профілактичні операції" "комплексні операції" та "спеціальні операції". Розглянемо деякі із зазначених понять.

Відзначимо, що найбільш розповсюдженим є поняття "операція", яке використовувалося ще у нормативних документах радянської міліції. До 90-х років минулого сторіччя в більшості робіт поняття "операція" передбачало комплекс заходів з локалізації відповідних подій без визначення та кваліфікації цих заходів, таких ознак операції, як задум, задіяні сили, плановість та узгодженість їх дій, термін, місце, (територія та її умови) порядок управління [6]. Водночас до початку 1970-х рр. у військовій науці було введено поняття "спеціальна операція", "профілактична операція", "комплексна операція".

Щодо найбільш розповсюдженого поняття "операція" існують наступні думки учених. Так Д.В. Гребельський визначає операцію як систему (сукупність) оперативно-розшукових та інших службових заходів, здійснюваних централізовано і за скоординованим планом у короткий відрізок часу, при максимальному зосередженні сил і засобів на визначеному напрямку боротьби зі злочинністю [9, с. 77]. Розкриваючи зміст цього поняття, І.М. Лузгін вважає, що операція – це складаний комплекс оперативно-тактичних і пошукових заходів, спрямованих на виявлення і затримку злочинця, пошук викраденого майна [8, с. 109], при цьому підкреслюючи, що її проведення здійснюється без участі слідчого.

Взагалі військова наука ще з часів Клаузевіца (1780-1831), який стверджував, що тільки "бій є справжня військова діяльність" і "війна володіє тільки одним засобом – боєм" [9, с. 218], розглядає бій як основну форму тактичних дій і навіть єдиний засіб досягнення перемоги [10, с. 16]. Отже, у військовій науці під операцією слід розуміти сукупність погоджених і взаємозалежних за метою, місцем і часом битв, боїв і ударів.

Відзначимо, що в оперативно-службовій діяльності органів та підрозділів МВС України, спеціальні бойові дії допускаються лише як крайній захід, до якого вдаються тільки тоді, коли всі інші заходи вичерпані і не принесли позитивного результату. Відповідно до викладеного деякі автори вважають, що поняття "операції", яку проводять органи та підрозділи МВС України, можна визначити як комплекс погоджених і взаємозалежних за метою, місцем і часом заходів і дій, які здійснюють вищезазначені державні органи за єдиним планом і задумом, спрямовані на захист суспільних відносин від протиправних зазіхань [11, с. 31]. На нашу думку, частина таких операцій взагалі не передбачає ведення спеціальних бойових дій.

Разом з тим будь-яка операція, яку проводять органи та підрозділи МВС України, має перелік характерних ознак. Вважаємо за необхідне акцентувати увагу виключно на ключових ознаках. По-перше, це наявність комплексу заходів (організаційних, правових, оперативно-службових, карно-процесуальних, психологічних, матеріально-технічних і ін.), які лише в сукупності можуть забезпечити виконання задач в надзвичайних умовах.

По-друге, це скоординоване використання сил і засобів Національної поліції, Національної гвардії та інших органів та підрозділів МВС України.

По-третє, єдине керівництво угрупованням сил і засобів; значний просторовий розмах (залежно від виду і масштабу надзвичайної пригоди, обсягу заподіяних негативних наслідків).

По-четверте, планова основа, узгодження і координація всього комплексу мір і дій за метою, часом, місцем, способом; керівництво з боку спеціально створеного органа: об'єднаного оперативного штабу, оперативного штабу чи групи управління.

По-п'яте, виникнення надзвичайних обставин обумовлює зміну форм діяльності органів та підрозділів МВС України, що виражається у тимчасових перебудовах структури, у методах і прийомах роботи угруповання сил і засобів.

Водночас, ці ознаки повною мірою притаманні опе-

раціям, що здійснюються на оперативно-стратегічному рівні або оперативному рівні. Операції, проведені на оперативно-тактичному рівні, відрізняються значно меншим просторовим обсягом вирішуваних задач.

У свою чергу, останнім часом, серед іншого, у таких науках як оперативно-розшукова діяльність, часто використовується поняття "спеціальна операція". Вважаємо, що тлумачення поняття "спеціальна операція", що зазначають учені у своїх наукових роботах та навчальних посібниках різноманітне, однак підхід щодо визначення цього поняття простежується загальний.

Так, на думку В.О. Лаптія, спеціальна операція являє собою комплекс погоджених та взаємопов'язаних за метою і часом роз'яснювально-профілактичних, попереджувально-наглядових, оперативно-розшукових, розвідувально-пошукових, кримінально-процесуальних заходів, примусових, бойових та інших передбачених законом дій, що здійснюють органи внутрішніх справ за єдиним задумом і планом для вирішення завдань захисту прав і свобод людини, життя і здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави, власності всіх форм, навколишнього середовища від протиправних посягань, якщо вичерпані всі способи, методи та форми упередження, локалізації та ліквідації надзвичайних ситуацій і вони не принесли бажаного результату [12, с. 99].

На нашу думку, аналіз даної наукової позиції автора сприяє деякій критиці, а саме ми погоджуємося з думкою М.Б. Саакяна, який вважає, що тут потребує уточнення застосувань та відповідність понять "операція" та "спеціальна операція" по конкретному виду надзвичайних ситуацій.

Так, В.О. Лаптій відносить до "спеціальної операції" тільки такі операції, які виконують завдання, що виникають із соціальних явищ криміногенного характеру. До цих явищ учений відносить ті, що являють собою підвищену суспільну небезпеку: припинення групових антигромадських проявів; розшук злочинців, які вчинили злочин; визволення захоплених злочинцями транспортних засобів та визволень заручників; відбиття нападу на важливі об'єкти, затримань озброєних злочинців, що чинять збройний опір. Отже, оскільки наведений перелік вичерпний, тому не складно визначитись, що кожна наведена надзвичайна ситуація криміногенного характеру має відповідне правове регулювання протидії: різноманітні настанови (типові плани), закріплені наказами МВС України (операції "Сирена", "Грім" тощо).

Наукові пошуки Ю.В. Дубка щодо визначення поняття "спеціальна операція" зводяться до комплексу погоджених за метою, часом і місцем (пунктом) спеціальних заходів, бойових та інших дій, що здійснюються за єдиним задумом і планом органами внутрішніх справ самостійно чи у взаємодії з військовими, іншими зацікавленими відомствами для нормалізації надзвичайної обстановки або локальної надзвичайної ситуації, захисту законних прав й інтересів громадян, суспільних відносин від протиправних зазіхань [11, с. 35].

Досліджуючи поняття "спеціальна операція" та підтримуючи попередню позицію Ю.В. Дубка, А.І. Пясецький та В.Л. Трасковський під спеціальною операцією розуміють комплекс погоджених єдиним планом та пов'язаних між собою єдиним задумом і часовим періодом оперативно-розшукових, режимних заходів та бойових дій органів внутрішніх справ, які здійснюються у взаємодії з іншими органами, підрозділами або самостійно, за наявності надзвичайної обстановки, особливих умов з метою якнайшвидшої нормалізації цієї обстановки і захисту законних прав громадян, суспільних відносин від протиправних посягань [13, с. 223].

Вивчаючи дії підрозділів органів внутрішніх справ при затриманні озброєних злочинців, інші учені, а саме Г.М. Крутов та В.Т. Васильєв розуміють під спеціальною операцією сукупність узгоджених за метою, місцем і часом оперативно-розшукових, слідчих, режимних заходів та військових дій, які проводяться органами внутрішніх справ за єдиним планом та під єдиним керівництвом, спільно з іншими силовими структурами з метою вирішень тактичних завдань [14, с. 5].

З приводу тлумачення поняття "спеціальна операція" О.Ф. Долженков, М.Б. Саакян та В.Л. Ортинський сформулювали наступне визначення: "це комплекс погоджених та взаємопов'язаних за метою та часом заходів та дій, що здійснюються за єдиним задумом і планом, типовий варіант яких передбачений відомчими нормативними актами з метою локалізації надзвичайної обстановки криміногенного (некриміногенного) характеру" [15, с. 5].

У дослідженнях В.А. Ситника з приводу визначення спеціальної операції в теорії правничих наук простежується наступне більш вузьке авторське визначення. Так на думку цього автора, спеціальна операція – це поєднання комплексу роз'яснювально-профілактичних, оперативно-розшукових, режимних, кримінально-процесуальних та силових заходів, використовуваних для припинення діяльності організованих злочинних структур у тих напрямках, де вони наносять найбільшу шкоду державі [16, с. 3-5].

Таким чином, з урахуванням зазначених дефініцій, вважаємо за необхідне сформулювати авторське визначення поняття "спеціальна операція", під яким слід розуміти сукупність ретельно спланованих і скоординованих оперативно-профілактичних, розшукових, слідчих та інших дій (заходів), які виконують більшість органів і підрозділів МВС України, що здійснюються централізовано за єдиним планом, в одному або декількох регіонах, очолювані керівником спецоперації (заступником міністра МВС, головою Національної поліції, начальником відповідного ГУМП), спільно з іншими силовими структурами, спрямовані на досягнення єдиної мети та максимальних результатів щодо охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю. До вказаного додамо, що дії органів і підрозділів МВС України у спеціальних операціях є ефективними тільки тоді, коли здійснюються на основі єдиного задуму і плану, погоджені за метою, часом і місцем (пунктам), тобто мають всі ознаки операції як такої.

Література:

1. Пясецький А.І. Поняття спеціальної операції та його значення для практичної діяльності органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] / А.І. Пясецький, В.Л. Трасковський – Режим доступу: http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1075

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

3. Словарь иностранных слов. – 18-е. изд.. М.: Рус. яз.,1989. – 624 с.

4. Савушкин Р.А. К вопросу о возникновении и развитии операций / Р.А. Савушкин // Военно-исторический журнал. – 1979. – № 5. – С. 78-82.

5. Советская военная энциклопедия. В 8 т. Т. 6.

Объекты – Радиокомпас / Гл. редкомиссия: Н.В. Огарков (предс.) [и др.]. – М.: Воениздат, 1978. – 671 с.

6. Бородич А.А. Операции по задержанию группы преступников / А.А. Бородич. – Омск : Омск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1990. – 69 с.

7. Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органон внутренних дел / Д.В. Гребельский. – М., 1977. – 174 с.

8. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1993. – 216 с.

9. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. – Т. 1, изд. 5-е. – М.: Воениздат, - М., 1941. – 356 с.

10. Тактика / Под ред. В.Г. Резниченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Воениздат, 1987. – 496 с.

11. Дубко Ю.В. Про термін "спеціальна операція" / Ю.В. Дубко // Вісник Ун-ту внутр. справ. – 2001. – Вип. 13. – С. 30-36.

12. Лаптій В.А. Система управління органами внутрішніх справ в особливих умовах: теоретичні та практичні проблеми: навч. посіб. / В.А. Лаптій. – Київ : РВВ МВС України, 1997. – 136 с.

13. Пясецький А.І. Поняття спеціальної операції та його значення для практичної діяльності органів внутрішніх справ / А.І. Пясецький, В.Л. Трасковський // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2001. – №4. – С. 219-221.

14. Крутов Г.М. Дії підрозділів органів внутрішніх справ при захопленні озброєних злочинців та визволенню заручників / Г.М. Крутов, В.Т. Васильєв та ін. ; за заг. ред. д - ра юрид. наук А.М. Бандурки. – Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. – 33 с.

15. Долженков О.Ф. Оперативно-тактичні операції: монографія / О.Ф. Долженков, М.Б. Саакян, В.Л. Ортинський. – Львів : ОЮІ НУВС ЛІВС, 2004. – 358 с.

16. Ситник В.А. Визначення спеціальної операції в теорії правничих наук / В.А. Ситник // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 403-408 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Http://nbuv. gov. ua/j-pdf/FP_index. htm_2014_2_ 71.pdf

Бурангулов А.В.,
Викладач кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.03.2017

УДК 343.346

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ТА ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ОБІГУ АВТОТРАНСПОРТУ

Чіпко Н. В.

У статті визначено особливості способів та обстановки вчинення шахрайства у сфері обігу автотранспорту як ключових елементів криміналістичної характеристики зазначеної категорії злочинів. Здійснене дослідження дозволило виявити та систематизувати способи шахрайств у сфері обігу автотранспорту з урахуванням їх особливостей за окремими підставами. Місце, час та умови вчинення шахрайств у сфері обігу автотранспорту багато в чому визначені відносною їх сприятливістю для реалізації задуму шахрая і обумовлені специфікою способу шахрайства.

Ключові слова: *способи вчинення шахрайства, обстановка вчинення шахрайства, шахрайства, сфера обігу автотранспорту, шахрай.*

В статье определены особенности способов и обстановки совершения мошенничества в сфере оборота автотранспорта как ключевых элементов криминалистической характеристики указанной категории преступлений. Осуществлённое исследование позволило выявить и систематизировать способы мошенничества в сфере оборота автотранспорта с учётом их особенностей по отдельным основаниям. Место, время и условия совершения мошенничества в сфере оборота автотранспорта во многом должны быть относительно благоприятны для реализации умысла мошенника и обусловлены спецификой способа мошенничества.

Ключевые слова: *способы совершения мошенничества, обстановка совершения мошенничества, мошенничества, сфера оборота автотранспорта, мошенник.*

The article specifies the depicts the features of the ways and conditions for committing fraud in the sphere of traffic of motor vehicles as key elements of the criminalistic characteristics of this category of crimes. The research allowed to reveal and classify the ways of fraud in the sphere of turnover of motor transport with taking into consideration their features on separate grounds. The place, time and conditions for committing fraud in the sphere of traffic of motor vehicles in many respects should be relatively favorable for the implementation of the fraudster's intent and are determined by the specifics of the method of fraud.

Key words: *ways to commit fraud, the environment for fraud, fraud, the scope of traffic, fraudster.*

Постановка проблеми. Кримінальна ситуація в Україні свідчить про переродження злочинності, особливо, корисливої спрямованості. Характерною рисою кримінальної обстановки стають злочини, які носять інтелектуальний характер, до яких можливо віднести у першу чергу, шахрайства. Більш вразливою є сфера обігу окремих об'єктів індивідуальної власності громадян (наприклад, автотранспорту, нерухомості та ін.).

Через слабкість державних інституцій та юридичну казуїстику в Україні стрімко зростає кримінальний ринок автотранспорту, який поповнюється, і в наслідок вчинення шахрайств у сфері обігу автотранспорту.

Удосконалення діяльності правоохоронних органів, спрямованої на протидію шахрайським діям, також і у сфері обігу автотранспорту, підвищення якості їх виявлення та розслідування, найбільше залежить від криміналістичних досліджень у галузі методики їх розслідування, підвищення їх корисливої складової, впровадження у слідчу та оперативну практику.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад розслідування окремих категорій злочинів та формування нових кри-

© Н.В. Чіпко, 2017

міналістичних методик зробили такі учені-криміналісти, як В.П. Бахін, Р.С. Бєлкін, О.М. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, В.А. Журавель, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, М.О. Селіванов, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько та ін.

Проблеми методики виявлення та розслідування шахрайств, взагалі, та окремих їх категорій, досліджувалась у роботах: А.Ф. Волобуєва, О.В. Волохової, В.П. Лаврова, В.Д. Ларичева, Т.А. Пазинич, Г.М. Спіріна, С.Ю. Шарова, П.С. Яні та ін.

Однак наукових розробок щодо створення цілісної наукової концепції розслідування шахрайства взагалі та, зокрема, у сфері обігу автотранспорту, з урахуванням сучасних умов, новітніх положень теорії криміналістики та узагальнень кримінальних проваджень даної категорії злочинів на сьогодні недостатньо.

Метою статті є визначення особливостей способів та обстановки вчинення шахрайства у сфері обігу автотранспорту

Дослідження проблеми. Криміналістична характеристика, розглядаючи зміст злочинної діяльності та утворення її слідів, створює належні умови орієнтації в слідах злочинної діяльності, визначенні змісту та характеру слідчих ситуацій і відповідного алгоритму (послідовності) проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших організаційних заходів, визначення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та в цілому прийняття і реалізації слідчих рішень [2, с. 65-72].

Визначення напрямів діяльності слідчих підрозділів та в цілому структури методики розслідування будь-яких злочинів базується на розкритті змісту криміналістичної сутності суспільно небезпечного діяння. Як правильно зазначає І. Ф. Герасимов, криміналістична характеристика злочинів є ключовим, відправним моментом викладення методичних рекомендацій [4, 93-97].

Методика розслідування як галузь криміналістики вирішує й низку певних завдань, які охоплюють: вивчення стану злочинності в окремих регіонах; узагальнення слідчої, судової й експертної практики; аналіз чинного законодавства, прогнозування [7, с. 39, 40] характеру злочинної діяльності й основних напрямів діяльності по розкриттю й розслідуванню злочинів.

При розробленні методики розслідування окремого виду злочинів необхідні аналіз і узагальнення слідчої й судової практики, проведення наукових досліджень. Однак проблеми розроблення й удосконалення методики розслідування пов'язані також із з'ясуванням такого феномена, як криміналістична характеристика злочинів [6, с. 65]. Остання розробляється стосовно окремої категорії злочинів, хоча й існує в методиці як абстракція, тобто така теоретична концепція, використання якої можливо для будь-якого виду злочинів. Криміналістична характеристика певного виду злочинів, будучи важливим структурним елементом методики розслідування, визначає напрям пошуку невідомих слідству обставин. У криміналістичній характеристиці злочинів містяться відомості, що обґрунтовують чи зумовлюють відповідні методичні рекомендації (тобто саму методику розслідування) або безпосередньо сприяють розкриттю і розслідуванню злочинів.

Наукові думки щодо структури та сутності криміналістичної характеристики взагалі теж досить суперечливі. Базуючись на класичній структурі криміналістичної характеристики злочинів [1], а також ураховуючи результати проведеного дослідження результатів слідчої, оперативно-розшукової практики протидії шахрайствам у сфері обігу автотранспорту, можливо зупинитися на такій структурі криміналістичної характеристики зазначеної категорії злочинів: предмет злочинного посягання; обстановка та спосіб учинення; характеристика шахраїв та потерпілих; слідова картина (ознаки).

Кожний із зазначених елементів криміналістичної характеристики заслуговує на окреме дослідження. Розглянемо деякі особливості способів та обстановки вчинення шахрайств у сфері обігу автотранспорту.

Одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики шахрайства у сфері обігу автотранспорту є інформація про способи вчинення злочинів даного виду, яка має важливе практичне значення. По-перше, для запобігання злочинам, які вчиняються певним способом, шляхом усунення об'єктивних і суб'єктивних чинників, на основі і з урахуванням яких той чи інший спосіб виник, існує або може з'явитися в майбутньому. По-друге, для пошуку винних, повноти, всебічності і швидкості розслідування злочинів, оскільки виявлення одного з ряду взаємопов'язаних ознак способу такого діяння дає можливість зробити висновок про спосіб у цілому, що полегшує виявлення слідів його використання і вирішення питання про взаємозв'язок усієї інформації, що поступила. У свою чергу характерні ознаки способу вчинення злочинів дозволяють обґрунтувати припущення про причетність невідомого злочинця до певної групи осіб, а за певних умов – і про конкретну особу.

Багато методологічних положень, теоретичні і практичні аспекти способів учинення злочинів і шахрайства, зокрема, на наш погляд, достатньо повно досліджені соціологічною, кримінально-правовою, кримінально-процесуальною, кримінологічною та криміналістичною науками.

Наука криміналістики розглядає криміналістичне вчення про спосіб вчинення злочину як частини загальної теорії криміналістики та як окрему криміналістичну теорію. Окремий вклад у розробку зазначених теорій внесли такі вчені-криміналісти, як Р.С.Бєлкін, Г.Г.Зуйков та багато ін. [1; 8–11].

Розглядаючи "спосіб здійснення шахрайства" як самостійний елемент криміналістичної характеристики, його можливо визначити як єдину систему дій з підготовки, вчинення і приховування наслідків вчинення шахрайства. По суті йдеться про усю сукупність дій шахрая - від зародження наміру до закінчення дій із приховування слідів злочину.

Аналіз матеріалів практики свідчить про різноманітність прийомів шахрайств у сфері обігу автотранспорту, але дослідження свідчить про стійку тенденцію повторюваності способів розглянутої категорії злочинів, особливо багатоепізодних.

Обман є обов'язковою ознакою шахрайського посягання і, відповідно, шахрай здійснює комплекс обманних дій з метою ввести в оману власника майна (автотранспорту), або особу, у веденні якої воно знаходиться. Шахрайський обман є своєрідним різновидом навмисного обману, який "завжди усвідомлений у тому або іншому ступені і ґрунтується на ясній дезінформації" [5, с. 12].

Особливого значення для застосування обману як складової способу вчинення шахрайства у сфері обігу автотранспорту набуває обстановка їх учинення.

Проаналізувавши існуючі точки зору [3, с. 125],

обстановку вчинення шахрайств у сфері обігу автотранспорту можливо визначити як систему різного роду взаємодіючих між собою об'єктів, явищ та процесів, які характеризують умови та час, речові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки інших учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними й інші фактори об'єктивної реальності, що визначає можливість, умови й інші обставини вчинення злочину.

Обрання місця, часу та умов учинення шахрайств у сфері обігу автотранспорту багато в чому визначається відносною їх сприятливістю для реалізації задуму шахрая і специфікою способу шахрайства. Проведений нами аналіз матеріалів практики дозволяє констатувати, що шахраї при виборі місця вчинення злочину керуються такими основними критеріями:

знаходження на цій ділянці місцевості майна, що постійно або тимчасово, має цінність для шахрая та можливістю шахрая швидко і без особливих зусиль переконатися в цьому (наприклад, тимчасові або постійні авторинки);

наявністю в цьому місці сприятливих умов для впливу на фізичну особу (потерпілого);

можливістю встановлення контакту з власником або особою, яка відповідальна за автотранспорт, або доступу до нього;

наявністю сприятливих умов для ефективного використання різних допоміжних засобів, які використовуються шахраями для введення в оману потерпілих (наявність СТО або спеціаліста-автомеханіка);

передбачуваний високий рівень "нейтральності" можливих випадкових очевидців шахрайства з автотранспортом.

Умови вчинення шахрайств зазначеної категорії можуть бути створені штучно з урахуванням мети злочинного посягання, предмета, характеристики особистості потерпілого.

Зміна умов життя, впровадження нових технологій, Інтернету, новітніх комп'ютерних систем фінансових розрахунків, дозволяє сформувати схему шахрайств у сфері обігу автотранспорту з урахуванням джерел отримання та подання відповідної інформації про об'єкт можливого вчинення злочину та особу злочинного посягання (власника відповідної грошової суми), а саме:

шахрай (або група шахраїв) – потерпілий (власник автотранспорту або грошових коштів) (візуальний контакт)

шахрай (або група шахраїв) – Інтернет-ресурс (сайт, блог та ін.) - потерпілий (власник автотранспорту або грошових коштів) (позавізуальний контакт)

потерпілий (власник автотранспорту або грошових коштів) (позавізуальний контакт) – Інтернет-ресурс (сайт, блог та ін.) - шахрай (або група шахраїв)

Залежно від використовуваного каналу доведення до потерпілого або блокування вигідної шахраєві інформації, способи шахрайства можна підрозділити на здійснені: 1) при особистій зустрічі (безпосередній контакт); 2) із використанням засобів масової інформації (телебачення, радіо, газет і журналів); 3) із використанням засобів телефонного зв'язку (у тому числі мобільного); 4) із використанням Інтернет-ресурсів; 5) із використанням електронної пошти, а також різними комбінаціями перелічених вище каналів.

За характером інформацію можливо розподілити на: а) абсолютно неправдиву інформацію; б) певне поєднання неправдивих відомостей з істинними.

За нашими даними, у більш ніж половині випадків шахраї вміло доповнювали більшою чи меншою мірою істинну інформацію неправдивою. Серед прийомів такого поєднання необхідно виділити: 1) "конструювання", яке полягає в умисному прихованні частини істинної інформації із заміною її на неправдиву; 2) "селекцію" - вибірковий пропуск істинної і неправдивої інформації до потерпілого; 3) "спотворення" зменшення, перебільшення і порушення пропорцій яких-небудь складових частин істинної інформації.

Досить часто в повідомленнях містяться три компоненти: 1) зміст повідомлення (наприклад, особливості пропозиції щодо купівлі-продажу, опис автотранспорту та ін.), 2) засіб передачі (канал) повідомлення (телефон або електронна поштова скринька для зв'язку та ін.), 3) особистість, яка повідомляє (наприклад, створення уяви довіри до продавця шляхом пропонування зустрічі, або передачі коштів після огляду автотранспорту).

Отже, маніпулюючи інформацією, яка надається потерпілим, шахрай розраховує на дезорієнтацію їх в оточуючому середовищі та зумовлене цим здійснення відповідних дій, таких, що відповідають створеному явленню обстановки ("фальшивій реальності"), у результаті чого вони, введені в оману, добровільно передають власне майно злочинцю, уважаючи, що він має право отримати його.

Проведене дослідження дозволило виявити та систематизувати способи шахрайства у сфері обігу автотранспорту залежно від їх особливостей за окремим підставами:

шахрайства при купівлі-продажу нового автотранспорту (в офіційного та неофіційного дилера);

шахрайства при купівлі-продажі автотранспорту з пробігом (при купівлі-продажу у фізичних осіб, в автосалоні);

шахрайства з орендованим автотранспортом (з оформленням або без);

шахрайства при здійсненні технічного обслуговування автотранспорту (на приватних СТО; на СТО, які володіють ліцензією на гарантійне обслуговування окремих марок автотранспорту);

шахрайства-підстави, пов'язані з імітуванням ДТП з метою отримання грошових коштів у потерпілого на місті вчинення ДТП (без застосування співробітників патрульної поліції, або із застосуванням "підставних" осіб). Шахраями можуть бути як пішоходи, так і водії автотранспорту;

шахрайства, пов'язані з псевдовиграшем автомобіля із запропонуванням у СМС сплатити державне мито на відповідний рахунок, також може бути посилання на заздалегідь створений сайт-двійник;

шахрайства у сфері страхування автотранспорту, пов'язані з отриманням страхових відшкодувань шляхом омани з інсценуванням ДТП, крадіжок автотранспорту, різних вузлів, агрегатів і особистих речей, що знаходяться в автомобілі, а також інсценуванням інших страхових випадків та завищенням розміру шкоди (потерпілими можуть бути як клієнти страхових компаній, так і працівники страхових компаній).

Перераховані способи не вичерпують усього різноманіття можливих варіантів шахрайського заволодіння автотранспортом. Кожен із зазначених способів має відповідні особливості залежно від місця, об'єкта (виду автотранспорту), характеристики особистості шахраїв та потерпілих.

Крім того це свідчить про те, що сучасне шахрай-

ство за масштабами поширення і обсягами збитків, що завдаються, рівню організованості і засобами конспіративності, об'єктами посягання і способами захисту від переслідування якісно відрізняється від раніше відомих правоохоронним органам традиційних способів шахрайського заволодіння автотранспортом.

Література

1. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики/ Р.С. Белкин - М.: Юридическая литература. - Т. 3. – 1979. – 545 с.

2. Берназ В. Д. Понятие следственной деятельности: криминалистический и психологический аспекты / В. Д. Берназ // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — Х., 2003. — Вип. 21, ч.1. — С. 65–72.

3. Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П.Яблоков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. - С. 125.

4. Герасимов И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования / И.Ф. Герасимов // Методика расследования преступлений: Общие положения: Материалы научно-практической конф. (г. Одесса, ноябрь 1976 г.). – М., 1976. – С. 93-97.

5. Дубровский Д.И. Обман. Философско-психологический анализ / Д.И. Дубровский. - М.: РЭЙ. 1994. – 120 с.

6. Жирный Г.Е. О криминалистической характеристике хищений, совершаемых в системе общественного питания / Г.Е. Жирный //Криминалистика и суд. экспертиза. – К.: Вища шк., 1986. – Вып. 33. – С.65.

7. Журавель В.А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування / В.А. Журавель. – Харків: Право, 1999. – С. 39,40.

8. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дис … д-ра юрид. наук.: 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза". - М., 1970. – 26 с.

9. Зуйков Г.Г. Поиск по признакам способов совершения преступлений/ Г.Г.Зуйков. – М., 1970. - 240 с.

10. Сорокотягина Д.А. Получение данных о способе совершения преступления при изучении личности потерпевшего / Д.А.Сорокотягина // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. - Свердловск, 1978 - С.27-57.

11. Стрельченко Д.В. Деякі способи заволодіння автомобілями організованими злочинними групами / Д.В.Стрельченко //Актуальні проблеми держави і права. - 2007. – Вип. 32. – С.99-103.

Чіпко Н.В.,
здобувач кафедри криміналістики Національного університету "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 27.03.2017

УДК 343.2

АНАЛІЗ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Сірко В. С.

У статті розглядається компетенції центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій в сфері адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності. Проаналізовано законодавчі та відомчі нормативно-правові акти, що визначають роль органів державної влади в забезпеченні діяльності волонтерських організацій. Сформульовано пропозиції щодо визначення рівнів ієрархічності відповідних суб'єктів.

***Ключові слова**: волонтерство, волонтерська діяльність, адміністративно-правове регулювання, суб'єкти забезпечення регулювання волонтерської діяльності, органи виконавчої влади.*

В статье рассматриваются компетенции центральних органов исполнительной власти и местных государственных администраций в сфере административно-правового регулирования волонтерской деятельности. Проанализировано законы и подзаконные нормативно-правовые акты определяющие роль органов исполнительной власти в обеспечения деятельности волонтерських организаций. Разработано предложения выделения уровней ирархии соответствующих субъектов.

***Ключевые слова:** волонтёрство, волонтёрская деятельность, административно-правовое регулирование, субъекты регулирования волонтерской деятельности, органы исполнительной власти.*

The article deals with the competence of the central executive authorities and local state administrations in the field of administrative and legal regulation of volunteer activity. The laws and subordinate regulatory legal acts that determine the role of executive bodies in ensuring the activities of volunteer organizations are analyzed. The proposals for the allocation of levels of hierarchy of relevant subjects have been developed.

***Keywords:** volunteering, volunteer activity, administrative and legal regulation, subjects of regulation of volunteer activity, executive bodies*

Метою статті є дослідження повноважень органів виконавчої влади, як суб'єктів забезпечення волонтерської діяльності в Україні.

На сьогоднішній день в сучасній Україні склалась досить складна соціально-політична ситуація. На фоні економічної нестабільності, проявляються і несприятливі для розвитку суспільства політичні процеси, які відбуваються в нашій країні. За таких умов соціальна політика країни, безумовно, потребує певних активних дій з боку уряду країни. Зміни в України в останні роки призвели до погіршення якості життя населення, тому потреба у ефективній роботі системи соціального захисту постає перед органами влади як ніколи. Одним із таких напрямків соціальної допомоги є волонтерська діяльність. Але ефективна робота установ соціального захисту неможлива без ефективного правового регулювання їх діяльності.

© В.С. Сірко, 2017

Як підкреслюють науковці В.В. Галунько, В.І. Олефір , Ю.В. Гридасов , А.А. Іванищук, С.О. Короєд, адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [1, 323–324].

Поняття "суб'єкт" охоплює низку наукових сфер, маючи відповідне трактування. З філософської точки зору під "суб'єктом" розуміють істоту, здатну до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; в соціології – особа, група осіб, організацій й т.і., яким належить активна роль у певному процесі. У юриспруденції загальноприйнятим є визначення "суб'єкта" у вигляді особи чи організації – носія певних прав і обов'язків [2, с. 1408].

Виходячи з тематики нашої статті нас цікавить не взагалі суб'єкт, а, взагалі суб'єкт управління. Професор С. Г. Стеценко, під суб'єктом управління розуміє керівну складову системи управління. Він має домінантне значення серед інших частин системи управління, що обумовлено процесом управління, який здійснюється в інтересах суб'єкта (об'єкта) управління, тобто він зацікавлений у здійснені процесу і в позитивних результатах управління [3, с. 45].

Загалом же у юридичній літературі під суб'єктом управління розуміють носія прав і обов'язків у тій чи іншій сфері правовідносин, здатного своїми діями реалізовувати надані права і виконувати покладені на нього обов'язки [4, с. 613].

Головним напрямом соціального управління у суспільстві є державне управління, де суб'єктом управління виступає держава в особі своїх органів влади, а також інших органів, закладів та установ, які не входять до жодної із гілок влади. Отже, суб'єкт державного управління – орган влади, установа, підрозділ апарату управління чи посадова особа, які розробляють і ухвалюють державно-управлінські рішення щодо здійснення керуючого впливу на підпорядковані об'єкти управління або регулювання певних процесів та відносин у різних сферах суспільної життєдіяльності [4, с. 614].

Суб'єкту управління підпорядковується об'єкт управління. Основними об'єктами державного управління необхідно вважати підпорядковані органи виконавчої влади, сектори державного управління, державні установи, державні і недержавні організації тощо.

Суб'єкт і об'єкт управління перебувають у постійній динамічній взаємодії, в процесі якої формуються управлінські відносини – особливий вид взаємин у сфері державного управління, що виникають у процесі цілеспрямованого впливу суб'єкта управління, наділеного відповідною компетенцією, на об'єкт управління, з метою реалізації юридично встановлених функцій державного управління [5, с. 239].

З урахуванням принципу розподілу державної влади у відповідності до ст. 6 Конституції України, виконавчій владі відводиться роль функціонального рівня управління.

Професор В. Б. Авер'янов підкреслював, що особливість цієї гілки державної влади полягає в тому, що у процесі її реалізації відбувається втілення в життя нормативно-правових актів, практичне застосування всіх складових державного регулювання й управління важливими процесами суспільного розвитку. Водночас вирішальна спрямованість виконавчої влади полягає у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, що визнається Конституцією України [6, с. 17].

С. М. Алфьоров зауважує, що мета діяльності цієї гілки державної влади зумовлена її соціальним призначенням і особливим становищем у межах державного управління [7, с. 38].

Провідні науковці-адміністративісти В. К. Колпаков, М. М. Тищенко, О. Ф. Фрицький визначають орган виконавчої влади наступним чином: організаційно самостійний елемент державного апарату, який наділений чітко окресленим обсягом повноважень відповідно до покладених на нього завдань і функцій, складається зі структурних підрозділів і посад, що обіймають публічні службовці, і віднесений Конституцією і законами України до системи органів виконавчої влади [8, с. 215].

Виходячи з вищевикладеного, під суб'єктами забезпечення адміністративно- правового регулювання у сфері діяльності волонтерських організацій слід розуміти систему органів виконавчої влади, які відповідно до покладених на них завдань і функцій, з урахуванням норм адміністративного законодавства, здійснюють виконавчо-розпорядчий вплив у сфері створення умов для ефективної діяльності волонтерських організацій.

Органи виконавчої влади для забезпечення регулювання волонтерської діяльності повинні мати відповідні повноваження в цій свері.

В юридичній енциклопедичній літературі термін "повноваження" розкривається як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [9, с. 590].

Органи виконавчої влади реалізують свої функції у сфері волонтерства, відповідно до Закону України "Про волонтерську діяльність". Відповідно до статті 3 цього нормативного акту, реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності – Міністерством соціальної політики України, іншими органами державної влади в межах своїх повноважень.

До основних завдань Кабінету Міністрів України в сфері діяльності громадських організацій належать: здійснення внутрішньої політики держави, виконання законодавства України; вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості та ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України "Про волонтерську діяльність", Кабінет Міністрів України має наступні повноваження: забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері волонтерської діяльності; розробляє державні цільові програми у сфері волонтерської діяльності; спрямовує і координує роботу Міністерства соціальної політики України, та інших органів виконавчої влади щодо реалізації державної політики та державних цільових програм у сфері волонтерської діяльності.

Необхідно підкреслити, що стосовно забезпечення адміністративно-правового регулювання діяльності волонтерських організацій, то нормотворчість Кабінету Міністрів України останнім часом характеризується невеликою кількістю виданих нормативно-правових актів. Хоча треба звернути увагу на те, що за час проведення на території України антитерористичної операції питання отримання волонтерської допомоги на території проведен-

ня антитерористичної операції, а також порядок забезпечення соціального захисту волонтерів були закріплені у відповідних підзаконних актах: так у Постанові Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 № 451 визначено Порядок здійснення публічного збору благодійних пожертв для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування Збройних Сил України. Збір пожертв може здійснюватися, зокрема, особами, які діють від імені благодійної (волонтерської) організації на підставі нотаріально посвідченої довіреності керівника організації або на користь організації від власного імені; Постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 № 607 розглянуті питання надання спеціальних правових статусів та соціальній підтримці волонтерів, їх сім'ям, які провадять свою діяльність у зоні бойових дій на території нашої країни [10].

У разі загибелі або інвалідності волонтера внаслідок поранення, отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, бойових дій та збройного конфлікту, згідно постанови Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 604 [11], волонтер, або сім'я – у разі його загибелі, отримують одноразову грошову допомогу.

У системі органів виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності одно з провідних місць належить Міністерству соціальної політики України. Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України "Про волонтерську діяльність" він має наступні повноваження: забезпечення реалізації державної політики у сфері волонтерської діяльності; вжиття інших заходів для розвитку та популяризації волонтерської діяльності, зокрема, сприяння поширенню інформації про волонтерську діяльність; сприяння громадським об'єднанням у їхній діяльності, спрямованій на розвиток волонтерської діяльності; поширення інформації про стан реалізації галузевих та регіональних програм сприяння та підтримки волонтерської діяльності; оприлюднення на своєму веб-сайті наявної інформацію про організації, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зокрема, інформацію про організації та установи, що залучають іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України; сприяння у здійсненні міжнародного співробітництва з питань волонтерської діяльності, узагальнення і поширення практики роботи у цій сфері.

Вказані напрями діяльності розкриті також у Положенні про Міністерство соціальної політики України, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423 [12], згідно якого до повноважень відомства входить: забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері волонтерської діяльності (пп.1 п.3); вжиття заходів для розвитку та популяризації волонтерської діяльності (пп.77 п.3); сприяння поширенню інформації про волонтерську діяльність (пп.78 п.3); сприяння громадським об'єднанням у забезпеченні волонтерської діяльності (пп.79 п.3); поширення інформацію про стан виконання галузевих та регіональних програм сприяння та підтримки волонтерської діяльності (пп.80 п.3); оприлюднення на своєму веб-сайті наявної інформації про організації, що залучають для провадження своєї діяльності волонтерів (пп. 81 п. 3); узагальнення і поширення практики роботи у сфері волонтерської діяльності (пп.82 п.3).

Міністерство соціальної політики України є важливою ланкою державного регулювання, що розвиває волонтерство, вирішуючи, у першу чергу, комунікативні проблеми взаємодії волонтерських організацій, окремих груп волонтерів з іншими органами публічної влади. З цією метою створено Раду з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги при Міністерстві соціальної політики України, положення про організацію діяльність якої затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 № 516.

Рада є постійно діючим дорадчим органом Міністерства соціальної політики України, утвореним з метою забезпечення взаємодії органів державної влади в тому числі і з волонтерськими організаціями. Більше того, станом на 01.01.2018 р. на території України створено 22 109 регіональні ради щодо координації надання волонтерської та благодійної допомоги при обласних державних адміністраціях [13].

Іншою формою підтримки соціального діалогу є залучення Міністерства соціальної політики України до складу робочих груп представників громадських організацій, зацікавлених волонтерів тощо. Наприклад, робоча група щодо опрацювання питань розвитку протезної галузі в Україні, її мета- аналіз наказу Міністерства соціальної політики України від 18.04.2012 № 215 "Деякі питання придбання технічних та інших засобів реабілітації" та розробка конкретних пропозицій і рекомендацій щодо внесення змін до цього нормативного акту. З метою популяризації волонтерської діяльності Міністерства соціальної політики України постійно самостійно здійснює або залучається до низки заходів регіонального та всеукраїнського рівнів. Зокрема, відомством у листопаді 2017 року запроваджено у рамках національного конкурсу "Благодійна Україна" (який проводиться з грудня 2015 року) дві номінації для волонтерів: "Волонтер року" та "Колективне волонтерство" [14]. У номінації для волонтерських організацій розглядаються заявки щодо діяльності об'єднань громадян, організацій, спільнот, які здійснювали волонтерську роботу на території України.

Характерними повноваженнями щодо регулювання діяльності волонтерських організацій має Міністерство юстиції України, його структурні центральні та територіальні підрозділи. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, що затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 [15], даний орган виконавчої влади:

забезпечує формування та реалізація державної політики у сфері державної реєстрації громадських формувань (пп.2-2 п.3);

здійснює нормативно-правове, методологічне, інформаційне забезпечення, а також контроль за діяльністю у сфері державної реєстрації громадських формувань (пп.83-5, 83- 7 п.3);

забезпечує через портал електронних сервісів доступ до відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, визначених законом (пп.83-17 п.3);

забезпечує створення, ведення Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань; Єдиного реєстру громадських формувань; Реєстру громадських об'єднань; Реєстру символік громадських об'єднань (пп.83-19 п.3).

Таким чином, основними повноваженнями Міністерства юстиції України у галузі діяльності волонтерських організацій є:

здійснення координації, державного нагляду та контролю, методичного та інформаційного забезпечення

діяльності у сфері державної реєстрації з питань реєстрації (легалізації) волонтерських організацій, вжиття заходів до запобігання порушенням у зазначеній сфері;

ведення Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Єдиного реєстру громадських формувань, Реєстру громадських об'єднань, Реєстру символік громадських об'єднань, а також забезпечення через портал електронних сервісів (https://kap.minjust.gov.ua) доступу до відомостей зі вказаних офіційних інформаційних ресурсів.

Суб'єктом адміністративно-правового регулювання в аналізованій сфері також виступають Міністерство фінансів України, яке діє на підставі Положення про Міністерство фінансів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 375 [16], а також Державна фіскальна служба України, повноваження якої закріплені у постанові Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236 [17].

Крім того, відповідно до Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги" та п. 2-1 розділу VII "Прикінцеві положення" Закону України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" Міністерство фінансів України формує та веде Реєстр волонтерів антитерористичної операції, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.10.2014 № 1089 [18].

Міністерство фінансів України та Державна фіскальна служба України наділені наступними повноваженнями:

здійснення контролю за дотриманням фінансового та податкового законодавства волонтерськими організаціями, вжиття заходів до запобігання порушенням у зазначеній сфері;

присвоєння громадським організаціям ознаки неприбутковості із включенням до бази Реєстру неприбуткових установ та організацій;

ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, а також Реєстру волонтерів антитерористичної операції.

У залежності від напрямів здійснення волонтерської діяльності окремі відомства також можуть залучатися до процесу адміністративно-правового регулювання у вказаній сфері. Зокрема, про це свідчать Положення про Міністерство оборони України, Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України та ін..

Значна роль в сфері адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності належить місцевим державним адміністраціям. Відповідно до Закону України "Про місцеві державні адміністрації" ця інституція наділена наступними повноваженнями:

сприяє роботі громадських організацій до проведення перевірок, підготовки і розгляду питань, що входять до компетенції місцевих державних адміністрацій (п.2 ч.1 ст.28);

має право вимагати та одержувати відповідну статистичну інформацію та інші дані від об'єднань громадян (п.3 ч.1 ст.28);

з урахуванням публічних інтересів, сприяють виконанню статутних завдань та забезпечують додержання законних прав громадських організацій (ч.1 ст.37).

Висновок. Аналіз суб'єктів забезпечення адміністративно-правового регулювання волонтерської діяльності надає можливість підкреслити, що розглянуті суб'єкти - органи виконавчої влади наділені різними повноваженнями в розглянутій сфері, від формування державної політики (Кабінет Міністрів України) до виконання статутних завдань волонтерських організацій (Місцеві державні адміністрації) у зв'язку з чим пропонуємо систему даних суб'єктів, в залежності від ієрархічності поділити на три рівні:

вищій рівень – Кабінет Міністрів України;

середній рівень – Міністерства та відомства;

місцевий рівень – місцеві державні адміністрації.

Література

1.Адміністративне право України : Підручник / [Галунько В. В., Олефір В. І., Гридасов Ю. В., Іванищук А. А., Короєд С. О.] – Херсон : ХМД, 2013. – Т. 1 : Заг. адміністративне право. Акад. курс. – 393 с.,

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. І допов.) / [укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

3. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посібн. / С.Г. Стеценко – К. : Атіка, 2007. – 624 с.

4.Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т.1. : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князєв та ін. – 2011. – 748 с.

5. Державне управління : підручник; у 2 т. / ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк [та ін.]. – К. ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. – Т. 1. – 564 с.

6. Виконавча влада і адміністративне право : [кол. моногр.] / за заг.ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Видавничий Дім "Ін-Юре", 2002. – 668 с.

7. Алфьоров С. М. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посіб. / Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

8. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах: Том 1. Загальна частина / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Видавництво "Юридична думка", 2004. – 584 с.

9. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред.кол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4 : Н-П. – 2002. – 720 с.

10. Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів : постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 № 607 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 92. – Ст. 3127

11. Деякі питання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, бойових дій та збройного конфлікту : постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 604 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 68. – Ст. 2234.

12. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 51. – Ст. 1655.

13. Звіт про виконання плану роботи Ради з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги на 2017 рік [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/160017.

14. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України: режим доступу: http://www.msp.gov.ua/news/14695.html

15. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 123.

16. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 375 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69. – Ст. 1936.

17. Про Державну фіскальну службу України : постанова Кабінету Міністрів України 21.05.2014 № 236 // Офіційний вісник України. – 2014. – №55. – Ст. 1507.

18. Про затвердження Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції : наказ Міністерства фінансів України від 30.10.2014 № 1089 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 95. – Ст. 2754.

Сірко В.С.,
аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.03.2017

УДК 343.123.11(477)

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЕТАПІВ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Поліщук О. В.

У статті розглянуті питання, пов'язані із процесуальною діяльністю органів досудового розслідування та уповноважених службових осіб на початку досудового розслідування при перевірці заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. Співвідносяться теоретичні підходи щодо скасованої стадії порушення кримінальної справи та існуючим початку досудового розслідування, а також досліджується зміст етапів початку досудового розслідування.

Ключові слова: *стадія порушення кримінальної справи, етапи початку досудового розслідування, органи досудового розслідування, уповноважена службова особа, перевірка, заяви та повідомлення, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, ЄРДР.*

В статье рассмотрены вопросы, связанные с процессуальной деятельностью органов досудебного расследования и уполномоченных служебных лиц в начале досудебного расследования при проверке заявлений и сообщений о совершенных криминальных правонарушениях. Дискуссионные вопросы относительно отмены стадии возбуждения уголовного дела и начала досудебного расследования, а также исследуется содержание этапов начала уголовного производства.

Ключевые слова: *стадия возбуждения уголовного дела, этапы начала уголовного производства, органы досудебного расследования, уполномоченное служебное лицо, проверка, заявления и сообщения, уголовное производство, уголовное правонарушение, ЕРДР.*

The article is devoted to the problems of legal regulation background check of criminal offenses in the early pre-trial investigation, the existence of gaps in the legislation of Ukraine and analysis of certain provisions of international law in accordance with legislative acts of Ukraine. The presence of gaps and non-refinements in the current legislation should be an impetus for the creation of new regulatory legal acts and the improvement of the norms of the current legislation. In addition to the availability of existing laws in the country needed a real opportunity to use them in practice employees of the National Police, which charged with the protection of fundamental rights and interests of citizens, their life and health, and public order and safety. the analysis of acts, legislative acts of Ukraine, department normatively-legal acts is carried out.

The article deals with issues related to the procedural activities of the bodies of pre-trial investigation and authorized officials at the beginning of the pre-trial investigation at the check of applications and reports of criminal offenses committed. Discussion questions regarding the abolition of the stage of criminal proceedings and the commencement of a pre-trial investigation, as well as the content of the stages of the commencement of criminal proceedings. Every stage of criminal process is characterized by the tasks and aims, by totality of judicial relations, wide circle of subjects that enter inter se into relations, and acceptance of final decision. But, in spite of abolition of the stage of laying an action, during test of information about criminal offences to bringing of information to Only register of pre-trial investigations authorized official persons get information about perfect criminal offence, they are got by the wide circle of persons that execute different functions and are of interest different parties. At the beginning of pre-trial investigation at verification of statements and reports an investigator, operative subdivisions, declarant, victim, specialist, also persons, that any circumstances that is subject to finishing telling during criminal realization can be known, take part about criminal offences. Will mark that every stage of criminal process is characterized by the tasks and aims, by totality of judicial relations, wide circle of subjects that enter inter se into relations, and acceptance of final decision. At the beginning of pre-trial investigation at verification of statements and reports an investigator, operative subdivisions, declarant, victim, specialist and also persons, that any circumstances that is subject to finishing telling during criminal realization can be known, take part about criminal offences. But, in spite of abolition of the stage of laying an action, during test of information about criminal offences to bringing of information to of the Unified Register of pre-trial investigation authorized official persons get information about perfect criminal offence, they are got by the wide circle of persons that execute different functions and are of interest different parties. To our opinion, for the facilitation of consideration of theoretical material beginning of pre-trial investigation can be conditionally divided into the next stages separate from that have optional character : 1. An acceptance of statements, reports and primary information is about criminal offences. 2. Registration of statements and reports about criminal offences and preparation are to realization of inquisitional (of criminal investigation) actions. 3. Realization of urgent inquisitional (of criminal investigation) actions and acceptance of other measures, directed in support of or refutation of data that is contained in a statement or report, and collection of sources criminalistics meaningful

© О.В. Поліщук, 2017

information. 4. Bringing of information is to of the Unified Register of pre-trial investigation.

Key words: *stage of criminal proceedings, stages of beginning criminal proceedings, bodies of pre-trial investigation, authorized officer, inspection, statements and notices, criminal proceedings, criminal offenses, Only register of pre-trial investigations, of the Unified Register of pre-trial investigation.*

Постановка проблеми. Проблемні питання щодо початку досудового розслідування, регламентованого ст. 214 КПК України, проведення перевірочних дій на початку досудового розслідування та етапність початку досудового розслідування були постійним предметом дослідження та викликали дискусії серед багатьох вчених. Особливої актуальності ці питання набрали з введенням в дію чинного КПК. На сьогодні в діючому КПК недосить чітко сформульовані положення щодо початку досудового розслідування, наявні недоліки в частині перевірки відомостей про кримінальні правопорушення та неврегульований порядок проведення перевірочних дій на початку досудового розслідування. Відзначимо, що проводити слідчі (розшукові) дії по кожній заяві, повідомленню про вчинення кримінального правопорушення без попередньої перевірки недоцільно з позиції марнотратства ресурсів Національної поліції та робочого часу працівників органів досудового розслідування. Наразі КПК неврегульований порядок перевірки відомостей про вчинені кримінальні правопорушення, адже реформою у 2012 році було скасовано дослідчу перевірку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. Тож, чинний КПК, на відміну від КПК 1960 року, не достатньо регламентує діяльність із перевірки відомостей про кримінальні правопорушення на початку досудового розслідування. Це й обумовило вибір теми статті.

Аналіз останніх досліджень. Проблемами початку досудового розслідування за чинним КПК та етапам початку кримінального провадження присвячено чимало праць таких вчених-процесуалістів, як Ю. П. Аленіна, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. Т. Нора, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, О. В. Капліної, Є. Г. Коваленка, В. А. Коваленка, І. І. Статіви, О. Ю. Татарова, В. Я. Тація, В. М. Тертишника та ін. З набуттям чинності діючим КПК серед науковців виникають суперечки щодо скасування стадії порушення кримінальної справи і початку досудового розслідування. Проте, за умов чинного кримінального процесуального законодавства ці питання ґрунтовному дослідженню не підлягали та у наукових працях акцентовано не висвітлювалися.

Метою дослідження є розгляд питань, пов'язаних з початком досудового розслідування та визначення етапів початку досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, нова модель початку досудового розслідування, що регламентована ч. 1 ст. 214 КПК України, є зрозумілою, але дослідивши її глибше, можна виявити низку дискусійних питань, які виникають у багатьох вчених. Так, в теорії кримінального процесу існує полеміка з приводу структури (етапів) початку досудового розслідування.

Вчені О. Р. Михайленко [1, с. 40], Л. М. Лобойко [2, с. 251, 268, 3, с. 33], О. Ю. Татаров [4, с. 24], ведучи мову про скасування стадії порушення кримінальної справи, не розглядають інститут початку досудового розслідування як правонаступника цієї стадії. Але дослідник О. В. Сторчоус [5] дотримується більш категоричної позиції, зазначаючи, що скасована стадія порушення кримінальної справи *замінена етапом досудового розслідування* (курсив наш).

В юридичній літературі є й інша точка зору. Д. В. Філін [6] та І. І. Статіва [7] не заперечують факт скасування стадії порушення кримінальної справи у тому вигляді, в якому вона існувала в КПК України 1960 р., але обґрунтовують, що інститут початку досудового розслідування слід розглядати як стадію кримінального процесу, що відокремлена від стадії досудового розслідування.

Деякі аспекти початкового етапу описані у навчальній літературі (підручниках, науково-практичних коментарях, навчальних посібниках), але в ній також немає єдиного погляду на питання, чи є початок досудового розслідування окремою стадією кримінального процесу, в ході якої вирішується питання про початок досудового розслідування і чи може на цій стадії бути прийняте кінцеве рішення?

Так, у підручнику Л. М. Лобойка [8, с. 183-188] та у підручнику колективу авторів А. В. Молдавана та С. М. Мельника [9] інститут початку досудового розслідування розглядається як складова частина стадії досудового розслідування. У підручнику авторського колективу на чолі з вченими В. Я. Тацієм, О. В. Капліною, О. Г Шилом [10, с. 332-333] використовується категорія "досудове провадження", яка складається з двох рівнозначних частин: "провадження щодо початку досудового розслідування" та "провадження досудового розслідування".

В навчальному посібнику вчених В. Г. Гончаренка та В. А. Колесника [11, с. 273-290] окремою главою розглядається питання початку досудового розслідування. У підручнику "Кримінальний процес" Ю. М. Грошевого [12,с. 332-364] окрема глава та параграф присвячені досудовому провадженню та провадженню щодо початку досудового розслідування.

Відзначимо, що кожна стадія кримінального процесу характеризується своїми завданнями та цілями, сукупністю процесуальних відносин, широким колом суб'єктів, що вступають між собою в кримінально-процесуальні відносини, та прийняттям підсумкового рішення. Але, не дивлячись на скасування стадії порушення кримінальної справи, під час перевірки відомостей про кримінальні правопорушення до внесення відомостей до ЄРДР уповноважені службові особи отримують інформацію про вчинене кримінальне правопорушення, ними залучається широке коло осіб, які виконують різні функції та представляють інтереси різних сторін. На початку досудового розслідування при перевірці заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення приймають участь слідчий, оперативні підрозділи, заявник, потерпілий, спеціаліст, поняті, а також особи, яким можуть бути відомі будь-які обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження.

На нашу думку, для полегшення розгляду теоретичного матеріалу *початок досудового розслідування можна умовно поділити на наступні етапи*, окремі з яких мають факультативний характер:

1. Прийняття заяв, повідомлень та первинної інформації про кримінальні правопорушення.

2. Реєстрація заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та підготовка до проведення слідчих (розшукових) дій.

3. Проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій та вжиття інших заходів, спрямованих на підтвердження або спростування даних, що містяться в заяві або повідомленні, та збір джерел криміналістично значимої інформації.

4. Внесення відомостей до ЄРДР.

Перший виділений нами вище етап починається з моменту прийняття заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Сутність цього етапу полягає в діях службових осіб органів поліції, слідчого та (або) прокурора щодо одержання заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення та отримання від окремих осіб шляхом попереднього опитування інформації про кримінальне правопорушення.

Прийняття заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події здійснюється цілодобово і невідкладно тим органом поліції, до якого надійшла заява або повідомлення, або слідчим, або іншою посадовою особою органу поліції.

Згідно Інструкції [13, розділ II] облік таких заяв та повідомлень проводиться уповноваженими працівниками чергових частин органів поліції, працівниками інших структурних підрозділів цих органів, оператором телефонної лінії "102" або іншою посадовою особою. При особистому зверненні заявника до органу поліції із заявою до органу поліції із заявою чи повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію уповноважений працівник чергової частини або інша службова особа цілодобово оформляють протоколи усних заяв і відразу реєструють заяви в журналі Єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події (журнал ЄО).

Всю інформацію, що надходить до органів поліції, залежно від способу отримання можна поділити на дві групи: 1) інформація про кримінальні правопорушення, що надійшла при особистому зверненні заявника до органу поліції (ч. 1 ст. 214 КПК); 2) інформація про кримінальне правопорушення, що надійшла телефоном або за допомогою інших засобів зв'язку.

Другий етап характеризується реєстрацією заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та підготовкою до проведення невідкладної слідчої (розшукової) дії – огляду місця події. Заяви і повідомлення реєструються в чергових частинах органів поліції уповноваженими працівниками відразу після їх надходження і вносяться до журналу єдиного обліку та інтегрованої інформаційно-пошукової системи з усіма відомостями з журналу ЄО.

Згідно Інструкції [13, п. 3] журнал ЄО заповнюється уповноваженими працівниками чергових частин органів поліції. Записи за кожною інформацією повинні містити стислі і вичерпні дані про те, коли надійшла заява чи повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, хто, коли і в якій формі повідомив про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію, що і коли сталося, час та дату реєстрації, яких заходів ужито за заявою чи повідомленням про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, ким та кому доручено розгляд заяви чи повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, час та дату отримання заяви чи повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення для внесення відповідних даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Передбачено [13, п. 5], що про наявність письмових заяв про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, що надійшли до чергової частини органу поліції, та повідомлень, що надійшли усно, у яких наявні відомості, що вказують на вчинення кримінального правопорушення, після реєстрації в журналі ЄО уповноважений працівник чергової частини доповідає начальникові слідчого підрозділу, який визначає слідчого, що здійснюватиме досудове розслідування та інформує начальника органу поліції.

Реєстрація заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення виконує такі функції:

- надання заяві або повідомленню про вчинене кримінальне правопорушення юридичної сили;
- визначення початку відліку термінів попередньої перевірки;
- фіксацію юридично значущої інформації.

Реєстрація заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення здійснюється за такими правилами:

- заяви та повідомлення реєструються уповноваженими працівниками чергових частин органів поліції;
- уповноважені працівники чергових частин органів поліції самостійно реєструє будь-яку інформацію про кримінальне правопорушення, що надходить до органу поліції без узгодження з керівником органу поліції;
- заява або повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення повинні бути негайно зареєстровані в журналі ЄО;
- вся інформація про вчиненні кримінальні правопорушення реєструються в єдиному для всіх органів, що її приймає, реєстраційному обліковому документі – журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події (журнал ЄО);
- анонімні заяви або повідомлення, що містять відомості про вчинені кримінальні правопорушення в журналі ЄО не реєструються.

Згідно Інструкції [13, п. 15] при реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, що надійшли в письмовій формі, уповноважений працівник чергової частини органу поліції на їх лицьовому боці проставляє спеціальний штамп реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. У свою чергу, слідчий, який отримав у черговій частині заяву або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, у журналі ЄО ставить відмітку про час та дату її (його) отримання, зазначає посаду, прізвище та ставить підпис, а також невідкладно подає до чергової частини відомості в письмовому вигляді про реєстраційний номер журналу ЄО [13, п. 16].

Передбачено [13, п. 16], що після прийняття заяви заявникові видається талон-повідомлення, який складається з двох частин: талон-корінець і талон-повідомлення. Обидві частини талона мають однаковий реєстраційний номер. У талоні-корінці вказуються дані про заявника, короткий зміст заяви, реєстраційний номер за журналом ЄО, посада, звання, прізвище та підпис особи, яка прийняла заяву про вчинене кримінальне правопорушення, дата її прийняття, підпис заявника про отримання талона-повідомлення, дата та час реєстрації заяви. У талоні-повідомленні вказуються відомості про особу, яка прийняла заяву про вчинене кримінальне правопорушення, реєстраційний номер за журналом ЄО, найменування органу поліції, адреса і службовий телефон, дата прийняття та підпис, ініціали і прізвище уповноваженого працівника чергової частини або працівника, який прийняв заяву.

Уповноважений працівник чергової частини органу поліції, отримавши заяву або повідомлення про вчинене

кримінальне правопорушення, направляє на місце події слідчо-оперативну групу. *Огляд місця події* є первинною і невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яку можна у невідкладних випадках проводити до внесення відомостей до ЄРДР [14]. Огляд місця події у багатьох випадках є складною слідчою (розшуковою) дією, результативність проведення якої багато в чому визначається рівнем підготовки до його проведення, що має місце на виділеному нами вище етапі. Підготовка до огляду є комплексом заходів організаційно-забезпечувального характеру, що створюють сприятливі умови для його проведення.

Підготовка до огляду місця події починається з моменту прийняття слідчим рішення про його проведення і здійснюється в два етапи: 1) підготовка до огляду після отримання повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення; 2) підготовка до огляду, здійснювана безпосередньо на місці події.

Згідно криміналістичних рекомендацій до виїзду на місце події слідчий зобов'язаний: оволодіти повною інформацією стосовно скоєного кримінального правопорушення (уточнити характер події, що сталося, де, коли, яким чином стало відомо про подію); забезпечити охорону місця події до свого прибуття, вжити заходи щодо охорони місця події, ліквідації шкідливих наслідків кримінального правопорушення, запросити для участі в огляді фахівців, вирішити питання про склад оперативної групи, перевірити готовність науково-технічних засобів, комплектність слідчої валізи, підготувати необхідні технічні засоби – зв'язок, транспорт. Визначити коло осіб, що братимуть участь в огляді, згідно з характером кримінального правопорушення (судово-медичний експерт, спеціаліст-криміналіст, кінолог, співробітники оперативних підрозділів). Вирішити питання про запрошення понятих (за необхідності їх залучення), особливо у випадках, коли місцем події є віддалена місцевість або огляд відбувається у нічний час, тощо. Якщо слідчий вважає за потрібне, він може запросити для участі в огляді потерпілого, який здатний допомогти з'ясувати обставини події, а також надати допомогу у виявленні слідів злочину.

Третій етап полягає у безпосередньому проведенні огляду місця події та вжитті інших заходів, спрямованих на підтвердження або спростування даних, що містяться в заяві або повідомленні, та зборі джерел криміналістично значимої інформації. Згідно криміналістичних рекомендацій після прибуття слідчого на місце події останній має упевнитися у наданні допомоги потерпілому; провести коротке опитування свідків вчиненого кримінального правопорушення; надати розпорядження співробітнику оперативного підрозділу щодо проведення необхідних оперативно-пошукових заходів (у т.ч. переслідування "по гарячих слідах"), встановлення очевидців. Слідчий має усунути з місця події сторонніх осіб та визначити функції кожного учасника огляду, роз'яснити їм їхні права та обов'язки. Після закінчення цих дій слідчий має приступити безпосередньо до огляду, розпочинаючи робочу стадію огляду.

Вивчення матеріальної обстановки на місці події (безпосередній огляд) – складна процедура, яку необхідно планувати усно, а за складними оглядами – письмово (хоча б у формі переліку питань, що підлягають з'ясуванню). Аналізуючи існуючі наукові праці з криміналістики [15, 16], можна визначити, що таке планування включає:

1. Визначення обсягу дослідження, тобто меж або предметів огляду.

2. Вибір методів і технічних засобів огляду.

3. Безпосереднє дослідження матеріальної обстановки.

4. Мобілізацію і розміщення сил, чітке визначення завдань присутнім понятим (якщо вони запрошені) і кожному учаснику огляду: фахівцю, співробітнику оперативного підрозділу, дільничному офіцеру поліції, кінологу, представникам громадськості та іншим особам, що беруть участь в огляді.

5. Визначення виду засобів і форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. Взаємодія включає:

5.1. Створення умов для швидкого і ефективного провадження огляду.

5.2. Організацію розшуку злочинця по "гарячих слідах" (переслідування, блокування шляхів відходу, оперативне спостереження за місцями ймовірної появи злочинця тощо.

5.3. Паралельне з оглядом проведення невідкладних процесуальних дій, таких як затримання, освідування, особистий обшук, якщо для цього є достатні підстави.

5.4. Використання криміналістичних обліків, слідознавчих колекцій, інформаційно-довідкових систем тощо.

5.5. Виявлення свідків і очевидців, збирання інформації про подію кримінального правопорушення і злочинця.

6. Організацію дослідження матеріальної обстановки – це головна діяльність – безпосередній огляд, що включає чотири стадії: *орієнтуючу; доглядову; вузлову; детальну*.

Орієнтуюча або ознайомлювальна стадія переслідує цілі з'ясовування, виділення місця події із середовища матеріальної обстановки, тобто що і де розташовано, які шляхи підходу, відходу. Слідчий, прокурор повинен обрати точку спостереження так, щоб зорово схопити все місце події, визначити, що примикає до нього праворуч, ліворуч, з тилу і поставити собі запитання: хто з кожної сторони міг бачити, чути про подію, тобто встановити джерела інформації.

У ході доглядової стадії огляду слідчий, прокурор залишає в полі зору тільки центр місця події і досліджує його послідовно з усіх боків.

Під час вузлової стадії слідчий, прокурор досліджує місце події по вузлах, наприклад, вхід у будинок, відчинені двері в підсобне приміщення і зламані пристрої, що запираються, знаряддя, залишені поруч тощо.

Детальний огляд спрямований на дослідження матеріальних носіїв для одержання інформації про злочинця, знаряддя кримінального правопорушення, потерпілого та інші об'єкти кримінального правопорушення (виявлення, фіксація джерел на місці події і вилучення інформації, необхідної для організації розслідування кримінального правопорушення).

Тактика огляду місця події будується так, щоб застосування засобів виявлення і фіксації одного виду інформації не пошкоджувало джерела іншої інформації. Тому спочатку використовуються технічні засоби для виявлення одорологічної інформації, потім досліджується об'єкт на предмет установлення невидимих потожирових слідів і слідів контакту взуття, одягу, знарядь кримінального правопорушення. Далі цей об'єкт піддається дослідженню за допомогою лупи, мікроскопа, і тільки після цього на ньому фіксують видимі і мало видимі сліди – об'ємні і поверхневі.

Заключна стадія огляду завершує огляд. Слідчий оформляє протокол, який підписується учасниками огля-

ду; обробляє додані до протоколу матеріали; документи, предмети упаковує, складає опис, якщо їх багато; обробляє матеріали фотозйомки, відео-, звукозапису, плани огляду, графіки, схеми, здійснює упакування вилучених джерел інформації.

Четвертим етапом початку досудового розслідування є внесення відомостей до ЄРДР. На цьому етапі слідчий, прокурор залежно від обставин, встановлених під час проведення перевірочних дій, приймають рішення про внесення відомостей до ЄРДР. Після даного факту починається досудове розслідування, вирішуються завдання та мета кримінального судочинства. Після чого слідчий в установленому законом порядку проводить всі слідчі (розшукові) дії, НСРД і використовує здобуті в результаті їх проведення докази для обґрунтованого прийняття процесуальних рішень. Лише після внесення відомостей до ЄРДР з'являються такі суб'єкти кримінального провадження як: потерпілий, свідки й інші учасники кримінального процесу.

Висновок. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що всі науковці, які торкалися проблем стадії порушення кримінальної справи, на сьогодні обговорюють дискусійні питання, які пов'язанні з початком досудового розслідування та його етапності. Аналіз існуючих наукових праць дає підстави стверджувати, що стадія порушення кримінальної справи у тому вигляді, в якому вона існувала в КПК 1960 р., у положеннях чинного кримінального процесуального законодавства не передбачена. Проте інститут початку досудового розслідування, на нашу думку, слід розглядати як стадію кримінального процесу, що складається з наступних етапів: прийняття заяв, повідомлень та первинної інформації про кримінальні правопорушення; реєстрація заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій; проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій та вжиття інших заходів, спрямованих на підтвердження або спростування даних, що містяться в заяві або повідомленні, та збір джерел криміналістично значимої інформації; внесення відомостей до ЄРДР. На наш погляд, початок досудового розслідування потрібно розглядати окремо від стадії досудового розслідування, оскільки кожна стадія кримінального процесу характеризується своїми завданнями та цілями, сукупністю процесуальних відносин, широким колом суб'єктів, що вступають між собою в кримінально- процесуальні відносини, та прийняттям підсумкового рішення.

Література

1. Михайленко О.Р. Про осіб доказування за новим КПК України // Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка) : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 6-7грудня 2012., м. Київ. – Х., 2013. – С. 39-41.

2. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки). – К., 2012. – Ч.1. – 288 с.

3. Лобойко Л. Початок досудового розслідування за новим КПК // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. – К., 2012. – С. 30-34.

4. Татаров О.Ю. Початок досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України // Новації кримінально-процесуального законодавства : Матеріали конф., 6 липня 2012 р., м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 24-25.

5. Сторчоус О.В. Роз'яснення щодо особливостей проведення досудового розслідування за новим Кримінально-процесуальним кодексом (Ч.1) [Електроний ресурс] – Режим доступу : http:// lespravo.org.ua.

6. Филин Д.В. Начало досудебного производства в уголовном процессе Украины // Сайт Международной ассоциации содействия правосудию й ресурс[Электронны]. – Режим доступа: http:// www.iuaj.net/node/1462.

7. Статіва І.І. Чи збережена в новому КПК України стадія порушення кримінальної справи? // Підприємництво, господарство і право. – 2012. - № 12. – С. 86-89.

8. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : підручник. – К. : Устиниан, 2014. – 432 с.

9. Молдаван А.В., Мельник С.М. Кримінальний процес України. – К., 2013. – 367 с.

10. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. - 824 с.

11. Кримінальне процесуальне право України. Навчальний посібник. Академія адвокатури України. За ред. професорів В.Г.Гончаренка та В.А.Колесника. Видавництво "Юстініан", 2014. Київ, 567 с.

12. Кримінальний процес України : підручник / Ю.М.Грошевий, В.Я.Тацій, В.П.Пшонка та ін.; за заг. ред. В.Я.Тація, В.П.Пшонки. – Х. : Правог, 2013. – 824 с.

13. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події [Електронний ресурс] : затв. наказом МВС України від 06.11.2015 № 1377 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квітня 2012 р. : за станом на 14.04.2017 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

15. Криміналістика : підручник / Національна юридична академій ім. Ярослава Мудрого ; за заг. ред. В. Ю. Шепітько. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 464 с.

16. Криміналістика : підручник \ за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.

Поліщук О.В.,
науковий співробітник відділу організації наукової роботи ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.03.2017

УДК 343.2

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ В УКРАЇНІ

Луріс В. Г.

У статті досліджується введення у дію та подальші зміни норми про незаконне збагачення, у контексті багаторубіжної моделі кримінально-правової протидії корупції. Доводиться, що зазначена норма виконує функцію елементів двох рубежів кримінально-правової протидії корупції - основного та завершального.

Ключові слова: *незаконне збагачення; корупція; неправомірна вигода; презумпція невинуватості; корупційна злочинність; владні інституції; корумпованість; антикорупційна система; державна посадова особа.*

В статье исследуется введение в действие и дальнейшие изменения нормы о незаконном обогащении, в контексте многорубежной модели уголовно-правового противодействия коррупции. Доказывается, что указанная норма выполняет функцию элементов двух рубежей уголовно-правового противодействия коррупции - основного и завершающего.

Ключевые слова: *незаконное обогащение; коррупция; неправомерная выгода; презумпция невиновности; коррупционная преступность; властные институты; коррумпированность; антикоррупционная система; государственное должностное лицо.*

The article examines the introduction and further changes in the norm of illegal enrichment, in the context of a multi-faceted model of criminal legal counteraction to corruption. It is proved that this norm serves as a function of the elements of the two frontiers of the criminal legal counteraction to corruption - the main and the final.

Keywords: *illegal enriching; corruption; undue advantage; the presumption of innocence; corruption crime; government institutions; corrupt; anti-corruption system; public official.*

Розбудова та безпека демократичної держави прямо залежить від стану функціонування владних та пов'язаних з ними структур публічного та приватного сектору. Тривале невиконання управлінськими інститутами своїх функцій призводить до гальмування розвитку суспільства та розвитку злочинності. Соціально-політичні процеси, які відбуваються в Україні сьогодні дають змогу говорити про недієвість та корумпованість владних інституцій. Корупційна злочинність має високий рівень латентності, чим саме й ускладнюється процес кримінально-правового регулювання.

Міжнародна антикорупційна організація Transparency International оприлюднила в січні 2017 року свій щорічний звіт щодо рівня сприйняття корупції в різних країнах світу. Україна в індексі сприйняття корупції посіла 131-е місце серед 176 досліджених країн. Цю сходинку із показником 29 балів разом з Україною посіли також Казахстан, Непал, Росія, Іран. І хоча у порівнянні з 2015 роком Україна покращила свій рейтинг і отримала на 2 бали більше, ніж у році позаминулому, але цього замало для держави, в якій влада називає подолання корупції головним пріоритетом. [1].

Національною антикорупційною стратегією на 2011-2015 роки започатковано процеси реформування у сфері запобігання та протидії корупції в Україні відповідно до міжнародних стандартів та впровадження найкращих зарубіжних практик. Проте на сьогоднішній день помітно, що цей процес не завершився і об'єктивно дивлячись антикорупційна система не ефективно виконує свою функцію. [2].

Слушно зауважити, що злочинній діяльності корупціонерів необхідно протиставити нові підходи до створення кримінально-правових заборон. Вирішення полягає у виявленні фактів, які б свідчили про корумпованість чиновника. Також можна відмітити, що традиційний підхід притягнення до кримінальної відповідальності здебільшого за окремі факти одержання службовою особою неправомірної вигоди, а не за наявність у неї незаконних доходів, не є ефективним та повинен відійти у минуле. На думку російського дослідника В.М. Боркова, як самостійний закінчений злочин слід визнати незаконне збагачення службових осіб як результат їхньої корупційної діяльності. КК повинен враховувати наслідки корупційної діяльності. Окрема криміналізація незаконного збагачення сприяла б формуванню трьох етапів кримінально-правовій протидії корупції.

Перший рубіж може бути виражений у кримінальній забороні шляхом окремої криміналізації корупційної змови чиновника з іншою особою. Другий - утворюють норми про корупційні злочини. Третій рубіж - забезпечує встановлення кримінальної відповідальності за незаконне (корупційне) збагачення. Подібну норму прийнято розглядати як реакцію держави на підвищену латентність і небезпеку корупційних злочинів. Адже за високого рівня латентності корупційних злочинів порушується принцип невідворотності покарання, створюється обстановка безкарності, з'являється мотивація вчинення нових корупційних злочинів. [3; С. 18-19].

Питання пов'язані із доповненням кримінального закону нормою про незаконне збагачення розглядались у працях Л.П. Брич, В.М. Боркова, С.В. Гізімчука, В.М. Дрьоміна, О.О. Дудорова, В.М. Киричка, М.В. Кочерова, В.Н. Кубальського, М.І. Мельника, Д.Г. Михайленка, Т.М. Тертиченка, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка, О.В. Шемякіна та інших.

Норма про незаконне збагачення до КК України була введена і у подальшому корегувалася з метою виконання зобов'язань взятих Україною у результаті підписання 11.12.2003 року та ратифікації 18.10.2006 року Конвенції ООН проти корупції, а конкретніше – її ст.20, за якою за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисного незаконного збагачення, тобто значного збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати. Тут варто відмітити, що Конвенція не є першим актом, який зобов'язав держави розглянути можливість встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення (аналогічне по суті положення містять ст.9 Міжамериканської конвенції проти корупції від 29.03.1996 року та ст.1 Конвенції Африканського

© В.Г. Луріс, 2017

союзу про попередження та боротьбу з корупцією від 12.07.2003 року). Проте саме Конвенція ООН є першим і поки що єдиним міжнародним документом із ратифікованих Україною, який до корупційних злочинів відносить зазначений злочин. [4; С. 51-53].

Для розуміння суті та змісту норми про незаконне збагачення потрібно дослідити її виникнення та розвиток. З метою більш цілісного відображення генези зазначеної норми необхідно розкрити процес змін ст. 368-2 КК України. Дослідження процесу редагування статті про незаконне збагачення в різні періоди розкриє погляди, які відображенні законодавцем при оновленні вище зазначеної норми.

Відповідно до положень ст. 20 Конвенції ООН проти корупції під незаконним збагаченням слід розуміти значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати. [5].

На наш погляд більш вдало відобразив розвиток норми про незаконне збагачення український дослідник Михайленко Д.Г. Вперше стаття з назвою "Незаконне збагачення" 368-1 пропонувалась до КК України законопроектом № 2112 з наступним формулюванням : "Отримання у власність службовою особою благ або оформлення передачі, надання таких благ її близьким родичам у значних розмірах, законність походження яких не підтверджена в установленому законом порядку (незаконне збагачення)…". [6]. При цьому значний розмір - такий, що перевищує 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Наведена норма є схожою зі ст. 20 Конвенції ООН проти корупції. Відповідно до пояснювальної записки цього законопроекту приведення кримінального законодавства у відповідність до положень Конвенції і було одним із головних завдань. [7].

Наступні зміни статті "Незаконне збагачення" були пов'язані із роботою профільного комітету законодавчого органу. У зв'язку із цим ст. 368-1 була викладена у такій редакції: "Одержання службовою особою неправомірної вигоди або передача нею такої вигоди близьким родичам (незаконне збагачення)…", що повністю розмило суть цього злочину.

У такому вигляді ст. 368-1 КК України діяла з 01.01.2011 до 05.11.2011 включно, оскільки вона разом із іншими антикорупційними нормами реформи, передбаченої пакетом законів від 11.06.2009 втратила чинність згідно із Законом України від 21.12.2010. [8]. Такий крок було пояснено тим, що запропоновані заходи окремих положень цих законів визнано неефективними та безсистемними. Проте за новим законопроектом у редакції відповідної статті лише запропоновано мінімальний поріг щодо одержуваної неправомірної вигоди (значний розмір 100 і більше НМДГ) без змін суті цього злочину.

У подальшому у законопроекті № 7487-1 від 07.04.2011 стаття про незаконне збагачення була викладена у такій редакції: " Одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі або передача нею такої вигоди близьким родичам за відсутності ознак хабарництва (незаконне збагачення)…". Також відповідно до правил кодифікації кримінально-правових норм нумерація статті 368-1 КК була змінена на 368-2 КК України.

Так, 14.10.2014 було прийнято Закон України № 1698-VII і ст. 368-2 КК отримала нову редакцію, яка набула чинності з 26.01.2015. У цій редакції незаконним збагаченням слід вважати набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність майна, вартість якого значно перевищує доходи особи, отримані із законних джерел, або передача нею такого майна близьким родичам. У пояснювальній записці зазначалося, що ст. 368-2 викладена у новій редакції для приведення її у відповідність до положень ст. 20 Конвенції ООН проти корупції, відповідальність за незаконне збагачення є ефективним засобом протидії корупції, так як не залежить від виявлення конкретних корупційних діянь та сконцентрована на наявності надмірного майна чиновника, яке неможливо пояснити законними джерелами отримання доходів. На думку авторів даної редакції норма про незаконне збагачення не передбачає перекладення тягаря доведення на обвинуваченого, а орган державного обвинувачення повинен навести докази відповідного складу злочину.

В той час, 27.12.2014, коли ще не набрала чинності нова редакція норми про незаконне збагачення, було внесено законопроект № 1660, за яким ст. 368-2 КК пропонувалось викласти у такій редакції: "Одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність необґрунтованого майна, а так само передача нею такого майна близьким родичам, членам сім'ї чи пов'язаним особам, або сприяння в передачі вказаним особам такого майна за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом." Під необґрунтованим майном розумілось майно, вартість якого перевищує 300 НМДГ, якщо законність джерела походження грошових коштів чи іншого майна для його придбання не підтверджена в установленому законом порядку.

За встановленою редакцією ст. 368-2 КК кримінальна відповідальність наступає у разі, якщо доходи публічного службовця в два або більше рази перевищують розмір доходу, зазначеного в його декларації за відповідний період. Це є перша відмінність запропонованої редакції ст. 368-2 КК від встановленої. Друга відмінність полягає у корегуванні порядку доказування ознак цього злочину. Отже, встановлена редакція ст. 368-2 КК передбачала необхідність доведення того, що службова особа набула у власність майно, вартість якого значно перевищує його доходи, отримані із законних джерел, то у запропонованій редакції пропонується спростити для обвинувачення процес доказування незаконного збагачення. Сторона обвинувачення при доведені суттєвого збільшення активів службовця вказувала б, що законність джерела походження цих активів не підтверджена в установленому законом порядку, а для цього достатньо звернутись до декларації обвинуваченого чиновника, це і є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності особи. При цьому запропонована редакція норми про незаконне збагачення не вказує, який суб'єкт повинен доводити законність чи незаконність джерел походження активів. Враховуючи зазначене, саме у обвинуваченого службовця з'являється необхідність підтвердження законності походження активів, чим саме і тягар доказування перекладається на нього, бо виникає страх настання наслідків у вигляді визнання винним у вчиненні даного злочину. Тому дана редакція ст. 368-2 КК фактично обмежує дію принципу презумпції невинуватості.

У подальшому 30.01.2015 було внесено законопроект № 1660-д, за яким норму про незаконне збагачення пропонується викласти у такій редакції: "Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено

доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі…". В зазначеній нормі збільшується сума, яка утворює значний розмір активів, з 300 НМДГ до 1000 НМДГ, що ще більше обмежило дію ст. 368-2 КК. У такому вигляді було викладено редакцію ст. 368-2 КК відповідно до Закону України № 198-VIII від 12.02.2015, який набрав чинності з 05.03.2015. [9].

Підсумовуючи розвиток кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, можна виокремити часові проміжки, у яких діяли різні редакції даної норми. Так, з 01.01.2011 по 25.01.2015 норма про незаконне збагачення містила тільки однакову назву із положеннями ст. 20 Конвенції ООН проти корупції та привело до редакції ст. 368-2 КК, яка розмила суть даного злочину і встановила не запланований спосіб застосування, як елемента основного рубежу протидії корупції, чим спровокувало правову невизначеність. Зазначений висновок зумовлює необхідність дослідження норми про незаконне збагачення за двома напрямами: перший - вивчення ст. 368-2 КК як елементу завершального рубежу протидії корупції, як планувалось із цілі її створення відповідно до ст. 20 Конвенції ООН проти корупції. Другий - як елементу основного рубежу протидії корупції відповідно до реальної практики її застосування як випадково виділеного суміжного корупційного злочину.

Наведені положення слугують основою подальшого дослідження ст. 368-2 КК та впровадження механізмів протидії корупції завершального рубежу.

Література

1. Transparency International : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.transparency.org/

2. Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки, схвалена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011\

3. Борков В.Н. Предпосылки формирования трех рубежей уголовно-правового предупреждения коррупции / В.Н. Борков // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2009. – № 4 (35). – С. 18-19

4. Михайленко Д. Г. Співвідношення норми про незаконне збагачення та положень кримінально-правової доктрини України / Д. Г. Михайленко // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [22 травня 2015 року, м. Харків] / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 51-53.

5. Конвенція ООН проти корупції від 11 грудня 2003 р. Ратифікована із заявами Законом № 251–V від 18.10.2006 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c16\

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення : проект Закону України № 2112 від 11.09.2006 року (опрацьований Комітетом з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією станом на 17.11.2006 року) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30762\

7. Пояснювальна записка до проекту Закону України № 2112 від 11.09.2006 року "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності" : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30762\

8. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції : Закон України № 2808-VI від 21.12.2010 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2808-17\

9. Михайленко Д. Г. Розвиток норми про незаконне збагачення в умовах зміни державної антикорупційної політики / Д. Г. Михайленко // Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права : матеріали Інтернет-конференції (м. Одеса, 20 квітня 201 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.onua.edu.ua/downloads/crime_pravo/interconf_ugolpravo_20150420.doc.

10. Про засади запобігання і протидії корупції : проект Закону України № 7487 від 17.12.2010 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39289\

11. Кочеров М. В. Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Кочеров ; кер. М. Г. Вербенський ; Держ. НДІ МВС України. – К., 2013. – 20 с.

Луріс В.Г.,
Викладач кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.03.2017

УДК: 159.99:34.08

ЗМІСТ СКЛАДОВИХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СЛІДЧОГО ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Цільмак О. М.

У статті автором надано визначення дефініції "соціально-психологічна компетентність" слідчого органів досудового розслідування Національної поліції України. Виокремлено складові, що детермінують соціально-психологічну компетентність слідчого (знання, уміння, навички, звички, професійно важливі якості, професійно важливі здібності, мотивація та світогляд). Розкрито зміст загальних та спеціальних знань, умінь та професійно важливих здібностей; змістовну сутність навичок, звички, мотивації та світогляду. Класифіковано групи професійно важливих якостей та здібностей, доповнено класифікацію різновидів навичок.

Підкреслено, що запропонований конкретний зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України надасть суттєву допомогу вищим навчальним закладам, в яких відбувається підготовка фахівців для підрозділів слідства, у тому що саме він сприятиме; по-перше, визначенню переліку навчальних дисциплін соціально-психологічного напряму; по-друге, вибору найбільш ефективних форм навчання задля забезпечення процесу розвитку та формування професійно важливих знань, умінь, навичок, звичок, якостей, здібностей, мотивів та світогляду.

Ключові слова: *соціально-психологічна компетентність, слідчий, Національна поліція, досудове розслідування, складові, знання, уміння, навички, звички, професійно важливі якості, професійно важливі здібності, мотивація та світогляд*

В статье автором дано определение дефиниции "социально-психологическая компетентность" следователя органов досудебного расследования Национальной полиции, выделены ее составляющие, которые ее детерминируют (знания, умения, навыки, привычки, профессионально важные качества, профессионально важные способности, мотивация и мировоззрение) и раскрыто их содержание.

Подчеркнуто, что предложенное конкретное содержание составляющих социально-психологической компетентности следователей органов досудебного расследования Национальной полиции Украины окажет помощь высшим учебным заведениям, в которых происходит подготовка специалистов для подразделений следствия, а именно будет способствовать, во-первых, определению переченя учебных дисциплин социально-психологического направления; во-вторых, выбору наиболее эффективных форм обучения для обеспечения процесса развития и формирования профессионально важных знаний, умений, навыков, привычек, качеств, способностей, мотивов и мировоззрения.

Ключевые слова: *социально-психологическая компетентность, следователь, Национальная полиция, досудебное расследование, составляющие, знания, умения, навыки, привычки, профессионально важные качества, профессионально важные способности, мотивация и мировоззрение*

There was emphasized in this article that investigative agencies of the National Police of Ukraine are as never in need of a highly qualified competitive and competent investigators. There are many types of competencies, among which the social psychological competency has significant meaning.

The author proposed her own definition of investigators "social-psychological competence" of the National Police of Ukraine pre-trial investigative agencies, under which she considered it was necessary to understand the investigator's psycylogically, skillfully, rationally, productively and effectively ability to create and realize social cooperation during his functions execution.

There were separated the components that determine investigator's social-psychological cooperation (knowledge's, skills, abilities, professionally important qualities, motivation, word outlook).

There were also disclosed the content of general and special knowledge's, skills and professionally important abilities, pithy essence of skills, habits motivation and word outlook. The groups of professionally important qualities and abilities were classified and the skills variety classification was also complemented in this article.

It was emphasized that proposed content of the investigators social-psychological competency components of the National Police of Ukraine pre-trial investigative agencies provides: for the first hand, the higher institutions determination with the list of subjects of social psychological direction, for the investigator's departments specialists education; for the other hand, the choice of the most effective forms of studying for providing the process of development and formation professionally important knowledge's, skills, abilities, qualities, motives and word outlook.

The author also mentioned that the perspectives of further searches in present scientific direction is the determination the components content such competencies as: tactic-specific, strategy-tactic, methodical, political, role, conflictological, religious, pedagogical, autopsucological, generally culture and others, that are interrelated with social psychological competency.

Key words: *social-psychological competence, investigator, National police, pre-trial investigation, components, knowledge's, abilities, skills, habits, professionally important qualities, professionally important skills, motivation and word outlook.*

Постановка проблеми. Сучасна українська багатоступенева освіта поступово переходить на компететністно-зорієнтований підхід, тобто на розвиток та формування у осіб, що навчаються, певних професійно важливих різновидів компетентностей, які дозволять їм бути висококваліфікованими та конкурентоспроможними фахівцями.

Органи досудового розслідування Національної поліції України, як ніколи потребують у висококваліфікованих, конкурентоспроможних та компетентних слідчих. Й

© О.М., Цільмак, 2017

тому, вищі навчальні заклади системи МВС України взяли курс на запровадження у навчально-виховний процес компететністно-зорієнтованого підходу.

Слідчі слідчих підрозділів органів досудового розслідування Національної поліції України більшість відсотків робочого часу перебувають у тісній соціальній взаємодії (зі сторонами кримінального провадження, зі суб'єктами досудового розслідування, представниками підприємств, відомств, організацій; спеціалістами у певній галузі, експертами, представниками персоналу органу пробації, перекладачами та ін.). Й тому, ми вважаємо, що у слідчих повинен бути розвинутий високий рівень соціально-психологічної компетентності. Так як, саме зазначений різновид компетентності є досить важливим для раціонального, продуктивного та ефективного процесу забезпечення професійної соціальної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досить багато вчених присвятили свої дисертації проблемі компетентності (В.В. Баркасі, О.М. Білик, Н.Ф.Босак, Н.М. Веніг, І.А. Воробйова, Л.П. Голованчук, Ю.В. Головач, Н.Б. Завініченко, Л.Г. Карпова, С.В. Козак, О.О. Коломінова, О.Б. Мамчич, О.І. Мармаза, Г.М. Марченко, А.Д. Онкович, О.А. Палій, О.П. Петращук, О.І. Селіванова, С.І. Селіверстов, В.М. Топалова, Л.І. Шевчук, І.П. Ящук, та ін.). Різновиди компететностей працівників міліції (тепер – працівників Національної поліції України) у своїх дослідженнях розглядали О.М. Пасько, О.М. Скрябін та О.М. Цільмак.

Питання психологічної компетентності розглядалися у наукових працях: А.К. Маркової, Л.М. Мітіної, Л.А. Петровської, М.І. Лукьянової, О.В. Брушлинского, А.О. Бодальова, Дж. Равена, М. Аргайла, Ю. Мель, К. Рубіна, У. Пфінгстена, Р. Хінтча, О.М. Цільмак та ін. В рамках вузівської освіти питання формування та розвитку соціально-психологічної компетентності розглядали: Н.М. Кодінцева, С.Н. Краснокутська, І.В. Леднєва, А.І. Рибакова та ін. Однак, у наукових дослідженнях вчених не знайшов свого відображення зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції України. Й отже, це й буде **метою та завданнями нашої** статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На нашу думку, під ***соціально-психологічною компетентністю*** слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України слід розуміти – здатність слідчого під час здійснення професійних функцій психологічно грамотно, раціонально, продуктивно та ефективно будувати та реалізовувати соціальну взаємодію.

На нашу думку, складовими, що детермінують соціально-психологічну компетентність слідчого органів досудового розслідування Національної поліції є: знання, уміння, навички, звички, професійно важливі якості, професійно важливі здібності, мотивація та світогляд. Вони є взаємозалежними та взаємообумовленими. Отже, розглянемо зміст зазначених складових.

Провідне місце серед складових, займають саме **знання**, так як завдяки їм розвиваються інші складові, що детермінують соціально-психологічну компетентність слідчого органів досудового розслідування Національної поліції.

Серед них слід виокремити загальні та спеціальні знання. До загальних – відносяться саме ті знання, які важливі не тільки для слідчого, але й для представників інших професій системи "людина-людина". До спеціальних – відносяться вузько спрямовані специфічні знання які стосуються саме слідчої діяльності. Отже, спочатку розкриємо **зміст загальних знань.** Ми вважаємо, що слідчий повинен знати:

соціально-психологічні закономірності взаємозв'язку соціального і психологічного та взаємодії особистості та соціуму;

механізми та інститути соціалізації особи;

індивідуально-типологічні властивості особистості (темперамент, характер, здібності) та можливості впливу на їх розвиток;

рівні розвитку та форми прояву психіки людини;

сутність і специфіку психічного відображення дійсності;

зміст, психологічні механізми та умови розвитку свідомості та самосвідомості людини;

психологічні особливості психічних пізнавальних процесів, властивостей та станів;

основні характеристики та умови розвитку когнітивної, регулятивної афективної сфер особистості;

характеристику неусвідомлюваних психічних явищ;

емоційний, когнітивний, поведінковий аспекти міжособистісних відносин;

систему соціальних та індивідуальних значень (ролі, норми, цінності, символи тощо);

психологічні особливості малої та великих груп, групової взаємодії та масових явищ;

соціально-психологічні механізми сприйняття людини людиною;

статус особистості в структурі міжособистісних відносин;

механізм соціальної регуляції поведінки особистості;

мотиви соціальної поведінки;

моделі просоціальної мотивації;

міжособистісні ролі в групі;

різноманітні знакові системи у комунікативному процесі;

види та функції комунікацій;

інтерактивну та перцептивну сторони спілкування;

методи та прийоми психологічного впливу на особу;

механізми психологічного впливу в процесі спілкування;

причини виникнення бар'єрів непорозуміння та шляхи їх подолання;

інформаційно-комунікативні аспекти спілкування та ін.

Щодо, **змісту спеціальних знань,** то слідчий повинен знати:

психологічні особливості гласних та негласних слідчих (розшукових) дій;

психологічні закономірності злочинного явища;

психологічний механізм правомірного впливу на свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого;

соціально-психологічні причини злочинної поведінки;

психологічні особливості насильницької та необережної злочинності;

типологію та психологічні особливості особистості злочинця (типологію вбивць; осіб, які вчиняють злочини проти статевої свободи та недоторканості особи; осіб, які вчиняють ненасильницькі злочини проти власності та ін..);

психологічні особливості кримінальної субкультури;

кримінальну стратифікацію та її значення в кримінальному світі;

психологічні особливості міжособистісних відносин в різних злочинних формуваннях;

механізми згуртування організованої злочинної групи і організованого злочинного співтовариства;

психологічні особливості кругової поруки в злочинній групі;

психологічні методи нейтралізації кругової поруки в боротьбі з груповою злочинністю;

психологічні особливості жертви, її міжособистісні зв'язки та стосунки зі злочинцем;

психологічні особливості неповнолітніх правопорушників та злочинних груп за участі неповнолітніх;

юридично значимі емоційні стани та ін.

Також, дуже важливе значення у системі складових посідають **уміння**, які дозволяють слідчому успішно виконувати професійні функції. Вони забезпечують осмисленість, раціональність, продуктивність та ефективність професійної діяльності. Серед них також слід виокремити загальні та спеціальні уміння. Отже, розкриємо **зміст загальних умінь.** Ми вважаємо, що слідчий повинен **уміти**:

володіти різноманітними методами та прийомами пошуку, обробки та використання соціально-психологічної інформації;

виділяти, аналізувати соціально-психологічні проблеми;

справляти позитивне перше враження;

долати бар'єри та труднощі під час комунікації;

знаходити ефективні та раціональні способи вирішення питань, що виникають в комунікативній сфері міжособистісних і міжгрупових взаємодій;

визначати сутність соціально-психологічних закономірностей спілкування і взаємодії людей;

розкривати механізм і типи соціальної взаємодії;

визначати особливості утворення малої та великої груп, механізми динаміки цих груп;

визначати чинники та динаміку групових процесів;

визначати способи взаємодії особистості та соціуму;

визначати способи управління індивідом і групою;

обирати ефективні, адекватні, правомірні форми та стратегії власної поведінки;

раціонально організовувати технологічний процес в міжособистісній взаємодії;

знаходити та використовувати ефективні технологічні особистісні й соціальні засоби;

враховувати й створювати психологічні умови для ефективного вирішення поставленого юридичного завдання;

підбирати адекватні та ефективні способи вирішення соціально-психологічних проблем;

знаходити ефективні шляхи виходу з різних складних та конфліктних ситуацій;

спостерігати, адекватно сприймати події і динаміку процесу спілкування;

задавати запитання;

аналізувати, узагальнювати та розуміти вчинки людей, хід події;

визначати психологічні особливості, форми та стратегії поведінки різних категорій осіб;

раціонально та доцільно використовувати особистісні ресурси;

ефективно регулювати власні емоційні стани;

актуалізувати приховані власні можливості та інших;

рефлексувати й оцінювати свої ресурси;

ефективно долати критичні ситуації та ін.

Щодо, **змісту спеціальних умінь.** Отже, слідчий повинен **вміти**:

визначати психологічні закономірності стосунків та поведінки людей в умовах права;

здійснювати психолого-правову оцінку організованої злочинної діяльності;

аналізувати психологічний зміст і структуру правопорушення;

прогнозувати та попереджувати можливі порушення правових норм;

приймати ефективні процесуальні рішення;

ефективно та правомірно здійснювати процесуальні дії;

використовувати психологічні технології ефективного спілкування та раціональної поведінки під час здійснення слідчих (розшукових) дій;

враховувати закономірності пізнавальних процесів учасників кримінального провадження у слідчій діяльності;

вибрати найефективнішу форму та стратегію поведінки під час досудового розслідування кримінальних правопорушень;

прогнозувати під час досудового розслідування кримінального провадження розвиток психологічно напруженої ситуації або подій;

запобігати суспільно небезпечним кримінальним проявам;

знаходити, адекватно оцінювати та пояснювати причини й мотиви поведінки сторін кримінального провадження, суб'єктів досудового розслідування та ін.;

надавати психолого-правову оцінку різновидам кримінальних правопорушень;

здійснювати морально-правову оцінку подій і впливів соціальної дійсності;

здійснювати цілеспрямований психологічний вплив на сторони кримінального провадження та суб'єктів досудового розслідування;

знаходити ефективні правомірні засоби регуляції негативних емоційних проявів сторін кримінального провадження та суб'єктів досудового розслідування;

визначати психологічні механізми різноманітних тактичних варіантів захисту підозрюваного;

здійснювати психологічний аналіз свідчень потерпілого;

складати психологічний портрет особи, яка являє професійний інтерес, та виходячи з цього, розробляти лінію своєї поведінки з урахуванням діючого законодавства тощо.

Важливою складовою соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції є **навички**. Навички – це сформовані автоматизовані інстинктоподібні дії, що реалізуються на рівні несвідомого контролю.

Навички є важливими компонентами вмінь. Вони утворюються шляхом заучування (через повторення) певних рухів, необхідних для виконання відповідних дій [1]. Розрізняють такі різновиди навичок:

1. Перцептивні – це автоматизовані чуттєві відображення властивостей і характеристик добре знайомого, неодноразово сприйнятого раніше предмета [2].

2. Інтелектуальні – автоматизовані способи розв'язання раніше відомої задачі [2].

3. Рухові – звичні автоматизовані впливи на зовнішній об'єкт із допомогою рухів з метою його перетворення [2].

4. Змішані [2] – базуються на поєднані вищезазначених різновидів. Вони у свою чергу поділяються на:

4.1. Технологічні – вони забезпечують процес володіння комп'ютерною технікою, застосування технічних засобів та ін.

4.2. Життєдіяльністні – це звичні автоматизовані способи здійснення певного різновиду діяльності (побутові, гігієнічні, спортивні, учбові, професійні та ін.).

4.3. Поведінкові – це автоматизовані звичні форми, стилі та стратегії поведінки.

4.4. Комунікативні – лексико-граматичні, фонетичні, мелодико-інтонаційні, темпо-ритмічні, виразного читання, письмові та ін..

Слід зазначити, що соціально-психологічну компетентність слідчого органів досудового розслідування Національної поліції обумовлюють та детермінують усі вищевказані різновиди навичок.

В процесі неодноразового виконання одних й тих самих дій, коли вже не виникає жодних труднощів вольового або пізнавального характеру, коли автоматизована дія стала потребою, – виникає **звичка**, яка також детермінує соціально-психологічну компетентність слідчого органів до судового розслідування Національної поліції. Слід підкреслити, що звичка може відігравати як позитивне значення (забезпечує найбільш раціональні звичні способи здійснення професійної діяльності), так й негативне (може заважати прояву креативності та гнучкості під час досудового розслідування кримінального провадження).

Велике значення для досудового розслідування мають також **здібності** слідчого. **Здібності** – це індивідуально-своєрідні властивості та особливості психіки, які дозволяють за мінімальних силових, енергетичних і часових затрат забезпечити швидкість, результативність та якість виконання слідчої діяльності. Серед них також слід виокремити загальні та спеціальні.

Загальні здібності слідчого забезпечують відносну легкість і продуктивність у засвоєнні загальних знань та умінь та при виконанні різних видів діяльності.

До спеціальних здібностей слідчого слід віднести:

– *прогностичні* – здатність слідчого передбачати можливі відхилення небажані явища та наслідки й ін.;

– *стратегічно-тактичні* – здатність слідчого планувати діяльність, обирати адекватні форми, засоби, методи та прийоми для ефективного здійснення досудового розслідування;

– *дослідно-конструкторські* – здатність слідчого здійснювати дослідницьку діяльність щодо розкриття злочину, знаходження злочинців, щодо попередження кримінальних наслідків тощо;

– *дидактичні* – здатність слідчого обирати ефективні адекватні форми, засоби, методи та прийоми в різноманітних складних умовах досудового розслідування;

технічні – здатність слідчого вільно володіти комп'ютерною технікою, використовувати технічні засоби;

– *оцінні* – здатність слідчого виявляти, визначати ефективність того чи іншого способу, методу, що застосовується в професійній діяльності, визначати наслідки діяльності та власної поведінки;

діагностичні – здатність слідчого визначати характерологічні особливості та поведінкові прояви осіб, здійснювати візуальну психодіагностику неправдивих показань;

акторські – здатність слідчого до рольового перевтілення, імпровізувати; не показувати справжнє ставлення до суб'єкта злочину;

перцептивні – здатність слідчого проникати у внутрішній світ осіб, відчувати та розуміти їх психічні стани; адекватно інтерпретувати їх поведінку;

комунікативні – здатність слідчого встановлювати психологічний контакт; корегувати і управляти процесом взаємодії; "слухати, чути та почути"; коротко, чітко і ясно говорити по суті; викликати довіру;

організаторські – здатність слідчого визначати головні та невідкладні завдання при організації досудового розслідування кримінального провадження; планувати й організовувати слідчу діяльність;

лідерські – здатність слідчого здійснювати правомірний психологічний вплив на осіб, регулювати взаємовідносини;

– *мобілізаційні* – здатність до самоорганізації, підтримки власного професійного інтересу до слідчої діяльності, емоційно-вольової регуляції власного психоемоційного стану.

Наступна складова соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції – це **професійно важливі якості**. На нашу думку, у слідчого повинні бути розвинуті:

інтелектуальні якості – гнучкість, проникливість, прогностичність, допитливість, рефлективність, розсудливість, та ін.;

емоційно-вольові – самоконтроль, самовладання, врівноваженість, терпимість, асертивність, організованість та ін.;

лідерські якості – авторитетність, самостійність та ін.;

моральні – дисциплінованість, відповідальність, добросовісність, пунктуальність, чесність, надійність, правосвідомість;

комунікативні – контактність, тактовність, доброзичливість та ін.;

соціально спрямовані – дипломатичність, толерантність, емпатійність, гуманізм, справедливість та ін.

Однією із провідних місць у системі взаємозалежних та взаємообумовлених складових соціально-психологічної компетентності слідчого відіграє **мотивація**. Саме вона визначає чи буде слідчий ефективно здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення чи ні. Тобто мотивація визначає: а) *бажання* слідчого боротися зі злом; б) *прагнення* слідчого до: до верховенства права, захисту прав та свобод громадян, соціальної справедливості, до правомірного вирішення складних оперативно-розшукових завдань, покращення престижу професії слідчого, просування по службі, професійної самореалізації; в) *потребу* слідчого у: досягненні успіху, в особистісно-професійних досягненнях; г) професійну *установка* слідчого на правомірну діяльність та досягнення результату в досудовому розслідуванні кримінального провадження кримінального провадження тощо.

Ціннісно-сенсову складову соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції визначає **світогляд** слідчого, тобто його світосприйняття, світопереживання та світорозуміння про навколишній світ, професію тощо.

Висновки. Таким чином, запропонований нами конкретний зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України надасть суттєву допомогу вищим навчальним закладам, в яких відбувається підготовка фахівців для підрозділів слідства, у тому що саме він сприятиме; по-перше, визначенню переліку навчальних дисциплін соціально-психологічного напряму; по-друге, вибору найбільш ефективних форм навчання задля забезпечення процесу розвитку та формування професійно важливих знань, умінь, навичок, звичок, якостей, здібностей, мотивів та світогляду.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку – визначення змісту складових таких компетентностей, як: тактико-спеціальної, стратегічно-тактичної, методичної, політичної, рольової, конфлік-

тологічної, релігійної, педагогічної, аутопсихологічної, загальнокультурної та ін., – які взаємозалежні з соціально-психологічною компетентністю.

Цільмак О.М.,
доктор юридичних наук, професор
Надійшла до редакції: 19.03.2017

Література

1. Гоноболин. Ф. Н. Психология. – Из-во "Просвещение", М., 1973 г.
2. Пальчевський С.С. Педагогіка: навч. посіб. / С.С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 576 с.

УДК 378.147

СКЛАДОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ГРУПИ КОМУНІКАЦІЇ У ГАЛУЗІ ПЕРЕГОВОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оверченко Д. Г.

У статті розкрито зміст складових компетентності поліцейського групи комунікації у галузі переговорної діяльності – професійно важливих знань, умінь, навичок, якостей, здібностей, мотивації та досвіду. Під компетентністю у галузі переговорної діяльності розуміється здатність поліцейського групи комунікації досягати домовленостей стосовно забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку з організаторами та учасниками масових заходів. Розкрито зміст спеціальних здібностей поліцейських групи комунікації у галузі переговорної діяльності через такі групи: діагностичні, оцінні, стратегічно-тактичні, організаторські, лідерські, прогностичні, перцептивні та мобілізаційні. Конкретний зміст складових сприятиме визначенню змісту освіти у галузі переговорної діяльності поліцейських групи превентивної комунікації. Компетентність у галузі переговорної діяльності взаємопов'язана з іншими різновидами компетентностей (кримінально-правовою, адміністративно-правовою, психологічною, соціальною, комунікативною та ін.), які у поєднані впливають на рівень професіоналізму поліцейського групи превентивної комунікації.

Ключові слова: *компетентність у галузі переговорної діяльності, поліцейський групи превентивної комунікації, масові заходи, поліція, складові компетентності, знання, уміння, навички, якості, здібності, мотивація, досвід*

There were disclosed in this article the components content of the police officers communication group in negotiating activity field – professionally important knowledge, skills, capabilities, qualities, abilities, motivation and experience. In author's view the competency in negotiating activity field is the capability of police officers group to achieve agreements in providing public safety and order with public events organizers and participants. There were also disclosed the content of police officers communication group special capabilities in negotiating activity field through such groups as: diagnostic, evaluative, strategic-tactic, organizing, leader, prognostic, perceptive and mobilization. It was emphasized the concrete content to have been cited above, facilitates the determination of education content in negotiating activity field of the police officers communication group. It was accentuated that the competency in communicating activity field is linked with other types (criminal-legal, administrative-legal, psychological, social, communicative etc.), which being connected are influenced on the professional level of the police officers group of preventive communication.

Key words: *competency in negotiating activity field, the police officers negotiating groups of preventive communication, public events, Police, the competence components, knowledge, skills, capabilities, qualities, abilities, motivation and experience.*

Постановка проблеми. Одним із завдань підрозділів Національної поліції є забезпечення публічної безпеки і порядку під час масових заходів. Для вирішення цього завдання у головних управліннях Національної поліції створено постійні робочі груп поліцейських із питань комунікації з організаторами та учасниками масових заходів. Як відомо, успішність переговорної діяльності залежить від компетентності особи, тому, на нашу думку, слід розглянути складові, що обумовлюють компетентне здійснення переговорної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі компетентності присвячено дуже багато наукових праць вчених, серед них вагоме значення мають дослідження Н. М. Бібік, В.О. Вавілова, І. А. Зимньої, І. А. Зязюна, Н. В. Кузьміної, Дж. Равена, О. О. Реана, В. Хутмахера, А. В. Хуторського та ін. Проблемі компетентності поліцейського під час переговорів присвячено низку наукових статей (Г.А. Брайнінга, Т.В. Матієнко, Н.І. Ковальчишиної, Л.І. Казміренко та ін.), однак складові компетентності поліцейського групи комунікації у галузі переговорної діяльності, науковцями не були розглянуті. Це й буде **метою** нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На нашу думку, під компетентністю у галузі переговорної діяльності слід розуміти здатність поліцейського групи комунікації досягати домовленостей стосовно забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку з організаторами та учасниками масових заходів.

Зазначена компетентність ґрунтується на професійно важливих знаннях, уміннях, навичках, якостях, здібностях, мотивації та досвіді. Для того, щоби мати повне уявлення стосовно феномену компетентності, ми вважаємо за необхідне розглянути конкретний зміст зазначених складових.

Отже, поліцейські групи превентивної комунікації повинні знати: нормативно-правові акти щодо дотримання прав людини та забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку під час масових заходів; правові підстави та загальну стратегію дій поліції щодо забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку під час масових заходів; різновиди масових заходів; загальні положення переговорної діяльності; психологічні механізми переговорного процесу; технологію переговорного процесу; основні завдання поліцейських на різних етапах

© Д.Г. Оверченко, 2017

переговорної діяльності; структуру, динаміку та механізми переговорного процесу; основні тактичні методи та прийоми переговорної діяльності; основні правила та принципи переговорної діяльності; основи планування переговорного процесу; технологію ефективного завершення переговорного процесу; технологію переговорів в умовах конфліктності; основні правила посередництва в переговорному процесі; механізми та закони формування й розвитку натовпу; етапи формування натовпу; рольову структуру учасників натовпу (організатори, бунтівники, конфліктні особистості, ті хто сумлінно помиляється, емоційно-нестійкі, допитливі та тих, кого залучили під впливом погроз з боку організаторів і підбурювачів); класифікацію натовпу: а) за характером поведінки людей: оказіональний (випадковий), конвенціональний, експресивний, екстатичний, діючий, агресивний, панічний, стягальний, повстанський; б) за фактором керованості: стихійний та керований; в) за рівнем активності: пасивний (спокійний) та активний); типи конфліктних осіб (демонстративний, ригідний, надточний, агресивний, некерований, сутяжник, мнимий альтруїст [1]); основні тактичні прийоми переговорної діяльності з різними типами конфліктних осіб; основні тактичні прийоми нейтралізації організатора та керівника масового заходу; основи ефективного слухання; прийоми управління та маніпуляції; психологічні особливості стихійної масової поведінки; фактори та механізми масової паніки; тактичні особливості запобігання та ліквідація паніки; феномен та класифікацію чуток; феномен викривлення в процесі циркуляції чуток; стилі та стратегії ефективного спілкування; особливості вербальної та невербальної комунікації; особливості мовної поведінки осіб різних національно-культурних країн; бар'єри та труднощі спілкування та ін.

Поліцейські групи превентивної комунікації повинні вміти: планувати переговорний процес; мобільно налаштовуватися на певний стиль поведінки організатора (підбурювача) масового заходу; установлювати контакти та підтримувати бесіду з людьми; пояснити співрозмовнику в доступні формі правові підстави та загальну стратегію дій поліції щодо забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку під час масових заходів; досягати компромісу з об'єктами переговорної діяльності; змінювати стиль спілкування в залежності від ситуації [2]; долати бар'єри та труднощі спілкування під час переговорів; слухати, чути та почути; дивитися, бачити та побачити; визначати з натовпу лідера або людину, яку слухатиме натовп; прогнозувати перебіг переговорів; бачити альтернативи та використовувати під час переговорної діяльності; діагностувати характерологічні особливості людей; ураховувати під час переговорів особистісні якості об'єкта переговорної діяльності; визначати тип конфліктної особистості; підбирати індивідуальні тактичні прийоми переговорної діяльності з різними типами конфліктних осіб; використовувати систему мовних норм; виявляти гнучкість під час застосування методів впливу, уникаючи крайніх заходів; дотримуватися етики та етикету спілкування; ставити запитання; відповідати на запитання; використовувати в процесі комунікативної взаємодії різноманітні стилі спілкування; отримувати перевагу у процесі комунікації; висловлюватися логічно і послідовно, продуктивно і змістовно; аргументувати та переконувати; висловлюватися коректно, без зайвих залякувань та погроз; говорити "ні" (краще сказати "ні" та чесно пояснити мету переговорів, аніж намагатися відтягнути час, обіцяючи "розібратися, подумати" та ін.); розділяти проблему на складові; відстоювати свою позицію; діагностувати та інтерпретувати невербальні сигнали об'єктів переговорної діяльності (погляд, міміку, жести, пози); об'єктивно оцінювати будь-яку ситуацію, що виникає під час проведення переговорів; володіти різними способами вирішення конфліктних ситуацій; переводити увагу натовпу з одного об'єкта на інший; надихнути натовп ідеєю кудись піти; концентруватися на інтересах об'єктів переговорної діяльності, а не на їх позиціях; пильно спостерігати за натовпом; виявляти ознаки небезпеки; виявляти у натовпі небезпечних осіб (в стані алкогольної інтоксикації, наркотичної, озброєних камінням та ін.); визначати лідерів масового заходу; запобігати виникненню паніки; ефективно завершувати переговорний процес; проводити переговори в умовах конфліктності; дотримуватися у переговорному процесі основних правил посередництва; швидко приймати правильні рішення, які базуються на доцільності, раціональності та вимогах закону; доступно пояснювати правові підстави та загальну стратегію дій поліції щодо забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку під час масових заходів та ін.

У поліцейського групи превентивної комунікації повинні бути розвинуті також й такі різновиди навичок:

1) перцептивні – автоматизовані чуттєві відображення властивостей і характеристик добре знайомого, неодноразово сприйнятого раніше;

2) інтелектуальні – автоматизовані способи розв'язання раніше відомої задачі;

3) рухові – звичні автоматизовані впливи на зовнішній об'єкт із допомогою рухів з метою його перетворення;

4) змішані – базуються на поєднані вищезазначених різновидів [4].

Вони у свою чергу поділяються на: життєдіяльнісні, поведінкові, комунікативні, технологічні. Життєдіяльнісні навички – це звичні автоматизовані способи здійснення певного різновиду діяльності (побутові, гігієнічні, спортивні, навчальні, професійні та ін.). Поведінкові – це автоматизовані звичні форми, стилі та стратегії поведінки. Комунікативні – лексико-граматичні, фонетичні, мелодико-інтонаційні, темпо-ритмічні, мовленнєві, виразного читання, письмові та ін. [5].

Технологічні навички забезпечують процес володіння поліцейським тактичними прийомами переговорної діяльності щодо припинення заворушень під час масових заходів та ін.

Важливе значення для компетентності поліцейського групи превентивної комунікації мають професійно важливі якості, серед яких ми вважаємо слід виокремити: прогностичність, розсудливість, обміркованість, спостережливість, стійкість, стриманість, обережність, надійність, дисциплінованість, відповідальність, впевненість, дипломатичність, толерантність, емпатійність, доступність, тактовність, доброзичливість, товариськість, контактність, мовна спритність та привабливість та ін.

У поліцейського групи превентивної комунікації повинна бути розвинута звичка правомірно здійснювати переговорну діяльність під час масових заворушень. Вона формується з набуттям досвіду, тому дуже важливе значення має процес формування та розвитку в поліцейських різноманітних умінь та навичок переговорної діяльності.

Не кожний поліцейський може ефективно здійснювати переговорну діяльність, для цього в суб'єкта переговорної діяльності повинні бути розвинуті певні про-

фесійно важливі здібності до переговорної діяльності. Серед яких спеціальних здібностей необхідно виділити:

1) діагностичні, тобто здатність поліцейського визначати: а) рольову структуру учасників натовпу та виокремлювати з них керівників, організаторів, бунтівників, конфліктних осіб, тих, хто сумлінно помиляється, емоційно-нестійких, допитливих та тих, кого залучили організатори та підбурювачі шляхом погроз; б) характерологічні особливості різних типів осіб; в) стратегії поведінкові різних категорій осіб; г) здійснювати аудіовізуальну психодіагностику та ін.;

2) оцінні, тобто здатність поліцейського оцінювати: а) ступінь ефективності того чи іншого способу, методу, тактичного прийому переговорної діяльності; б) наслідки власної стратегії поведінки; в) ситуацію масового заходу та ін.;

3) стратегічно-тактичні, тобто здатність поліцейського: а) планувати переговорну діяльність; б) "бачити" перспективу; в) визначати головну мету та завдання переговорної діяльності; в) ураховувати різноманітні ризики, що можуть виникнути під час переговорного процесу та ін.;

4) організаторські, тобто здатність поліцейського: а) визначати головні та невідкладні завдання при організації переговорної діяльності; б) безпосередньо організовувати власну діяльність; в) організовувати переговорну діяльність та ін.;

5) лідерські, тобто здатність поліцейського управляти іншими;

6) прогностичні, тобто здатність поліцейського передбачати: а) можливі небажані явища під час переговорної діяльності; б) наслідки переговорної діяльності; в) наслідки застосованих тактичних прийомів та ін.;

7) перцептивні, тобто здатність поліцейського: а) відчувати та розуміти психічні стани людей; б) проникати у їхній внутрішній світ; в) адекватно інтерпретувати їхню поведінку та ін.;

8) мобілізаційні, тобто здатність поліцейського до: а) емоційно-вольової саморегуляції під час здійснення переговорної діяльності; б) самоорганізації; в) підтримки власного професійного інтересу до переговорної діяльності та ін.

Також велике значення для ефективного процесу переговорної діяльності під час масових заходів має мотивація поліцейського групи превентивної комунікації, яка визначається в його: а) бажанні бути ефективним переговірником; б) потребі якісно здійснювати переговорний процес; в) мотиві досягати професійних успіхів у переговорній діяльності.

Отже, компетентність поліцейського групи превентивної комунікації ґрунтується на комплексі таких взаємопов'язаних та взаємодетермінованих професійно важливих складових: знання, уміння, навички, здібності, досвід, мотивація, якості. Описаний ними конкретний зміст зазначених складових сприятиме визначенню змісту освіти в галузі переговорної діяльності поліцейських групи превентивної комунікації.

Необхідно також підкреслити, що зазначений різновид компетентності взаємопов'язаний з іншими різновидами компетентності (кримінально-правовою, адміністративно-правовою, психологічною, соціальною, комунікативною та ін.), які у поєднані впливають на рівень професіоналізму поліцейського групи превентивної комунікації.

Література

1. Назаретян А. П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи : лекции по социальной и политической психологии : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. психологии / А. П. Назаретян. - СПб. [и др.] : Питер, 2003. – 189 с.

2. Про реалізацію в окремих територіальних органах і підрозділах Національної поліції пілотного проекту щодо запровадження діяльності груп комунікації під час проведення мирних зібрань та інших масових заходів: доручення Національної поліції від 02.02.2017 № 1178/02/20-2017

3. Пальчевський С.С. Педагогіка: навч. посіб. / С.С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 576 с.

4. Цільмак О.М. Зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчих органів досудового розслідування Національної поліції. / О.М. Цільмак // Південноукраїнський правничий часопис. – 2017. – № 2. – С.111-119.

Оверченко Д. Г.,
аспірант ОДУВС
Надійшла до редакції: 15.04.2017

УДК: 159.9 : [351.741 : 343.102]

ПРО ДЕЯКІ ЗМІНИ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ ТА СЛІДЧИХ МВС ПРОТЯГОМ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Чухраєва Г. В.

В рамках практичної роботи працівників поліції системи МВС потребують проведення обстеження великих численних контингентів працівників за обмежений час. Тому для даних завдань використовуються експрес-методики, а саме психологічна скринінг-діагностика, такі як РНП (рівень невротизації та психопатизації) та PEN (рівень невротизації та психопатизації), які виявляють прояви таких станів, як невротизація та психопатизація, та схильність до них. Професійна діяльність працівників підрозділів спеціального призначення та слідчих зазвичай призводить до зміни психологічного стану, а найчастіше може приводити до виникнення станів невротичного регістру. Тому для виявлення їх проводяться обов'язкові щорічні психологічні, психофізіологічні та психіатричні огляди.

В рамках практической работы сотрудников полиции системы МВД требуют проведения обследования больших многочисленных контингентов сотрудников за ограниченное время. Поэтому для данных заданий используют экспресс-методики, а именно психологическую скриниг-диагностику, такую как УНП (уровень невротизации и психопатизации) и PEN(уровень невротизации и психопатизации), которые выявляют проявления таких состояний, как невротизация и психопатизация, и склонность к ним. Профессиональная

© Г.В. Чухраєва, 2017

деятельность сотрудников подразделений специального назначения и следователей зачастую приводит к изменениям психологического состояния, а чаще всего может приводить к возникновению состояний невротического регистра. Поэтому для их выявления проводятся обязательные ежегодные психологические, психофизиологические и психиатрические осмотры.

Метою даного обстеження було виявлення станів невротизації, психопатизації, агресивності працівників системи правопорядку, а саме: спеціальних підрозділів та слідчих, які можуть виникнути протягом їх службової діяльності та були виявленими при проведенні їм щорічного обов'язкового психофізіологічного, психологічного, психіатричного оглядів.

Професійна діяльність працівника системи правопорядку пред'являє до людини певні вимоги і накладає своєрідний відбиток на її особистість і весь спосіб життя. Психологічні особливості діяльності працівників системи правопорядку МВС України на сьогодні досить докладно досліджені в юридичній психології. При цьому розроблення зазначеної проблеми відбувалося як у плані психологічного аналізу структури професійної діяльності працівників, так і в плані психологічної характеристики властивого їй комплексу психологічних особливостей (Васильєв В.Л.[3], Решетников М.І. [4], Ширяєв Д.А. [6] та ін.). Особливу значущість мали напрацювання вітчизняних психологів щодо визначення професійно обумовлених факторів впливу на здоров'я та спосіб життя керівників правоохоронних органів. Так, згідно з результатами наукових пошуків В.А. Абабакова [1], В.І. Барка [2], Д.М. Супрун [5] та ін. на сьогодні загальними професійно обумовленими факторами впливу на стан здоров'я правоохоронців є значні психічні і фізичні навантаження. Більшість авторів виділяє три групи факторів, що ведуть до виникнення невротичних розладів: чинники, зумовлені специфікою діяльності; чинники особистісних властивостей; чинники соціально-психологічного характеру.

Напруженість та екстремальність є обов'язковою умовою діяльності працівників системи правопорядку. За даними вітчизняних та зарубіжних досліджень професійна діяльність працівника системи правопорядку МВС за своєю стресогенністю посідає друге місце після професії шахтаря в переліку 35 найпоширеніших ризиконебезпечних спеціальностей і оцінюється в 7,7 бала за 10-бальною шкалою. Для порівняння: стресогенність роботи пожежного оцінюється в 6,3 бала, військовослужбовця – в 4,7 бала [7; 8].

Вплив негативних чинників сукупності на працівників з оперативно-розшуковою функцією діяльності може призводити до руйнування соціально-психологічного благополуччя працівників, виснаження захисних сил (функцій) організму й психіки та виникнення психологічної дезадаптації або до розладів психогенного характеру, до розвитку невротичних, психосоматичних та психічних захворювань.

Важливим моментом є визначення працездатності працівників поліції протягом служби. У процесі служби працівників системи правопорядку і військовослужбовців Національної гвардії України професійна придатність їх за станом здоров'я з'ясовується при проведенні диспансеризації, а саме обов'язкових щорічних оглядів.

Основний зміст. Стан здоров'я не є величиною стабільною. Наприклад, він може різко змінитися убік погіршення. У теперішній час клініко-психопатологічний, тобто функціональний метод, безпосередньо не співвідноситься з вивченням субстрату, залишається в психіатрії основним для постановки діагнозу [342; 343; 348]. Тому в діяльності лікувально-профілактичних установ системи МВС України проводиться активне спостереження за фізичним і психічним, психологічним станами здоров'я працівників органів і підрозділів, особливо оперативно-розшукової діяльності.

Диспансеризація є комплексом соціально-економічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на охорону й поліпшення здоров'я працівників МВС, військовослужбовців Національної гвардії України, членів їхніх сімей та пенсіонерів.

Щорічним медичним профілактичним оглядам підлягають:

- особовий склад підрозділів системи правопорядку МВС України, військовослужбовці Національної гвардії України;
- поліцейські, які працюють зі шкідливими речовинами й несприятливими промисловими чинниками, водії транспортних засобів, працівники установ громадського харчування, побутового обслуговування, медичних і дитячих закладів;
- особи, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, працівники системи МВС України та члени їхніх сімей, які проживають на радіоактивно забруднених територіях;
- інваліди й учасники війни, а також прирівняні до них категорії осіб.

Профілактичні медичні огляди з подальшим проведенням у необхідних випадках оздоровчих заходів необхідно розглядати як диспансеризацію здорових і практично здорових людей.

Диспансерний метод є одним з основних у діяльності лікувально-профілактичних закладів системи МВС України і полягає в активному спостереженні за фізичним станом і збереженням здоров'я працівників системи правопорядку, військовослужбовців Національної гвардії та інших контингентів, вивченні й поліпшенні умов роботи й побуту, а також у запобіганні захворюванням шляхом проведення відповідних лікувально-профілактичних, санітарно-гігієнічних і соціальних заходів. Особливо це стосується працівників з оперативно-розшуковою функцією діяльності, у котрих служба є досить напруженою.

Проведення обов'язкових щорічних психіатричних та психологічних профілактичних оглядів потребує обстеження великих контингентів осіб за короткий період часу.

Як стверджує більшість авторів, основні методики, які в теперішній час використовуються, за різними причинами недостатньо задовольняють вимогам практики. Серед істотних недоліків психодіагностичних методів найбільш серйозними уявляються неоднорідність теоретичних позицій, що послужили підставою для розроблення того чи іншого методу, і залежність інтерпретації результатів від належності дослідника до тієї чи іншої шкали; складність в обробленні (проективні методи); громіздкість і відсутність відповідної до сучасного рівня науки системи обробки (MMPI, опитувач Кетелла). Тому в нашій роботі було використано також методи експрес-діагностики.

Перш за все при проведенні даного заходу необхідно виявити прояви таких станів, як невротизація, психопатизація і схильність до них, тому що професійні навантаження найчастіше призводять саме до виникнення та розвитку пограничних станів нервово-психіатричної патології.

Усі ці завдання потребують використання експрес-методів, які при їх простоті однаково є обґрунтованими та чуттєвими і забезпечують обстеження одночасно значних контингентів осіб, а саме працівників поліції. Для цього часто використовуються методики визначення PEN (рівень невротизації і психопатизації) і РНП (рівень невротизації і психопатизації), а саме для визначення рівня психопатизації й невротизації. У зв'язку із цим в 1974 р. був складений і апробований опитувач, призначений для визначення рівня невротизації і психопатизації (РНП).

Як теоретична база при створенні цих методик були використані принципи теорії розпізнавання образів, що виникла і розвивалася в останні роки в рамках кібернетики. Застосування цієї теорії виявилося успішним. Теорія розпізнавання образів розглядає завдання конструювання вирішального правила для класифікації спостережень заданій сукупності відомих прикмет для кожного спостереження. Вирішальне діагностичне правило виробляється на підставі аналізу зразків спостереження, для яких із високою надійністю визначена приналежність до діагностичних класів (тому що "навчальна" вибірка). Такий підхід дає можливість розроблення оптимальних психологічних методик, спрямованих на виконання конкретних, практично важних діагностичних завдань. При цьому, на відміну від традиційних методів, формалізується не тільки процес виміру особистісних властивостей, але й сам процес прийняття діагностичного рішення, що у свою чергу, дозволяє отримати більшу діагностичну інформацію з отриманих даних у порівнянні з традиційними методами.

Вирішальне правило є дискримінантною функцією, що обчислюється для конкретних значень, прикмет конкретного класифікованого об'єкта. Отримане значення дискримінантної функції рівняється із граничними значеннями, на підставі чого робиться висновок про належність об'єктів до того чи іншого класу.

Одним із найбільш поширених і простих для реалізації методів розпізнавання образів є побудова лінійних дискримінантів. Дискримінатори такого виду являють собою алгебраїчну суму діагностичних коефіцієнтів, які відповідають окремим значенням використовуваних прикмет. У даній роботі було використано лінійний дискримінатор із діагностичними вагами, які являють собою логарифм відношення правдоподібності. Цей метод отримав назву неоднорідної послідовності статистичної процедури.

Ефективність правила класифікації зростає при відборі найбільш діагностично інформованих ознак, яка в даному дослідженні здійснювалася на основі міри інформаційної розбіжності.

Нами були проаналізовані результати психологічного обстеження (скринінг-діагностики) за допомогою методики РНП (рівень невротизації й психопатизації) працівників кримінальних та оперативних підрозділів, а також слідчих підрозділів за два періоди (у 2001-2002 рр. і у 2011-2012 рр.), середні значення яких представлені в таблиці.

Середньостатистичні значення рівня невротизації та психопатизації за методикою РНП обстеженого контингенту.

№ п/п	Підрозділ	Рік обстеження	Кількість обстежених	Середні значення РНП		
				Д	Н	П
1	БПОП (СПШР)	2002	110	1	49	4
2	СП "Титан"	2001	39	1	68	1
3	Слідчі	2001	30	6	52	8
4	Б П О П (колишній "Грифон")	2008	25	1	62	2
5	Б П О П (СПШР)	2010	70	2	79	5
6	Слідчі	2012	60	2	61	5

Згідно з показниками скринінг-діагностики, котрі були проведені нами, (рівня невротизації й психопатизації) психологічні особливості виглядали в такий спосіб.

Для цієї мети ми використовували й інші методики. Приміром, опитувач стану агресії Басса-Дарки. Методика призначена для виявлення показників і форм агресії.

Агресивність – властивість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному в галузі суб'єктно-суб'єктивних відносин. Імовірно, деструктивний компонент людської активності є необхідним у творчій діяльності, тому що потреби індивідуального розвитку з неминучістю формують у людях здатність до усунення й руйнування перешкод, подолання того, що протидіє цьому процесу. Агресивність має якісну і кількісну характеристики. Як і всяка властивість, вона має різний ступінь вираження: від майже повної відсутності до її безмежного розвитку. Кожна особистість повинна мати певний ступінь агресивності. Відсутність її призводить до пасивності, конформності тощо, надмірний розвиток її починає визначати весь вигляд особистості, яка може стати настільки конфліктною, що не буде здатною на свідому кооперацію. Сама по собі агресивність не робить суб'єкта свідомо небезпечним, тому що, з одного боку, існуючий зв'язок між агресивністю і агресією не є обов'язковим, з іншого – сам акт агресії може не набути свідомо небезпечні форми. У життєвій свідомості агресивність є синонімом "зловмисної активності". Однак сама по собі деструктивна поведінка "зловмисністю" не володіє, такою її робить мотив діяльності: цінності, заради досягнення яких активність розвивається. Зовнішні практичні дії можуть бути подібними, але їх мотиваційні компоненти прямо протилежними. Виходячи із цього, можна поділити агресивні прояви на два основні типи: перший - мотиваційна агресія як самоцінність, другий – інструментальна агресія як засіб (припускаючи при цьому, що і та, і інша можуть проявлятися як під контролем свідомості, так і поза ним, і сполучені з емоційними переживаннями (гнів, ворожість). Практичних психологів більшою мірою повинна цікавити мотиваційна агресія як прямий прояв реалізації деструктивних тенденцій характерних особистості. Визначивши рівень таких деструктивних тенденцій, можна з великим ступенем імовірності прогнозувати можливість прояву відкритої мотиваційної агресії. Однією з подібних діагностичних методик є опитувальник Басса-Дарки, розроблений в 1957 р. і представлений в адаптації А.К. Осницького.

Користуючись даною методикою, необхідно пам'ятати, що агресивність як властивість особистості і агресія як акт поведінки можуть бути зрозумілі в контексті психологічного аналізу мотиваційно-вольової сфери особистості. Тому опитувачем Басса-Дарки слід користуватися в сукупності з іншими методиками: особистісними тестами психічних станів (Кеттелл, Спілбергер), проективними

методиками (Люшер) та ін.

Науковці розглядали такі форми агресії.

1. Використання фізичної сили проти іншої особи - фізична агресія.

2. Вираження негативних почуттів як через форму (сварка, лемент, вереск), так і через зміст словесних звернень до інших осіб (погроза, прокльони, лайка) – вербальна агресія.

3. Використання обхідним шляхом направлених проти інших осіб пліток, жартів і прояву ненаправлених, неупорядкованих вибухів люті (у лементі, тупанні ногами і т.ін.) – непряма агресія.

4. Опозиційна форма поведінки, котра направлена звичайно проти авторитету й керівництва, яка може наростати від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів – негативізм.

5. Схильність до роздратування, готовність при найменшому збудженні вилитися в запальності, різкості, брутальності – роздратування.

6. Схильність до недовіри й обережного ставлення до людей, виникає з переконання, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду - підозрілість.

7. Прояви заздрості і ненависті до оточуючих, зумовлені почуттям гніву, невдоволення кимось або всім світом за дійсні або уявні страждання – образа.

8. Ставлення до себе й оточуючих, які виникають із можливого переконання самого себе в тому, що він є поганою людиною, робить все недобре: шкідливо, злобливо або безсовісно, - аутоагресія, або почуття провини.

Працівники підрозділу БПОП (30 осіб) і працівники слідчих підрозділів (30 осіб) були обстежені за допомогою методики Басса-Дарки. Обстеження проводилося в 2010 р. Усереднені дані наведені в таблицях 2 і 3.

Таблиця 2 Усереднені дані працівників-слідчих за методикою Басса-Дарки

Середні значення	Фіз	Верб	Непр	Нег	Роз	Під	Обр	ПП	ІА	ІВ
	4,0	7,1	4,6	1,7	2,7	3,6	3,3	4,1	4,2	3,2

Таблиця 3

Усереднені дані працівників БПОП(СПШР) за методикою Басса-Дарки

Середні значення	Фіз	Верб	Непр	Нег	Роз	Під	Обр	ПП	ІА	ІВ
	5,8	7,8	5,1	2,0	3,7	4,0	3,8	5,5	5,5	3,6

Висновки.

При проведенні обстеження за методиками РНП та тесту Басса-Дарки понад 6-ти років служби у працівників системи правопорядку підрозділів спеціального призначення показники деяких станів змінилися таким чином. Виявлено значно підвищений рівень невротизації, або він перебуває в зоні невизначеності, що свідчить про недостатню компенсацію психологічного стану даних працівників МВС.

У працівників системи правопорядку підрозділів спеціального призначення самооцінка була близька до адекватної. Показник рівня психопатизації перебував у зоні невизначеності, але близький до норми. Показник рівня невротизації – 68, трохи високий, що говорить про установочну поведінку, бажання приховати проблеми. Показник рівня психопатизації перебував у зоні невизначеності.

При проведенні таких же обстежень ще понад 3 роки, а саме у 2010 р. значно підвищився рівень невротизації (49 – у 2002 р., 79 – у 2010 р.). Самооцінка близька до адекватної. Високий показник за шкалою невротизації свідчить про бажання видатися спокійним, звернути увагу оточуючих на відсутність проблем, приховати дратівливість і невдоволення ситуацією. Рівень психопатизації перебуває в зоні невизначеності.

Для працівників – слідчих при проведенні скринінг-діагностики характерним було те, що самооцінка завищена, а це, у свою чергу, ставить під сумніви нормативні показники рівнів невротизації і психопатизації, що говорить про установчу поведінку.

При обстеженні понад 10 років у працівників слідчих підрозділів самооцінка адекватна. Спокійні. Прагнення додержуватися загальноприйнятих норм і вимог. Соціально адаптовані.

Показники психологічних станів за методикою Басса-Дарки практично не відрізняються у працівників спеціальних підрозділів та слідчих.

У працівників підрозділів спеціального призначення, як і в працівників слідчих підрозділів превалювала вербальна агресія, непряма агресія і почуття провини також виявилися вище середніх значень. Негативізм і дратівливість згідно з даною методикою для працівників підрозділів спеціального призначення не характерні.

Такі риси особистості, як негативізм і дратівливість, для них не характерні, тобто можна зробити висновок, що вищевказані риси не залежать від виду службової діяльності працівників системи правопорядку.

У цій роботі ми намагались показати на протязі служби працівників різних підрозділів результати вивчення деяких характеристик особистості як, приміром, конфліктність, тривожність, емоційність, агресивність, контроль особистості над ситуацією й інші, які впливають на поведінку особистості в тих чи інших умовах, особливо для працівників з оперативно-розшуковою функцією діяльності.

Література

1. Абабков В.А. Адаптація до стресу / В.А. Абабков, М. Перре. – СПб.: Пітер, 2009.

2. Барко В.И. Профессионально-значимые индивидуально-психологические особенности руководителей ОВД // Психодиагностика в правоохранительных органах. – 2013. – №2. – С. 10-14.

3. Васильев В.Л. Системный профессиографический подход к подбору и расстановке кадров правоохранительных органов // Материалы междунар. научн. практ. конф. СПб., 1995. - С. 65-70

4. Решетников М.И. Психическая травма. История вопроса / М.И. Решетников // Психотерапия. – 2010. - №1. – С. 86-95.

5. Супрун Д.М. Ставлення до здоров'я як один із найбільш вагомих психологічних факторів становлення особистості / Д.М. Супрун // Юридична психологія та педагогіка. – 2010. - №2 – С. 92-98.

6. Ширяев Д.А. Психологические механизмы вероятностного прогнозирования. – Рига: Зинатне, 1986. – 141 с.

7. Whitlock, F. A. : The aetiology of hysteria. Acta psychiat. scand. 43 (1967), 144—162.

8. Willi, J. : Zur Psychopathologie der hysterichen Ehe. Nervenarzt 41 (1970), 157.

Чухраєва Г. В.,
кандидат медичних наук, начальник Центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору ДУ "Територіальне медичне об'єднання МВС по Харківській області", м. Харків
Надійшла до редакції: 13.04.2017

УДК 332.146.2

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ВІД ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ДО ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Афанасьєва К. М.

У статті з метою виявлення особливостей сучасного стану бюджетних відносин в Україні, здійснено аналіз розвитку бюджетних відносин від часів Київської Русі й до кардинальних змін в цій сфері, які відбулися на початку XX століття. На основі з'ясування особливостей формування бюджетних відносин зазначеного періоду фактично, наочно наводяться приклади як помилок, так і ефективних рішень, з яких важливо зробити правильні висновки.

***Ключові слова**: бюджетні відносини, фінансові відносини, місцевих фінансів формування доходів, податки.*

В статье с целью выявления особенностей современного состояния бюджетных отношений в Украине, осуществлен анализ развития бюджетных отношений со времен Киевской Руси и до кардинальных изменений в этой сфере, которые произошли в начале XX века. На основе определения особенностей формирования бюджетных отношений указанного периода фактически наглядно приводятся примеры как ошибок, так и эффективных решений, из которых важно сделать правильные выводы.

***Ключевые слова**: бюджетные отношения, финансовые отношения, местные финансы, формирование доходов, налоги.*

In the article in order to identify the features of the current state of budgetary relations in Ukraine, an analysis of the development of budgetary relations is implemented from the times of Kievan Rus and the fundamental changes in this area that took place at the beginning of the twentieth century. On the basis of clarification of the peculiarities of the formation of budget relations of this period, in fact, the examples of errors and effective decisions from which it is important to draw the correct conclusions are clearly shown.

***Key words**: budgetary relations, financial relations, local finance, income generation, taxes.*

Постановка проблеми. Система бюджетних відносин в Україні пройшла значну історичну еволюцію. Становлення бюджетних відносин нерозривно пов'язано з появою державності. Апарат державної влади і управління, військо потребували матеріального забезпечення, формування доходів держави.

Однак на той час бюджетні відносини мали дуже примітивні форми, можна сказати, що тільки частково сформувалися певні обставини та умови для функціонування зазначених державних інститутів. До таких умов потрібно віднести існування казни, яка формувалася за рахунок окремих видів доходів, у тому числі податків та митних платежів; існування окремих видів видатків на утримання апарату управління; існування відносин з підлеглими територіями стосовно збору податків та здійснення окремих видів видатків. Всі зазначені фактори як в цілому так і окремо вимагали належного управлінського впливу, через відповідні контрольні заходи [1, 41].

Тому аналіз розвитку бюджетних відносин в Україні має на меті виявлення особливостей їх побудови саме в нашій країні. Крім того, це, фактично, наочні приклади як помилок, так і ефективних рішень, з яких важливо зробити правильні висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичних аспектів генези формування місцевих бюджетів у світовій економічній та правовій науці висвітлені у працях таких вчених як, А.Вагнера, Л.Штейна, Л.Косса. В Україні даному питанню присвячено багато праць вітчизняних вчених. Це такі, як О.Д.Василик, І.О.Луніна, К.В.Павлюк, В.П.Кириленко, В.І.Кравченко, С.В.Слухай, С.І.Юрій та інші. Проте враховуючи, що із розвитком бюджетної системи виникають нові проблеми і погляди на їх розв'язання, деякі питання потребують подальшого дослідження.

Метою даної статті є дослідження становлення та розвитку бюджетних відносин в Україні від часів Київської Русі й до кардинальних змін в цій сфері, які відбулися на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Утворення Київської Русі (IX ст.) зумовило формування перших державних доходів. Найдавнішою серед них була данина. Відповідно до історичних умов, вона виступала як воєнна контрибуція, прямий державний податок і феодальна рента.

До середини X ст. податки не мали фіксованого і більш-менш систематизованого характеру. Вони стягувались двома способами: "полюддя" і "повоз". Перший – збирався самими князями, при другому платники податку самі привозили його князю. Спосіб збирання данини був дуже простий. Київський князь на чолі своєї дружини вирушав за даниною з столиці пізньої осені і збирав її до самої весни. Це називалось полюддям. Протягом відносно слабкого розвитку феодального землеволодіння ні розмір данини, ні час її збирання не були точно визначені [8, с. 101-102].

Мета таких методів полягала не тільки в тому, щоб якнайбільше збирати данини. Київські князі прагнули підірвати могутність місцевих князів, які хотіли самостійно експлуатувати сільську і міську людність.

Перша реформа оподаткування була проведена за київської княгині Ольги у 945-947 рр. Вона ввела фіксовані податки, започаткувала їх стабільне стягнення. Було встановлено норми податків – "уроки" і визначено місця збирання данини – "погости", куди була призначена князівська адміністрація, якій доручалось збирання данини, причому в певний час. Податки поділялись на три частини: дві йшли в державну скарбницю, а одна – в особисту княгині [8, с. 101-102]. Таким чином уперше з'явився поділ між державним бюджетом і князівським.

Із розвитком феодальних відносин відбувалась еволюція данини. Вона перетворювалась частково у державні податки або в феодальну ренту на користь феодала – економічну реалізацію земельної власності.

Процес перетворення данини на ренту відбувався поступово і, в основному, полягав у захопленні князями

© К.М. Афанасьєва, 2017

земель, перетворення їх у свої феодальні володіння, а також передачі земель своїм боярам. Ускладнювались способи збирання данини: від збирання в однаковому розмірі від двору чи рала переходять до диференційованої данини відповідно до розміру і якості землі; до данини приєднуються різні допоміжні збори.

Феодальному суспільству відомо три форми ренти: відробіткова (панщина), продуктова (натуральна) і грошова.

Різні повинності відбувались як на користь держави, так і на користь феодалів: "повоз", "мостовщина", "городове діло" (будівництво укріплень). У міру посилення влади і розширення державного апарату з'являлись нові повинності і побори: обов'язок утримувати князівського вірника (збирача штрафів), давати, крім грошей, продукти та фураж, виряджати в похід за наказом князя "пешцев" зі своєю зброєю і спорядженням.

Подальше ускладнення данини приводило до зміцнення місцевих організаційних центрів. Кількість адміністративних агентів росла, права їх розширювались. Державна територія почала поділятись на чіткі адміністративні одиниці: погости і волості. Це приводило до появи нових органів влади – намісників і волостелів. Таким чином, поява постійно зростаючого апарату місцевої влади приводить до виникнення цілого ряду додаткових зборів і мит. Заводяться типово феодальні збори, наприклад, шлюбні мита (віна) [11, с. 117-118].

У добу монголо-татарського панування населення феодальних князівств, крім церкви і духовенства, платило десятину, пізніше – поголовну подать. Данину, або татарщину, збирали спочатку ханські баскаки, а пізніше (до 60-х років XIV ст.) – українські князі. Збиралося 14 видів ординських даней і повинностей (безпосередньо для хана, торгові збори, візничі повинності, "корм" баскакам і т.д.).

В XIV-XVI ст., коли українські землі знаходились у складі Литви і Польщі, головним загальнодержавним щорічним податком селян до 1447 р. була серебщина, яка на Київщині називалась "подимщиною", на Волині –"воловщиною", а на Чернігівщині – "поголовщиною". Крім того, селяни виконували різні натуральні повинності: будували й ремонтували мости, шляхи, замки, відбували вартову службу, косили сіно, "гонили звіра", давали підводи. Основну масу повинностей відбували на користь окремих власників. Ці повинності, на відміну від державних, були неоднакові для різних груп селянства.

Данину в XV ст. стягували з дворища, яке було одиницею оподаткування. Дворище складалося з кількох димів (5 – 10) – окремих родин, господарств, що належали найчастіше близьким родичам.

Одним із видів місцевих доходів були митні збори. На відміну від країн Західної Європи, уряди Польщі та Литви здійснювали митну політику в інтересах магнатів і шляхти. Великі феодали добилися від короля звільнення від мита і права стягувати його самим. Таким чином, крім державних мит, власники маєтків, через які проходили шляхи, збирали мита на свою користь. Держава позбавлялась важливого джерела надходження коштів, а купці змушені були десятки разів платити мито. Види мита були дуже різноманітними: прикордонне, шляхове, мостове, перевізне, гребельне, ярмаркове, торгове, ринкове.

Правове становище міського населення залежало від категорії міста (королівське, приватновласницьке, самоврядне, церковне), майнового стану і роду занять міщанина. На початку XVII ст. 80% міст України були в приватній власності [10, с. 161]. Їх мешканці знаходились у найтяжчому становищі. Ті, хто займався землеробством, платили чинш, розмір якого постійно зростав. Міські жителі сплачували його від будинку, ділянок землі, професії.

Унікальною військово-політичною структурою в XVI-XVIII ст. була Запорізька Січ. Будучи юридично спочатку частиною Речі Посполитої, а потім Росії, вона мала широку автономію, також і у фінансових питаннях. Доходи Запоріжжя складались з воєнної здобичі, зовнішньої та внутрішньої торгівлі, королівських субсидій або царського жалування.

Щодо податків, то їх види були досить різноманітними. По-перше, це вже знайомі нам подимні податки, які бралися з хат, населених некозаками. А також схожий на нього податок із сімейних – особистий податок з одружених козаків. Але цей податок був тимчасовий і збирався тільки в надзвичайних випадках, коли військо піднімалось на великі походи. По-друге, мито. Воно бралося за перевіз товарів із сусідніх країн транзитом через запорізькі землі. Велику статтю доходів складало "мостове", тобто збір з купців за перевіз через ріки. Плата була різна в різний час і в різних місцях за різні вози. Так з навантаженого воза могли брати в 10 разів більше, ніж із порожнього. І по-третє, це торгові податки. До них належали: податок акцизного типу з крамарів на січовому ринку, який складав 10% вартості товарів; податок із шинків, який щорічно сплачували їх господарі в січову скарбницю [10, 203]. Отже, із розвитком Запоріжжя, його фінансова система набирає досить цивілізованої форми.

На українських землях, що входили до складу Російської імперії, правове регулювання місцевих фінансів здійснювалося російським імперським фінансовим законодавством. Так, у Росії перший розпис державних доходів і видатків було складено з 1772 р. на 1773 р. Однак лише з 1802 р. такі розписи почали складатися та розглядатися щорічно, і лише з 1811 р. розпочинається складання державного бюджету Росії. Як зазначає професор О.А. Музика, у цей період бюджет мав формальний характер, оскільки кожне міністерство розпоряджалося коштами, які йому виділялися, безконтрольно [6, 13].

Суттєвим поштовхом у розвитку правового регулювання бюджетних правовідносин у Російській імперії стало затвердження в 1810 р. "Плану фінансів", підготовленого за загальним керівництвом М.М. Сперанського. Погляди та ідеї М.М. Сперанського відіграли важливу роль у розвиткові теоретичних основ бюджетного законодавства Російської імперії. При цьому, він був прихильником практики розподілу і групування державних видатків відповідно до певних груп державних доходів, яка існувала в Росії з часів Петра І. На його думку, усі джерела державних доходів і всі державні видатки повинні обліковуватись одним державним органом (управлінням). "Для того ж, щоб таке управління діяло з успіхом, усі доходи й видатки мають запроваджуватися щорічним кошторисом (бюджетом) в особливо встановленому порядку. Там, де немає кошторису чи річного фінансового закону або де цей закон не виконується, там не може бути істинного управління фінансами" [9, 92].

Таким чином, фактично уперше у вітчизняній фінансово-правовій науці і практиці було обґрунтовано положення про необхідність надання бюджетної сили закону та виконання цього закону для ефективного управління фінансами держави. Сформульована М.М. Сперанським схема управління державними фінансами і в сучасних умовах зберігає власне практичне значення.

Втілення "Плану фінансів" сприяло подальшому впровадженню заходів щодо удосконалення бюджетного законодавства в цілому. Так, в 1810 р. російським імператором було підписано ряд Маніфестів, якими врегульовувались бюджетні правовідносини. Серед них особливо слід виокремити Маніфест від 2 лютого 1810 р., згідно з яким здійснення всіх державних видатків покладалося на казначейство, а здійснення всіх надзвичайних видатків попередньо розглядалось Державною Радою. Маніфестом від 25 червня 1811 р. було затверджено правила складання розпису державних доходів та видатків [9, с. 49-50].

Зі зростанням міст розвиваються і міські місцеві бюджети. Значна питома вага доходної частини належала так званим оброчним статтям. Податки стягувались з утримувачів полонок, перевозів, із рибних ловель, із пересувних човнів, за запис в міську обивательську книгу [4, с. 9-10].

Таким чином, вагомий вплив на розвиток системи місцевих фінансів Російської імперії здійснила міська реформа, запроваджена на підставі затвердженого 16 червня 1870 р. Городового положення. Слід погодитися з позицією О.А. Музики, що саме ця реформа, на відміну від усіх попередніх значно розширила повноваження органів місцевого самоврядування в бюджетно-фінансовій сфері [6, с. 16].

Згідно з Городовим положенням від 16 червня 1870 р., міське громадське управління складалося з міських виборчих зборів, міської думи (розпорядчий орган) і міської управи (виконавчий орган). До обов'язків останньої входили безпосереднє управління міським господарством, розробка проектів кошторисів, стягування (збір) і витрачання міських зборів на встановлених думою підставах. Управа звітувала за свою діяльність перед думою [2, с. 54]. Цей документ першочергово було введено в дію у дев'яти губернських і прирівняних до них містах України. В інших містах реформа проводилася на розсуд міністра внутрішніх справ з урахуванням місцевих особливостей. На Одесу дію Міського положення з деякими змінами було поширено особливими Правилами затвердженими 20 червня 1872р., а на західні губернії – спеціальним законом від 29 квітня 1875 р. [2, с. 54].

У цілому реформа 1870 р. дозволила уряду перекласти на громадське управління значну частину обтяжливих для центральної влади витрат. На самоврядування було покладено багато справ загальноімперського змісту, які не мали прямого відношення до місцевих потреб (витрати на утримання поліції, в'язниць, обслуговування військових потреб тощо). В Україні на це витрачалася майже третина всіх місцевих коштів. Самі ж місцеві потреби у фінансових ресурсах задовольнялися за "залишковим" принципом. Незважаючи на різні несприятливі умови, міське самоврядування відіграло важливу роль у розвитку міст. Найбільш позитивними були результати реформи у великих містах. Міські самоврядування мали власний бюджет, який складався з прибутків міських підприємств, різних податків, зборів, а також позик. Податкові надходження забезпечували більше половини всіх доходів [7, с. 24].

Місцеві фінанси поділялися на земські, міські та селянські. Найбільшими із земських джерел доходів були:

– податки з нерухомого майна в містах та повітах. Розмір такого збору залежав від цінності та доходності об'єкта нерухомості, але не міг бути вищим за 3% на рік. Не підлягали оподаткуванню майно імператора, державні споруди, зайняті урядовими установами, залізничні землі та будівлі;

– платежі за свідоцтва на право торгівлі та промислів. Розмір таких зборів визначався земськими зборами у процентному відношенні до ціни, що сплачувалась за свідоцтва у казну;

– судове мито, збори з паперу, які стягувалися по цивільних справах, що вирішувалися мировими суддями та земськими головами та збір із свідоцтв, що видавалися мировими з'їздами на право клопотання по чужих справах [4, с. 8-9].

Джерела міських доходів були ширшими за земські, до них належали збори: з нерухомого майна, з документів на право торгівлі та промислів, з трактирних закладів, з актів, що видавалися міською владою, з продажу окремих видів рухомого майна на аукціонах, з товарів, що ввозилися чи вивозилися та за транзит річкових суден; за клеймування мір та ватів; за використання загальних мір та ваг на торгових місцях; допомоги з Державного казначейства та земських зборів. Крім того, міська дума мала право вводити додаткові збори: з візницького промислу, за собак, за коней та екіпажі, що перебували у приватному користуванні. Доходи сільських громад складалися переважно з установлених ними зборів на різні потреби. Об'єктом оподаткування були земля або робоча чоловіча сила.

На початку XX ст. система формування доходної частини місцевих бюджетів, як і система місцевих фінансів, у цілому на українських землях зазнала кардинальних змін. Причиною такого стану речей була Перша світова війна, що завершилася падінням Російської та Австро-Угорської імперій, та пов'язана із цим докорінна зміна суспільно-політичних, економічних, фінансових та правових відносин. Перша світова війна фактично зруйнувала бюджетну систему царської Росії, в якій єдиний бюджет взагалі перестав існувати, а інститут місцевого самоврядування фактично було знівельовано.

Після Лютневої революції ситуація в Україні корінним чином змінилась. Центральна Рада, намагаючись утворити Національний фонд, проголосила про перший вільний громадський податок на українську справу, який був добровільним і міг вноситися у будь-якому розмірі. Кошти планувалось використати для підготовки вчителів-українців, придбання літератури для українських шкіл, створення української академії наук, судової реформи [5, с. 186]. Це був місцевий український податок, адже всі інші кошти в той час йшли до центральної казни Тимчасового уряду.

Трохи пізніше, для пожвавлення фінансового ринку, було створене генеральне секретарство фінансів, до складу якого також входили департамент митних зборів і департамент простих податків. Але податки сплачувались досить мляво. Коштів катастрофічно бракувало, навіть на першорядні потреби. Тому 9 грудня 1917 р. Центральна Рада проголосила, що всі державні податки, які збираються на території УНР, визначаються державним скарбом України. Було засновано Головну скарбницю УНР, а всі казначейства стали її місцевими органами. Але це не поліпшувало справу. Декілька раз уряду доводилось друкувати гроші, розміри податків зростали, а також встановлювались нові. В Декларації Генерального Секретаріату від 12 жовтня 1917 р. відзначалось, що "потрібно ввести прогресивне оподаткування маєтків та податок на незаслужений приріст їх вартості" [3, с. 176].

Висновки. Зазначимо, що бюджетні відносини України

мають глибоке коріння, їх становлення відбувалося ще в часи Київської Русі, Гетьманщини, Запорізької січі.

Утворення Київської Русі зумовило формування перших державних доходів. До середини X ст. податки не мали фіксованого і більш-менш систематизованого характеру. З розвитком феодальних відносин відбувалась еволюція данини. Вона перетворювалась частково у державні податки або в феодальну ренту на користь феодала.

Із розвитком Запоріжжя, його фінансова система набирає досить цивілізованої форми. Доходи Запоріжжя складались з воєнної здобичі, зовнішньої та внутрішньої торгівлі, королівських субсидій або царського жалування. Щодо податків, то їх види були досить різноманітними.

На українських землях, що входили до складу Російської імперії, правове регулювання місцевих фінансів здійснювалося російським імперським фінансовим законодавством.

На початку XX ст. система формування доходної частини місцевих бюджетів, як і система місцевих фінансів, у цілому на українських землях зазнала кардинальних змін. Причиною такого стану речей була Перша світова війна, яка фактично зруйнувала бюджетну систему царської Росії, в якій єдиний бюджет взагалі перестав існувати, а інститут місцевого самоврядування фактично було знівельовано.

Після Лютневої революції ситуація в Україні корінним чином змінилась. Центральна Рада, намагаючись утворити Національний фонд, проголосила про перший вільний громадський податок на українську справу, який був добровільним і міг вноситися у будь якому розмірі. Але податки сплачувались досить мляво. Коштів катастрофічно не вистачало, навіть на першорядні потреби, тому всі державні податки, які збираються на території УНР, визначалися державним скарбом України. Але це не поліпшувало справу.

Література:

1. Билінін Я.В. Правове регулювання фінансового контролю в сфері міжбюджетних відносин : дис. на здобуття наук. ступ. к.юр.н./ Я.В. Билінін. – К., 2007.- 265с.

2. Городове положення 16 червня 1870 р. // Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закл. і фак.-ів : у 2 т. / Гончаренко В.Д., Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. / за ред. чл.-кор. Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. Т. 1 - К. : Ін Юре. - 1997. - 463 с.

3. Копиленко О.Л. "Сто днів" Центральної Ради.- К.: Україна, 1992.- 202 с.

4. Латковська Т.А. Правовий статус суб'єктів виконання місцевих бюджетів за доходами : монографія / Т.А.Латковська, А.І. Гнатовська. – Одеса : Фенікс, 2014. – 228.

5. Мироненко О.М. Світоч української державності: Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради/ Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Акад. правових наук України.- К.: Б.в., 1995.- 327 с.

6. Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством : монографія / О.А. Музика. - К. : Атіка, 2004. - 344 с.

7. Налоги : Учебное пособие /Под. ред. Д.Г.Черника.– М.: Финансы и статистика, 1995.– 400 с.

8. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 1.- К.: Либідь, 1995.- 672 с.

9. Сперанский С.И. План финансов / С.И. Сперанский // У истоков финансового права. – М., 2004. – 192 с.

10. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. - К.: Генеза, 1994.- 368 с.

11. Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. – К.: Наук. думка, 1992.- 352 с.

Афанасьєва К. М.,
аспірант ОДУВС
Надішла до редакції: 19.03.2017

УДК 343.137/137.3

ГЕНЕЗИС ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО (ЗАОЧНОГО) РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Коперсак Д. В.

У статті розглянуто теоретичні аспекти історичного становлення інституту спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних правопорушень та становлення зазначеного інституту на території сучасної України, починаючи з часів Київської Русі та до сьогодення.

Ключові слова: *кримінальний процес, спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень, заочне розслідування, процесуальна форма.*

В статье рассмотрены теоретические аспекты исторического становления института специального досудебного (заочного) расследования уголовных правонарушений и становления указанного института на территории современной Украины, начиная со времен Киевской Руси и до наших дней.

Ключевые слова: *уголовный процесс, специальное досудебное расследование уголовных правонарушений, заочное расследование, процессуальная форма.*

The article deals with the theoretical aspects of the historical establishment of the institute of special pre-trial (correspondence) investigation of criminal offenses and the formation of this institute in the territory of modern Ukraine, from the time of Kievan Rus to the present day.

Key words: *criminal procedure, special pre-trial investigation of criminal offenses, correspondence investigation, procedural form.*

Суспільна потреба у реформуванні правової системи, зокрема в кримінальному процесі, призвела до введення інституту спеціального досудового розслідування кримі-

© Д.В. Коперсак, 2017

нальних правопорушень у чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, що дало змогу на сьогодні проводити розслідування кримінальних правопорушень за відсутності особи, яка вчинила злочин та переховується від слідства. Ця тема за сучасних умов правової системи України є дискусійною. Учені, практики-правознавці, слідчі, прокурори, судді та адвокати висловлюють думки щодо застосування інституту спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних правопорушень, які варіюються від повного заперечення використання цього інституту в кримінальному процесі до єдиного реально працюючого механізму притягнення винних осіб, які переховуються від правосуддя, до кримінальної відповідальності за злочини, які мають значне поширення в суспільстві та суттєве значення для держави, також і через особливо великі розміри завданої матеріальної шкоди. Крім того, застосування правоохоронними органами інституту спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних породжує необхідність правопорушень проведення наукових досліджень у даній сфері.

Заочний розгляд кримінальних правопорушень досліджували представники вітчизняної юридичної науки кримінального процесу такі як: Арабулі Д., Захарченко О., Кучинська О.П., Шаренко С.Л., Шило О.Г., Лобойко Л.М., Матвієвська Г.В., Головатий С., Маляренко В., Трофименко В., Тукієв А. та ін.

Однак сталої думки щодо можливості використання спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних правопорушень не сформовано, що дає підставу для науково-теоретичного дослідження в зазначеній сфері кримінальних процесуальних відносин.

Мета статті. Комплексний науково-практичний аналіз спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних правопорушень в історичному процесі, формування та погляди щодо використання спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Інститут заочного провадження має глибокі історичні корені. Ситуація, коли одна зі сторін не з'являється до суду, до слідчого чи прокурора, розцінювалась та вирішувалась по-різному, залежно від ролі, яка відводилася вказаним органам у державі. Історично склалося, що законодавець вбачав необхідність особистої явки до суду, органів досудового розслідування, а неявку розцінював як непокору своїй волі [5].

У Стародавньому Римі за часів республіки кожному громадянину належало право звільнитися від покарання добровільним залишенням батьківщини. У таких випадках суд визначав "aquae et ignis interdicto" (заборону користуватися водою і вогнем). В імператорську епоху право добровільного залишення зникло, неявка до суду розглядалася як непокора владі, суд видавав проти непокірного едикт про виклик, його майно піддавалося забороні, яка призводила до конфіскації, якщо неявка затягувалася на тривалий час. Якщо підсудний згодом з'являвся, то про його винуватість відкривався процес по суті, конфіскація ж залишалася в силі. Але в маловажливих справах поступово запроваджувалося заочне провадження по суті. [14]

Також у Римському праві існувало положення, відповідно до якого претор давав змогу позивачу користуватися майном відповідача, який ухилявся від правосуддя. Часто суддя задовольняв вимоги присутньої особи, не маючи поняття про спірне право, бо сама неявка до суду призводила до засудження. У германському праві неявка призводила до накладення штрафу. У канонічному праві – відлучення від церкви, поки винний "не стане на суд". На Русі до "винуватця", який не з'явився до суду, застосовувалось биття батогами чи навіть взяття під варту.

Невигода неявки була в тому, що розгляд відбувався односторонньо, на підставі пояснень особи, яка прибула до суду. Це правило поширювалось навіть тоді, коли особа являлася до суду, але не в зазначений термін [5, С. 4 - 8].

У слідчому процесі Середньовіччя (до XVIII ст.) ухилення підсудного від суду дорівнювалося визнанню ним своєї вини та призводило до постановлення обвинувального вироку. У цей же період в Україні діяли різні системи у зв'язку з поділом території сучасної України на частини та входом їх до декількох держав [6, С. 4].

Псковська Правда та уставні грамоти Русі XV-XVI століть встановили, що у випадку неявки відповідача позивач отримував "безсудну грамоту" про примушення відповідача до явки до суду за допомогою судового пристава чи подання на поруки. Кодекс 1649 р. містить поняття закличних грамот, вони надсилалися тричі. Неявка після отримання першої і другої закличних грамот каралися биттям батогами і тільки після третьої грамоти застосовувалось обвинувачення в позові без суду.

У ранньому руському процесі виклик був не тільки способом повідомлення, але і переслідуванням, притягненням до суду. Програш у справі був покаранням для особи, яка не з'явилась. Поступово таке положення підкріпилося переконанням, що неявка виражає відмову від захисту і таким чином є мовчазним визнанням права за супротивником. При такому погляді на неявку не було необхідності в існуванні інституту заочного рішення, оскільки незалежно від результату вивчення обставин справи право присуджувалось особі, яка з'явилась, крім того, пізніше особа, яка не з'явилась, стала прирівнюватися до особи, яка зізналася у суді. Із часом усяка справа стала розглядатися за наявними доказами, але ставлення до осіб, які не з'явилися "без поважної причини", не змінилося.

Інститут заочного рішення у теперішній час поширений у різних правових системах та має свої особливості [5, С. 8 - 13].

Уперше застосування в кримінальному процесуальному праві заочного засудження за вчинення злочину на території сучасної України передбачено Статутом кримінального судочинства Російської імперії (далі – Статут). Так у ст. 88 Статуту зазначено, що мировий суддя розбирає справи усно та публічно, крім окремих випадків, передбачених Статутом. Особа, яку викликають до суду, зобов'язана з'явитися для розбору справи особисто, але по справах про проступки, за які у законі передбачені покарання не більше арешту, вона може надіслати замість себе повіреного, про що й указується у повістці. Однак мировому судді надається право в цих випадках вимагати особистої явки обвинуваченої особи, коли за обставинами справи це буде необхідно. А при розгляді справи як обвинувачуваному, незалежно від того, перебуває він особисто чи за його відсутності, так і обвинувачу чи цивільному позивачу надається право доручати захист своїх прав повіреним особам.

Відповідно до ст. 133 Статуту, якщо обвинувачений у проступку, за який передбачено покарання не більше арешту, не з'явиться і не направить довірену особу в установлений термін чи направить довірену особу, але по тій справі, по якій він особисто викликався, то миро-

вий суддя постановляє заочний вирок. А ст. 138 Статуту передбачала, що копія заочного вироку направляється обвинуваченому разом із повісткою.

У випадку нерозшуку до встановленого терміну обвинувачуваного у такому злочинному діянні, за яке законом передбачено позбавлення волі чи покарання більш суворе, мировий суддя, відкладаючи судження про покарання до приводу розшукуваної особи, постановляє за позовом про відшкодування за шкоду та збитки заочне рішення за правилами цивільного судочинства.

За неявки обвинувачуваного до встановленого терміну ані особисто, ані через повіреного без надання поважної до того причини, мировий суддя постановляє про відмову у скарзі, якщо справа такого роду, що може бути припинена примиренням, чи, у протилежному випадку, зобов'язує обвинувачуваного до грошового стягнення не більше двадцяти п'яти рублів і викликає його на новий термін.

Якщо до винесення заочного вироку мировий суддя дізнається, що причиною неявки обвинувачуваного були які-небудь непереборні перешкоди чи повістка про виклик не була своєчасно доставлена, то, відклавши вирішення справи, призначає на явку обвинувачуваного новий термін, про що і доводить до його відома. Обвинувачуваний, який пропустив визначений на явку термін, але який прибув на суд до постановлення вироку по суті справи, допускається до словесних пояснень. Постановлений після цього вирок не вважається заочним. Упродовж двох тижнів з часу вручення копії заочного вироку обвинувачуваний має право являтись до мирового судді, подавати відгуки про новий розгляд справи. Із прийняттям відгуку мировий суддя призначає день для явки сторін по новому розгляду, про що і сповіщає обвинувачуваного, нагадуючи йому, що неявка його матиме для нього наслідки. У випадку повторної неявки обвинувачуваного він піддається грошовому стягненню не більше двадцяти п'яти рублів, та прийнятий щодо нього вирок залишається у своїй силі [6].

У період з 1917 р. до 1922 р. заочне провадження законодавчо було неврегульоване та не проводилось. [5]

У розділі 1 "Про заочні вироки" глави № 28 "Особливі провадження у народному суді" постанови Всеросійського центрального виконавчого комітету РРФСР про кримінально-процесуальний кодекс від 25.05.1922, закріплено, що заочним є вирок, постановлений за відсутності підсудного. У відношенні заочних вироків дотримуватися наступних правил, які, однак, не стосуються випадків:

1) при порушенні підсудним порядку засідання, а також при непокорі підсудного розпорядженням голови, останній попереджує підсудного про те, що в разі повторення вказаних дій, він буде видалений із зали засідання, при безуспішності такого попередження, підсудний за ухвалою суду може бути видалений із зали засідання, після чого слухання справи продовжується, постановлений вирок негайно після його ухвалення об'являється підсудному; по справах про злочини, за які призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 6 місяців, а також по справах, які розглядаються народним судом за участю 6 народних засідателів, явка підсудного обов'язкова, та слухання справи у відсутності підсудного допускається лише: при прямій висловленій згоді підсудного; якщо доведено, що підсудний ухиляється від вручення повістки про виклик до суду чи переховується від суду;

2) підсудний з'явився до суду після відкриття судового засідання, але до винесення вироку і був допущений для надання пояснень;

3) підсудний, перебуваючи при розгляді справи, самостійно залишив залу засідання до проголошення вироку.

Копія заочного вироку повинна бути надіслана підсудному не пізніше трьох діб із дня винесення вироку; при цьому підсудному повинно бути надіслано також повідомлення про порядок та строки оскарження і подання прохання про новий розгляд справи.

Підсудний вправі протягом семи діб з дня вручення йому повідомлення та копії вироку подати прохання про новий розгляд справи із зазначенням причин неявки.

Народний суддя протягом трьох діб із дня отримання прохання підсудного зобов'язаний розглянути його, визнаючи причини неявки підсудного неповажними, народний суддя залишає прохання про новий розгляд справи без наслідків та повідомляє про те підсудного. Зазначена постанова народного судді може бути оскаржена лише разом із оскарженням вироку. Протягом семи діб із дня отримання сповіщення про залишення без наслідків прохання про новий розгляд справи підсудний вправі принести, на загальних підставах, касаційну скаргу до Ради Народних суддів на заочний вирок народного суду.

У випадку визнання причин неявки підсудного поважними, народний суд задовольняє прохання про новий розгляд справи та призначає справу до слухання у судовому засіданні з викликом сторін. Новий розгляд справи відбувається на загальних підставах. При новому розгляді справи Народний суд виносить вирок, після оголошення якого попередній постановлений вирок втрачає силу. Наново винесений вирок може бути оскаржений на загальних підставах.

У випадку неявки підсудного без поважних причин до нового розгляду справи, такий розгляд не проводиться та народний суд виносить ухвалу про залишення у силі постановленого заочного вироку. Вирок цей може бути оскаржений на загальних підставах у раді народних суддів протягом 14-ти діб із дня винесення народним судом зазначеної ухвали. Підсудний, який не подав відгуку на заочний вирок, вправі принести на загальних підставах касаційну скаргу на заочний вирок до ради народних суддів протягом 14-ти діб із дня вручення йому повідомлення та копії заочного вироку. [7]

У ст. 240 КПК УРСР, затвердженого постановою Всеукраїнського ЦВК від 20.07.1927, зазначено, що у випадку порушення підсудним порядку засідання, а також при непокорі підсудного розпорядженням головуючого останній попереджує підсудного про те, що при повторенні зазначених дій він буде видалений із зали засідання. При безуспішності такого попередження підсудний за ухвалою суду може бути видалений із зали засідання, після чого слухання справи продовжується. У цьому випадку постановлений вирок, щойно після його винесення, об'являється підсудному.

По справах про злочини, за які судом може бути призначено як міру соціального захисту позбавлення волі на строк більше шести місяців, явка підсудного обов'язкова та слухання справи за його відсутності допускається лише в разі, якщо:

- прямо виражено згоду підсудного;
- судом буде встановлено, що підсудний ухилявся від суду, про що повинна бути винесена вмотивована ухвала суду.

У справах, по яких явка підсудного обов'язкова та необхідна за обставинами справи, повинно бути зроблено зазначення в повістці про виклик у судове засідання.

При неявці підсудного у справах, по яких явка його необов'язкова, суд заслуховує думку сторін про можливість слухання справи за відсутності підсудного та виносить ухвалу про заочне слухання справи чи про її перенесення, якщо присутність підсудного буде визнана необхідною. При неявці підсудного без поважної причини по справах, по яких явка є обов'язковою, крім випадків, зазначених у КПК УРСР, а також по справах, по яких суд визнав явку підсудного необхідною, суд відкладає слухання справи та може покласти на підсудного судові витрати по відкладеному засіданню. Крім цього суд вправі винести ухвалу про приведення підсудного та про посилення запобіжного заходу чи застосування такого, якщо воно не було раніше застосовано [8].

Основою кримінального судочинства був закон СРСР "Про затвердження основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік" від 25.12.1958 р. Стаття 30 закону "Про затвердження основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік" передбачає, що розгляд справи в засіданні суду першої інстанції відбувається за участю підсудного, явка якого до суду обов'язкова. Розгляд справи за відсутності підсудного допускається лише у виняткових випадках, передбачених законом [9].

З 15.12.1992 згідно із Законом № 2857-XII до ст. 262 КПК УРСР було внесено зміни. Зокрема розгляд справи в засіданні суду першої інстанції відбувається за участі підсудного, явка якого до суду є обов'язковою. Розгляд справи за відсутності підсудного допускається лише у виняткових випадках:

1) коли підсудний перебуває за межами України і ухиляється від явки до суду;

2) коли справу про злочин, за який не може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, підсудний просить розглянути за його відсутності. Проте суд має право і в цьому разі визнати явку підсудного обов'язковою.

Правова регламентація діючого інституту спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень "in absentia" передбачена главою 24^1 КПК України. Відповідно до ст. 297^1 КПК України спеціальне досудове розслідування "in absentia" здійснюється стосовно одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК, з урахуванням положень глави 24^1 КПК України. Зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого "in absentia" повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у ч. 2 ст. 7 КПК України, з урахуванням особливостей, установлених законом.

Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого "in absentia" [2].

Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні, що зазначено у ч. 2 ст. 297^1 КПК, де визначено вичерпний перелік щодо яких кримінальних правопорушень дозволено проводити спеціальне досудове розслідування. Це злочини, які кваліфіковані за: ст.ст. 109–116, 118, частинами 2 – 5 ст. 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), ст.ст. 209, 258, 258^1, 258^2, 258^3, 258^4, 258^5, 348, 364, 364^1, 365, 365^2, 368, 368^2, 368^3, 368^4, 369, 369^2, 370, 379, 400, 436–447 КК України. Здійснення "in absentia" щодо інших злочинів, крім вищезазначених, не допускається, крім випадків, коли такі злочини розслідуються в одному кримінальному провадженні зі злочинами, зазначеними у ч. 2 ст. 297^1 КПК, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду.

Відповідно до законопроекту від 06.12.2016 № 5490 "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження)", поданого до Верховної Ради України, пропонується змінити ч. 2 ст. 135: у разі наявності інформації про перебування особи за межами України повістка такій особі надсилається за останнім відомим місцем її проживання чи перебування та обов'язково публікується в офіційних друкованих виданнях: "Голос України", "Урядовий кур'єр" та на офіційному веб-сайті органу, що здійснює досудове розслідування. А в ч. 5 ст. 297^4 пропонується зазначити, якщо підозрюваний, стосовно якого слідчим суддею постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, затриманий або добровільно з'явився до органу досудового розслідування, подальше досудове розслідування щодо нього здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими цим кодексом [15].

Висновки. Проведений розгляд історичного розвитку та становлення в кримінальному процесуальному праві інституту спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень "in absentia" висвітлює формування самостійності зазначеного інституту, його значимості у кримінальному процесі. Спеціальне досудове розслідування є наслідком багатовікових спроб утворити заочне розслідування та засудження винних осіб у вчиненні злочину.

Інститут спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних правопорушень "in absentia" покликаний подолати умисну відсутність підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного в кримінальному провадженні та надалі покарати винного відповідно до норм матеріального права.

У спеціальному досудовому (заочному) розслідуванні кримінальних правопорушень для вирішення проблеми порядку законного інформування про існування нагальної потреби з'явитися до органів слідства тій особі, щодо якої складено підозру про вчинення злочину чи якій оголошено про таку підозру та яка переховується в недоступних місцях для слідства, доцільно передбачити в чинному КПК України положення про те, що повістка такій особі надсилається за останнім відомим місцем її проживання (перебування) та публікується в офіційних друкованих виданнях: "Голос України", "Урядовий кур'єр" та на офіційному веб-сайті органу, що здійснює досудове розслідування, також оголошується на каналах радіомовлення і телебачення.

Література

1. Конституція України, Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР\\ [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI\\ [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України, Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 28.12.1960 № 1001-05\\ [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05; http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/1002-05; http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1003-05.

4. Решетняк В.И., *Черных* И.И. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе. – М.: Юридическое бюро "Городец". 1997. – 80 с.

5. Маляренко В. Т. Про заочне провадження у кримінальному процесі / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного суду України : Офіційне науково - практичне видання. 2004 р. - № 10 (50);

6. Полное собрание законов Российской империи [Електронний ресурс] : Сб. 2-й, т. XXXIX от 1864 № 41319-41641. – СПб., 1867. - 824 с.

7. Криминально-процессуальный кодекс РСФСР [Електронний ресурс], Всероссийский центральный исполнительный комитет; Постановление "О Криминально-процессуальном кодексе" от 25.05.1922 № 20-21, Режим доступу: http://docs.cntd.ru/document/901757376;

8. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР, Всеукраїнський центральний виконавчий комітет; Постанова "Про Кримінально-процесуальний кодекс" від 20.07.1927. – Х.: Юрид. вид-во "НКЮ УРСР", 1927. - Ст. 240, 247-249;

9. Про затвердження основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік [Електронний ресурс], Закон, від 25.12.1958, Режим доступу: http://www.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_ DocumID_36351.html.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і головний ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.

11. Матвієвська Г. В. Заочне провадження у кримінальному судочинстві України : автореферат дис. … канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09. – Харків, 2013. – 20 с.

12. Кучинська О. П. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження (in absentia) та відеоконференція: порівняльний аналіз / О. П.Кучинська, І. В. Черниченко // Право України. – 2015. - № 7. – С. 46.

13. Пєсцов Р. Г. Заочне провадження в кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09. – К., 2012. - 191 с.

14. Попелюшко В. О. Провадження "IN ABSENTIA" у кримінальному процесі Німеччини / В. О. Попелюшко // Право України. - 2015. - № 7. - С. 34 – 42.

15. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження) Верховна Рада України; Проект Закону від 06.12.2016 № 5490 \\ [Електронний ресурс] Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60637.

Коперсак Д. В.,
здобувач кафедри
кримінального процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.03.2017

УДК 342.573

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РЕФЕРЕНДУМ У ТУРЕЧЧИНІ 2017 РОКУ: ВПЛИВ НА ЄВРОПЕЙСЬКЕ МАЙБУТНЄ КРАЇНИ

Ахмедова Е. Р.

Стаття досліджує причини Конституційного референдуму в Туреччині 16 квітня 2017 р., основні зміни до Конституції Туреччини 1982 р. та досліджує актуальність європейського вектору Туреччини з точки зору політики "вестернізації" та "секуляризму".

Ключові слова: *вступ до ЄС, Конституційний референдум, поправки до Конституції, секуляризм, вестернізація, Туреччина.*

Аннотация. Статья исследует причины Конституционного референдума в Турции 16 апреля 2017 года, основные изменения в Конституцию Турции 1982 года и исследует актуальность европейского вектора Турции с точки зрения политики "вестернизации" и "секуляризма".

Ключевые слова: *вступление в ЕС, Конституционный референдум, поправки в Конституцию, секуляризм, вестернизация, Турция.*

Abstract. The article researches the reasons of the Constitutional Referendum in Turkey 16 April 2017, major changes to the Constitution of Turkey 1982 and researches applicability of the Turkey foreign policy European direction from the point of its "westernization" and "secularism" perspectives.

It is reported that with the establishment of a presidential form of government in Turkey with practically unlimited rights of the president, R.T. Erdogan will abandon the values of Kemalism and use expanded powers to strengthen the Islamic component of Turkish identity as well as ideological and political orientation towards the West, moving towards the construction of Turkey as the regional center of strength in the Middle East.

It is also stressed in the article that the results of the referendum will be undoubtedly reflected in the foreign policy of Turkey, in particular, Turkey's relations with the EU. The European Parliament has already adopted a resolution to end the negotiations with Turkey, which, although it is recommendatory, is an important indicator of the fact that Europe is tired of non-European standards of leadership of a candidate country for accession to the EU. As a result, the EU has already blocked payments for a number of projects aimed at integrating Turkey into the European space, arguing that the recent actions of the Turkish government are contrary to EU standard.

Special attention is given to an analysis of the future Turkey-European Union relations as some researchers believe that the authoritarian imprints of the President Erdogan, his pressure on the opposition and completely non-European standards for the treatment of freedom of speech will never allow the EU to accept Turkey as its close country and there are a number of reasons for this,

© Е.Р. Ахмедова, 2017

However, the researchers also state that it's too early to talk about the final termination of the negotiations on Turkey's accession to the EU, as the reasons for continuing the dialogue are quite significant, including the economic side of the bilateral relations, closer relations with Russia and Iran and the implications that they will entail.

Key words: *entry to EU, Constitutional Referendum, amendments to the Constitution, secularism, westernization, Turkey.*

Постановка проблеми. Невдала спроба перевороту 2016 р. дала можливість Президенту Туреччини Р. Ердогану привід зробити те, чого він прагнув – посилити свою владу за рахунок нівелювання демократичних інститутів держави. Туреччина перетворюється не просто на президентську республіку – глава держави тепер матиме практично необмежені повноваження в управлінні країною. Від зловживань його теоретично мають стримувати лише прописані процедури відповідальності. Президент матиме прямий контроль над виконавчою владою, самостійно формуватиме уряд. Навіть законодавча влада у деяких питаннях не буде його конкурентом: він отримає право видавати президентські укази, що матимуть силу законів. Формально "секуляризм" і "вестернізація" не згадуються у змінах до Конституції, що виносились на референдум. Однак дії та заяви нинішнього президента Туреччини дають достатньо підстав для сумніву в тому, що Ердоган відмовиться від цінностей кемалізму та використає розширені повноваження для того, щоб посилити ісламський компонент турецької ідентичності, а також від світоглядної та політичної орієнтації на Захід, переходячи до побудови Туреччини як регіонального центру сили на Близькому Сході. У висновку Венеційської комісії йдеться, що пропоновані зміни виводять Туреччину на шлях "автократії та одноосібного режиму". Або, якщо відійти від юридичної мови та перейти на мову політологічну: Туреччина перетворюється на султанат з виборами султана.

Ступінь наукової розробки теми. Зазначена проблематика знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох зарубіжних, турецьких та вітчизняних спеціалістів. Чималого значення набув аналіз джерел засобів масової інформації щодо конституційного референдуму та перспектив майбутніх відносин Туреччина – Європейський Союз.

Метою статті є дослідження причин конституційного референдуму в Туреччині та відносин Туреччина – Європейський Союз на сучасному етапі.

Для досягнення мети роботи передбачається виконання таких завдань:

- здійснити аналіз основних поправок до Конституції Турецької республіки 1982 р.;
- проаналізувати результати голосування та дослідити основні аргументи народу Туреччини "за" та "проти" внесення конституційних поправок;
- дослідити питання прозорості та чесності як самого процесу голосування так і результатів виборів, а також проаналізувати реакцію опозиційних сил Туреччини та іноземних спостерігачів на результати виборів;
- дослідити питання можливості перетворення Туреччини в суто ісламську державу з авторитарною формою правління;
- проаналізувати та дослідити питання майбутніх відносин Туреччина – ЄС у контексті набуття Туреччиною членства в європейському клубі.

Викладення основного матеріалу. Як зазначають критики, Президент Туреччини Р. Ердоган використав спробу військового перевороту як привід для згортання демократії, аби показати "залізний кулак" опозиції. Після липневих подій у Туреччині заарештували майже 47 тис. осіб, звільнили більше 4 тис. суддів та прокурорів, понад 7 тис. працівників університетів та більше 160 журналістів. У результаті 16 квітня 2017 р. в Туреччині відбувся конституційний референдум, під час якого виборці проголосували за зміну форми правління в державі, а саме за радикальне розширення повноважень президента та перетворення країни з парламентської на президентську республіку.

На конституційний референдум було винесено питання про схвалення 18 поправок до Конституції Туреччини, які передбачають, як було сказано вище, перехід від парламентської форми правління до президентської республіки, скасування посади прем'єр-міністра, збільшення числа депутатів парламенту і реформування Верховної ради прокурорів та суддів.

Якщо коротко описати зміни до тих статей конституції Туреччини, що виносилися на референдум, то слід зазначити таке: ст. 9 – зобов'язання нейтральності і неупередженості судової системи; ст. 75 – збільшення кількості членів парламенту з 550 до 600; ст. 76 – віковий ценз для участі в якості кандидата у виборах до парламенту знижено з 25 до 18 років, умову про необхідність проходження військової служби скасовано. Особи, що мають відношення до збройних сил, позбавлені права балотуватися на виборах; статті 77 та 78 – термін повноважень парламенту збільшений з 4 до 5 років. Парламентські та президентські вибори повинні проводитися в один день раз на 5 років; статті 87 та 89 – скасовано право парламенту допитувати міністрів, закликати уряд до відповіді, а також уповноважувати міністрів на видання указів з певних питань. Для подолання президентського вето парламент повинен повторно прийняти законопроект абсолютною більшістю голосів (301 голос); ст. 98 – виключено обов'язок міністрів усно відповідати на питання в парламенті; ст. 101 – для висунення кандидатом у Президенти громадянин повинен заручитися підтримкою хоча б однієї партії, що отримала на попередніх парламентських виборах більше 5 % голосів виборців. Президент не зобов'язаний більше припиняти членство в політичній партії; ст. 104 – президент є главою держави і уряду з правом призначати і звільняти міністрів і віце-президентів. Президент має право організовувати референдуми; ст. 105 – парламент може почати розслідування відносно можливого злочину президента, якщо за це проголосують 3/5 від загального числа депутатів. За результатами парламентського розслідування парламент може зажадати розгляду справи проти президента у верховному суді, якщо за це проголосують дві третини депутатів; ст. 106 – президент може призначити одного або декількох віце-президентів. Якщо посада президента стає вакантною, то дострокові вибори повинні бути проведені протягом 45 днів. Якщо строк повноважень парламенту завершується менш ніж за рік після дострокових президентських виборів, то парламентські вибори переносяться і проводяться спільно з президентськими. Якщо термін повноважень парламенту становить більше року після дострокових президентських виборів, то парламент не розпускається, і обраний президент працює до закінчення терміну повноважень парламенту, після чого проводяться спільно парламентські і президентські

вибори. Цей період перебування на посаді не зараховується у якості одного з двох дозволених президентських термінів; ст. 116 – президент і 3/5 членів парламенту можуть прийняти рішення про проведення дострокових виборів. Водночас, проводяться як президентські, так і парламентські дострокові вибори; статті 119, 123 та 126 – право оголошення надзвичайного стану належить президенту, але вимагає парламентського схвалення для початку дії; статті 142 та 125 та 146 – скасовано військові суди; 159 – кількість членів ради скорочено з 22 до 13. 4 члени призначаються президентом, 7 парламентом. Кандидати для затвердження парламентом повинні заручитися підтримкою двох третин депутатів (400) у першому турі і трьох п'ятих (360) у другому турі. Ще два члени ради – це міністр юстиції і його заступник. Головою ради суддів і прокурорів стає міністр юстиції; ст. 161 – президент представляє в парламент річний бюджет не пізніше, ніж за 75 днів до початку фіскального року. Члени бюджетної комісії можуть вносити зміни до бюджету, але члени парламенту не можуть вносити пропозиції щодо зміни державних витрат. Якщо бюджет не прийнятий, то пропонується тимчасовий бюджет. У разі відхилення тимчасового бюджету застосовується бюджет минулого року; декілька статей – адаптація статей конституції до пропозицій реформи, перенесення виконавчих повноважень від уряду до президента; тимчасова ст. 21 – наступні парламентські і президентські вибори повинні пройти 3 листопада 2019 р. Якщо парламент вирішить провести дострокові вибори, то спільно з ними повинні пройти президентські вибори. Затвердження нового складу Ради суддів і прокурорів повинно відбутися протягом 30 днів після затвердження цього закону. Військові суди скасовуються з моменту набрання цим законом чинності; декілька статей поправки (крім тимчасової статті) стануть чинними після нових виборів. Положення про те, що президент повинен припиняти членство в партії, буде скасовано відразу ж [1].

16 квітня 2017 р. народ Туреччини проголосував "за" внесення поправок, основними аргументами якого стало те, що реформа Конституції гарантуватиме стабільність у часи, коли Туреччина зіткнулася із загрозою тероризму через воєнні конфлікти в сусідніх Сирії та Іраку, діяльність ІДІЛ та курдських бойовиків. Вони переконані, що це шанс модернізувати турецьку Конституцію, написану після військового перевороту у 1980 р. Ще один аргумент на користь реформи – можливість більш злагодженої роботи владних інституцій, що спростить процедуру ухвалення рішень.

Аргументи голосування "проти" досить влучно сформулювала професор Європейського інституту Лондонської школи економіки Езра Озюрек, яка вважає, що сподівання на те, що зміни принесуть стабільність в країні є не дуже переконливими. На її думку, останні 14 років президент та прем'єр-міністр Туреччини без проблем співіснували у владі і необхідності у створенні коаліцій не було, але після схвалення змін Туреччина втратить систему противаг щодо влади президента Ердогана, він буде головою держави, головою уряду і матиме всю повноту влади над судовою системою. Крім того, Ердоган отримає право видавати постанови, а це фактично робить Парламент неефективним [2]. Взагалі, голосування на території Туреччини продемонструвало підтримку ідеї референдуму – зміну форми правління у державі на президентсько-парламентську, але з мінімальним відривом. Такий невисокий відрив за загальним показником зберігався протягом всього підрахунку голосів, за яким можна було спостерігати онлайн. Результати голосування на території країни склали: "за" – 24 325 985 голосів, "проти" – 23 189. Треба відмітити, що за зміну форми правління віддали свої голоси мешканці майже всієї центральної, північної частини країни, кілька ілів на півдні, серед яких Конья, Сівус, Ерзурум, Шанлиурфа, Кастамону, Йозгат тощо.

Проти зміни конституційної форми правління в Туреччині проголосували здебільшого провінції (іли – Авт.) на заході, південно-східні іли, частина південних ілів, три іли на півночі. Серед них мешканці провінцій Стамбул, Ізмір, Мугла, Мерсін, Адана, Анталія, Діярбакир, Ван та інші. У західних провінціях найбільша різниця між результатами: близько 30-40% "за" і 70-60% "проти". Столична провінція Анкара проголосувала проти з результатом 48,84% "за" та 51,14 "проти". Голоси в Стамбулі розділилися: "за" - 48,66%, "проти" - 51,34%. Тобто найбільші міста, Анкара і Стамбул, вперше голосували проти Ердогана, при тому що він раніше був мером останнього і за нього там голосували завжди. Ізмір традиційно ніколи його не підтримував, не підтримав і на референдумі.

Більшість закордонних турків (за кількістю країн – *Авт.*) висловилася проти змін до конституції, у тому числі турки, які голосували в США, Канаді, Україні, Росії, Греції, Болгарії, Іспанії, Італії, Швеції, Фінляндії та багатьох інших країнах на різних континентах. Громадяни Туреччини, які брали участь у волевиявленні на території ФРН, Франції, Бельгії, Нідерландів, Данії та Румунії, своєю більшістю висловилися за внесення конституційних змін [3].

Чимало дослідників, висловлюючи свою думку щодо прозорості та чесності конституційного референдуму в Туреччині, вважають, що питання навіть у самому факті того, що вибори проводилися за умови надзвичайного стану, коли можливості агітації – обмежені, а свобода ЗМІ – далека від повної. Але найбільше обурення тих, хто голосував проти, викликало рішення ЦВК зараховувати ті бюлетені, на яких, всупереч закону, не було печатки дільничних комісій. За деякими даними, таких бюлетенів було 2,5 мільйони, вдвічі більше, ніж розрив між голосами "за" і "проти". Вкупі з повідомленнями та відеозаписами з дільниць, де люди (також і місцеві посадовці – *Авт.*) кидали в урну по декілька бюлетенів, ця цифра справді тривожить. Основна опозиційна партія, Республіканська народна, спочатку заявляла про намір оскаржувати результати референдуму та вимагати часткового перерахунку. Однак попередні результати голосування були швидко затверджені як офіційні, нечисленні акції протесту згасли, а лідер республіканців Киличдароглу став більше загострювати увагу на тому, що понад 48% голосів "проти" – це вже велика перемога демократії [4].

Непрозорість у своїх звітах виборів також констатували іноземні спостерігачі ОБСЄ і ПАРЄ. Представники ОБСЄ, зокрема, ті, які займалися моніторингом кампанії та самого процесу голосування на референдумі в Туреччині, заявили, що там "не дотягли" до міжнародних стандартів. Президент Туреччини Р. Ердоган відкинув їхню критику та у своїй заяві зазначив, що західним спостерігачам варто "знати своє місце". За його словами, Туреччина "не бачить, не чує і не визнає звітів спостережної місії ОБСЄ" [5].

Вітчизняні дослідники, серед яких М. Воротнюк [6], уважають, що результати минулого в Туреччині

референдуму щодо змін до Конституції, це серйозне випробування для Туреччини. І хоча не можна недооцінювати небезпеку турецького авторитаризму, проте було б неправильно погоджуватися з апокаліптичними прогнозами про те, що Туреччина Ататюрка відтепер похована. Республіканську демократичну модель, на якій заснована сучасна Туреччина, не так легко демонтувати, вважає дослідниця. У той же час результати референдуму, на її думку, можуть відбитися на зовнішній політиці Туреччини оскільки внутрішньополітичні процеси взагалі на неї сильно впливають. Питання про те, як буде розвиватися відносини з ЄС, залишається відкритим. Швидше за все, в Європі будуть переважати голоси обережних по відношенню до Туреччини політиків, тому що Туреччина потрібна ЄС, а ЄС потрібен Туреччини. Риторичний конфлікт, на думку М. Воротнюк, буде, але сторони навряд чи підуть на розрив зобов'язань один з одним, особливо у зв'язку з міграційним кризою.

Дослідниця також акцентує увагу на двох європейських стратегіях щодо Туреччини після референдуму: про стримування Ердогана, і, навпаки, про його залучення. Перша стратегія передбачає те, що потрібно призупинити переговори щодо членства Туреччини в ЄС, не давати їй безвізового режиму і взагалі заморозити відносини з Анкарою. Європарламент навіть прийняв резолюцію про припинення переговорів з Туреччиною, яка носить рекомендаційний характер, але є важливим індикатором того, що в Європі нагромадилася критична маса політиків, які вважають, що Ердогана потрібно поставити на місце. Друга стратегія заснована на тому, що Європа не може собі дозволити втратити Туреччину, дозволити їй в ще більшій мірі опинитися під впливом Росії, тому потрібно зберегти можливість нормалізації відносин. Адже вибори, на думку дослідниці, референдуми та риторика Ердогана минають, а "бізнес", як завжди, залишається, тобто палити мости з Туреччиною не потрібно, вони знадобляться для майбутніх переговорів. Саме ця стратегія, на думку дослідниці, буде переважати у відносинах Туреччини з ЄС в майбутньому.

Тим не менш, про відступ Туреччини від європейського напрямку свідчить антиєвропейська риторика Анкари, що досягла свого апогею у березні 2017 р. разом із турецько-нідерландським конфліктом. Саме тоді Ердоган вперше заявив, що Туреччина може переглянути стосунки з ЄС після референдуму. І якщо Брюссель спостерігав за цими процесами мовчки, окремі держави-члени ЄС не приховували негативних почуттів. Наростання популізму, антиісламських настроїв у суспільствах та поправішання ряду центристських партій в країнах ЄС тільки підсилило розбіжності. Скандал з Нідерландами підкреслив глибину проблеми і бажання обох сторін використати конфронтацію для досягнення електоральних результатів. Однак прямі звинувачення європейців у "нацизмі", категоричне відкидання критики Європейського парламенту, Венеційської комісії та ОБСЄ – все це вже виходить за межі суто передвиборчої риторики. Зрештою, заява Ердогана про необхідність відновлення смертної кари в Туреччині пролунала вже після перемоги на референдумі, хоча в Туреччині чудово знають, що це – червона лінія, яка може закрити будь-які переговори про членство. В Анкарі недарма підкреслюють ціннісний розрив з Європою. Схоже, Туреччина хоче розвивати стосунки з ЄС "по-новому" - на рівній і на суто прагматичній основі [7].

Дослідник Л. Швець також акцентує увагу на тому, що Європа давно не в захваті від того, що відбувається в Туреччині. Авторитарні замашки Ердогана, його тиск на опозицію і зовсім неєвропейські стандарти поводження зі свободою слова не дозволяють Євросоюзу визнати в ньому свого. І кількість приводів проявити це неприйняття останнім часом побільшало. Зокрема, у червні минулого року Німеччина визнала масове вбивство вірмен в Османській імперії в 1915 р. геноцидом, і Туреччина, яка вважає, що жертвами тієї трагедії були в рівній мірі і турки, визнала себе ображеною. Роком раніше було розірвано перемир'я з курдами, і Анкара стала докоряти Європі за вільну діяльність там курдських організацій, які в Туреччині вважаються терористичними. Крім того, Ердоган повідомив, що після референдуму обов'язково введе в країні смертну кару. "Якщо смертна кара знову буде введена в Туреччині, це спричинить за собою припинення переговорів", - заявив Президент ЄС Ж.-К. Юнкер, маючи на увазі переговори про євроінтеграцію Туреччини. Але всі добре розуміють, що зараз точно не час для турецької євроінтеграції. Вона не під силу Європі, яка не оговталася ще від напливу біженців в попередні роки, від шоку Brexit і невизначеності в стосунках з США на чолі з Д. Трампом.

На думку дослідника, Ердогану, який намагається грати роль жорсткого і рішучого турецького вождя і в той же час лідера ісламського світу, здатного з'єднувати непоєднувані інтереси сунітів і шиїтів, не потрібні зараз обмеження, які накладає належність до європейської спільноти [8].

Як наслідок, у квітні 2017 р. ЄС вирішив заблокувати виплати по ряду проектів, спрямованих на інтеграцію Туреччини до європейського простору. Єврокомісар з питань розширення і політики добросусідства Й. Хан заявив, що ЄС юридично зобов'язаний співвіднести фінансову підтримку з тим прогресом, якого досягає країна, а припинення витрат на євроінтеграцію він пояснив тим, що нещодавні дії турецького уряду суперечать стандартам Євросоюзу.

Зазначимо, що запланована фінансова допомога Туреччині з боку ЄС в період з 2014 до 2020 р. становить 4,45 мільярда євро. З цієї суми Брюссель на даний момент перевів Анкарі 167 мільйонів євро. Європейська фінансова допомога покликана допомогти Туреччині досягти необхідних стандартів для подальшої інтеграції країни в європейському просторі. Виплати прив'язані до конкретних проектів, найбільшим з яких є Реформи з підготовки до членства в ЄС – 1,58 мільярда євро [9].

Дипломат Б. Яременко вважає, що хоча далі відбуватиметься скорочення політичного діалогу між Туреччиною та ЄС, але насправді це симптом більш серйозної хвороби. Західноєвропейські країни починають закриватися від решті світу. Він вважає, що уряд Туреччини – дуже зручний "хлопчик для биття", тому що це мусульманська країна, а мусульмани зараз дуже непопулярні через зростання тероризму в Європі через міграційну хвилю. Дипломат вважає, що ЄС переживає дуже серйозну кризу, один із наслідків якої є відсутність бачення майбутнього ЄС. У результаті цього Туреччина розчарувалася в перспективах коли-небудь стати членом ЄС. Хоча дипломат уважає, що подібні дії ряду європейських країн не можуть підштовхнути Туреччину до більш тісних відносин з Росією, однак Євросоюз, НАТО, США сьогодні не здатні запропонувати нічого Ердогану, Туреччині, щоб зацікавити турецький уряд. Рівень їхніх відносин значно глибше ніж між Туреччиною та Росією. У минулому році товарообіг між РФ і Туреччиною склав

17 мільярдів, в найкращий період, до кризи – 32 млрд. Це не порівняти з тим, що є у Туреччині з ЄС (близько 150 млрд. – *Авт.*). За його словами, сьогодні політична кон'юнктура відносин складається дуже негативно. Путіну є що запропонувати Туреччині як у сфері оборони, так і в інших сферах. Якщо Ердоган не зможе вирішити ці питання з потенційними партнерами, природно, він шукатиме інших. В даному випадку він знаходиться з Росією, а вона готова допомогти, на своїх умовах, зі своєю ціною [10].

Аналізуючи сказане вище, можна зробити такі *висновки*.

Зміни до Конституції набудуть чинності після виборів у листопаді 2019 р., але, очевидно, що з установленням президентської форми правління з практично необмеженими правами президента, Р.Т. Ердоган відмовиться від цінностей кемалізму та використає розширені повноваження для того, щоб посилити ісламський компонент турецької ідентичності, а також від світоглядної та політичної орієнтації на Захід, переходячи до побудови Туреччини як регіонального центру сили на Близькому Сході.

Результати референдуму безперечно відобразяться на зовнішній політиці Туреччини, зокрема на відносинах Туреччини з ЄС. Європарламент уже прийняв резолюцію про припинення переговорів з Туреччиною, яка, хоча і носить рекомендаційний характер, але є важливим індикатором того, що в Європі набридли неєвропейські стандарти керівництва країною – кандидатом на вступ до ЄС. Як наслідок, ЄС вже заблокував виплату по низці проектів, що спрямовані на інтеграцію Туреччини до європейського простору, мотивуючи тим, що нещодавні дії турецького уряду суперечать стандартам ЄС.

Деякі дослідники вважають, що авторитарні замашки Президента Туреччини Р. Ердогана, його тиск на опозицію і зовсім неєвропейські стандарти поводження зі свободою слова ніколи не дозволять ЄС визнати в ньому свого і кількість приводів для цього є чимало. Разом із тим, ще зарано казати про остаточне припинення переговорів щодо вступу Туреччини до ЄС оскільки причини продовжувати діалог є досить вагомі, серед яких економічна сторона двосторонніх відносин, більш тісні відносини з Росією, Іраном та наслідки, що вони спричинять.

Література

1. Anayasa Değişikliği Teklifinin Karşılaştırılmalı ve Açıklamalı Metni [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx

2. Anayasa Referemdundan 'Evet' Çıkarsa neler değişecek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tr.euronews.com/2017/04/13/anayasa-referandumdan-evet-cikarsa-neler-degisecek

3. Громадяни в Туреччині підтримали на референдумі Ердогана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2212668-gromadani-v-tureccini-pidtrimali-na-referendumi-erdogana.html

4. Диктатура великого султана: на що перетворить Туреччину референдум Ердогана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/04/18/7064610/

5. Ердоган відреагував на критику західних спостерігачів щодо референдуму в Туреччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nv.ua/ukr/world/countries/erdogan-vidreaguvav-na-kritiku-zahidnih-sposterigachiv-shchodo-referendumu-v-turechchini-999654.html

6. Воротнюк Марина. Победа для Турции – вызов для Турции Ататюрка, но не приговор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liga.net/opinion/328776_pobeda-erdogana-vyzov-dlya-turtsii-atatyurka-no-ne-prigovor.htm

7. Диктатура великого султана: на що перетворить Туреччину референдум Ердогана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/04/18/7064610/

8. Швец Леонид. Между Турцией и ЕС происходит опасная, но захватывающая игра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.informator.news/mezhdu-turtsyej-y-es-proyshodyt-opasnaya-no-zahvatyivayuschaya-yhra/

9. Загострення міжнародного скандалу. Євросоюз призупинить виплати на євроінтеграцію Туреччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nv.ua/ukr/world/geopolitics/zagostrennja-mizhnarodnogo-skandalu-jevrosojuz-prizupinit-vitrati-na-jevrointegratsiju-turechchini-789643.html

10. Дипломат: Западная Европа закрывается от мира, а Турция стала "мальчиком для битья" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://inforesist.org/diplomat-zapadnaya-evropa-zakryivaetsya-ot-mira-a-turtsiya-stala-malchikom-dlya-bitya/

Ахмедова Е.Р.,
здобувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету
Надійшла до редакції: 23.03.2017

УДК 94 (477) "1943/1945": 351.74

ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ КОНТРРОЗВІДКИ "СМЕРШ" НКВС УРСР У 1943–1945 РР.

Терещенко Ю. В.

Досліджено організаційні питання створення органів контррозвідки "СМЕРШ" НКВС СРСР, їх місце в системі радянських контррозвідувальних органів у період Великої Вітчизняної війни. Вивчено нормативно-правові акти, на підставі яких вони були створені, закріплено їх функції і повноваження. Висвітлено процес становлення, функції, завдання і результати діяльності органів контррозвідки у структурі НКВС УРСР у 1943 – 1945 рр. На основі аналізу архівних матеріалів НКВС СРСР, НКВС УРСР, управлінь НКВС областей наведено найбільш показові приклади практичної роботи цих підрозділів.

The organizational issues of creation of the counter-intelligence bodies "SMERSH" (Spy death) of NKIA (National commissariat of internal affaires) of USSR and theirs place in a system of the Soviet counter-intelligence bodies during The Second World War are investigated. The legal acts on the ground of which the counter-intelligence bodies were

© Ю.В. Терещенко, 2017

created are studied, theirs functions and responsibilities are fixed. The formation process, functions, missions and results of the counter-intelligence bodies activity in NKIA UkrSSR structure during 1943-1945 is described. In terms of the archive files of NKIA USSR, NKIA UkrSSR, NKIA regional departments the most significant examples of practical work of this departments are given.

У роки Другої світової війни в Радянському Союзі існувало три контррозвідувальні органи, які мали назву "СМЕРШ" (смерть шпигунам). Вони перебували у складі різних відомств: у наркоматі оборони – головне управління контррозвідки, у структурі наркомату військово-морського флоту – управління контррозвідки, а також у наркоматі внутрішніх справ – відділ контррозвідки. Незважаючи на схожі назви, ці підрозділи вирішували різні за своєю суттю завдання. Найбільш дослідженою і висвітленою в літературі є діяльність ГУКР "СМЕРШ" наркомату оборони. Публікацій про УКР "СМЕРШ" НКВМФ значно менше і практично невідомою залишається діяльність ВКР "СМЕРШ" НКВС [11 – 18]. Це зумовлено, насамперед, непрозорістю тогочасної структури останнього наркомату та специфічними завданнями, які виконували працівники зазначених підрозділів.

Мета даного дослідження – простежити розвиток, визначити місце і роль відділів контррозвідки (ВКР) "СМЕРШ" НКВС у системі контррозвідувальних органів СРСР у період Другої світової війни, зокрема, становлення і діяльність цих підрозділів у структурі НКВС УРСР у період 1943–1945 років. Щоб мати більш повне уявлення про хід створення і повноваження підрозділів контррозвідки "СМЕРШ", необхідно розпочати огляд з довоєнного періоду, коли завдання контррозвідувального забезпечення вирішували особливі відділи НКВС.

Постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 11 січня 1941 р. "О работе особых отделов НКВД СССР" на них були покладені спеціальні завдання щодо боротьби з контрреволюцією, шпигунством, диверсією, шкідництвом і антирадянськими проявами в армії, флоті, прикордонних і внутрішніх військах НКВС. Визначено, що реалізацію цих завдань вони здійснювали шляхом організації агентурно-інформаційного апарату, а також через провадження слідства у справах про контрреволюційну діяльність, шпигунство, диверсію, зраду батьківщині, шкідництво.

Для керівництва особливими відділами НКВС і виконання покладених на них завдань з обслуговування центральних апаратів народного комісаріату оборони (далі – НКО), народного комісаріату Військово-морського флоту (далі – НКВМФ) і головного управління прикордонних і внутрішніх військ НКВС СРСР було організовано особливий відділ НКВС СРСР армії і флоту, який входив до складу головного управління державної безпеки (далі – ГУДБ) НКВС СРСР [20]. 3 лютого 1941 р. президія Верховної ради СРСР ухвалила указ про розділення НКВС СРСР на НКВС і НКДБ. До останнього відійшли розвідувальне, контррозвідувальне, секретно-політичне управління, слідча частина та ряд інших підрозділів. Особливий відділ ГУДБ НКВС СРСР було розформовано, а замість нього створені 3-тє управління НКО і НКВМФ, а також 3-й відділ НКВС (з оперативної роботи у військах НКВС). Така структура органів контррозвідки залишилася аж до початку війни.

22 червня 1941 р. вийшов указ президії Верховної ради СРСР про запровадження воєнного стану в країні. Воно було встановлене в семи союзних республіках, шістнадцяти областях, у Кримській АРСР та в містах Москва і Ленінград. У місцевостях, оголошених на воєнному стані, усі функції органів державної влади в галузі оборони, забезпечення громадського порядку і державної безпеки передавалися військовим радам фронтів, армій, військових округів або вищому командуванню військових з'єднань. Цього ж дня 3-м управлінням НКО СРСР видано директиву № 34794, якою головними завданнями чекістів у діючій армії визначалися виявлення агентури німецьких розвідорганов і антирадянських елементів у РСЧА. Одним із пріоритетних напрямів діяльності було також визначено запобігання розголошенню військової таємниці військовослужбовцями, при цьому особлива увага зверталася на проведення цієї роботи серед працівників штабів і вузлів зв'язку.

Директивою 3-го управління НКО СРСР від 27 червня 1941 р. № 35523 "О работе органов 3-го управления НКО в военное время" основними функціями військової контррозвідки були визначені: агентурно-оперативна робота в армії, у тилах, що забезпечують армію та серед цивільного оточення; боротьба з дезертирством; робота в контакті з органами розвідувального управління НКО СРСР на території ворога (у 100-кілометровій смузі від лінії фронту). Проте чіткого уявлення про організацію спецслужб ворога, стратегію і тактику їхніх дій у перші місяці війни значна частина керівників і оперативників цих підрозділів не мала.

Невдовзі постановою Державного комітету оборони СРСР від 17 липня 1941 р. №187/сс органи 3-го управління НКО СРСР були реорганізовані в особливі відділи НКВС СРСР. Уже наступного дня вийшла директива НКВС СРСР №169 про завдання особливих відділів у зв'язку з реорганізацією органів військової контррозвідки. Зокрема у ній зазначалося: "Смысл преобразования органов Третьего управления в Особые отделы с подчинением их НКВД заключается в том, чтобы вести беспощадную борьбу со шпионами, предателями, диверсантами, дезертирами и всякого рода паникерами и дезорганизаторами. Беспощадная расправа с паникерами, трусами, дезертирами, подрывающими мощь и порочащими честь Красной Армии, так же важна, как и борьба со шпионажем и диверсией" [16, с. 42].

Наказом НКВС СРСР від 19.07.1941 №00941 для боротьби з дезертирами, шпигунами і диверсантами наказувалося сформувати при особливих відділах дивізій і корпусів стрілецькі взводи, при особливих відділах армій - окремі стрілецькі роти, при особливих відділах фронтів - окремі стрілецькі батальйони, укомплектувавши ці частини особовим складом військ НКВС [21].

20 липня 1941 р. органи НКВС були об'єднані з НКДБ у НКВС СРСР на чолі з Л.П. Берією. На флоті органи військової контррозвідки залишилися у складі НК ВМФ. Лише 10 січня 1942 р. постановою ДКО СРСР з метою поліпшення керівництва оперативною роботою з контррозвідувального обслуговування флотів, флотилій і з'єднань ВМФ органи 3-го управління НК ВМФ було реорганізовано в особливі відділи, які було підпорядковано: особливі відділи флотів і флотилій - управлінню особливих відділів НКВС СРСР; особливі відділи з'єднань - особливому відділу флоту (флотилій) і комісарові з'єднання; уповноважених особливого відділу на кораблях - особливому відділу з'єднань і комісарові корабля [19, с. 27].

Навесні 1943 р. після розгрому фашистів під Сталінградом керівництво СРСР прийняло рішення повернутися до роздільної організаційної структури органів держбез-

пеки і внутрішніх справ. Указом президії Верховної ради СРСР від 14 квітня 1943 р. був відновлений НКДБ СРСР, а 19 квітня цього ж року відповідно до постанови РНК СРСР управління особливих відділів НКВС було передано до НКО, де на його основі утворено управління контррозвідки "СМЕРШ" НКО СРСР. Трохи згодом управління контррозвідки "СМЕРШ" було створене і у складі НК ВМФ. Очолили ці структури відповідно В.С. Абакумов і П.А. Гладков.

Відділ контррозвідки НКВС СРСР "СМЕРШ" було створено на виконання постанови РНК від 19.04.1943 р. наказом НКВС від 15.05.1943 № 00856 "Об организации отделов контрразведки "СМЕРШ" в войсках НКВД", відповідно до якого 6-й відділ управління особливих відділів НКВС реорганізовувався у відділ контррозвідки НКВД СРСР "СМЕРШ" (смерть шпигунам). Начальником новоствореного відділу було призначено комісара державної безпеки С.П. Юхимовича. Особливі відділи НКВС прикордонних округів, військ НКВС з охорони тилу діючої армії, округів внутрішніх військ і їх периферійних органів також реорганізувалися у відділи контррозвідки НКВС "СМЕРШ". У місцях дислокації вони підпорядковувалися відповідно народним комісарам внутрішніх справ республік і начальникам управлінь НКВС країв, областей за територіальністю. Відділи "СМЕРШ" військ НКВС з охорони тилу діючої армії підпорядковувалися безпосередньо відділу контррозвідки НКВС СРСР. На ці органи покладалися завдання боротьби зі шпигунською, диверсійною, терористичною та іншою підривною діяльністю іноземних розвідок у частинах і установах військ НКВС, антирадянськими елементами, які до них проникли, зі зрадництвом і зрадою батьківщині (перехід на бік ворога, суміжної держави, приховування та сприяння шпигунам), ужиття необхідних агентурно-оперативних і інших спільних із командуванням заходів щодо створення на державному кордоні умов, які унеможливлюють учинення дій, спрямованих на зраду батьківщині військовослужбовцями прикордонних військ, боротьба з дезертирством і самоскаліченням у військах. Зазначеним наказом затверджено Положення про відділ контррозвідки НКВС СРСР "Смерш" і його органи на місцях [7]. Згідно з ним органи "СМЕРШ" мали право вести агентурно-інформаційну роботу, проводити арешти військовослужбовців військ НКВС, а також пов'язаних з ними цивільних осіб, підозрюваних у злочинній діяльності, вести слідство у справах заарештованих із подальшою їх передачею за погодженням з органами прокуратури на розгляд відповідних судових органів або особливої наради при НКВС СРСР, застосовувати різні спеціальні заходи, направлені до виявлення злочинної діяльності агентури іноземних розвідок і антирадянських елементів, у разі оперативної необхідності викликати без попереднього узгодження з командуванням, у т.ч. для допитів, рядовий і командно-начальницький склад військ НКВС. Для проведення арештів військовослужбовців було встановлено такий порядок: арешти рядового і молодшого начскладу узгоджувалися з прокурором, середнього начскладу – із начальниками центральних управлінь військ НКВС і прокурором, старшого і вищого начскладу – із санкції Народного комісара внутрішніх справ СРСР.

До складу відділу контррозвідки НКВС СРСР входили 1-ше відділення (агентурно-оперативна робота по центральних управліннях військ НКВС), 2-ге відділення (керівництво агентурно-оперативною роботою відділів "СМЕРШ" з охорони військового тилу фронтів), 3-тє відділення (агентурно-оперативна робота відділів у прикордонних військах), 4-те відділення (керівництво агентурно-оперативною роботою у внутрішніх, залізничних, промислових, конвойних військах НКВС), 5-те відділення (слідче), 6-те відділення (організаційно-мобілізаційне), група оперативного обліку, спецгрупа, секретаріат. Для забезпечення оперативної роботи, конвоювання, охорони заарештованих і місць їх утримання відділам "СМЕРШ" прикордонних округів, округів внутрішніх військ, дивізій, бригад і відділам в окремих містах виділялися взводи з частин НКВС [7].

Наказом НКВС СРСР від 11.06.1943 № 00971 в апаратах НКВС-УНКВС республік, країв і областей було створено відділи (відділення) контррозвідки НКВД "Смерш" для агентурно-оперативного обслуговування органів і частин міліції і пожежної охорони. Наказом НКВС СРСР від 06.11.1943 № 001709 на них же було покладено обслуговування об'єктів гушосдору, спецторгу, санвідділу і фельдзв'язку [8].

Після переходу радянських військ у наступ і звільнення раніше окупованих районів СРСР перед органами контррозвідки НКВС було поставлено завдання їх "очищення" від залишеної агентури ворожих спецслужб і німецько-фашистських посібників, які намагалися проникнути в структури НКВС. Слід ураховувати, що за час окупації, яка тривала в окремих місцевостях більше трьох років, ворожі спецслужби створили з місцевого населення поліцію, інші допоміжні формування, а також придбали агентуру. Крім того, німецька адміністрація схилила певну частину громадян до заміщення адміністративних і технічних посад в апаратах управління окупаційної влади, на підприємствах тощо. Після відступу ворога багато хто з них залишився на звільненій території.

Директивою НКВС УРСР від 22.09.1943 № 9 начальникам УНКВС Харківської, Ворошиловградської, Сталінської, Сумської, Чернігівської, Запорізької, Полтавської, Дніпропетровської, Житомирської, Миколаївської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Одеської, Кіровоградської, Київської областей та відділу НКВС "СМЕРШ" НКВС УРСР було доведено про створення при УНКВС областей відділів і відділень "СМЕРШ", визначалися об'єкти їх оперативного обслуговування (міліція, пожежна охорона, місцева протиповітряна оборона (МППО)), а також завдання: боротьба зі шпигунською, підривною, диверсійною та іншою підривною діяльністю іноземних розвідок, з антирадянськими елементами, які проникли в органи міліції, пожежної охорони, МППО, зрадництвом і зрадою батьківщині (укривання шпигунів і сприяння їм тощо).

Органи "СМЕРШ" НКВС звільнялися від будь-якої іншої роботи, не пов'язаної з виконанням названих завдань. Для їх виконання вони мали право: здійснювати агентурну роботу, проводити в установленому порядку арешти працівників міліції, пожежної охорони, МППО, а також пов'язаних з ними осіб, підозрюваних у злочинній діяльності, провадити слідство у справах заарештованих із подальшою передачею справ за узгодженням з органами прокуратури військ НКВС на розгляд відповідних судових органів або особливої наради при НКВС СРСР, здійснювати спеціальні заходи, спрямовані на виявлення злочинної діяльності агентури іноземних розвідок та антирадянського елементу, викликати без попереднього узгодження з командуванням, а у випадках необхідності та для допитів рядовий і командно-начальницький склад міліції, пожежної охорони, МППО. У зв'язку з викладеним

начальникам УНКВС пропонувалося в найкоротший строк укомплектувати підрозділи "СМЕРШ". У першу чергу, передбачалося забезпечити вивчення особового складу пожежної охорони, МППО і міліції, який проживав або мав сім'ї і родичів, які залишалися на тимчасово окупованій території [2, с. 12 – 13].

Діяльності відділів (відділень) контррозвідки "СМЕРШ" УНКВС, з огляду на незначну їх чисельність, організовувалася, як правило, за об'єктовим принципом – конкретний оперативний працівник закріплювався за групою органів або підрозділів управління з визначенням місця постійної дислокації кожного співробітника. Затверджувався такий розподіл зазвичай особисто начальником УНКВС і закріплювався наказом. При цьому практикувалося запровадження перехресного спостереження оперпрацівників за діяльністю один одного [4, с.94 – 95].

Практика засвідчила, що деякі органи при оперативному обслуговуванні міліції і пожежної охорони не врахували змін в особовому складі, які відбулися за період війни, що сприяли проникненню до цих структур сумнівних, а в окремих випадках явно ворожих елементів. Оперативні можливості зосереджувалися на виявленні фактів посадових злочинів окремих осіб і недоліків у роботі, а робота з виявлення і розроблення шпигунів і зрадників велася недостатньо.

Для вдосконалення діяльності з контррозвідувального забезпечення НКВС СРСР видано директиву від 30.12.1943 № 580, згідно з якою начальники міських і районних відділів НКВС від ведення роботи цієї роботи в міліції, пожежній охороні, МППО, на об'єктах гушосдору, спецторгу, санвідділу і фельдзв'язку звільнялися, а їх оперативне обслуговування в межах республіки, області покладалося на відповідні відділи (відділення) контррозвідки НКВС "СМЕРШ".

Ураховуючи, що керівний і оперативний склад органів міліції і пожежної охорони в основному був перевірений, основна увага оперативної роботи контррозвідки спрямовувалася на виявлення шпигунського, антирадянського і іншого злочинного елементу серед рядового і молодшого начальницького складу, який проник до цих органів. Згідно з директивою арешти працівників міліції повинні були проводитися після їх звільнення з органів, а у випадках, якщо звільнення могло негативно позначитися на успішності розроблення, звільнення не застосовували. Розслідування за матеріалами про факти посадових злочинів окремих працівників міліції, спецторгу та інших об'єктів доручалося особливим інспекціям [8].

Як у період становлення діяльності ВКР "СМЕРШ" УНКВС, так і в подальшому їх робота була об'єктом постійного контролю вищих інстанцій, а допущені прорахунки в організації контррозвідувальної роботи спричиняли жорсткі заходи реагування до винних. Так у наказі НКВС УРСР від 31.12.1944 № 001203 "О результатах обследования работы УНКВД Херсонской области" зазначалося, що здійсненою перевіркою роботи ВКР "СМЕРШ" УНКВС Херсонської обл. було встановлено, що робота з виявлення контрреволюційного повстанського підпілля і агентури ворога на території обслуговування підрозділом поставлена незадовільно. Указувалося, що оперативні позиції відділу вкрай малочисельні, джерела за своїми якостями неспроможні забезпечити запобігання і викриття повстанської діяльності. Розроблення фігурантів за 26 обліковими справами велася вкрай незадовільно. Реалізація оперативних матеріалів шляхом заведення слідчих справ здійснювалася погано. Плани оперативних заходів щодо документування підоблікового елементу не складалися. У період з травня до листопада 1944 р. заведено було лише 4 слідчі справи, з яких лише одна закінчена, а ще 3 залишалися в провадженні. За допущені прорахунки в організації роботи начальника ВКР "СМЕРШ" УНКВС було знято з посади [3, с. 34,35].

Посилений контроль за організацією діяльності цих підрозділів був зумовлений необхідністю кваліфікованого викриття осіб, які співпрацювали з окупантами і проникли в систему НКВС, уміло легендуючи своє минуле і використовуючи при цьому різноманітні фіктивні, а подекуди й справжні документи, що підтверджували їх бездоганну репутацію при прийомі на службу. Прикладом може бути справа помічника оперуповноваженого відділу карного розшуку УНКВС Чернігівської обл. Кондакова, уродженця Вологодської обл., у минулому кандидата у члени ВКП(б). Стосовно нього відділенням контррозвідки "СМЕРШ" УНКВС області було отримано оперативні дані про те, що, проживаючи на тимчасово окупованій території він служив у поліції як поліцейський, помічник станового і становий. Під час розслідування встановлено, що Кондаков, перебуваючи в лавах РСЧА на посаді помічника командира взводу, під м. Рівне потрапив у полон та був етапований до табору військовополонених, звідки нібито втік. Зупинившись на проживання в с. Старий Білоус Чернігівської обл., у грудні 1941 р. вступив на службу до обласної поліції. За зразкову службу в лютому 1942 р. був направлений на службу в с. Києнка на посаду заступника станового. Через п'ять місяців призначений становим Києнського стану і мав у підпорядкуванні 21 поліцейського. У червні 1943 р. за розпорядженням коменданта міста його було направлено на курси унтер-офіцерів, після закінчення він працював у міській поліції. Кондаков неодноразово брав участь у заходах, які проводилися каральними загонами з метою розшуку та ліквідації партизанських формувань, очолював охорону населених пунктів від нападів партизанів, займався вилученням майна та продуктів у громадян. При арешті в нього було вилучено посвідчення, за підписом начальника опергрупи "КІМ" Гнідаша про те, що "Кондаков є агентом розвідувальних органів Червоної Армії, із січня 1942 р. до даного часу працює у складі оперативної групи Гнідаша "КІМа". У ході проведення перевірки встановлено, що зазначене посвідчення ні за змістом, ні за печатками і підписом не відповідає посвідченням, виданим дійсним членам опергрупи "КІМа". З'ясовано, що Кондаков сам виготовив на друкарській машинці підроблені посвідчення такого змісту: "Выдана гр. … в том, что он действительно работал тайным агентом в группе у Кондакова с …1942 г. Все подпольные работы, которые на него возложены – выполнял хорошо и добросовестно, в чем и удостоверяю. Командир подпольной группы – Кондаков". Підробки він засвідчив печаткою "Для пакетів" Чернігівського райвиконкому і завірив власним підписом. У подальшому ці "посвідчення" він видавав особам, з якими підтримував зв'язки під час служби в поліції, – поліцейським, які нібито були членами підпільної організації. Після визволення Чернігівщини від окупантів Кондаков, використовуючи фіктивне посвідчення про участь в опергрупі, влаштувався на роботу у відділ карного розшуку. Громадянин Тарасовець і громадянка Грабовська, яким він видав підроблені посвідчення про роботу в підпільній групі, за допомогою цих документів також влаштувалися на роботу в органи НКВС. Перший

– дільничним уповноваженим міліції, а друга – секретарем-друкаркою у відділ ББ [6, с. 9 – 13].

19 травня 1944 р. відділенням карного розшуку "СМЕРШ" УНКВС Запорізької обл. за вчинення злочину, передбаченого ст. 54-1 п. "б" КК УРСР, заарештовано Ломакіна, уродженця Курської обл., міліціонера відділення міліції м. Запоріжжя. Установлено, що в 1941 р. його було мобілізовано до лав армії та відправлено на фронт, звідки він дезертирував і прибув на острів Хортиця, де в 1942 р. добровільно поступив на службу до німців поваром у їдальню для працівників, мобілізованих на відновлення мостів через р. Дніпро, та військовополонених, зайнятих на цьому будівництві. Працюючи на цій посаді, він установив тісні контакти з комендантом табору для військовополонених Андерсом та працівником "СД" Тисіним і передавав їм відомості про радянських активістів, які залишилися на окупованій території. Крім того, доносив начальнику табору на працівників їдальні, знущався над підлеглими, а під час наступу частин РСЧА разом з окупантами зі зброєю в руках брав участь у боях на боці ворога.

У травні 1944 р. ВКР "СМЕРШ" УНКВС Харківської обл. за вчинення злочину, передбаченого ст. 54-3 КК УРСР, заарештовано Олійника, уродженця Харківської обл., дільничного уповноваженого Савінцовського РВ УНКВС. Було встановлено, що Олійника в 1941 р. було мобілізовано до лав РСЧА, але в липні 1942 р. він повернувся за місцем проживання в с. Савінці, окуповане німецькими військами. Він добровільно вступив на службу до окупантів бригадиром цієї земської общини. На цій посаді він організовував селян на збирання врожаю і його відправку, на ремонт залізничних колій, брав активну участь у проведенні насильницької мобілізації радянських громадян на роботу в Німеччину [6, с. 17 – 37].

Робота з викриття зрадників тривала і в 1945 р. Так у серпні цього року ВКР "Смерш" УНКВС Сумської обл. завершено слідчу справ за обвинуваченням Кириленка за ст. 54-1 "б" КК УРСР. Під час розслідування встановлено, що після окупації Сумської області фігурант добровільно вступив на службу в поліцію, брав активну участь у німецьких каральних органах під час боротьби з партизанами, конвоював арештованих до місць розстрілів. Після звільнення Сумщини від окупантів на початку вересня 1943 р. був мобілізований передовими частинами РСЧА і направлений на фронт. Після отриманого поранення і одужання виїхав до м. Бєльці Молдавської РСР, де влаштувався на роботу в залізничну міліцію при цьому про свою службу в поліції під час окупації не повідомив. У червні 1945 р. він прибув у короткострокову відпустку додому у с. Червоне Сумської обл. і був упізнаний місцевими жителями як активний німецький поліцейський. ВКР "СМЕРШ" УНКВС Сумської обл. на нього була заведена справа і в подальшому його було заарештовано [5, с. 39].

Про масштабність заходів, здійснених контррозвідниками з очистки органів і підрозділів НКВС, можуть свідчити такі дані. Лише за травень 1944 р. за матеріалами ВКР "СМЕРШ" НКВС УРСР з органів НКВС було звільнено 45 осіб, у тому числі 19 працівників міліції, 7 осіб, які служили в підрозділах МППО, 11 працівників пожежної охорони та 8 – спецторгу. Ще на 4 працівників міліції та спецторгу матеріали були передані в особливу інспекцію для проведення розслідування за вчинення ними посадових злочинів. Упродовж зазначеного періоду відділом контррозвідки "СМЕРШ" було реалізовано 18 облікових справ і справ – формулярів, з них на 11 осіб – зрадників батьківщини, які мали тісні зв'язки з німецькими розвідувальними і каральними органами. У провадженні перебувало 43 слідчі справи, 9 з яких закінчено і направлено за підсудністю. У ході реалізації матеріалів заарештовано 18 осіб, у тому числі у Волинській обл. – 6, Ворошиловградській – 3, Миколаївській і Одеській – по 2, Вінницькій, Запорізькій, Рівненській, Сумській, Харківській – по 1. Ув'язнено 6 працівників міліції, 3 – пожежної охорони, 6 – МППО, 2 – спецторгу і одну особу, яка не мала стосунку до об'єктів обслуговування ВКР "СМЕРШ" [6, с. 26 – 27].

Не можна залишити поза увагою те, що мали місце випадки, коли обвинувачення підозрюваних у співпраці з ворогом ґрунтувалися лише на припущеннях контррозвідників. У квітні 1944 р. ВКР "СМЕРШ" УНКВС Дніпропетровської обл. за вчинення злочину, передбаченого ст. 54-1-а КК УРСР, заарештовано Шерепенка, уродженця Києва, який до арешту працював начальником пожежної команди м. Нікополь. У ході розслідування він дав покази про те, що в серпні 1941 р. від був мобілізований і направлений до військової частини, дислокованої в Запоріжжі. За домовленістю з Московченком, якого також було мобілізовано, вони до військової частини не прибули, дезертирували, перейшли лінію фронту і повернулися до Нікополя. На шляху слідування вони були затримані німецькими патрулями і доставлені до штабу однієї з німецьких військових частин, де під час допиту Шерепенко заявив, що він був заарештований радянськими каральними органами, ув'язнений і повертається додому. Після допиту німецьким офіцером їх було відпущено. Прибувши до Нікополя, Шерепенко і Московченко добровільно влаштувалися на роботу в пожежну команду. Незважаючи на те, що факт дезертирства було доведено і підтверджено показами свідків, оперпрацівники "СМЕРШ" продовжували відпрацювання фігурантів з метою їх відпрацювання на причетність до ворожих розвідувальних органів, спираючись лише на припущення про те, що фігуранти були завербовані офіцером штабу німецької військової частини і направлені ним у Нікополь для проведення зрадницької роботи [6, с. 32 – 33].

15 травня 1944 р. відділенням карного розшуку "СМЕРШ" УНКВС Рівненської обл. за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 54-1 п. "а" і 54-10 ч. 2 КК УРСР, заарештовано Козлюка, уродженця Рівненської обл., який до арешту працював міліціонером взводу з охорони обкому ВКП(б). У ході слідства отримано покази свідків про те, що, перебуваючи на окупованій території, Козлюк активно співпрацював з фашистами, що виражалося у веденні ним антирадянської пропаганди, зокрема, у тому, що він "распространял клеветнические измышления о жизни и работе в колхозах и совхозах". Крім того свідки вказали на належність Козлюка до антирадянської організації "ОУН", що обґрунтовувалося тим, що організацію ОУН в одному з районів очолював його двоюрідний брат, з яким він підтримував тісні стосунки і постачав його продуктами. Восени 1943 р. за його сприяння членами ОУН у с. Біле було вбито директора рибгоспу та двох радянських працівників, а сам рибгосп спалено. Звертає на себе увагу те, що прізвища загиблих не були встановлені. Незважаючи на наявність інформації про вступ Козлюка в січні 1944 р. до партизанського загону, у якому той перебував аж до звільнення Рівненщини, цей факт теж не було підтверджено. Незважаючи на те, що доказів, які б підтверджували його вину, здобуто не було, слідство велося "…в направлении разоблачения обвиняемого как

агента немецких разведывательных органов и участника антисоветской организации Украинских националистов и вскрытия подпольной к-р организации…" [6, с. 28 – 30].

У багатьох випадках, коли органам контррозвідки не вдавалося довести факти злочинних дій підозрюваних у період окупації, їх, без суду, лише за рішенням прокурора, направляли до спецтаборів НКВС для проведення більш ретельної перевірки. Тобто особа потрапляла до табору навіть без рішенням судового або якогось позасудового органу. Наприклад, 1 лютого 1945 р. ВКР "Смерш" УНКВС Одеської обл. було заарештовано і притягнуто як обвинуваченого за ст.ст. 54-1"а" і 206-17 КК УРСР дільничного уповноваженого міліції УНКВС Одеської обл. Опаренка. Через недостатність матеріалів для передачі його справи суду слідча справа і заарештований були направлені за місцем вчинення злочинів підслідним – до ВКР "Смерш" УНКВС Сумської обл. У ході слідства було встановлено, що в лютому 1942 р. він дав згоду служити в поліції, після чого був направлений у школу поліції, де проходив вишкіл до травня 1942 р. Потім разом з усім курсантським складом школи його було направлено до Харкова, де відбувалося формування частин для боротьби з РСЧА. У серпні перед відправкою на фронт Опаренко з частини втік і переховувався вдома у с. Василівка до травня 1943 р. Тоді ж він з'явився в Сумську міську поліцію і заявив, що відстав від частини. Начальник поліції залишив його в себе як поліцейського, а через місяць направив їздовим до обозу. При відступі німецьких військ, у районі с. Білогородка під Києвом Опаренко, узявши ручний кулемет, автомат і декілька гранат утік до партизанського з'єднання генерал-майора Наумова, де перебував як боєць-кулеметник до розформування загону. Після цього був направлений на роботу в органи міліції в м. Одеса, де працював до арешту. Оскільки відомостей про ворожі дії щодо населення під час перебування його в поліції отримано не було, відповідно до висновку прокурора військ НКВС по Сумській обл. Опаренка з-під варти було звільнено і направлено в спецтабір НКВС для перевірки [5, с. 33]. Відділом контррозвідки "СМЕРШ" УНКВС зазначеної області за період з 1 серпня 1944 р. до 1 березня 1945 р. для перевірки до спецтаборів направлено 3 особи, а ще 32 звільнено органів НКВС та передано до армії [5, с. 9].

Незважаючи на те, що основні зусилля контррозвідників спрямовувалися на викриття осіб, які скомпрометували себе зв'язками з окупаційною владою та ворожими спецслужбами, осторонь уваги ВКР "СМЕРШ" не залишалися проступки і правопорушення, які вчиняли працівники НКВС. Так в УНКВС Сумської обл. оперативне джерело відділу повідомило, що оперуповноважений карного розшуку Глухівського РВ НКВС Васильєв зловживає службовим становищем, відбирає в торговців на базарі махорку, папір, муку, мануфактуру і через дружину та доньку знову реалізує їх на базарі. Повідомлялося також, що траплялися випадки, коли працівники міліції затримували дружину і доньку Васильєва з папером і мануфактурою на базарі і доставляли їх до РВ НКВС, однак Васильєв їх відпускав і вони знову поверталися до торгівлі. Матеріали на фігуранта передані особливій інспекції для дослідування та передачі суду військового трибуналу [5, с. 19].

У полі зору підрозділів контррозвідки перебували не лише окремі працівники органів НКВС як об'єкти оперативного інтересу, а й цілі підрозділи і напрями діяльності, організацію роботи яких вони висвітлювали. Прикладом цьому може слугувати доповідна записка на ім'я начальника ВКР "СМЕРШ" НКВС УРСР підполковника держбезпеки Єлізарова начальника ВКР УНКВС "СМЕРШ" Сумської обл. старшого лейтенанта держбезпеки Сухоносова "О состоянии деятельности Спецторга УНКВД по Сумской области" від 9 червня 1945 р., у якій, крім висвітлення питань якісного складу керівництва спецторгу та його діяльності, знайшли відображення стан підсобного господарства (аж до аналізу використання виділеної ріллі в розрізі сільськогосподарських культур і зайнятих ними площ та приросту поголів'я свиней), організація торговельної роботи мережі і їдалень та діяльності його виробничих підприємств [5, с. 26–27].

Незважаючи на те, що керівними наказами і директивами окремі структури не були визначені об'єктами оперативного обслуговування, зокрема військові трибунали і прокуратура, вони не залишалися осторонь уваги контррозвідників. Ними постійно велася робота щодо оперативного висвітлення процесів, які там відбувалися, підтвердженням чому може бути доповідна записка начальника ВКР УНКВС "СМЕРШ" Сухоносова "Об агентурно-оперативном обслуживании Прокуратуры и Военного Трибунала войск НКВД" від 23.06.1945 р. [5, с. 29].

Іноді виявлялися неординарні випадки і серед кадрових працівників відділів контррозвідки. Наприклад, у вересні 1943 р. з УНКВС Красноярського краю в розпорядження відділу кадрів НКВС УРСР було відряджено Назарова. Під час оформлення йому посвідчення про відрядження в документ помилково було внесено запис "гвардії старший лейтенант". При отриманні проїзних документів на Курському вокзалі в Москві військовий комендант нібито віддав Назарову наказ надіти офіцерські погони з відзнаками згідно з посвідченням про відрядження. Прибувши до ВК НКВС УРСР, Назаров відрекомендувався гвардії старшим лейтенантом і 4 жовтня 1943 р. був призначений на посаду оперуповноваженого ВКР "СМЕРШ" УНКВС Сумської обл. Під час його роботи в займаній посаді в керівництва виникли підозри щодо його компетентності і організовано перевірку, унаслідок якої встановлено, що звання Назарову офіційно ніколи не присвоювалося, на оперативній роботі він ніколи не працював і її навичками не володів. 5 січня 1944 р. на допиті він зізнався, що звання приписав собі сам, а в УНКВС Красноярського краю працював пожежним інспектором. За присвоєння собі офіцерського звання Назарова було арештовано на 20 днів з утриманням на гауптвахті та порушено клопотання перед НКВС УРСР про його звільнення як непрацездатного і шахрая з передачею на облік у військкомат [5, с. 47].

Упродовж 1943-1945 рр. на території звільнених областей УРСР органи НКВС провели велику роботу з викриття залишеної ворожої агентури і притягнення до відповідальності за вчинені злочини осіб, які співпрацювали з окупантами. Шляхом опитування місцевих жителів, вивчення захоплених німецьких архівів, проведення оперативних заходів було виявлено тисячі злочинців: колишніх карателів, поліцейських, агентів-провокаторів, упроваджених службою гестапо і СД у радянське підпілля, у т.ч. які в подальшому були прийняті на службу в органи НКВС.

Тогочасна політична обстановка та умови воєнного часу мали суттєвий вплив на цю роботу, наслідком чого стали численні перекоси. Часто компетентні органи оцінювали як співпрацю з окупантами будь-яку роботу радянського громадянина в німецьких установах, не бе-

ручи до уваги її характер та мотиви вступу на роботу. У той же час значна частина населення, яке залишилося на тимчасово окупованій території, особливо інтелігенція, інженерно-технічні працівники, не мала жодних коштів до існування і була змушена працювати на виробництві, у лікувальних установах тощо, аби прогодувати себе і свою сім'ю.

Зміна обстановки на фронтах, завершення звільнення території СРСР та відновлення кордонів зумовили зміни в організації контррозвідки військ НКВС. Так, згідно з наказом НКВС СРСР від 15.08.1944 р. відділи контррозвідки "СМЕРШ" Білоруського, Литовського, Латвійського, Естонського, Молдавського і Чорноморського прикордонних пунктів були виключені з оперативного обслуговування ВКР "СМЕРШ" військ НКВС і перепідпорядковані наркомам внутрішніх справ відповідних республік [9].

Відповідно до наказу НКВС СРСР від 19.08.1944 № 001016 було сформовано управління прикордонних військ НКВС Прикарпатського округу, а вже 25 серпня було видано наказ № 001045 про формування відділу контррозвідки НКВС "СМЕРШ" прикордонних військ НКВС Прикарпатського округу, підпорядкованого НКВС УРСР[9].

Із наближенням до закінчення війни відповідно до наказу НКВС СРСР від 07.03.1945 № 001173 з оперативного обслуговування органів контррозвідки НКВД "СМЕРШ" було виключено оперативні відділи головного управління міліції і управлінь міліції республік, країв і областей. Водночас особовий склад стройових підрозділів міліції залишився під їх опікою [10].

Із викладеного вище можна зробити наступні висновки.

По-перше, упродовж війни органи контррозвідки еволюціонували від зосереджених в одному відомстві особливих відділів, діяльність яких мала яскраво виражене політичне спрямування до системи корнтррозвідувальних органів "СМЕРШ", побудованих з урахуванням специфіки протидії розвідувальній і контррозвідувальній діяльності ворога в РСЧА, на ВМФ та в органах НКВС.

По-друге, незважаючи на схожі назви, органи військової контррозвідки "СМЕРШ" мали чітко розмежовані повноваження і об'єкти обслуговування, їх діяльність не дублювалася, подвійне підпорядкування та взаємний контроль виключався.

По-третє, органи контррозвідки "СМЕРШ" НКВС УРСР, незважаючи на непоодинокі порушення прав громадян в умовах відновлення діяльності органів і підрозділів НКВС на звільненій території та необхідності комплектування особовим складом, у тому числі з населення, яке проживало на тимчасово окупованій території, забезпечили викриття осіб, які скомпрометували себе співпрацею з ворогом і намагалися проникнути на службу в органи і підрозділи системи НКВС.

По-четверте, органи контррозвідки "СМЕРШ" НКВС, у тому числі й НКВС УРСР у 1943–1945 роках, стали не лише інструментом протидії розвідувальним і контррозвідувальним органам ворога, але й тотального оперативного контролю практично на всіх напрямах діяльності НКВС від господарської діяльності аж до висвітлення роботи військової прокуратури та трибуналів.

Література

1. Божко О. Особливі відділи в системі органів держ. безпеки 1918-1946 рр. // З архівів ВУЧК - ГПУ - НКВД – КГБ. – 2001. – № 2.

2. Матеріали Архіву ГУМВС України у Вінницькій обл. Ф. 17. Оп. 1. Спр. "Приказы НКВД УССР по личному составу за 1943 год с № 006 – 18".

3. Матеріали Архіву ГУМВС України у Вінницькій обл. Ф. 17. Оп. 1. Спр. "Приказы и указания НКВД УССР за 1944 год о наложении взысканий с № 002 по № 38".

4. Матеріали Архіву УМВС України в Рівненській обл.: Ф. 1. Оп. 2. Спр. "Приказы УНКД Ровенской области за 1944 год (взыскания поощрения и другие)".

5. Матеріали Архіву УМВС України в Сумській обл. Ф. 1. Оп. 1. Спр. № 698 "Дело № 2 Спецсообщения и докладные записки 1945 год".

6. Матеріали Державного архіву МВС України. Ф. 3. Оп. 1. Спр. № 29 "Докладные записки и спецсообщения в НКВД СССР. 1944 год".

7. Матеріали Державного архіву МВС України. Ф. 45. Оп. 1. Спр. № 110 "Приказы НКВД СССР за 1943 год с № 0033 по № 001854", колекція документів.

8. Матеріали Державного архіву МВС України. Ф. 45. Оп. 1. Спр. № 118 "Директивы НКВД СССР за 1943 год с № 32/1/978с по № 583", колекція документів.

9. Матеріали Державного архіву МВС України. Ф. 45. Оп. 1. Спр. № 122 "Приказы НКВД СССР за 1944 год с № 0024 по № 001525", колекція документів.

10. Матеріали Державного архіву МВС України. Ф. 45. Оп. 1. Спр. № 136 "Приказы НКВД СССР за 1945 год с № 0042 по № 001537", колекція документів.

11. Дегтярев К. СМЕРШ // Энциклопедия спецслужб. – М. : Яуза Эксмо, 2009. - С. 132-549.

12. Север А. "Смерть шпионам!". Военная контрразведка СМЕРШ в годы Великой Отечественной войны. — М.: Яуза Эксмо, 2009. — 480 с.

13. "СМЕРШ": Исторические очерки и архивные документы. – М.: Изд-во Главархива Москвы; ОАО "Московские учебники и Картолитография", 2003.

14. Кокурин А., Петров Н. НКВД - НКГБ - СМЕРШ: структура, функции, кадры // Свободная мысль. – 1997. - № 8-9.

15. Коровин В. В. История отечественных органов безопасности. – М., 1998.

16. Лазарев В.И. Деятельность органов военной контрразведки в начальный период Великой Отечественной войны // Исторические чтения на Лубянке. 2000 г. ФСБ России. – М., 2001.

17. Лубянка: ВЧК - ОГПУ - НКВД - НКГБ - МГБ - МВД - КГБ. 1917-1960. М., 1997.

18. Мондич М. "СМЕРШ" (Год в стане врага). - Изд. "Посев", 1948., Второе издание 1984. – 216 с.

19. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов. Т. 3. Кн. 1. М., 2003. С. 27.

20. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 162. Д. 24. Л. 82—83. Подлинник. Машинопись. http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19390111ck.php

21. http://militaryhistory.livejournal.com/15389.html

Терещенко Ю.В.,
перший заступник начальника Департаменту
документального забезпечення
та режиму МВС України
Надійшла до редакції: 23.03.2017

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
Калаянов Д.П.
ПРАВОВА ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... 3

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
Конєв О.Ю., Ніколаєв О.Т.
ПРОТИДІЯ МІЖНАРОДНОМУ ТЕРОРИЗМУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 6
Сягровець В.А.
МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В ЄВРОПІ: АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ..... 9
Корнієнко М.В.
ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ОЗНАК ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ..... 12
Цехан Д.М.
ПРЕДМЕТ ОКРЕМОЇ ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ..... 16
Семелюк Д.М.
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ 18

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
Меркулова В.О.
ОТРУЙНІ, СИЛЬНОДІЮЧІ РЕЧОВИНИ, ОТРУЙНІ, СИЛЬНОДІЮЧІ ТА ФАЛЬСИФІКОВАНІ ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ ЯК ПРЕДМЕТ СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОДАЛЬШОГО УДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА 23
Маковій В.П.
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЧАСУ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ 28
Берназ П.В.
ПОНЯТТЯ “КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ” 30
Махатадзе К.Г.
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У ВИДІ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ 35
Хімченко С.А.
ДО ПИТАННЯ ЕТИЧНИХ, ПРАВОВИХ ТА МЕДИЧНИХ АСПЕКТІВ ЕВТАНАЗІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД 38
Черкасов С.В.
АЛЬТЕРНАТИВНІ ПОКАРАННЯ: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, КЛАСИФІКАЦІЯ 40

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА
Юнін О.С.
НАДАННЯ ДОПОМОГИ ДІЄЗДАТНІЙ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ ПОМІЧНИКОМ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ 43
Кісель В.Й., Мамедов Р.Ю.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПРАВОЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ 45
Нагорна А.О.
ЗДІЙСНЕННЯ ОХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ПОСАДОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРИ ПОСВІДЧЕННІ ЗАПОВІТУ 49
Хорами Ния Анвар Бахман
ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЙ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРАВОВОГО СТАТУСА КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ КАК УЧАСТНИКОВ ГРАЖДАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН 52

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
Рибнікова Е.Ю.
ПОНЯТТЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ТА ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 56
Мельникович Б.А.
ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВИПАДКУ ЗАВДАННЯ ШКОДИ МОРСЬКОМУ БІОЛОГІЧНОМУ РІЗНОМАНІТТЮ 59

ЗМІСТ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ
Дручек О.М.
ЮВЕНАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ 63

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА
Тарасенко Р.В.
ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СТРОКІВ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 67
Холостенко А.В.
ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ НЕЗАКОННОМУ ЗАВОЛОДІННІ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ 70
Загородній І.В.
КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАНЕСЕННЯМ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ..72
Прокоп М.Р.
ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ 75
Славинська М.А.
ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНОГО МЕТОДУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ.79
Сокол Р.С.
ВИКОРИСТАННЯ ЗАЗДАЛЕГІДЬ ІДЕНТИФІКОВАНИХ (ПОМІЧЕНИХ) ЗАСОБІВ ПРИ ДОКУМЕНТУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗБУТУ ТОВАРІВ, ПРЕДМЕТІВ І РЕЧОВИН, ЗАБОРОНЕНИХ ДО ОБІГУ 81
Мельнікова О.О.
ДЖЕРЕЛА ОТРИМАННЯ ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗЛОЧИНИ,
ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ 84
Ігнатюк О.В.
АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ 87
Теслюк І.О.
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕТОДУ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ 93
Хаматов Д.О.
ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З МЕТОЮ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ СУДОВОМУ РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ. 96
Бєжанова А.В.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ПРИ ВИКОРИСТАННІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ. 99
Меркулова Ю.В.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ... 103
Касько В.М.
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ РЕЦИДИВІСТАМИ 107
Бурангулов А.В.
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 111
Чіпко Н.В.
ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ТА ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ОБІГУ АВТОТРАНСПОРТУ. 114
Сірко В.С.
АНАЛІЗ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ. 117
Поліщук О.В.
ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЕТАПІВ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ. 121
Луріс В.Г.
КРИМІНАЛІЗАЦІЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ В УКРАЇНІ. 126

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
Цільмак О. М.
ЗМІСТ СКЛАДОВИХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СЛІДЧОГО ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 129

Оверченко Д.Г.
СКЛАДОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ГРУПИ КОМУНІКАЦІЇ У ГАЛУЗІ ПЕРЕГОВОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 133
Чухраєва Г.В.
ПРО ДЕЯКІ ЗМІНИ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ ТА СЛІДЧИХ МВС ПРОТЯГОМ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 135

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ
Афанасьєва К.М.
ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ВІД ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ДО ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ. 139
Коперсак Д.В.
ГЕНЕЗИС ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО (ЗАОЧНОГО) РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ. 142
Ахмедова Е.Р.
КОНСТИТУЦІЙНИЙ РЕФЕРЕНДУМ У ТУРЕЧЧИНІ 2017 РОКУ: ВПЛИВ НА ЄВРОПЕЙСЬКЕ МАЙБУТНЄ КРАЇНИ..146
Терещенко Ю.В.
ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ КОНТРРОЗВІДКИ “СМЕРШ” НКВС УРСР У 1943–1945 РР.. 150

РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ. ІНФОРМАЦІЯ

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
2’2017

Науковий журнал

Технічний редактор Ісаєнко М. М.
Комп’ютерне верстання та дизайн Романов О. Д.

Підписано до друку 29.03.2017.Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Trebuchet MS» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,81.
Наклад 100 прим.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email - ndrvv1@gmail.com